ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. XXVIII, 2010

S U M A R

ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA: ÎNCEPUTURILE

ŞERBAN PAPACOSTEA, *„Prima unire românească": Voievodatul de Argeş şi Ţara Severin* 9

SERGIU IOSIPESCU, *Contribuţii la istoria domniei principelui Radu I şi a alcătuirii teritoriale a Ţării Româneşti în secolul al XIV-lea* 25

LAURENŢIU RĂDVAN, *Cu privire la începuturile oraşelor din Ţara de Jos a Moldovei* 49

PROSOPOGRAPHICA

ŞTEFAN S. GOROVEI, *Contribuţii prosopografice şi epigrafice* 71

ANDREI PIPPIDI, *Despre Chiajna la Alep* 99

MARIANA LAZĂR, *Dispoziţiile testamentare ale unui boier oltean şi ale soţiei sale (a doua jumătate a secolului al XVII-lea)* 105

POLITICĂ ŞI RĂZBOI ÎN EUROPA CENTRALĂ

ALEXANDRU SIMON, *Între coroanele Arpadienilor şi Asăneştilor: implicaţiile unui document de la Béla III* 127

FLORIN ARDELEAN, *Rolul militar al nobilimii în Transilvania princiară* 137

ANCA POPESCU, *Străjuirea navigaţiei pe Dunăre în epoca otomană:* ***derbendcilik-ul*** 149

MĂRTURII ŞI INTERPRETĂRI

ŞERBAN V. MARIN, *Consideraţii asupra cronicii veneţianului Antonio Morosini* 169

PETRONEL ZAHARIUC**,** *Câteva documente de la Neagoe Basarab* 193

GRINA-MIHAELA RAFAILĂ, *Catalogul documentelor lui Radu Leon aflate în colecţiile Muzeului Municipiului Bucureşti* 215

OANA MĂDĂLINA POPESCU, *Din însemnările lui Dosithei Notara despre călătoria sa şi a patriarhului Paisie al Ierusalimului în jurul Mării Negre* 231

ADDENDA ET CORRIGENDA 247

RECENZII ŞI NOTIŢE BIBLIOGRAFICE 253

Florin Marinescu, Ή Ίερά Μονή Δοχειαρίου στή Ρουμανία. Τί λένε τά έγγραφα, Εκδοσεις Ιερας Μονης Δοχειαρίου, ΑγιουΟρος, 2009, 508 p.; *Condica Marii Logofeţii (1692-1714),* ed. îngrijită de Melentina Bâzgan, Edit. Paralela 45, Piteşti, 2009, 786 p.; *Sămile Vistieriei Ţării Moldovei,* editate de Ioan Caproşu, vol. I (*1763-1784*); vol. II (*1786-1798*), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2010, 597 p. + 595 p.; *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un Corpus.* Editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu. Vol. I (*1429-1750*), vol. II (*1751-1795*), vol. III (*1796-1828*), vol. IV (*1829-1859*), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008-2009, XXX + 667 p.; XXIV + 669 p.; XXIV + 750 p.; XXIV + 694 p.; *Pânea pruncilor sau Învăţătura credinţei creştineşti, strânsă în mică şumă*, ediţie îngrijită de Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilis, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, CXII + 136 p.; Martyn Rady, *The* Gesta Hungarorum *of Anonymous Notary of King Béla:*

A Translation, în *The Slavonic and East European Review*, 87, 2009, 4, p. 681-727.; Andronikos Falangas, *Jacques Vassilikos – Despote (Despot Vodă). Un grec, voïévode de Moldavie. À la lumière des sources narratives roumaines des XVI et XVII siècles*, Éditions Omonia, Bucarest, 2009, 187 p.; Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon, *O istorie a Europei de Apus în evul mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*, Polirom, Iaşi, 2010, 548 p.; Laurențiu Rădvan, *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities,* trad. Valentin Cîrdei, Leiden, Brill, 2010 (seria *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, vol. 7), 613 p. + ill.; Viorel Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni,* Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2008, 350 p. + 5 h.; I. G. Konovalova, *Восточная Европа с сочинениях арабских географов XIII-XIV вв.* [Europa Răsăriteană în operele geografilor arabi din secolele XIII-XIV], Edit. Восточная литература, Moscova, 2009, 223 p.; Walter Pohl, *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes*, Edited by Cristina Spinei and Cătălin Hriban, Bucureşti-Brăila, Edit. Academiei Române, Edit. Istros, Muzeul Brăilei, 2008, 414 p.; Şerban Papacostea, *Studii de istorie românească. Economie şi societate (secolele XIII-XVIII)*, Edit. Istros, Brăila, 2009, 322 p. [Restituiri-3]; Constantin Ion Ciobanu, *Stihia profeticului. Sursele literare ale imaginii „Asediului Constantinopolului” şi ale „profețiilor” Înțelepților Antichității din pictura murală medievală moldavă*, Chişinău, 2007, 416 p.; *Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History. Essays in Honor of Paul W. Knoll,* Ed. Piotr Górecki şi Nancy van Deusen, Tauris Academic Studies, 2009, 304 p.; *Antonio Possevino. I Gesuiti e la loro eredità culturale in Transilvania. Atti della Giornata di studio Cluj-Napoca, 4 Dicembre 2007,* ed. Alberto Castaldini, Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 2009, 171p. + indici onomastici şi toponimici (seria Bibliotheca Instituti Historici S.I.); *Modele culturale şi realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, ed. Claudiu Neagoe, Ars Docendi, Bucureşti, 2009, 267 p.; Ionuț Vasiloiu, *Dogmă şi cotidian la comunitățile catolice din Țara Românească*, în Claudiu Neagoe (coord.), *Modele culturale şi realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, Ars Docendi, Bucureşti, 2009, p. 80-110.; *The Romanian Principalities and the Holy Places along the centuries*, edited by Emanoil Băbuş, Ioan Moldoveanu, Adrian Marinescu, Edit. Sophia, Bucureşti, 2007, 222 p. + 32 pl.; Boško I. Bojović, *Chilandar et les Pays Roumains (XVe - XVIIe siècles). Les actes des princes roumains des archives de Chilandar (Mont Athos)*, Éditions de l'Association Pierre Belon, Paris, 2010, 266 p. [Textes, documents, études sur le monde byzantin, néohelleénique et balkaniques - 10]; Ieromonah Marcu-Marian Petcu, *Mănăstiri şi schituri ortodoxe din Moldova, astăzi dispărute,*

Edit. Bibliotecii Naţionale a României, Bucureşti, 2010, 476 p. + 8 pl.; *Sfânta Mănăstire Putna*, Centrul de Cercetare şi Documentare "Ştefan cel Mare", Edit. Mitropolit Iacov Putneanul, Mănăstirea Putna, 2010, 555 p.; *Mănăstirea Hadâmbu. 350 de istorie şi spiritualitate*, vol. editat de Calinic Botoşăneanul şi Daniela Livadaru, Edit. Doxologia, Iaşi, 2009, 359 p.; Andronikos Falangas, *Présences grecques dans les Pays Roumains (XIVe – XVIe siècles). Le témoignage des sources narratives roumaines*, Éditions Omonia, Bucarest, 2009, 336 p. + 2 cartes + 12 pl.; Cristian Luca (coord.), *Negustorimea în Ţările Române, între* Societas Mercatorum *şi individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, Galati University Press, [Galaţi], 2009, 299 p.; Florentina Udrea, *Structuri sociale ale ţărănimii. Structuri de rudenie (secolele X-XVIII)*, cIMeC – Institutul de Memorie Culturală, Bucureşti, 2009, 322 p.; Oana Rizescu, *Avant l'«État - juge»: Pratique juridique et construction politique en Valachie au XVIIe siècle*, Edit. Notarom, Bucureşti, 2008, 547 p.; Dirk Moldt, *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*, Köln, Böhlau, 2009 (Studia Transylvanica vol. 37), 259 p.; Emmanuel Moutafov, Ivanka Gergova, Alexander Kujumdzhiev, Elena Popova, Elena Genova, Dimitrios Gonis, ***ГРЪЦКИ ЗОГРАФИ В БЪЛГАРИЯ СЛЕД** 1453 г. Ελληνες αγιογραφοι στη Βουλγαρια μετα το 1453,* Sofia, 2008, 271 p.; *Antique Ottoman Rugs in Transylvania*, ed. Stefano Ionescu, Verducci Editore, 2007, Roma, ed. a II-a, 238 p. + il.; *Revista română de istorie a cărţii,* III-IV, nr. 3 (2006) / 4 (2007), 328 p.; *Historia Urbana*, XVI, 2009, 369 p.;

BULETIN BIBLIOGRAFIC 357

CĂRŢI SOSITE LA REDACŢIE 365

IN MEMORIAM ***DEMÉNY LAJOS*** 369

ABREVIERI 373

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. XXVIII, 2010

SOMMAIRE

VALACHIE ET MOLDAVIE: LES ORIGINES

ŞERBAN PAPACOSTEA, *La naissance d'un état médiéval: la Valachie (première phase)* 9

SERGIU IOSIPESCU, *Contributions à l'histoire du règne du prince Radu Ier et de la constitution territoriale de la Valachie au XIVe siècle* 25

LAURENŢIU RĂDVAN, *Considérations sur l'origine des villes de la Basse Moldavie* 49

PROSOPOGRAPHICA

ŞTEFAN S. GOROVEI, *Contributions prosopographiques et épigraphiques* 71

ANDREI PIPPIDI, *La princesse Chiajna à Alep* 99

MARIANA LAZĂR, *Les dispositions testamentaires d'un boïard de l'Olténie et de sa femme (seconde moitié du XVIIe siècle)* 105

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 1-376

GUERRE ET PAIX EN EUROPE CENTRALE

ALEXANDRU SIMON, *Entre Arpadiens et Assénides: les implications d'un document du règne de Béla III*.. 127

FLORIN ARDELEAN, *Le rôle militaire de l'aristocratie dans la Principauté de Transylvanie*.. 137

ANCA POPESCU, *Le contrôle de la navigation sur le Danube à l'époque ottomane:* ***derbendcilik-ul*** 149

DOCUMENTS ET INTERPRÉTATIONS

ŞERBAN MARIN, *Considérations sur la chronique d'Antonio Morosini* 169

PETRONEL ZAHARIUC, *Quelques documents de la chancellerie du prince Neagoe Basarab* 193

GRINA-MIHAELA RAFAILĂ, *Catalogue des documents de la chancellerie du prince Radu Léon conservés dans les collections du Musée d'Histoire de Bucarest* 215

OANA MĂDĂLINA POPESCU, *Notes extraites des récits de voyages autour de la Mer Noire de Dosithée Notara et du patriarche Païsios de Jérusalem* 231

ADDENDA ET CORRIGENDA.. 247

COMPTES-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 253

BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE.. 357

LIVRES REÇUS A LA REDACTION 365

IN MEMORIAM ***DEMÉNY LAJOS*** 369

ABREVIATIONS 373

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XXVIII, 2010

CONTENTS

WALLACHIA AND MOLDAVIA: THE BEGINNINGS

ŞERBAN PAPACOSTEA, *The First Romanian Union: the Voivodates of Argeş and Ţara Severin* 9

SERGIU IOSIPESCU, *Contributions to the History of the Reign of Prince Radu I and the Territorial Composition of Wallachia in the fourteenth century* 25

LAURENŢIU RĂDVAN, *On the Emergence of Towns in the Moldavian lower Country* 49

PROSOPOGRAPHICA

ŞTEFAN GOROVEI, *Some Prosopographical and Epigraphic Contributions* 71

ANDREI PIPPIDI, *Princess Chiajna at Aleppo* 99

MARIANA LAZĂR, *The Last Wills and Testaments of a Boyar from Oltenia and His Wife (Second Half of the Seventeenth Century)* 105

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 1-376

POLITICS AND WAR IN CENTRAL EUROPE

ALEXANDRU SIMON, *Between the Crowns of the Arpadians and the Asen family: Implications of a Charter from King Béla III* 127

FLORIN ARDELEAN, *The Military Role of the Nobility in the Principality of Transylvania* 137

ANCA POPESCU, *Policing the Danube in Ottoman Times: the* ***Derbendcilik*** 149

TESTIMONIES AND INTERPRETATIONS

ŞERBAN MARIN, *Some Considerations with regard to the Venetian Chronicle of Antonio Morosini* 169

PETRONEL ZAHARIUC, *Certain Documents by Neagoe Basarab* 193

GRINA-MIHAELA RAFAILĂ, *The Catalogue of Documents issued by Radu Leon in the Collections of the Bucharest City Museum* 215

OANA MĂDĂLINA POPESCU, *Excerpts from Dosithei Notara's Notes on his and Patriarch Païsios of Jerusalem's Travel around the Black Sea* 231

ADDENDA ET CORRIGENDA... 247

BOOK REVIEWS 253

BIBLIOGRAPHICAL BULLETIN... 357

BOOKS RECEIVED 365

IN MEMORIAM ***DEMÉNY LAJOS*** 369

ABBREVIATIONS 373

„PRIMA UNIRE ROMÂNEASCĂ": VOIEVODATUL DE ARGEŞ ŞI ȚARA SEVERIN[1]

ŞERBAN PAPACOSTEA

În lenta şi îndelungata evoluție a lumii româneşti de la uniunile locale şi regionale – *cnezate* şi *voivodate* – la stat – *domnie,* cuprinderea Voivodatului de Argeş şi a Țării Severinului sub aceiaşi conducere politică – „prima unire românească" în formularea lui Nicolae Iorga – a fost puntea între vremea continuității etnice şi cea a împlinirii politice în forme de organizare superioare, state integrate în sistemul internațional de

[1] Dezbaterea cu privire la „întemeierea" Țării Româneşti a fost relansată în ultimele decenii datorită înnoirilor documentare provenite din arhivele maghiare şi interpretării înnoitoare a surselor orientale. Din prima categorie, contribuția principală aparține istoricului Györffy György, *Adatok a romanok XIII szazadi történetéhez és a roman allam kezdeteihez* /Contribuții la istoria românilor în secolul XIII şi la originile statului român /, în „Történelmi Szemle", VII, 1964, 1, p. 1-25 şi 3-4, p. 534-568. Pentru a doua categorie sunt de reținut cu precădere: A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains,* în "Romano-Arabica", 1976, p. 61-62; V. Ciocîltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301-1341),* în **RI** V, 1994, 11-12, p. 1099-1118; Idem, *Alanii şi începuturile statelor româneşti,* în **RI**, VI, 1995, nr. 11-12, p. 935-955.

Dintre lucrările de referință principale din răstimpul amintit semnalăm: V. Achim, *Politica sud-estică a Regatului Ungar sub ultimii arpadieni,* Bucureşti, 2008; N. Constantinescu, *Basarab I şi contribuția sa la consolidarea Țării Româneşti,* în „Argesis, Studii şi Comunicări", Seria Istorie , XVI, 2007, p. 103-125; M. Diaconescu, *The Political Relations between Wallachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings,* în „Mediaevalia Transilvanica", II, 1998, 1, p. 5-42; M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV,* Bucureşti, 1981 (culegere de studii); S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare,* în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 41-96.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 9-24

puteri. „Unirea”, al cărei centru politic s-a fixat la stânga Oltului, la Argeş, avea să se dovedească nu numai un fapt ireversibil, dar şi, trecând prin nenumărate vicisitudini istorice, să devină forța creatoare a națiunii, a prefacerii *romaniilor* populare în *România.* „Nu există istorie strict națională, iar cea a Românilor e mai puțin decât oricare alta” a spus Nicolae Iorga.

Cadrul internațional, geopolitic, în care s-a înfăptuit unirea dintre Voivodatul de la Argeş şi Țara Severinului a fost determinat de hegemonia Hoardei de Aur în Europa Central-Răsăriteană şi de refluxul puterii Regatului Ungar la sfârşitul secolului XIII şi la începutul secolului XIV. În urma marii invazii din 1238-1242, puterea mongolă în Europa, al cărei centru s-a fixat pe Volga, la Sarai, a revendicat, nominal cel puțin, stăpânirea asupra întregului spațiu „călcat de copita cailor mongoli.” Ungaria s-a sustras soartei de stat vasal, în ciuda invaziilor repetate care s-au abătut asupra ei, dintre care cea din 1285 a ajuns până la reşedința regală de la Buda. În schimb, întregul spațiu care încadra frontiera estică şi cea sudică a regatului, de-a lungul Carpaților Răsăriteni şi Meridionali, a fost cuprins în aria de hegemonie a Hoardei de Aur. Presiunea mongolă, exercitată constant asupra Ungariei din această poziție, a accelerat procesul de dezagregare a puterii centrale în regat, subminat de formarea unor mari unități teritoriale autonome, controlate de exponenții marii nobilimi, baronii, deveniți oligarhi, în tranziția dela dinastia arpadiană la cea angevină.

În primele decenii ale secolului XIV până spre mijlocul acestuia, atât Bulgaria cât şi cnezatele ruse apusene Halici şi Volînia, cuprinse în Rutenia, s-au aflat – cele din urmă cu scurte intermitențe de libertate – în dependența Hoardei de Aur, față de care erau îndatorate cu plata tributului şi cu ajutor militar. O descriere geografică a Europei – *Descriptio Europae Orientalis –,* datorată unui anonim dominican, care şi-a redactat scrierea în anul 1308, a caracterizat astfel poziția geografică şi situația politică a celor două puteri; „După aceasta – referire la Serbia – se cuvine vorbit despre Bulgaria şi Rutenia, care se mărginesc cu Grecia dinspre miazănoapte. Bulgaria este un mare imperiu în sine....”. A ținut odinioară – explică autorul – de Imperiul din Constantinopol, dar după aceea a căzut sub stăpânirea Ungariei în vremea regelui Andrei; „însă, clătinându-se Ungaria, tătarii au ocupat zisul imperiu şi l-au făcut tributar lor; acum se află în stare de servitute sub tribut...”. Apoi anonimul autor prezintă situația cnezatelor ruse apusene: „lângă această împărăție – referire din nou la Imperiul Bizantin – se găseşte şi a doua țară foarte mare, care se

numeşte Rutenia, care de asemenea este situată lângă Grecia, de aceiaşi parte de miazănoapte, ca şi Bulgaria, totuşi este deasupra Bulgariei. Această ţară a fost înainte sub imperiu, în urmă sub Ungaria, acuma însă este tributară tătarilor, ca şi Bulgaria...”[2]. Prin întinderea ei până la Dunăre, în virtutea relaţiilor de suzeranitate-dependenţă cu forţele locale de la răsărit de Carpaţi – situaţie moştenită de Polonia în raport cu Moldova –, Rutenia se afla în contact cu Bulgaria. Ambele însă erau state vasale ale Hoardei de Aur încă din vremea marii invazii[3].

Dominaţia Hoardei de Aur asupra spaţiului extra-carpatic a fost considerabil consolidată la sfârşitul secolului XIII prin asumarea controlului asupra cursului inferior al Dunării până la Porţile de Fier. Campania întreprinsă de căpetenia mongolă Nogai, factorul efectiv de decizie în teritoriile apusene aflate sub dominaţia Hoardei de Aur în ultimul deceniu al secolului XIII, a pus capăt stăpânirii ungare asupra acestui segment al fluviului. După 1291 încetează şirul banilor unguri de Severin şi, odată cu aceasta, a încetat şi controlul coroanei ungare asupra uneia dintre poziţiile cheie pentru efortul ei tradiţional de a-şi extinde hegemonia asupra Peninsulei Balcanice[4]. Din avanpost al expansionismului ungar în direcţia Peninsulei Balcanice, Severinul a devenit un loc strategic de îngrădire a ofensivei sud-estice a regatului; mai mult încă, odată cu pierderea cetăţii Severin, dinastia arpadiană în curs de stingere a renunţat şi la controlul asupra Ţării Severinului, care fusese atrasă în dependenţa ei în prima jumătate a secolului XIII. „Spaţiul, sporit de Nogai pe seama sa, pe care l-a controlat nemijlocit spre sfârşitul vieţii (m. circa 1300), se întindea în forma unui semicerc larg, în afara arcului carpatic, din Rutenia până la

---

[2] „Post hec de Bulgaria et Ruthenia dicendum est que circumadiacent Grecie ex septentrionali parte: Bulgaria est unum imperium magnum per se...Olim istud imperium ad imperium constantinopolitanum pertinebat, et adhuc pertinere deberet, si esset potens imperator. Postmodum autem rex Ungarie Andreas dictum imperium sibi subiecit et per longum tempus fuit sub dominio regis Ungarie, vaccilante autem Ungaria, tartari preoccupaverunt dictum imperium et fecerunt sibi tributarium; nunc servit tartaris sub tributo...; Iuxta hoc imperium est alia terra permaxima, que vocatur Ruthenia, que eciam similiter adjacet Grecie ex eadem parte septentrionis, sicut et Bulgaria, tamen est supra Bulgariam...Olim fuit hec terra sub imperio, postmodum sub Ungaria, nunc autem est sub tributo tartarorum quemadmodum et Bulgaria....; *Descriptio Europae Orientalis,* în *Izvoarele Istoriei Românilor,* II, ed. G. Popa-Liseanu, Bucureşti, 1934, p. 27-28.

[3] Pentru dependenţa Ruteniei de Hoarda de Aur, v. B. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn' Rus on the Golden Horde,* în **SEER**, 35, 1956-1957, p. 505-522.

[4] V. Achim, *op. cit.,* p. 247.

Porţile de Fier ale fluviului. Centrul de comandă optim pentru a controla cele două aripi a fost fixat la Isaccea”[5].

În acest spaţiu al hegemoniei Hoardei de Aur din care fusese înlăturată dominaţia Regatului Ungar, s-a alcătuit primul stat românesc, putere cu afirmare autonomă pe plan internaţional. Limitele cronologice între care şi-a făcut apariţia acest stat numit ulterior *Vlaşca Zemlja* în versiunea cancelariei ţării, *Ungrovlahia* în actele oficiale bizantine, *Terra Transalpina* în cele emise de cancelaria regală ungară sunt anii 1291 şi 1324. Cel dintâi an marchează sfârşitul Banatului ungar de Severin şi al controlului exercitat asupra *Ţării Severin,* cel din urmă an e termenul acordului dintre Carol Robert şi Basarab, care a sancţionat din partea ungară existenţa statului rezultat din contopirea celor două entităţi anterior atestate: *Voivodatul de Argeş* şi *Ţara Severin.*

Existenţa acestei entităţi statale e atestată, e drept indirect, şi înainte de 1324 de unele izvoare. O cronică germană rimată din anii 1307-1308 aminteşte o căpetenie a românilor ”care în toate chestiunile era stăpân asupra celorlalţi”, căreia voivodul Transilvaniei, Ladislau Kan, i-a trimis un sol pentru a obţine din partea sa să-l primească în detenţie pe ducele Otto de Bavaria, prizonierul său, pretendent la tronul Ungariei[6]. Mult discutata localizare a acestei căpetenii – probabil *mare voivod* în traducere liberă – se situează geografic în spaţiul sud-carpatic, singurul în care se constată în primul sfert al secolului XIV o asemenea concentrare de forţă politică românească. Această localizare la care s-au oprit primii comentatori români ai scrierii e întărită de constatarea că menţionata căpetenie românească îndeplinea în cazul amintit rolul de factor de legătură între voivodul Transilvaniei şi aliaţii săi sârbi şi bulgari, legătură care trecea cu necesitate prin regiunea Carpaţilor Meridionali. Un izvor geografic din al doilea deceniu al secolului XIV, recent intrat în circuitul istoriografiei române şi încă insuficient integrat în cunoştinţele asupra începuturilor Ţării Româneşti, aminteşte la rândul său existenţa unei *domnii* a românilor, *regnado* în original: „A şaptea provincie (regiune) este Ungaria şi are deasemeni domnie (*regnado),* sunt mulţi oameni, nu are oraşe mari, se învecinează cu Germania, dealtminteri sunt creştini unguri. În aceiaşi provincie sunt românii şi valahii, care sunt două

[5] V. Ciocîltan, *Alanii şi începuturile statelor româneşti,* p. 936.

[6] A. Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Styria: o nouă interpretare,* în „Studii”, 25, 1972, 3, p. 463-483.

neamuri, au domnie (*regnado)* şi sunt păgâni”[7]. Dar atestarea cea mai sigură a existenţei unei puternice entităţi politice româneşti – stat autonom cu acţiune proprie în relaţiile internaţionale – provine din cancelaria regală ungară. La 26 iulie 1324, regele Carol Robert confirma printr-un act emis în favoarea magistrului Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj, o stăpânire de pământ pentru a-i recompensa serviciile aduse coroanei, între care sunt amintite repetatele solii întreprinse cu succes la Basarab „voivodul nostru transalpin”[8]. Menţiunea documentului regal revelă atât existenţa cât şi puterea ţării în fruntea căreia se afla Basarab, de vreme ce regele Ungariei a fost nevoit să negocieze cu „voivodul transalpin”, să-i trimită solii repetate, indiciu al complexităţii negocierilor şi al piedicilor care au trebuit înlăturate din calea lor pentru a înlesni încheierea acordului.

Clauzele acordului ne sunt doar indirect cunoscute. Din desfăşurările ulterioare se poate însă deduce că regele a recunoscut realitatea statală creiată în teritoriile „transalpine” prin unirea Argeş-Severin, probabil inclusiv cetatea Severin, obţinând în schimb recunoaşterea suzeranităţii ungare din partea celui care era acum *marele voivod* Basarab.

Prima afirmaţie se întemeiază pe constatarea că la începutul campaniei întreprinse şase ani mai târziu, în 1330, de Carol Robert împotriva vasalului său, acesta se afla în stăpânirea cetăţii Severin şi a banatului aferent. Până la încheierea păcii între Carol Robert şi Basarab, mijlocită de magistrul Martin, conflictul armat între cele două puteri a continuat pe cursul Dunării pentru controlul punctelor strategice cheie, Severin şi Mehadia. Documente ale cancelariei regale ungare au înregistrat aceste înfruntări între, de o parte, români, tătari, bulgari, şi, de altă parte, unguri, în deceniile al doilea şi al treilea al secolului XIV. Semnificativ, un document din 1329 care aminteşte luptele din anii precedenţi în această regiune, afirmă despre Mehadia că se află „la hotar”, „in confinio existente”[9]. Pacea a lăsat aşadar Severinul lui Basarab şi Mehadia regelui[10]. Carol Robert sacrifica acum nu numai o poziţie strategică dunăreană însemnată dar şi o întreagă provincie, „Ţara Severin” şi o mare

[7] Ş. Turcuş, *Prima mărturie străină despre etnonimul român (1314),* în „Cele Trei Crişuri”, seria a II-a, p. 6.

[8] **DRH, D,** I *(1222-1456),* ed. Şt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V . Pervain, Bucureşti, 1977, p. 36.

[9] Gyorffy, G., *op. cit.,* p. 551.

[10] M. Holban, *vol. cit.,* p. l00-101.

direcţie de politică externă. Faptul a fost receptat profund negativ de o parte însemnată a factorilor politici ungari şi a devenit curând un argument însemnat în rivalităţile politice interne.

Cea de a doua afirmaţie referitoare la raportul suzeranitate-vasalitate se întemeiază pe propunerea lui Basarab, comunicată regelui după începutul campaniei, de a-i trimite pe unul dintre fiii săi la curte, garanţie a fidelităţii, şi nu mai puţin pe răspunsul lui Carol Robert care, în formă arogant-dispreţuitoare, a subliniat dependenţa voivodului faţă de el[11].

Integrarea într-un sistem de alianţă – îndeosebi în raporturile cu un stat pretins de misiune apostolică – implica şi adoptarea confesiunii suzeranului. În acelaşi context a trecut la catolicism Basarab, calificat „princeps devotus catholicus" de papa Ioan XXII în scrisoarea adresată voivodului la 1 februarie 1327, aşadar trei ani după atestarea înţelegerii cu Carol Robert[12]. În optica papalităţii, pasul înfăptuit de rege, care adusese în obedienţa Sfântului Scaun un credincios de seamă, era salutar; nu însă şi în viziunea aristocraţiei ungare.

Se sustrage cunoaşterii noastre interesul special urmărit de rege când a încheiat acordul cu Basarab şi avantajul obţinut de el în schimbul marelui sacrificiu de putere şi de prestigiu acceptat în cursul laborioaselor negocieri cu marele voivod dela Argeş. Se impune însă constatarea că pacea cu Basarab a precedat îndeaproape încheierii cu succes a îndelungatei încleştări de aproape un sfert de secol a lui Carol Robert cu oligarhii şi în general cu forţele particularismului, cel puţin a fazei finale a acestei înfruntări, care a readus Transilvania şi, în cele din urmă, pe saşii din provincie la supunere faţă de rege[13]. În lipsa unor indicaţii certe în această privinţă în sursele vremii, ne rămâne constatarea reacţiei puternic ostile a unei părţi însemnate a aristocraţiei ungare faţă de acordul încheiat de rege cu voivodul Basarab, reacţie manifestată scurt timp după încheierea înţelegerii şi constatată şi în anii următori până la deznodământul din 1330. Atitudinea faţă de Basarab a devenit chiar un punct major de cristalizare a raporturilor politice interne în Regatul Ungar în intervalul care separă încheierea acordului dintre cei doi conducători şi prima fază a conflictului armat din toamna anului 1330, început prin ocuparea cetăţii Severin de oştile lui Carol Robert.

---

[11] *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV,* ed. Al. Domanovszki, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Em. Szentpétery, I, Budapestini, 1937, p. 497.

[12] **DRH, D,** I, p. 39.

[13] G. Kristo, *Ardealul timpuriu (895-1324),* Szeged, 2004, p. 376-377.

„Investit” – în terminologia feudală – cu un însemnat teritoriu regal – Banatul şi Ţara Severin –, Basarab devenise implicit unul dintre oligarhii regatului, într-o vreme când specia oligarhilor era în curs de anihilare. Contrastul de comportament al regelui a stârnit inevitabil reacția propriei sale aristocrații. La 6 august 1325, un act emis de magistrul Ladislau, secretar-notar şi „comes capelle domini regis”, înregistra plângerea unui dregător regal împotriva lui Ştefan, fiul comitelui Parabuch cumanul, care, nu mult timp înainte, „l-a ponegrit pe domnul nostru Carol, din mila lui Dumnezeu ilustrul rege al Ungariei, şi l-a proslăvit pe Basarab Transalpinul, infidel al sfintei coroane a Ungariei, astfel încât /spunea/ că puterea domnului rege nu se poate opune şi nu o poate egala pe a acestuia”. Controversa iscată pe această temă s-a încheiat cu o agresiune fizică, anume încercarea nobilului cuman de a-l ucide pe oponentul său , apărător al onoarei regelui Carol Robert. Fidelul regelui a fost salvat în chip miraculos de tentativa de omor a agresorului său[14]. La începutul campaniei încă, imediat după ocuparea cetății Severin de trupele regale, când a sosit solia de pace a lui Basarab, cele două tendințe s-au înfruntat. Reprezentantul tendinței moderate, un fruntaş din anturajul regelui, i-a sugerat acestuia să accepte oferta voivodului; prea târziu însă, întrucât, sub influența taberei războinice, regele a hotărât să continue campania, pentru a anula concesiile acordate cu câțiva ani în urmă lui Basarab, concesii care consacraseră unirea dintre Voivodatul de Argeş şi Ţara Severin[15].

Puternica opoziție a unei părți însemnate a aristocrației ungare față de acordul dintre Carol Robert şi Basarab a avut o dublă motivație: sigur indignarea provocată de concesiile majore acordate unui „oligarh” căruia îi erau lăsate în stăpânire teritoriile ocupate în vreme ce tuturor celorlalți, unuia după celălalt, le fuseseră sustrase; poate şi convingerea că era abandonată o direcție majoră a politicii externe inaugurată de dinastia arpadiană în secolul precedent, anume cruciata în Sud-Estul Europei. Ţelul declarat al adepților recursului la forță era anularea concesiilor precedente, desfacerea entității statale – *regnado* – aflată sub conducerea lui Basarab, readucerea Banatului de Severin, cu țara omonimă, în cuprinsul regatului. După succesul inițial al campaniei, Carol Robert, devenit brusc din promotor al înțelegerii cu Basarab adversar hotărât al acesteia, a cedat cea dintâi achiziție – cetatea Severin şi „atinențele” ei – unuia dintre nobilii din anturajul său, Dionise Szechy, incitator la război. Nu se

[14] **DRH, D,** I, p. 37-38.
[15] *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV*, p. 497-498.

cunoaşte avantajul obţinut de celălalt mare incitator la război, voivodul Toma Szécényi al Transilvaniei, dar e neîndoielnic că interesul urmărit de acesta era însemnat. Ţara lui Basarab era prinsă acum din direcţia celor două arii de contact cu Regatul Ungar: Dunărea în zona Porţilor de Fier şi Transilvania. Linia intransigentă a expansionismului ungar în direcţia Sud-Estului european era astfel pe cale de a fi recuperată iar unirea apărată de Basarab părea condamnată; pentru scurt timp însă.

Înfrângerea oligarhilor şi readucerea stăpânirilor lor sub controlul regalităţii a lăsat nesoluţionată problema şi ea foarte spinoasă a raporturilor dintre puterea centrală a regalităţii şi prerogativele nobilimii, moştenire a ultimului secol al dinastiei precedente, cea a descendenţilor lui Arpad. Înfruntarea dintre cele două puteri principale ale statului a trecut prin multiple vicisitudini până când raportul dintre regalitatea centralizatoare şi aristocraţia privilegiată şi-a găsit soluţia de echilibru, fie şi numai precar, în timpul celui de al doilea rege angevin, Ludovic I. Una dintre aceste vicisitudini a fost înfruntarea dintre Carol Robert şi Basarab. Până la declanşarea conflictului cu Basarab, tensiunea dintre Carol Robert şi aristocraţie a sporit continuu după 1324 şi a culminat în intervalul aprilie-septembrie 1330 cu încercarea de suprimare fizică a lui Carol Robert şi de înlăturare a dinastiei.

În cronica ungară redactată în secolul XIV, cunoscută îndeobşte în textul păstrat la Viena *Cronicon Pictum Vindobonense* – sursă narativă de interes primordial pentru domnia lui Carol Robert, deşi nu lipsită de ambiguităţi –, capitolul care relatează campania împotriva lui Basarab e precedat de o amplă expunere consacrată atentatului unui nobil de curte la viaţa regelui şi a familiei sale. Nobilul atentator se numea Felician şi aparţinea unei familii aristocratice ilustre, Zách. Din anturajul oligarhului Mathias Csak, adversar îndârjit al regelui, Felician Zách a trecut în cel al lui Carol Robert unde s-a bucurat de excepţională trecere, având acces liber la rege şi la familia sa. Dar, în luna aprilie 1330, mai exact în ziua de 17 aprilie a acelui an, inopinat, Felician a pătruns cu o spadă ascuţită în camera în care familia regală – regele, regina şi cei doi fii ai lor – luau prânzul şi s-a năpustit asupra lor, cu intenţia de a-i ucide pe toţi. Potrivit cronicii, regele, asupra căruia ucigaşul s-a năpustit cel dintâi, a fost salvat de regină, care l-a acoperit cu trupul ei, preluând însă lovitura spadei, de pe urma căreia a pierdut patru degete. Cei doi fii minori ai regelui au fost salvaţi de pedagogii lor aflaţi de faţă, care i-au apărat cu sacrificiul vieţii lor. În cele din urmă, Felician a fost ucis de un tânăr din personalul auxiliar, de faţă la prânzul regal. Înfrântă în plan teritorial, rezistenţa faţă

de centralizarea puterii regale a adoptat metoda complotului şi a atentatului împotriva dinastiei străine asupritoare pe care s-a străduit să o suprime dintr-o lovitură.

Represiunea a fost pe măsura atentatului şi a obiectivului atentatorului. Trupul înjunghiat al lui Felician a fost ciopârţit, părţile dezmembrate ale acestuia au fost trimise în diverse oraşe ale regatului şi expuse în pieţe. Fiul lui Felician, care a încercat să scape prin fugă, a fost prins, ucis, ciopârţit şi astfel expus, ca şi tatăl său, în public, împreună cu un însoţitor al său. Mai odios încă, una dintre fiicele lui Felician, Clara, care se bucurase de favoarea reginei în anturajul căreia fusese primită, a fost oribil mutilată şi expusă publicului, silită fiind, în starea aceasta, să condamne public fapta tatălui ei. O a doua fiică a fost la rândul ei ucisă prin decapitare iar soţul acesteia condamnat la închisoare pe viaţă. La încercarea de a-l ucide pe el şi de a-i lichida familia şi odată cu ea şi dinastia, regele a răspuns cu nimicirea exemplară, cu expunere publică, nu numai a atentatorului ci şi a întregii sale seminţii. Reacţia regelui era un avertisment la adresa tuturor nemulţumiţilor – şi nu erau puţini – care ar fi fost tentaţi să recurgă la acţiuni asemănătoare celei întreprinse de nobiliul Felician Zách. Mai mult încă, regele a impus chiar organizarea unui proces public, cu participarea elitei aristocratice laice şi ecleziastice, care a confirmat condamnarea postumă a întregului neam al lui Felician Zách[16].

Între relatarea atentatului lui Felician – aprilie 1330 – şi cea a campaniei împotriva lui Basarab – septembrie 1330 – cronica ungară menţionată inserează câteva rânduri care relatează, în termeni vagi, nebuloşi, o călătorie navală întreprinsă de rege, începută favorabil dar întreruptă din pricina pericolelor de războaie care îi ameninţau regatul din toate părţile: „Regele Carol a navigat cu vânturi puternice şi cu catargul norocului său a străpuns apele învolburate ale mării conform legământului. Dar îndată, destinul schimbător, îndepărtându-se cu faţa duşmănoasă, şi-a întors spatele, căci pornindu-se războaie din toate părţile, expediţia sa a eşuat; mai era şi chinuit de o puternică durere de picioare şi de mâini”[17]. Fragmentul citat, puţin observat de cercetători, face legătura

---

[16] H. Marczali, *Le procès de Félicien Zach. Une cause célèbre au XIVe siècle,* în **RH**, CVII, 1911, p. 43-58; B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290-1403,* Roma, 1938, p. 138-141.

[17] „...rex Carolus ventis prosperis navigavit et crispantia maris equora sue fortune carina ad votum sulcavit. Sed iam fortuna vertibilis aversa facie valefaciens terga vertit, quia undique bellis insurgentibus sua expeditio vincebatur, peduum etiam ac manuum dolore nimium torquebatur”; *Chronici Hungarici Compositio saeculi XV,*

cronologică între expunerea cazului Felician şi cea consacrată campaniei împotriva lui Basarab, poate chiar cu un rost explicativ al acestei din urmă întreprinderi. Dar tradiţia referitoare la acest scurt interludiu maritim al lui Carol Robert în cursul anului 1330 s-a păstrat şi în diverse alte relatări ulterioare. Într-o formă mai dezvoltată, tradiţia a fost înregistrată în scrierea istorică a italianului Antonio Bonfini, istoric de curte al lui Matia Corvin, care a avut acces larg la arhivele regale şi la diverse alte surse. Iată cum apare în relatarea sa faptul amintit de cronicarul anonim din secolul XIV: „Iar ca să nu fie în deficit faţă de pioşenia sa şi ca să nu omită ceva faţă de respectata sfinţenie, pentru a ispăşi toate greşelile sale printr-un sfânt pelerinaj, după consultarea auspiciilor, /regele/ porneşte spre Ierusalim în scopul de a vizita Mormântul Mântuitorului nostru. Abea înaintase puţin navigaţia sa, când a fost informat prin scrisori de ale prietenilor (săi) că noi războaie se pregătesc împotriva lui şi că e iminent un foarte greu război al Valahilor, care, credeau ei, /adică autorii scrisorii sau ai scrisorilor/ nu putea fi purtat cu succes decât cu participarea regelui. Se mai adăuga nu puţină suspiciune cu privire la Feliciani, al căror neam care, deşi fusese aproape în întregime nimicit, ar fi recurs din nou la ucidere; dacă măcar unii dintre ei ar fi supravieţuit, aceia li se păreau de temut. Aşadar regele, oprit de toate acestea, deşi fără voia sa, s-a retras totuşi în Panonia din pelerinajul început şi a găsit la înapoiere că situaţii nu mărunte erau turburate, că pacea se strica şi că mulţi vecini pun la cale războaie împotriva sa. Odată înapoiat, multe s-au potolit, iar unii care în absenţa regelui unelteau schimbări s-au liniştit. Doar Valahii transalpini, sub conducerea lui Basarab, păreau să uneltească un lucru temerar". Urmează relatarea campaniei împotriva lui Basarab în termeni similari celor din izvorul originar[18].

p. 496. Întorsătura luată de destin în sens negativ şi înfrângerile suferite de Carol Robert în urma reprimării atentatului lui Felician Zách, inclusiv în războiul cu Basarab, sunt amintite vag şi în *Chronicon Monacense;* A. Pippidi, *La originile Ţării Româneşti,* în **RI**, s.n., XIX, 2008, nr. 1-2, p. 16.

[18] „Verum ne a sua religione deficeret, neve quid spectatae Sanctitatis omitteret, ut sancta peregrinatione errata sua omnia expiaret, ex auspicato Hyerosolymam proficiscitur, ut Salvatoris Nostri Sepulchrum invisat. Parum navigando processerat, quum nova plerosque in ipsum bella moliri, amicarum litteris edocetur, admonetur quoque pergrave Valachorum instare bellum, quod haud quaquam prospere sine Regis presentia, geri posse credebant. Accedebat haud modica Felicianorum suspicio, qui quamvis deleto fere genere, ad interitum rediissent, si qui tamen superfuerant, necnon formidolosi videbantur.. Rex igitur his omnibus remoratus, invitus tandem ab instituta peregrinatione in Pannoniam se retraxit, invenit secundum reditum non parva misceri,

Aşadar, Antonio Bonfini, pe baza unei sau unor surse mai amănunţite decât cronica din secolul anterior, explică pornirea pelerinajului regal la Sfântul Mormânt prin dorinţa regelui de a îndeplini această îndatorire creştinească universală şi mai ales de „a ispăşi toate păcatele” – între care, desigur, la loc de frunte se afla masacrarea neamului lui Felician. Istoricul italian adaugă la motivaţia întreruperii pelerinajului regal mişcările – adică neliniştile interne din regat – referire, desigur, la sechelele cazului Felician –, existenţa unor posibili supravieţuitori ai familiei condamnate la exterminare şi, între războaiele care îi ameninţau ţara, menţionează explicit unele presupuse acţiuni ostile atribuite „Valahilor” de sub conducerea lui Basarab.

O altă tradiţie, înregistrată de un text german mai recent încă, invocă chiar refugiul la Basarab a unuia dintre membrii familiei lui Felician, scăpat din masacrul general declanşat de Carol Robert împotriva neamului lor. După ce semnalează represaliile care au lovit „întreaga gintă” a lui Felician („sein ganzes Geschlecht”), autorul scrierii adaugă: „Unii care au scăpat s-au dus în Valahia şi l-au determinat astfel pe rege să-şi întindă braţul şi împotriva acestui popor, care (însă) nu a putut fi dovedit de vreo necredinţă. Întrucât atunci Carol a pornit război împotriva ducelui din Valahia numit Bazarad, cu uşurinţă şi fără motive temeinice, a dat de greu, ca şi Cyrus...”[19].

Independent de diversitatea opiniilor în rândurile contemporanilor – şi e neîndoielnic că societatea ungară era puternic polarizată în funcţie de evenimentele din anul 1330 –, firul dramatic a evoluat în funcţie de trei momente majore: atentatul lui Felicianus, respectiv represiunea regală, pelerinajul de ispăşire al regelui, readus în ţară de manifestările de nemulţumire ale aristocraţiei, şi înfruntarea cu Basarab, deznodământ comun al

ocium iri interceptum et finitimos plerosque in se bella moliri. Ejus reditu multa continuo pacatae sunt, quievere nonnulli qui absente Rege nova moliri cupiebant. Transalpini tantum Valachi, Bazarado duce, aliquid temere audere visi sunt.”; Antonio Bonfini, *Historia Pannonica sive Hungaricarum Rerum Decades,* Coloniae Agripinae, 1690, p. 228-229. M. Holban, *op. cit.,* p. 132 menţionează sumar informaţia lui Bonfini ca o simplă înfloritură a relatării campaniei din 1330 din textul *Cronicii Pictate.*

[19] *Kurze Beschreibung und eigentliche Abrisse dero Länder und Festungen so der Türke bis dahero in Europa...under sein Joch bracht, sampt der Ungarischen Chronica Wilhelmi Dilichii,* Cassel, 1609, p. 149. În aceiaşi ani de la începutul secolului XVII o altă tradiţie conservată afirmă că regele „urmărind câţiva fugari a făcut război lui Basarab, domnului Valahiei, deşi cei mai prudenţi din tabăra sa s-au opus, prevestind rezultatul acţiunii...”; L. Gaspar Ens, *Rerum Hungaricarum Historia, novem libris comprehensa,* Colonia Agrippinae, 1604, p. 77.

unei crize politice profunde în pătura conducătoare a societății ungare. Ansamblul acestui complex incendiar s-a desfăşurat între mijlocul lunii aprilie 1330 – atentatul lui Felician – şi septembrie-noiembrie 1330, campania împotriva lui Basarab.

Argumentele invocate de „prietenii" regelui pentru a-l determina să revină deîndată în țară, cu prețul întreruperii pelerinajului la Sfântul Mormânt, asumat prin legământ – fapt grav raportat la mentalitatea vremii – au fost aşadar turburările interne, neîndoielnic urmarea cazului Felician, el însuşi produs al unei puternice tensiuni politice, şi primejdiile externe, cu referire specială la Basarab. Criza prelungită a puterii centrale în Ungaria s-a împletit în al treilea deceniu al secolului XIV cu grava controversă provocată de compromisul încheiat de Carol Robert cu Basarab, considerat oneros pentru Ungaria şi inacceptabil de o parte însemnată a elitei politice. Readus forțat în Ungaria din pelerinajul său, Carol Robert a acceptat, între clauzele acordului de împăcare cu nobilimea țării, anularea înțelegerii încheiate cu Basarab cu câțiva ani în urmă şi pregătirea în grabă a acțiunii militare destinate să ducă la îndeplinire această hotărâre comună. Hotărârea a rezolvat, fie şi numai parțial, criza politică, dar a pregătit Regatului Ungar o catastrofă militară de notorietate europeană. Controversa cu privire la atitudinea față de marelele voivod din „țara transalpină" s-a manifestat mai puternic decât în trecut în recrudescența crizei interne din vara şi toamna anului 1330. Adevărate sau nu, zvonurile referitoare la pregătirile militare şi la uneltirile politice ale lui Basarab au contribuit la decizia regelui de a recurge la soluția militară. Adepții recursului la forță au avut câştig de cauză asupra curentului moderat. La înclinarea acului balanței în direcția războiului, o influență decisivă pare a fi avut voivodul Transilvaniei, Toma Szécsényi, colaborator apropiat al lui Carol Robert, factor hotărâtor al supunerii provinciei față de rege, odată cu înfrângerea răzvrătirii saşilor în 1324. Oastea voivodatului, în rândurile căreia s-au aflat şi saşii, a constituit unul dintre contingentele principale ale puternicei concentrări de forțe militare în fruntea căreia a pornit Carol Robert împotriva lui Basarab[20].

Marea armată a fost convocată prin edict regal, ceea ce anunța o acțiune militară majoră, iar, potrivit unui document mai târziu, considerat

---

[20] Participarea la campanie a saşilor din Mediaş şi din Şeica Mare e menționată în **DRH, D**, I, p. 41-42; a oaspeților clujeni, majoritate saşi la această dată, *ibidem,* p. 42 -43; rolul corpului de oaste transilvan la campanie rezultă din participarea la loc de frunte a voivodului Toma şi din acțiunea îndrăzneață a unei unități transilvane, care a reuşit să-l ajungă din urmă pe rege sub castrul Argeş; *ibidem,* p. 58.

fals dar, desigur, nu lipsit de importanţă din unghiul de vedere al studiului de faţă, decizia de a întreprinde această mare operaţie militară a fost adoptată în cadrul unui „sfat” – consiliu – „al tuturor prelaţilor şi baronilor şi al tuturor fruntaşilor regatului nostru”[21]. Regele era silit să se supună voinţei imperative a nobilimii sau a unei părţi semnificative a acesteia şi să-şi înscrie politica în raport cu Basarab pe un curs invers celui adoptat cu câţiva ani în urmă.

Ţelul strategic al acţiunii era recuperarea poziţiilor abandonate lui Basarab în virtutea acordului realizat în urma soliilor repetate trimise voivodului de Carol Robert, semnalate de mai sus amintita diplomă regală din 1324: Banatul de Severin şi Ţara Severinului. Aşadar urma să fie desfăcută unitatea statală în fruntea căreia se afla „voivodul transalpin infidel”, Basarab. Direcţia Argeş urmată de oastea regală îndată după ocuparea cetăţii Severin dar şi hotărârea regelui de a-l scoate pe Basarab din „ascunzişurile sale”, potrivit cronicii ungare, şi de a-l alunga din principalul său centru de putere, confirmă intenţia sa de a pune capăt „primei uniri româneşti”.

La începutul campaniei, îndată după ocuparea cetăţii Severin de trupele lui Carol Robert, marele voivod din Argeş a încercat să-şi salveze opera prin concesii teritoriale de ultimă oră oferite regelui – cetatea Severin şi dependenţele sale –, concesii însemnate care însă nu afectau unitatea realizată. Programat sau întâmplător, oferta sa a venit în întâmpinarea adepţilor compromisului din tabăra regală, care, în persoana unuia dintre ei, şi-au susţinut opinia chiar în cursul scurtei întrevederi la Severin între rege şi solul lui Basarab[22]. Soluţia diplomatică a eşuat, dar dezastrul

[21] G. Györffy, *op. cit.*, p. 565.

[22] *Chronici Hungarici Compositio saeculi XIV,* p. 497. Înapoiat din expediţia sa dezastruoasă, Carol Robert a simţit nevoia de a oferi explicaţii papei în legătură cu cele întâmplate. Purtătorul mesajului regal, ministrul provincial al franciscanilor din Ungaria, a primit misiunea de a înmâna papei scrisoarea regelui cu relatarea aferentă şi de a-i prezenta şi un mesaj oral. Până la eventuala descoperire a acestor texte nu putem decât desprinde din succinta replică a papei, datată 5 august 1331, că regele i-a prezentat campania din toamna precedentă ca o acţiune militară îndreptată împotriva tătarilor, încununată de succes, dar că succesul a fost zădărnicit pe drumul de înapoiere de „cursele trădătoare” întinse de adversari nenumiţi; prezentare falsă, menită să acopere realitatea sau să minimalizeze atacul îndreptat împotriva unui conducător calificat cu nu mult timp înainte de papă drept „princeps devotus catholicus”. Tonul reţinut al răspunsului papal pare a exprima o nuanţă de dezaprobare; **DRH, D,** I, p. 44. Pentru personalitatea emisarului lui Carol Robert la papă, franciscanul Ioan, v. S. Iosipescu, *Bătălia dela Posada (9-12 Noiembrie 1330). O contribuţie la critica izvoarelor istoriei de început a Principatului Ţării Româneşti,* în **RI**, s.n., XIX, 2008, nr. 1-2, p. 64-65, 76.

oştirii ungare a consolidat opera şi poziția lui Basarab. Evoluția înfruntării armate părea să confirme observația nobilului cuman dela curtea regelui care, cu câțiva ani în urmă, afirmase că „puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotrivă şi să se compare cu puterea lui Basarab”[23].

Nu numai înfrângerea grea suferită în țara lui Basarab în 1330 dar şi, mai ales, absența unei noi întreprinderi similare din partea lui Carol Robert în cursul celor doisprezece ani cât a mai domnit, confirmă spusa nobilului cuman. Când a părăsit scena istoriei în 1342, fondatorul dinastiei angevine a lăsat succesorilor săi sarcina de a reglementa raporturile cu „țara transalpină” şi de a încerca să o readucă în aria de dominație sau măcar de hegemonie a Regatului Ungar. De partea sa, Basarab nu a încercat să obțină noi concesii de pe urma victoriei sale. De fapt, pare a fi avut loc o recunoaştere, tacită de această dată, a situației anterioare desfăşurării conflictului.

Cât timp Basarab şi-a guvernat efectiv țara – desigur nu e lipsită de interes constatarea că el a părăsit scena istoriei aproape concomitent cu adversarul său de pe tronul Ungariei, chiar dacă, spre deosebire de acesta, el a mai rămas în viață peste un deceniu –, marele voivod dela Argeş şi-a menținut puterea în aria de hegemonie a Hoardei de Aur şi a alianței prezidate de conducătorii acesteia. Indiciul sigur al acestei consecvențe e participarea oştilor sale la acțiunile militare ale puterii mongole cu centrul la Gurile Dunării şi ale aliaților ei, îndeosebi bulgarii. În 1330, un corp de oaste al lui Basarab a participat la expediția nereuşită tătaro-bulgară împotriva sârbilor, soldată cu înfrângerea dela Velbujd[24], după alte acțiuni militare în alte direcții, în aceiaşi constelație politică.

Basarab nu şi-a extins spre est stăpânirea, în teritoriile din ceea ce din secolul precedent se numea Cumania. Nici Câmpulungul nu pare a fi fost cuprins în teritoriile supuse marelui voivod de la Argeş. Semnificativ pentru limitele aspirațiilor sale politice e faptul că nu şi-a creiat *mitropolie* – aşadar că nu s-a străduit să înalțe rangul scaunului episcopal care ființa la Argeş[25], după cum nu a aspirat să transforme întâietatea sa de *mare*

[23] v. mai sus nota 14.

[24] *Zakonik Cara Ştefana Duşana, 1349, 1354,* ed. N. Radoćić, Belgrad, 1960, p. 84; S. Iosipescu, *op. cit.,* p. 74

[25] Existența unei episcopii la Argeş, înainte de înființarea Mitropoliei Ungrovlahiei, e acum documentar dovedită pe baza unei surse bizantine; v. Dan Ioan Mureşan, *Philothée Ier Kokkinos, le Patriarcat de Tirnovo et l'origine de la Métropole de Hongrovalachie* (manuscris).

voivod în *domnie*, putere autocrată. Asemenea pretenţii teritoriale şi de ierarhie ecleziastică şi politică l-ar fi adus neîndoielnic în conflict cu puterea mongolă superioară, a cărei hegemonie a respectat-o de-a lungul guvernării sale efective, şi în confruntare cu aliaţii acesteia, ţaratul sau ţaratele bulgare. Tendinţa de a-şi aşeza şi menţine ţara în echilibrul dintre cele două puteri dominante în regiune – Hoarda de Aur şi Regatul Ungar, caracteristică a politicii lui Basarab după 1324 – a prefigurat pe termen lung cursul politicii externe a ţării şi a condiţionat succesiunea de înclinări spre est şi spre vest în cadrul geopolitic dat. În acest cadru s-a alcătuit şi s-a salvat „prima unire românească.” De fapt, aşa s-a născut România !

LA NAISSANCE D'UN ÉTAT MÉDIÉVAL: LA VALACHIE (PREMIÈRE PHASE)

Résumé

La Valachie, noyau originaire de la Roumanie moderne, a manifesté sa vocation étatique au passage du XIIIe au XIVe siècle au cours d'un effort remarquable de rassemblement des micro-structures politiques roumaines qui végétaient depuis des siècles sous la domination des grandes puissances de la région: l'Empire mongol de la Horde d'Or à l'Est, la Hongrie des rois arpadiens et ensuite des rois angevins au Nord et à l'Ouest, le Tsarat Bulgare au Sud. Le mouvement unificateur des terres roumaines a pris son essor depuis la position stratégique d'Arges, forteresse sise aux pieds des Carpates méridionaux, à l'Est de la rivière de l'Olt, siège d'un voivodat (principauté) qui, sous les premiers dynastes connus du pays, les Bassarabes, a réussi a soustraire à l'hégémonie du royaume hongrois la riche province voisine de l'ouest de Olt, la „terra Ceurin” ou Severin. Cette première „union roumaine” – la formule appartient à Nicolae Iorga – accomplie vers 1300 a résisté avec succès à la tentative du roi Charles Robert de Hongrie de l'annihiler. En effet, en 1330, une grande expédition dirigéé par le roi en personne contre le voivode Bassarab dans le but de recouvrer les territories perdus et de restaurer sa suzeraineté au Sud des Carpates a subi une cuisante défaite. De ce fait, l'existence de la Valachie en tant qu'état autonome fut irréversiblement consacrée. Par la suite, au cours des années et des décennies suivantes, le nouvel état poussa ses frontières vers l'est pour atteindre finalement la région du Bas-Danube et de la mer Noire (deuxième et troisième phases, qui feront l'objet d'une étude séparée).

Sur la base de quelques sources ignorées ou insuffisamment utilisées par les historiens des événements ci dessus discutés, notre étude s’efforce d’élucider les raisons de politique intérieure qui ont poussé le roi de Hongrie d’entreprendre sa malheureuse expédition contre la Valachie du voivode Bassarab.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA DOMNIEI PRINCIPELUI RADU I ŞI A ALCĂTUIRII TERITORIALE A ȚĂRII ROMÂNEŞTI ÎN SECOLUL AL XIV-LEA[1]

SERGIU IOSIPESCU

În monumentala sa monografie consacrată lui Mircea cel Bătrân (1944), Petre P. Panaitescu schițează şi domniile predecesorilor eroului său, cu precizarea inițială a faptului că numele de Basarab, nu era numele unei familii ci numele de botez al primului din acest neam, „şi în nici un act al lor, nici în povestirile contemporanilor nu sunt numiți niciodată aşa". Lui Radu I, tatăl lui Mircea, îi acordă câteva rânduri, cu regretul puținelor ce se ştiu despre acesta. Radu I ar fi avut două soții, Ana, după pomelnice, şi Calinichia, amintită în câteva diplome, din care proveneau principii moştenitori, Dan şi Mircea, frați doar după tată[2]. Despre Radu I, P. P. Panaitescu mai aminteşte în legătură cu întemeierea mănăstirii Cozia, clădirile existente fiind datorate însă în exclusivitate lui Mircea cel Bătrân, lui Radu I şi Dan I părând a le atribui ctitoria „Coziei Vechi", de la închiderea de odinioară a drumului de pe malul drept al Oltului[3].

În aceeaşi monografie P. P. Panaitescu reconstituia „cucerirea" şi apoi pierderea Dobrogei de Mircea cel Bătrân. Împotriva susținerii lui Hasdeu, potrivit căreia Radu I sau chiar Vladislav I ar fi cucerit țara de dincolo de Dunăre, sau a lui Dimitre Onciul, ce explica moartea lui Dan I în luptele de apărare a Dobrogei împotriva țarului Şişman, P. P. Panaitescu tranşează chestiunea cu autoritate. Întemeindu-se pe cronicile turceşti, cele traduse la finele secolului XVI de Johannes Löwenklau, şi pe cercetările lui Petăr Nikov şi Petăr Mutafciev privitoare la dispariția Bulgariei țarului Şişman, el conchidea că Dobrogea a fost cucerită de Mircea cel Bătrân de la turci în anul 1389[4]. După aceleaşi izvoare, reputatul istoric

---

[1] Studiul reprezintă forma dezvoltată a unor comunicări prezentate la Institutul de Istorie « N. Iorga » în anii 1984 şi 2009, cea din urmă în cadrul programului « Marea Neagră ».

[2] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 40-42.

[3] *Ibidem*, p. 153-156.

[4] *Ibidem*, p. 208-213.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 25-48

român plasează în anul 1417 căderea sub stăpânirea turcească a Dobrogei împreună cu Silistra, odată cu expediţia armatei sultanului Mehmed I împotriva Ţării Româneşti a lui Mircea cel Bătrân[5].

Prezentat sobru, cu abundente trimiteri, scenariul „cuceririi” la 1389 şi pierderii definitive a Dobrogei în 1417 a fost preluat de *Istoria României* din 1960, în compendiile şi atlasele „epocii de aur” şi s-a perpetuat până astăzi în istoriografia *oficială*.

Aceasta împotriva unor varii contribuţii şi chiar surse mai de mult sau mai recent publicate care, dacă nu infirmau, măcar nuanţau reconstituirea panaitesciană. Spre a da un singur exemplu, – şi pentru că de mult s-a constatat eroarea datelor cronicilor otomane pentru evenimentele anterioare mijlocului secolului al XV-lea –, atenta cercetare a izvoarelor maghiare de către Viorica Pervain[6] a arătat că expediţia sultanului Mehmed I la Dunărea de Jos s-a desfăşurat în anii 1419-1420 şi nicidecum la 1417. Altminteri ar fi destul de curios ca otomanii şi creştinii să fi purtat aceleaşi lupte, împotriva aceloraşi adversari absenţi însă de pe câmpul de luptă în anii respectivi.

*

Un capriciu istoriografic, explicabil prin exarcebarea „renaşterei naţionale”, a pus înaintea evoluţiei moderne a principatelor române un întunecat secol al XVIII-lea, „turco-fanariot”, sub care, din păcate, s-au scufundat deopotrivă Vechiul Regim românesc şi începuturile prefacerii noastre occidentale. Astfel, încă nenumărate informaţii asupra celor două epoci ascunse în acest nou ev mediu întunecat îşi mai aşteaptă cercetarea şi publicarea.

La Arhiva Istorică Centrală de la Bucureşti, condica mănăstirii Cozia, numărul 209, în eleganta scriere a vremurilor Mavrocordăteşti, continuatoare ale celor Brâncoveneşti, adună pe moşii documentele de danii ale domnilor, boierilor sau simplilor drept-credincioşi de peste vremi pentru străvechea fundaţie a lui Mircea cel Bătrân.

Pentru moşia Căbălul, la filele 253-255, este transcris şi hrisovul următor:

„Ii<su>s întru H<risto>s D<u>mnezeu, binecredinciosul şi binecinstitoriul şi însuşi stăpânitoriul Iω Radul voivod şi domn, cu mila lui D<u>mnezeu şi cu darul lui D<u>mnezeu stăpânind şi domnind toată

[5] *Ibidem*, p. 341-344.

[6] Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a ţărilor române în anii 1419-1420*, în **AIIAC**, XIX, p. 55-79.

Ţara Ungrovlahiei. Bine am voit domnia miea, cu a mea bunăvoinţă şi cu luminată şi curată inima domniei mieale şi am dăruit acest cinstit şi împodobit şi prea-cinstit carele iaste preste toate darurile mai cinstit, acest hrisov al domniei meale Sfintei Troiţe şi Sfintei Bune Vestiri ca să le fie lor moşie ohabnică Căbălul, carele se întinde de la Săpatul în jos până la gura Ialomiţii, pre Dunăre. Ori gloabă de se va întâmpla prin acele bălţi, sau şugubinatu, sau din păstori să fie, măcar şi boiariu câtu de mare sau slugi domneşti, toate să fie ale mănăstirii. Încă şi din stupi şi toate alte lucruri ce vor fi or câte se vor întâmpla. Acel om carele s-au închinat mănăstirii Sfintei Troiţe ca să fie posluşnicu, anume Tâmpa, carele şi acela au dăruit o gârlă, anume Săpatul, nimenea din slugile domniei meale să nu supere pre Tâmpul, sau ispravnici sau oricarele dintre boiari, ci Tâmpul să fie volnic să-şi ia vama de la Săpatul. Iar de la alte bălţi pre care om va vriea mănăstirea să puie să aducă venituri mănăstirii, vama de peaşte şi vama de stupi şi gloabele şi şugubinele şi de alte lucruri, de toate. Pentru aceasta poroncim domniea miea tuturor slugilor domniei meale şi fieştecărui giudecătoriu ori pârcălab, fieştecarele să se ferească de balta mănăstirii. Iar carele va vâna să plătească ce iaste venitul mănăstirii. Iar în alt chip să nu aibă a-i supăra nimenea său a călca această carte a domniei mieale pentru căci am datu domnia mea să fie ohabnică pentru sănătatea şi pentru sufletul domniei mieale. Iar carele va supăra mănăst<irea> până la un păr, unul ca acela va lua de la domniea mea mai mare pedeapsă şi urgie. Încă şi după moartea domniei meale pre carele bine va voi D<o>mnul D<u>mnezeu a fi domn Ţării Rumâneşti şi din prea iubiţii fiii domniei meale, sau din rudeniile meale sau dintr-alt neam, de va cinsti şi va înnoi şi va întări acest hrisov al domniei meale, pre acela D<o>mnul D<u>mnezeu să-l cinstească şi să-l întărească şi să-l păzească. Iar carele nu va cinsti, nici va înnoi, nici va întări, ci-l va strica şi-l va călca, pre acela D<o>mnul D<u>mnezeu să-l strice şi să-i bată aicea trupul lui. Iar în veacul cel viitor, sufletul lui să fie despărţit de trupul şi de sângele lui H<ristos> şi să aibă parte la un loc cu Iuda şi cu Ariia şi cu ceilalţi jidovi carii i-au strigat; sângele lui asupra lor şi asupra feciorilor lor iarăşi, carele iaste şi va fi în veaci. Amin."

Hrisovul nu are nici dată, nici loc de emitere. Dar el se referă la o proprietate importantă a mănăstirii Cozia, pentru care se păstrează şi originalul slav al unui act al lui Mircea cel Bătrân, de întărire, datat de editor la 1404-1406, ca să-i fie Coziei "de ocină şi de ohabă, toate bălţile pe Dunăre, începând de la Săpatul până la gura Ialovniţei", menţionându-se

între altele: „şi acolo este un om, anume Tâmpa, care s-a închinat stareţului Sofronie, să fie posluşnic mănăstirii, care şi acesta a dăruit o gârlă, Săpatul. Nimeni dintre dregătorii domnii mele să nu silească pe Tâmpa, fie că este sudeţ, fie că va fi orice boier, ci Tâmpa să fie volnic să ia vama de la gârla Săpatul"[7].

Din analiza comparată a celor două hrisoave este evident că dania bălţilor de la Săpatul la gura Ialovniţei/Ialomiţei, a moşiei Căbălul de Radu voievod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei este cea originară, anterioară întăririi principelui Mircea cel Bătrân. Cu atât mai mult cu cât dania principelui Radu I este făcută celor două mănăstiri, Cozia şi Cotmeana, hramurilor Sfintei Troiţe şi Bunei Vestiri (Blagoveştenia). Această împrejurare poate fi şi una dintre explicaţiile pierderii originalului, şi păstrării, întâmplătoare, a traducerii sale, întăririle ulterioare pentru aceeaşi moşie fiind date Coziei singură.

Ne aflăm aşadar în faţa unui hrisov necunoscut, primul act intern de la principele Radu I.

Dar dacă hrisovul a rămas necunoscut, aceasta nu înseamnă că nu fusese ştiut, ba încă şi... folosit. Primul volum al seriei Ţara Românească din *Documenta Romaniae Historica*, datorat lui Petre P. Panaitescu şi lui Damaschin Mioc (1966), cuprinde şi o întărire de la 1 iunie 1421 a lui Radu al II-lea Prasnaglava pentru bălţile de pe Dunăre, de la Săpatul până la gura Ialomiţei, dăruite de Mircea cel Bătrân mănăstirii Cozia[8]. După acest act de la Radu al II-lea s-a păstrat doar o transcriere slavă a documentului în condica nr. 712 a Coziei de la Arhiva Istorică Centrală şi, după cum suntem asiguraţi de editori, două traduceri, dintre care una ar fi... chiar hrisovul de la filele 253-254 al condicii nr. 209.

Dar măcar şi la o fugară examinare a celor două texte apar deosebiri flagrante. Actul dat de Radu al II-lea Prasnaglava în 1421 face evident referire la un timp de mult trecut când evocă amintirea lui Tâmpa: "Şi acolo a fost un om, anume Tâmpa, care şi acela a dăruit o gârlă, Săpatul în vremea părintelui domniei mele, Mircea voievod şi în vremea egumenului Sofronie, mănăstirii Nucetului, să-i fie spre veşnică pomenire, precum şi părintele meu a binevoit să fie". În chip cu totul nepermis, editorii "completează după traducere" astfel: "Nimeni din slugile mele [i.e. Radu Prasnaglava-n.S.I.] să nu supere pe Tâmpul, sau ispravnic sau oricarele din boieri, ci Tâmpul să fie volnic să ia vama de la Săpatul"[9].

---

[7] **DRH.B.**, vol.I, p. 63, 64.
[8] *Ibidem*, p. 95-98.
[9] *Ibidem*, p. 97.

Prin acest artificiu se încerca, de fapt, escamotarea hrisovului de la principele Radu I, chiar dacă se introducea astfel în documentul pritocit editat o vădită contradicție între cele două fraze; una despre fostul Tâmpa şi veşnica lui pomenire, şi alta despre slugile lui Radu Prasnaglava care, la 1421, nu trebuiau să supere pe acelaşi Tâmpa, ce continua să-şi ia – probabil post-mortem – vama de la Săpatul.

Dar acest artificiu nu există în ediția documentelor Țării Româneşti din 1938, datorată aceluiaşi Petre P. Panaitescu. Actul lui Radu Prasnaglava din 1421 apare fără completări şi i se atribuie o singură traducere veche, aceea de la filele 249-250 ale condicii 209 a Coziei[10], care şi corespunde, cu adevărat, originalului slav din condica 712 a aceleiaşi mănăstiri.

Firească este întrebarea ce va fi determinat ciudata schimbare de atitudine şi manipularea lui P.P. Panaitescu. O singură explicație îmi pare posibilă şi ea stă în redactarea de reputatul istoric şi apariția monografiei sale *Mircea cel Bătrân* în anul 1944. Întemeiată pe scenarii meşteşugit elaborate, prin alegerea discriminatorie a surselor, limpezimea şi aparenta rigoare a demonstrațiilor, ea a impus viziunile şi cronologia panaitesciane. Există, poate, şi o explicație complementară, psihologică, rezidând în situația istoricului în anii 1941-1944.

Resurecția hrisovului lui Radu I distruge astăzi un întreg eşafodaj de concluzii istorice.

În primul rând legat de întemeierea mănăstiri Cozia de către Mircea cel Bătrân. De altfel aşa cum mărturisea în actul său de la 22 iunie 1418 principele Mihail, însuşi fiul marelui voievod de curând dispărut, cele două mănăstiri, Cozia şi Cotmeana ”sunt întemeiate de bunicul domniei mele şi de părintele domniei mele”[11]. Aşadar, potrivit actului, Cozia este ctitoria dintâi a principelui Radu I. Un studiu uitat sau neluat în seamă al mitropolitului Tit Simedrea a adus o limpezire a succesiunii actelor de danie şi a conchis spre recunoaşterea primatului lui Radu I în întemeierea Coziei[12]. În pofida unor impuneri dogmatice mânate de interese obscure şi săpăturile arheologice conduc totuşi spre aceeaşi soluție[13].

[10] *Documentele Țării Româneşti. I. Documente interne (1369-1490),* publicate de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1938, p. 125-128, doc. 42.

[11] **DRH.B.**, vol.I, p. 86, 87.

[12] Tit Simedrea, *Din trecutul Bisericii noastre: fost-au două sfinte lăcaşuri la Cozia ?*, la titsimedrea.wordpress.com

[13] După cum a binevoit să-mi comunice odinioară domnul dr. Nicolae Constantinescu, autorul săpăturilor arheologice de la Cozia de la sfârşitul anilor 50 ai secolului trecut.

În al doilea rând este vorba de anii de egumenie ai stareţului Sofronie, chipurile urmaşul de mai târziu al egumenului Gavril, pe care P.P. Panaitescu şi-a sprijinit, în cea mai mare parte, datarea documentelor domniei lui Mircea cel Bătrân şi deci reconstituirea desfăşurărilor politice, mai ales scenariul cuceririi Silistrei şi a Dobrogei. Istoricul a ignorat, cu sau fără voie, două informaţii documentare esenţiale, şi anume actul original de la Mircea cel Bătrân datat de el în 1404-1406, potrivit căruia Tâmpa s-a închinat cu dania Săpatului egumenului Sofronie[14] şi actul din 8 ianuarie 1392 prin care, între altele, domnul întăreşte Coziei, acelaşi Săpatul până la gura Ialomiţei[15]. Ceea ce contrazice cu totul succesiunea egumenilor Coziei ce o propusese şi plasează dania lui Tâmpa oricum înainte de 1392.

Astfel toate converg spre autenticitatea informaţiilor cuprinse în hrisovul principelui Radu I. O dovadă în plus a acestei atribuiri este pomenirea la blestem a fiilor domnului, firesc pentru principele Radu I, dar ceea ce nu este cazul în actele interne ale lui Radu al II-lea Prasnaglava, ”Pleşuvul”.

*

Dincolo de aceste consideraţii mai degrabă arhivistice, hrisovul principelui Radu I are o deosebită semnificaţie de istorie geografică. Supravieţuirea hidronimului Căbălul, al marelui lac, restrâns însă astăzi în partea orientală a bălţii Ialomiţei, din aval de Cernavodă şi în dreptul satelor de azi Topalu şi Capidava, localizează dania lui Tâmpa şi a principelui Radu I[16]. Faptul că pentru asigurarea stăpânirii tocmai aici a Coziei, Mircea cel Bătrân se adresează în mod special chefaliei de Silistra[17] decriptează *extinderea Ţării Româneşti a lui Radu I asupra unei părţi a fostului despotat al lui Terter, fiul lui Dobrotiţă*. Deslușeşte, pentru prima dată conturурile şi mai vechii stăpâniri bizantine, a Paleologilor restauraţi, asupra ”insulelor paristriene” de care vorbea Manuel Holobolos[18]. Graţie

[14] **DRH.B.**, vol. I, p. 63, 64.

[15] *Ibidem*, p. 43-44.

[16] Colegul Alexandru Madgearu îmi sugerează legătura posibilă dintre denumirea Săpatul şi valurile lui Traian transdobrogene. Acestea erau însă mai la sud; este adevărat că în naraţiunile otomane medievale şi premoderne ele erau acoperite de termenul „hendeq”, şanţuri, ceea ce este întrucâtva diferit; totodată toponimul Săpatul evocă de obicei un loc surpat, „săpat” de apele Dunării.

[17] **DRH.B**, vol. I, p. 64, 65. Documentul este astfel anterior celui datat de P. P. Panaitescu la 8 ianuarie 1392.

[18] **FHDR**, vol. III, p. 454, 455.

acestor posesiuni din delta interioară a Dunării flota bizantină a putut controla până către mijlocul secolului al XIV-lea marele fluviu.

Cu o remarcabilă intuiție încă din 1958, într-o contribuție toponimică şi de geografie istorică, Ion Conea şi Ion Donat au sesizat în particularitățile domeniului mănăstiresc al Coziei pe aceste meleaguri, supraviețuirea unor vechi substructuri teritoriale bizantine, ale cetății Dârstor[19]. Mai trebuie oare să adăug că prima mențiune într-un act intern a dării perperului (părpăritului) întâmpină tot într-un hrisov pentru mănăstirea Coziei, de întărire a aceleiaşi danii a bălților de la Săpatul la gura Ialovniței/Ialomiței[20]?

În sfârşit, îmi pare că, asemeni şi altor inițiative politice ale principelui Radu I, şi această extindere a stăpânirii domniei Țării Româneşti se poate plasa posterior pierderii Făgăraşului şi imediat după moartea regelui Louis I d'Anjou. Hrisovul principelui Radu I păstrat în condica 209 a mănăstirii Cozia poate fi din anii 1383-1384, chiar din prima jumătate a anului 1385, dacă ar fi să acordăm însemnătate îngrijorării domnului pentru sănătatea sa, înainte chiar de soarta sufletului său.

Atunci, în anii 1383-1385 domnia Țării Româneşti a desființat şi încorporat măcar o parte dacă nu integral despoteia lui Ioan Terter, a Drâstorului şi Vicinei.

*

Reconstituirea evoluției teritoriale a Țării Româneşti posterioare încheierii la 10 septembrie 1382 a vieții şi domniei regelui Ungariei Louis I d'Anjou impune desigur o retrospectivă asupra întregului secol al XIV-lea cu atât mai mult cu cât istoriografia acestuia continuă să fie dominată de ceea ce s-ar putea numi „lecțiile învățate".

---

[19] « În actul de danie domnul se adresează, în afara slugilor domneşti, „către chefalia din Dârstor ori cine va fi" poruncindu-i să se ferească de acele bălți. Mențiunea aceasta ne duce la ipoteza că, mai înainte, balta Ialomiței a făcut parte din hinterlandul cetății Dârstor, de la care a fost luată acum de Mircea sau cel puțin, a reprezentat un teritoriu în dispută. O asemenea situație poate fi legată de stări mult mai vechi, din vremea în care la Dârstor stăpâneau bizantinii lui Alexis Comnenul, când cetatea avea desigur un cap de pod pe malul dimpotrivă şi căuta să țină sub control această „deltă internă" din imediata sa vecinătate, căci tocmai pe acolo constatăm din izvoare că era atacată [împărăția] de populațiile nomade de la nordul Dunării» (Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, ed. Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 1996, p. 114.

[20] **DRH.B**, vol, I, p. 223-224 (hrisov de la Radu cel Frumos din 15 ianuarie 1467).

Cel dintâi ce s-a aplecat asupra chestiunii, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, lipsit de predecesori şi având a judeca documentele accesibile, a oferit în faimoasa sa *Istorie critică* (1872-1874) – pe drept cuvânt imediat răsplătită de principele Carol I cu o medalie de aur – o reconstituire circumstanţiată a procesului.

Al doilea stadiu al cercetării l-a constituit opera de o viaţă a lui Dimitre Onciul. Din păcate asimilarea cercetărilor sale de ştiinţa istorică istoriografia românească s-a oprit la lucrările sale tipărite numai până la începutul secolului al XX-lea, continuarea investigaţiilor din ultimele două decenii ale vieţii sale rămânând până astăzi uitată în cursurile sale şapirografiate şi poate în manuscrisele ce vor mai fi rămas în urma sa.

Astfel că, pentru această chestiune fundamentală, istoriografia română a rămas, în general, tributară interpretărilor propuse la mijlocul secolului trecut de Petre P. Panaitescu şi îmbrăţişate cu fervoare în literatura marxistă, materialist-istorică şi cea academică actuală. În plus, ceea ce este de remarcat, scenariul panaitescian a fost susţinut, chiar dacă indirect, de o serie de contribuţii cu autoritate, precum acelea ale lui Alexandru Elian, menite să pună sub semnul îndoielii influenţa *directă* a Bizanţului asupra ţărilor române.

*

Important desigur este şi punctul de pornire al procesului de unificare, acolo de unde un restrâns, dar temeinic şi activ domeniu voievodal a declanşat acţiunea la finalul căreia Ţara Românească a căpătat o formă teritorială stabilă şi maxima sa extindere în secolul al XIV-lea.

Dar pentru început este de bună seamă de revăzut, pe temeiul ultimelor achiziţii istoriografice, tradiţia istorică cuprinsă în *Letopiseţul Cantacuzinesc:*

„Iar când au fost la cursul anilor de la Adam 6798, fiind în Ţara Ungurească un voevod ce l-au chiemat Radul Negrul voevod, mare herţeg pre Amlaş şi pre Făgăraş, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: rumâni, papistaşi saşi, de tot feliul de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviţii, început-au a face ţară noao.

Întâi au făcut oraşul ce-i zic Câmpul Lung. Acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi ş-au pus şi scaunul de domnie făcând curţi de piiatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă.

Iar noroadele ce pogorâse cu dânsul, unii s-au dat pre supt podgorie ajungând până în apa Siretului şi până la Brăila; iar alţii s-au tins în

jos, preste tot locul, de au făcut orașă și sate până în marginea Dunării și până în Olt.

Atunce și Băsărăbeștii cu toată boierimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul vodă, închinându-se să fie supt porunca lui și numai el să fie preste toți. De atunce s-au numit de-i zic Țara Rumânească/.../”[21].

Dintru început tradiția istorică identifică două alcătuiri politice rezultate din „descălecate”, una la vest de Olt și alta la est de râu. Dacă prima – Țara Severinului – este mai bine cunoscută grație faimoasei diplome a cavalerior Ioaniți și a mănunchiurilor de acte ungurești de la 1285[22] și din prima jumătate a secolului al XIV-lea, editate de eminentul medievist maghiar ce a fost György Györffy[23], despre cea de-a doua, sursele sunt zgârcite în informații mai consistente.

Diploma cavalerilor Ioaniți de la 1247 atestă în Cumania de la est de Olt voievodatul lui Seneslau, a cărui relație vasalică mai puțin strânsă cu regatul Ungariei se poate datora mai ales dominației Hoardei de Aur.

Propunerile mai vechi de localizare ale voievodatului lui Seneslau au fost amendate de rezultatele cercetărilor arheologice de la Curtea de Argeș[24] și de la Cetățeni pe Dâmbovița[25]. Cu precădere primele se întemeiază pe concepția unei evoluții endogene a procesului de întemeiere

---

[21] *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 2.

[22] Pentru punctul meu de vedere privind situația Țării Severinului v. Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 41-43.

[23] György Györffy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, I-II, în „Történelmi Szemle”, VII, 1(1964), p. 1-24 și 3-4 (1964), p. 537-568 (datorez traducerea acestor studii regretatei Irina Anton-Manea).

[24] Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeș. 1200-1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, lucrare fundamentală pentru cercetările arheologice din situl bisericii domnești Sfântul Nicolae de la Curtea de Argeș.

[25] Dinu V. Rosetti, *Cetățeni – Argeș. Istoricul cercetărilor arheologice (I)*, în ”Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie” (mai departe **CAMNI**), I, 1975, p. 261 ș.u.; Lucian Chițescu, Anișoara Sion, Spiridon Cristocea, *Cercetările arheologice întreprinse la complexul de monumente feudale de la Cetățeni, județul Argeș*, în **CAMNI**, VI, 1983, p. 51-76; Lucian Chițescu, Anca Păunescu, *Cercetările arheologice întreprinse la complexul de monumente feudale de la Cetățeni, județul Argeș. Locuința voievodală*, în **CAMNI**, VIII, 1986, p. 67-74; Lucian Chițescu, *Elemente definitorii ale centrului voievodal de la Cetățeni, puse în lumină de cercetarea arheologică din ultimii ani*, în **CAMNI**, IX, 1992, p. 85-90.

statală, Basarab I, fiul lui Tihomir fiind, după această interpretare, urmaşul lui Seneslau în curţile de la Argeş a căror vechime dovedită arheologic scoboară până în jurul anului 1200.

Tradiţia istorică se opune însă acestei reconstituiri. Descălecatul de peste munţi, din Amlaş şi Făgăraş s-a făcut în jos pe apa Dâmboviţei şi primul oraş întemeiat a fost Câmpulungul.

Prestigiul Curţii de Argeş, rezultatele săpăturilor de la biserica Sfântul Nicolae Domnesc de după Primul Război Mondial, ale cercetările arheologice întreprinse în anii 1967-1974, m-au făcut să-l cobor pe Negru Vodă pe Argeş şi să interpretez fragmentul cronistic al descălecării la Câmpulung drept reflectarea mitică a colonizării germane, – justificată de vestigiile monumentale, funerare şi epigrafice –, ca şi de persistenţa ei prin comunitatea catolică locală.

Împotriva acestei interpretări se pot aduce însă serioase obiecţii, până astăzi neluate suficient în seamă[26]. Cea dintâi este atestarea epigrafică, din biserica Sfântul Nicolae Domnesc în construcţie, a morţii marelui voievod Basarab I la Câmpulung. Ceea ce ar putea fi o întâmplare, devine o problemă prin îngroparea tot la Câmpulung atât a lui Basarab I cât şi a fiului său, principele Nicolae Alexandru († 16 noiembrie 1364), când, desigur biserica de la Argeş era terminată[27]. Mai mult, după partea iniţială a letopisețului *Istoriile domnilor Ţării Româneşti,* compilată de Radu Popescu vornicul, lui Nicolae Alexandru i se atribuie chiar o origine câmpulungeană[28], de bună seamă dedusă din alegerea locului său de veci.

Or acestea nu sunt altceva decât confirmări ale tradiţiei descălecatului dintâi la Câmpulung şi a funcţionării mai întâi aici a curţilor şi necropolei domneşti.

---

[26] Cf. totuşi Denis Căprăroiu, *Asupra începuturilor oraşului Câmpulung*, în **HU**, t. XVI, nr. 1-2, 2008, p. 37-64. Identificării mai vechi a lui Tocomer, – care acum ar fi peceneg sau cuman, – deşi după diplomele angevine, cu un fiu, Basarab, „olacus" („român") –, cu Negru Vodă, susţinută mai recent atât de domnul Neagu Djuvara, în a sa *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti*, Bucureşti, 2007, cât şi de dl. Căprăroiu, i se opune însă tradiţia istorică după care Basarabii de la vest de Olt se închină lui Negru Vodă, dintr-o dinastie deci diferită.

[27] Altminteri ar trebui să admitem că edificarea acestei biserici a durat dinainte de 1351/1352 şi până după 1364. Iar interpretarea potrivit căreia inscripţia morţii lui Basarab I în biserica Sf. Nicolae de la Argeş în construcţie ar fi un tardiv „fapt de memorie" îmi pare greu de argumentat.

[28] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 11.

Organizarea statală românească şi-a subordonat comitatul saxon şi în primul rând marele centru comercial de pe cursul superior al Dâmboviței, situat pe comunicația esențială cu Țara Bârsei, şi şi-a creat, alături de oraşul catolic, curțile voievodale şi prima necropolă, biserica, azi cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Importanța comitatului saxon este relevată atât de planul urbanistic şi de însemnătatea monumentelor catolice ale târgului Langenau cât şi de însăşi piatra de mormânt a probabil utimului comite saxon de obediență arpadiană, Laurencius. Data morții acestuia – A.D. 1300 – este astfel şi un termen *post quem* al instaurării dominației voievodale româneşti asupra Câmpulungului, în împrejurările stingerii dinastiei Arpadiene. Ceea ce nu însemnă că descălecatul Negrului Vodă nu se va fi produs anterior, către 1290-1292 după tradițiile istorice.

Un alt indiciu important este oferit de sigiliul Câmpulungului. Deşi cunoscut până acum doar prin amprenta sa pe acte din vremea lui Matei vodă Basarab, de la 1637, el are legenda latină – „SI[GILLUM] † (DE) CAMPO † LONGO †„ iar în câmp, pe un scut german, o pasăre spre dreapta, la stânga cu un crai nou surmontat de o stea cu şase raze, la dreapta cu un soare punctiform; deasupra păsării, timbrând scutul şi despărțind legenda, se află din nou o semilună având între coarne steaua cu şase raze[29]. Sigiliul, stabilit poate chiar în secolul al XIV-lea, dacă nu în al XIII-lea, a fost renovat în cel de-al XVII-lea veac, de când data şi tiparul său, evacuat cu Tezaurul țării la Moscova în 1916, de unde nu s-a mai întors până astăzi[30]. Opiniile converg spre a considera pasărea de pe sigiliul Câmpulungului drept un vultur sau o acvilă[31], „amintind armeriile de stat inițiale ale Basarabilor, a căror capitală a fost tocmai acest centru" (Dan Cernovodeanu)[32].

Ansamblul curților domneşti de la Câmpulung era fortificat cu un val din pământ lat de 8-9 metri şi şanț[33], desigur cu palisade şi turnuri de lemn.

---

[29] Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi Țării Româneşti*, în **DIR,** *Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 153/483.

[30] Dan Cernovodeanu, *Ştiința şi arta heraldică în România,* Bucureşti, 1977, p. 184 şi pl. CXLIV, de la p. 495, 3.

[31] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

[32] Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 184.

[33] Gheorghe I. Cantacuzino, Sp. Cristocea, T. Mavrodin, Şt. Trâmbaciu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice la ansamblul fostei curți domneşti din Câmpulung din anii 1975-1977*, în „Studii şi Comunicări. Câmpulung-Muscel", 1981, p. 24-25.

Descălecatul inițial, la Câmpulung şi nu la Curtea de Argeş, poate să-şi afle una dintre explicații şi în situația Țării Loviştei şi a cursului superior al Argeşului, mai bine controlat de monarhia arpadiană prin familia comiților de Tălmaciu. Cercetările începute de Hasdeu şi mai ales acelea ale lui Dimitre Onciul[34] asupra acestui ținut se impun desigur să fie reluate.

Oricum în etapa de început, dinainte de 1330, domnia de la Câmpulung a reuşit să controleze cursul superior al Argeşului şi să preia sau să construiască fortificația cu solidul donjon de la Arefu-Căpățâneni[35].

Incidental, desfăşurarea campaniei oastei ungare sub conducerea însuşi a regelui Carol I Robert d'Anjou împotriva Țării Româneşti în septembrie-noiembrie 1330[36], capătă alte contururi în condițiile noii interpretări dată curților fortificate ale marelui voievod Basarab I de la Câmpulung drept reşedința de la 1330 a acestuia.

După o istovitoare înaintare de la Severin la Argeş, forțele regale ungare nu s-au mai încumetat să înainteze spre est şi să atace Câmpulungul ci, atrase ori dornice să cucerească sau recupereze cetatea Argeşului de la Căpățâneni-Arefu, şi a Loviştei, îndemnate de voievodul transilvan Toma de Szécsén, urmaş al comiților de Tălmaciu, au purces la asedierea „castrului Argyas". Cu atât mai mult cu cât, deşi pe un drum lăturalnic, de la cetatea Argeşului se putea efectua retragerea spre Transilvania, prin Loviştea şi valea Oltului, ceea ce s-a şi întâmplat după dezastrul maghiar final de la 12 noiembrie 1330.

După victoria în războiul cu Ungaria de la 1330 marele voievod Basarab I a continuat să-şi aibă până la moarte reşedința la Câmpulung.

*

Unificarea teritorială cu banatul Severinului şi Loviştea, anterioare anului 1330, s-au efectuat în contextul creat în bazinul carpato-dunărean după încercarea supremă de afirmare a puterii depline a emirului Noqay (1299-1301).

---

[34] Dimitre Onciul, *Scrieri istorice,* ed. Aurelian Sacerdoțeanu, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 81-86.

[35] Pentru cercetările arheologice de la cetatea Poienari v. Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, ed. II-a, Bucureşti 2001; chestiunile ridicate de identificarea şi evoluția „castrului Argeş", la Sergiu Iosipescu şi Raluca Verussi Iosipescu, *Pe plaiurile arefane de la Basarab I la magnificul Vlad voievod Țepeş*, în *Vlad voievod Țepeş – mit şi realitate,* Arefu, 2010.

[36] O cercetare critică asupra campaniei, la Sergiu Iosipescu, *Bătălia de la Posada (9-12 noiembrie 1330). O contribuție la critica izvoarelor istoriei de început a principatului Țării Româneşti,* în **RI**, t. XIX, 1-2 (2008), p. 59-82.

După tragica moarte a lui Noqay, marele han de la Saray, Toqta, a restabilit grabnic controlul Hoardei de Aur la Dunărea de Jos şi în fosta zonă de influenţă a emirului ucis[37]. La Isaccea – nod de comunicaţii terestre, ale drumului circumpontic, şi danubiano-maritim – a fost instalat Tuqlubuqa[38], unul din fiii hanului Toqta. Doar sub aceste auspicii şi chiar prin contingentele tătare trimise în Bulgaria[39], pretendentul de origine cumană Theodor Sviatoslav a izbutit, în cele din urmă (1302), să ia singur puterea, eliminînd pe Čaqa, fiul lui Noqai, anterior înălţat la domnie cu sprijinul financiar de la Vicina şi, intern, al mitropolitului de Târnovo.

În anii 1303-1305 ţarul bulgar, a declanşat războiul cu Imperiul bizantin reuşind să ocupe pe litoralul pontic, cetăţile Mesembria, Anchialos, Sozopolis şi Agathapolis, şi, după ce în 1306 a obţinut şi sprijinul catalanilor, a impus pacea din 1307 prin care i se recunoşteau cuceririle. Atât cât este cunoscută, politica de anvergură a lui Theodor Sviatoslav a trebuit să se reducă la obţinerea, altminteri notabilă, a ieşirii la mare, străjuită de amintitele cetăţi. Era de altfel maximul din ce s-ar fi putut câştiga în condiţiile apogeului Hoardei de Aur sub marele han Őzbeq (1312-1342), a cărui stăpânire efectivă, directă, se întindea până la Varna pe ţărmul mării Negre. Ea excludea desigur o dominaţie sau o prezenţă militară bulgară la Cetatea Albă şi în nordul Dunării în vremea ţarului Theodor Sviatoslav (1302-1323), susţinută odinioară de Gheorghe I. Brătianu[40].

---

[37] Opinia contrară, a lui P.P. Panaitescu, referitoare la afirmarea lui Basarab I în vidul de putere creat după dispariţia lui Noqai, inspirată poate de Gheorghe I. Brătianu, a fost reluată de domnul Ştefan Ştefănescu şi susţinută constant de domnul Virgil Ciocîltan, în ciuda izvoarelor arabe care afirmă trimiterea imediată a reprezentantului marelui han la Dunărea maritimă.

[38] Numele acestuia pare să fi rămas legat de cel al marelui lac Cătlăbuga din sud-estul Moldovei.

[39] Pentru împrejurările de politică generală, v. Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpaţii Meridionali la Dunărea de jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Ţara Românească*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 58-59 şi mai ales p. 68, unde însă trebuie precizat că fluviul Iaiq este Ural şi aici se instalase alt fiu al hanului Toqta, Ilbasar.

[40] Gh. I. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă au début du XIVe siècle,* în „Byzantion”, II, 1926, p. 153-168; teza sa a fost demontată de S. Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314, 1316,* în *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei,* ed. Dumitru Ţeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 699-716.

*

Grație poziției la Strâmtori a Bizanțului restaurat şi relațiilor înnodate de Paleologi cu stăpânitorii de la Saray, în vechea Scythie Minoră şi până la Varna, sub faldurile dominației mongole, s-au putut menține şi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în primele decenii ale celui de-al XIV-lea atât posesiuni patriarhale cât şi forme de organizare politică inspirate, suscitate de Constantinopol sau de sorginte bizantină.

Un act patriarhal, din celebrul şi miraculos păstratul registru din anii 1315-1402, cuprinde o listă a posesiunilor patriarhale din părțile Varnei. Datată în jurul anului 1320, lista enumeră castelele patriarhale Cavarna, Cranea, Chilia sau Lycostomion, Gerania, Dristra, Caliacra[41]. Deoarece principial o cetate sau un ținut nu puteau fi în acelaşi timp sub autoritatea Patriarhiei constantinopolitane şi a Mitropoliei de Târnovo, implicit, cele dependente de prima nu puteau fi incluse în statul bulgar.

Cheia situației rezidă însă în descifrarea şi conturarea eparhiei mitropoliei Vicinei.

Căutată de secole pe Dunăre la Mahmudia, Isaccea, Măcin, cetatea metropolitană părea sortită să rămână printre oraşele fantomă ale evului mediu dacă nu s-ar fi descoperit manuscrisul de la A.D.1296 al faimosului portulan pisano-amalfitan *Compasso da Navigare,* redactat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, unde navigatorul pe marea Neagră şi Dunărea de Jos era avertizat că de la gura Asperei a marelui fluviu şi până la Vicina avea de parcurs 200 de mile[42]. Indiferent de identitatea Asperei cu gârla Împuțita din preajma Sulinei, propusă de domnul Petre Ş. Năsturel, transpunerea pe teren a celor două sute de mile nautice plasează Vicina mult în amonte pe Dunăre, în sectorul cuprins între Cernavodă şi Silistra, **ceea ce exclude localizările anterioare la Mahmudia, Isaccea sau Măcin.**

Situația Vicinei pe Dunăre, în amonte de Dârstor, la începutul deltei interioare a fluviului[43], lămureşte excepționalul său rol comercial şi

---

[41] **APC**, I, LII, II, p. 97; **FHDR**, IV, 192, 193.

[42] Bacchisio Raimondo Motzo, *Il Compasso da Navigare, Opera italiana della metà del secolo XIII*, în "Annali della facoltà di lettere e filosofia dell'Università di Cagliari", Cagliari, VIII, 1947; deşi cercetările mai noi par să acrediteze ideea introducerii mai târzii a datelor referitoare la marea Neagră în portulan, totuşi acestea sunt oricum mult anterioare anului 1296 (*The History of Cartography*, vol. I, ed. J.B. Harley şi David Woodward, Chicago – London, 1987, p. 382 şi n. 108).

[43] Singura localizare propusă pe aceste meleaguri în cetatea insulară de la Păcuiul lui Soare se datorește regretatului nostru profesor Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare – Vicina*, în „Byzantina", Athinai, 1976, p. 407-448 cu hărți şi planşe.

geopolitic în secolul al XIII-lea şi în prima jumătate a celui de-al XIV-lea. Vicina se afla la întretăierea marilor drumuri negustoreşti: acele care legau trecătoarea Branului cu Câmpulungul şi de aici pe Dâmbovița în jos şi Mostiştea – "valea cu poduri" – la vadul Dunării de la Dervent şi mai departe prin Deliorman şi Țara Cărvunei la Mare, şi cel naval, danubian. Tot aici se încheia la Dunărea drâstoreană uriaşul culoar al stepei venind de la Saray pe Volga până la Balcani.

Din această poziție deschiderea eparhiei asupra întregii regiuni dunărene explică influența ei, de la litoralul pontic de la nord de Varna măcar până la Nistru şi spre Carpați. În cuprinsul ei se aflau castelele patriarhale enumerate în actul de la 1320 – Cranea, Gerania,Cavarna, Caliacra, Chilia sau Lycostomion, Dristra – ce dau dealminteri conturul teritorial, ponto-dunărean, bizantin, al eparhiei.

Deşi micşorat, un Bizanț provincial supraviețuise pe aceste meleaguri şi în secolul al XIII-lea, dependent la început de Imperiul de la Niceea, mai târziu de acela restaurat al Paleologilor.

Încât privesc întocmirile teritoriale de obediență bizantină din nordul istmului ponto-dunărean, cea dintâi a fost colonizarea către 1267, prin chibzuita îngăduință a basileului Mihail al VIII-lea Paleolog a turcilor selğiuqizi – nucleul viitoarei populații găgăuze – cu centrul la Babadag[44]. Zona centrală, de stepă aridă, a limitat desigur spre sud extinderea acestei prime colonizări[45].

O altă construcție politică transpare cu precădere din expresia sa monetară. La Dunărea maritimă au fost descoperite câteva monede, unele având pe o față un vultur bicefal şi pe alta tamghaua hanilor de la Saray, altele, cu aceeaşi tamgha şi pe avers cu o cruce, între brațe cu literele с а т ч, Satci/Satce, evident vechiul apelativ al Isaccei, sau monograme – Iisus

---

[44] V. Paul Wittek, *Yazioghlú Ali on the Christian Turks of Dobruja*, în **BSOAS**, 14, 1952, p. 639-668; Jean Deny, *Sari Saltuq et le nom de la ville de Babadaghi, în Melanges Émile Picot*, vol. II, Paris, 1913; Aurel Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea,* în idem, *Relații româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 169-192 şi mai recent Irène Melikoff, *Qui était Sari Saltuk? Quelques remarques sur les manuscrits de Saltukname,* în *Studies in Ottoman History in Honour of V. L. Menage,* ed. Colin Heywood and Colin Imber, Istanbul, 1994, p. 231-238 şi Raluca Iosipescu, Sergiu Iosipescu, *Ştefan cel Mare şi Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman*, în *Ştefan cel Mare şi Sfânt.1457-1504. Atlet al credinței creştine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 317-322 (pentru cercetările arheologice ale lui Sergiu Iosipescu din 1997 la turbeaua lui Sari Saltuq de la Babadag) .

[45] V. relatarea lui Ibn Battuta, în *Călători străini*, vol. I, p. 4-8.

Hristos, Iisus Hristos Nika şi date arabe, citite între 1307 şi 1312[46]. Fiind vorba de acest important vechi centru danubian, nu se poate ocoli asocierea prezenţei acestor monede cu consemnarea lui Abulfeda despre situarea Isaccei ”în ţara valahilor şi turcilor” şi ulterior de existenţa unei ”ţări valahe” la Dunărea maritimă, după relatarea expediţiei lui Umur beq (1348)[47].

Cronologic, următoarea menţiune a unei seniorii, dar în partea meridională a istmului ponto-danubian întâmpină în opera memorialistică a împăratului Ioan Cantacuzino. Este Ţara Cărvunei – Carbona pe hărţile nautice italiene din secolul XIV -, al cărui arhonte, Balica, îşi manifesta obedienţa faţă de Casa imperială bizantină a Paleologilor prin trimiterea, la 1346, a contingentului său de trupe – sub conducerea fraţilor săi Theodor şi Dobrotiţă –, tocmai la Constantinopol, împotriva uzurpatorului Ioan Cantacuzino[48].

Dintre structurile politice menţionate, Ţara Cărvunei are o tradiţie politică mai veche, ea apărând şi în privilegiul comercial al împăratului Ioan Asan al II-lea pentru raguzani sub numele de *Karvunska hora*[49] şi chiar mai timpuriu, ea fiind suprapusă teritorial, măcar şi parţial, de *Ţara lui Petru* din Balcanii maritimi, atestată la finele secolului al XII-lea de izvoarele bizantine, componenta sa etnică dominantă fiind vlahă/românească[50].

Reconstituirea configuraţiei politico-teritoriale a istmului ponto-danubian propusă pentru secolele XIII-XIV se regăseşte şi este astfel confirmată, în trăsăturile sale fundamentale, de cea mai veche organizare administrativă otomană cunoscută, din primele decenii ale secolului al XVI-lea[51].

---

46 Ernest şi Irina Oberländer-Târnoveanu, *Contribuţii la studiul emisiunilor monetare şi al formaţiunilor politice din zona gurilor Dunării*, în **SCIVA**, t. 32, 1 (1981), p. 89-109.

47 Paul Lemerle, *L'Emirat d'Aydin, Byzance et Occident,* Paris, 1957, p. 129-143.

48 Pentru amănuntele acestei evoluţii v. Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiţă, Ioancu*, Bucureşti, 1985, p. 81-87.

49 *Hurmuzaki/Kalužniacki*, vol. I^2, p. 781.

50 **FHDR**, vol. III, p. 399, 435; 255 (pentru etnia răsculaţilor din Balcanii maritimi).

51 Anca Popescu, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative şi cronologice*, în *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, p. 633-652.

*

Momentul de cotitură în situaţia politică a ţinuturilor din Carpaţii sud-estici la Dunărea de Jos şi Marea Neagră avea să se producă către 1340, prin cucerirea Vicinei de către tătari[52]. Acţiunea era doar începutul unei mari campanii concepute la Saray astfel ca, prin asalturi succesive, forţele mongole şi ale statelor clientelare să străbată peninsula Balcanică, să ia cu asalt Constantinopolul şi să pună stăpânire pe Strâmtori[53]. La Dunărea de Jos, prin ocuparea segmentului occidental final al culoarului stepei, prezenţa mongolă blocase dezvoltarea statală orientală a Ţării Româneşti, mărginind-o la o Muntenie, aşa cum de altfel au numit-o mai întâi ungurii: *Havasalföld* (*Havas/also/föld =Ţara Muntenească de Sus)*

Chiar dacă abandonat prin moartea marelui han Őzbeq (1341/1342), proiectul tătar, prin virulenţa militară reactivată la Dunărea de Jos şi însăşi cucerirea Vicinei, reprezentase un grav semnal de alarmă pentru stăpânitorii locali. Cel dintâi vizat şi primul care a reacţionat a fost marele voievod Basarab I.

Din mandatul tatălui său, fiul şi moştenitorul voievodal Alexandru Basarab **a depus înaintea regelui Louis I d'Anjou, sosit în Transilvania un omagiu „en marche", cu probabilitate aproape de Biertan în iulie 1344**[54]. Însemnătatea omagiului depus este dovedită şi prin introducerea sa distinctă la începutul cronicii domniei regelui Ungariei Louis I d'Anjou, între marile sale fapte.

Încât privea pe marele-voievod Basarab I omagiul de la 1344 însemna renunţarea la iarliqul marelui han tătar de la Saray – acordat probabil imediat post 1323, după moartea ţarului de Târnovo, Theodor Svetoslav – şi care-i sporise faima până şi printre cumanii din Ungaria[55].

Omagiul de la 1344 salvgarda stăpânirea românească a Ţării Oltului transilvan şi, mai ales, racorda domnia Basarabilor la ofensiva cruciată antitătară, deschizând perspectiva deblocării extinderii spre est a Ţării Româneşti. Etapa care a urmat anului 1344 se regăseşte în tradiţia

---

[52] Vitalien Laurent, *Le métropolite de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tatares*, în **RHSEE**, XXIII, 1946, p. 225-232.

[53] Idem, *L'Assaut avorté de la Horde d'Or contre l'empire byzantin*, în **REB**, 18 (1960), p. 45-62.

[54] Pentru analiza împrejurărilor şi locului (vara lui 1344, în preajma Biertanului) depunerii omagiului v. S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (secolul XIV)*, în **RdI**, t. 32, 10 (1979), p. 9/1967-13/1971.

[55] **DRH.D**, vol. I, p. 37-38 (act de la 1325).

cronicărească referitoare la întinderea marelui-voievodat „până în marginea Dunării".

Reconquista antitătară declanşată la sfârşitul iernii 1344/1345, desigur prin trecătorile Oituzului şi Putnei vrâncene de forțele voievodatului Transilvaniei, a fost secondată, de bună seamă de aceea a Basarabilor pentru eliminarea prezenței mongole din extremitatea occidentală a culoarului stepei, din Bărăgan.

Reuşita acestor ofensive, dacă nu conjugate desigur paralele, avea să fie curând sesizabilă în inițiativa regelui Ungariei din anul 1347 de a obține de la Scaunul papal restaurarea episcopiei Milcoviei[56]. Era deopotrivă şi un indiciu că monarhia angevină înțelegea să-şi consolideze dominația din zona Carpaților de Curbură spre gurile Dunării şi să îndiguiască tentația Basarabilor de a-şi continua reconquista spre nord-est şi est în culoarul stepei.

Succesiunea primului dintre Basarabi, marele voievod Ioan (Ivancu, Iancu), stins la 1351/1352 la curțile sale de la Câmpulung şi înmormântat în biserica acestora, a impus renegocierea omagiului de la 1344 prin soliile episcopului Dumitru de Oradea[57]. Acordul trebuie să fi fost destul de fragil, câtă vreme contenciosul reconquistei fusese lăsat de o parte.

Căci imediat după reuşita campaniilor sale pentru Dalmația şi cucerirea definitivă a provinciei în 1357, regele Louis I şi-a manifestat autoritatea şi în zona carpato-dunăreană. Aşa cum remarcase domnul profesor Şerban Papacostea în cazul soluționării conflictului ungaro-bosniac, soldat cu anexarea regiunii Hlm – prin crearea unui culoar angevin spre Adriatica chiar înaintea capturării Dalmației[58] – tot astfel regele Louis I făcea un nou act de autoritate impunând la 28 iunie 1358[59] desfăşurarea comerțului braşovean între Ialomița şi Siret. Cum libertatea comerțului nu se putea exercita decât într-un teritoriu unde exista o autoritate efectivă, în stare să garanteze tranzitul, este evident că înainte de vara anului 1358 se creasе în estul Țării Româneşti un culoar angevin. Dacă la prima vedere a cadrului geografic se poate înțelege că la extemitățile sale dunărene, la confluența Ialomiței şi a cea a Siretului, se aflau vaduri vechi şi, neîndoielnic, aşezări în stare să asigure desfacerea

[56] *Ibidem,* p. 63-65.

[57] *Ibidem,* p. 69-72 (act din 18 februarie 1355).

[58] Şerban Papacostea, *Orientări şi reorientări în politica externă românească: anul 1359*, în **SMIM**, vol. XXVII, 2009, p. 12, 16-17.

[59] **DRH.D**, vol. I, p. 72 (doc. 39).

mărfurilor, o chestiune se iveşte în privinţa alcătuirii teritoriale a culoarului. Dincolo de atingerea unor porturi cu vocaţie maritimă, « priza » dunăreană a culoarului se poate explica şi prin prezenţa, pe celălalt mal, a unei structuri politico-teritoriale receptive comerţului patronat de regatul Ungariei. Într-o perspectivă *à rebours*, pornită de la cunoscutul act angevin de la 22 iunie 1368 pentru negoţul braşovenilor în ţinuturile principelui tătarilor Dimitrie[60] – evident situate dincolo de Dunăre –, se poate presupune că şi la 1358 în nordul istmului ponto-dunărean exista o stăpânire unde genovezii, partenerii de nădejde ai regelui Ungariei, îşi puteau desfăşura nestingherit activităţile, dacă nu chiar o controlau direct[61].

Nu mai puţin semnificativă este mărginirea pe Buzău şi Siret a frontierei septentrionale a culoarului. Dacă în ceea ce priveşte Buzăul se poate lua în considerare existenţa la nord a episcopiei Milcoviei, extinsă acum până la Ialomiţa, limitarea la Siret se poate înţelege prin dăinuirea dincolo de râu, la răsărit de acesta, a stăpânirii Hoardei de Aur, a ţinuturilor şi ţărilor controlate de aceasta. Constatarea ar da şi măsura progreselor procesului de reconchistă antitătară începută la 1345. Siretul continua să fie o « frontieră fierbinte », altminteri pentru negustorii transilvani traversarea munţilor la Oituz sau pe Putna şi drumul pe uscat până la Chilia – Licostomo (200 km de la Siret la Chilia) ar fi putut fi chiar mai avantajoasă. Analogia propusă de domnul profesor Papacostea între culoarul angevin, smuls banului Bosniei, Tvrtko, şi cel dintre Ialomiţa şi Buzău, presupune neîndoios o politică de forţă în raporturile cu Ţara Românească. Impunerea culoarului angevin trebuie să fi fost asociată şi unei acţiuni regale de consolidare a limitei acesteia spre posesiunile marelui voievod de la Câmpulung, cu secuii care vor fi la originea viitorului judeţ muntean Saac sau Săcuieni – desfiinţat abia în vremea Regulamentului Organic[62]. Evident, culoarul angevin bloca dezvoltarea teritorială a principatului românesc spre Dunărea maritimă şi actul regal ungar nu putea fi perceput decât ca atare la Curtea Basarabilor.

---

[60] *Ibidem*, p. 90 (doc. 49).

[61] V. cercetarea specială întreprinsă de S. Iosipescu, *Génois, tatars et la création de la façade maritime des Pays Roumains au XIVe siècle*, în *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIVe-XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 2007.

[62] Datoresc amabilităţii doamnei Anca Popescu posibilitatea de a fi cercetat câteva hărţi din secolul al XVIII-lea aduse din arhivele stambuliote, unde configurarea judeţului Saac mi-a sugerat funcţiunea acestor vechi aşezări ale secuilor.

Față de această situație principele Țării Românești Nicolae Alexandru, căutând desigur o emancipare față de Ungaria și având motivele unei distanțări față de Bulgaria[63] a negociat cu Curtea imperială bizantină și Patriarhia ecumenică marele acord de la 1359[64].

Apoi, însăși ideea transferării mitropoliei de Vicina la Curtea de Argeș nu este întâmplătoare. Nu simpla apropiere a cetății de hotarele principatului, ci dioceza guvernată de mitropolitul de Vicina era importantă spre a fi cuprinsă în Țara Românească. **Prin acordul din 1359 Bizanțul ceda principelui român de la Curtea de Argeș drepturile sale, acum teoretice, asupra Paristrionului.**

Implicit conturarea în 1358 a culoarului angevin în amonte pe Dunăre până la vărsarea Ialomiței în fluviu susține localizarea Vicinei și mai sus pe Dunăre, altminteri la 1359 dacă s-ar fi aflat în aval de confluența Siretului, dincolo de culoar, ea nu ar mai fi putut fi în vecinătatea Țării Românești.

Dacă pentru moment conjunctura și raportul de forțe nu erau favorabile punerii în valoare a drepturilor concedate, prevederea marelui voievod Nicolae Alexandru se dovedea excepțională și îl înalță printre marii principi ai românilor.

*

În desfășurarea ulterioară a evenimentelor, împrejurările din istmul ponto-danubian capătă din nou o însemnătate deosebită pentru deslușirea extinderii teritoriale a principatului Țării Românești.

Istoria Țării Cărvunei sub arhontele Dobrotiță (1348-1384/1385), reconstituită mai de mult[65], necesită astăzi câteva completări.

Axată pe Caliacra, vechiul Tyrizis, puternica fortificație de pe promontoriul omonim, Țara Cărvunei avea să navigheze între puterea pontică

---

[63] Cercetări înnoitoare în curs sunt întreprinse în această chestiune de domnul Dan Ioan Mureșan.

[64] **FHDR**, vol. IV, pp. 196-203.

[65] V. Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985. Frumoasa carte a profesorului Gheorghi Atanasov, *Dobrudjanskoto despostvo. Kăm politeceskata, țărkovnata, stopanskata i kulturnata istoriia na Dobrudja prez XIV vek*, Veliko Tărnovo, 2009, – accesibilă prin bunăvoința domnului profesor Șerban Papacostea –, prețioasă pentru prezentarea cercetărilor arheologice bulgărești, urmează îndeaproape reconstituirea istoriei lui Balica și Dobrotiță propusă de mine în 1985, omițând însă orice legătură a Dobrogei cu Țara Românească până la „invazia lui Mircea cel Bătrân la 1391 în despotatul lui Ivanko”.

genoveză şi efortul țaratului bulgar de Târnovo de a-şi recupera, menține şi lărgi ieşirea la mare.

Dar de abia în circumstanțele expediției cruciate a contelui Verde din 1366-1367 şi a victoriei româneşti în războiul cu regatul Ungariei de la 1368-1369 s-a ajuns la o nouă reglementare teritorială pe litoralul vest-pontic, de la Dunărea maritimă la Mesembria.

Pe temeiul unei sugestii a regretatului Octavian Iliescu[66], a constatării prezenței la Lycostomo în septembrie 1373 atât a guvernatorului insulei Luciano di Nigro dar şi a consulului Paolo di Podio, am conchis că sub dubla amenințare – navală din partea galerelor despotului Dobrotiță[67] şi terestră, a oastei Țării Româneşti – genovezii fuseseră nevoiți să abandoneze Chilia nord-dunăreană şi să se retragă în posesiunile lor insulare, în castelul Lycostomo.

Acestea vor fi fost împrejurările din anii 1369-1373 a extinderii stăpânirii domniei Țării Româneşti de la vechea frontieră de pe Ialomița, de la 1358, până la Chilia şi a constituirii domeniului acestei cetăți, a stăpânirilor la nord de Dunărea maritimă a Basarabilor, din Bugeac.

Amenințarea acută a navelor despotului asupra posesiunilor genoveze de la gurile Dunării mi s-a părut posibilă doar în măsura existenței unor porturi de adăpost pentru galerele lui Dobrotiță, a extinderii nordice pe litoralul istmului ponto-danubian a despoției sale. Ipoteza şi-a aflat recent confirmarea prin cercetările referitoare la vechea organizare otomană a Dobrogei[68], aşa cum apare în primele deftere. Despoția lui Dobrotiță se întindea spre nord măcar până la capul Midia şi vărsarea în mare a celui mai sudic braț danubian, al Qaraharmanului, comunicație importantă pentru amenințarea stăpânirilor deltaice genoveze.

Conform acordului de la Sozopol, din 1367, mijlocit de Contele Verde, între împăratul Ioan al V-lea, țarul Ioan Alexandru, principele Vladislav I Vlaicu şi despotul Dobrotiță, acesta din urmă reuşea să-şi extindă semnificativ despoția şi spre sud, pe litoral, până la apanagiul din jurul Mesembriei creat pentru Mihail Paleolog, ginerele său.

---

[66] Octavian Iliescu, *Contribuții numismatice la localizarea Chiliei bizantine*, p. 209-210.

[67] Giovanna Balbi, Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo nel secolo XIV,* Genova, 1973, p. 203-209.

[68] Anca Popescu, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*, ed. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 505-530.

Nu observasem îndeajuns reflectarea acestor transformări în actele patriarhale constantinopolitane.

Este meritul lui Peter Wirth de a fi restabilit, încă din 1963, prin cercetarea cu infraroşii a manuscrisului acestor acte de la Viena, repetarea listei castelelor patriarhale menţionate mai sus tocmai în anul 1369[69]. Lista enumera castelele patriarhale Cavarna, Cranea, Chilia sau Lycostomion, Gerania, Dristra, Caliacra.

Descoperirea lui Wirth era dealtfel confirmată de o hotărâre sinodală prin care la 24 iulie 1370, Philotheos Kokkinos includea aceste castele în mitropolia Varnei[70]. Lipsea însă Chilia, de unde aserţiunea potrivit căreia acesta ar fi fost un semn al ocupării aşezării de genovezi.

Dar aproape în acelaşi timp avea loc numirea lui Antim ca mitropolit al unei părţi a Ungrovlahiei, datorită faptului că „neamul acelui loc s-a nimerit să fie numeros şi aproape nemărginit”[71]. O explozie demografică în condiţiile ciumei endemice îmi pare însă cu totul îndoielnică. Printr-o judecată istorică regresivă s-a legat numirea celui de-al doilea mitropolit, de Severin, fără ca, de fapt, actul patriarhal să menţioneze acest lucru. Mai mult banatul Severinului, cu neînsemnate cezuri fusese cuprins în unificarea statală românească măcar din 1316 şi ar fi ciudat ca întemeierea unei ierarhii eclesiastice ortodoxe la vest de Olt să fi fost până într-atât amânată.

În virtutea reconstituirii extinderii acum, în anii 1369-1373, a Ţării Româneşti la Dunărea maritimă, îmi pare mai firesc să leg **tocmai de acest eveniment** dublarea mitropoliilor principatului[72]. Dealtfel era necesară totodată înfiinţarea unei organizări eclesiastice ortodoxe peste măcar o parte a teritoriul vechii episcopii catolice a Milcoviei, intrată sub domnia Ţării Româneşti.

Prin corolar aceasta ar explica şi mărginirea jurisdicţiei mitropoliei de Varna la istmul ponto-danubian, şi intrarea castelului patriarhal de la Chilia în noua eparhie ungrovalahă.

În iunie 1372[73] erau redate mitropoliei Mesembriei castelele Kozeakon şi Emmona din „despoţia preafericitului despot Dobrotiţă”. Titulatura

---

[69] P. Wirth, *Nichtenzifferte Rasuren und Tilgungen des wiener Patriarchalregister*, în **BZ**, LVI, 1963, p. 20-21.

[70] **APC**, vol. I, p. 528.

[71] **FHDR**, vol. IV, p. 208, 209.

[72] Asupra acestei dublări a mitropoliilor Ţării Româneşti am revenit în studiul *De la Vicina la Curtea de Argeş*, prezentat în aprilie 2010 în cadrul programului „Marea Neagră” la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

[73] Asupra redatării actului, atribuit de Franz Miklosich şi Müller anului 1357, mi-a atras atenţia regretatul Jean Darrouzès, către care se îndreaptă şi astăzi mulţumirile mele.

acordată despotului de actul patriarhal exclude starea conflictuală între imperiu şi principele Dobrotiță, actul reprezentând o simplă restaurare a unei situații anterioare, castelele patriarhale de la Kozeakon şi Emmona făcând parte din mitropolia Mesembriei, câtă vreme despotatul era în mitropolia Varnei, ceea ce se şi arăta în hotărârea sinodală[74]. Mai mult decât chestiunea castelelor patriarhale, actul de la 1372 relevă politica despotului Dobrotiță de întindere a stăpânirii sale asupra litoralului pontic, la Kozeakon şi Emmona, învecinându-se astfel la sud cu apanagiul ginerelui său Mihail Paleolog.

Nu mai insist asupra răsturnării de situație din anii 1376-1382, a repercusiunilor războiului de la Chioggia şi a croirii de către fiul despotului Dobrotiță, asasinul Terter, a senioriei sale de la Drâstor – Vicina[75], despoție prin mila uzurpatorului constantinopolitan Andronic al IV-lea.

Revenind la chestiunea în discuție, aceea a întinderii domniei de la Curtea de Argeş asupra Dunării de Jos şi a Dârstorului, un alt indiciu este numismatic. Anume, unele dintre monedele lui Terter au fost surfrapate cu marcaje rotunde. Cum însemnele surfrapate îşi află analogii în emisiunile monetare ale principatului Țării Româneşti, se poate şi astfel susține extinderea domniei de la Curtea de Argeş asupra despoției de uzurpație a fiului rebel şi fratricid al lui Dobrotiță, Terter[76].

Şi dealtfel, intrarea sub stăpânirea românească a unor cetăți din sud-estul Dunării de Jos este explicit pusă de cronicile turceşti drept anterioară anilor 1387-1388, sau chiar dinainte de domnia lui Mircea cel Bătrân, dacă ar fi să se dea uciderii principelui Dan I de către țarul Şişman la 1385 interpretarea unei lupte pentru apărarea acestor posesiuni transdanubiene ale Țării Româneşti[77].

Şi, în sfârşit, cel dintâi act intern de la principele Radu I, dania bălții Căbălul pentru ctitoriile sale de la Cozia şi Cotmeana vine să confirme această extindere a principatului Țării Româneşti peste despoția de uzurpație a lui Terter şi includerea astfel a Vicinei în frontierele româneşti.

---

[74] **APC**, I, p. 367.

[75] Cf. Petre Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al XIV-lea, necunoscută pînă în prezent*, în **SCIVA**, t. 29, 2 (1978), p. 185-201.

[76] Cf. S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, p. 167-168.

[77] Vezi discuția pasajului la S. Iosipescu, *Invazii otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV-XVI),* în **SMMIM**, 13(1980), p. 155-158.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE REIGN OF PRINCE RADU I AND THE TERRITORIAL COMPOSITION OF WALLACHIA IN THE FOURTEENTH CENTURY

Abstract

The study presents the first document issued from the chancellary of the prince Radu 1th of Wallachia (about 1374-1384/1385), discovered in Roumanian translation in a roll (no. 209) of Cozia monastery from the 18th century, conserved at the Romanian National Archives – Bucharest. This document is a donation for the monastery of the great lake Căbălul and the surrounding territories in the Ialomitza morrast, i.e. the inner Danubian delta, an evidence of the appartenence of this region to the Wallachian principality and in the same time of the incorporation of the former despoteia of Durostorum-Vicina in the Romanian state.

From this document the study restitutes the etapes of the development to East of the Principality of Wallachia during the 14th century in the context of the presence on the Law Danube of the Golden Horde under the khans Toqta, Ozbeq (1312-1341) and Ğyani beq. A turning point of this period was the conquest arround 1340 of Vicina by the Mongolians and their plan to invade and storm Constantinople and the Straits in 1341 (the document was discovered by the late Vitalien Laurent). Even if the great plan aborted by the death of Ozbeq, the Mongolian presence at Vicina on the Danube, 200 miles in amont from the Danube Delta, according the Italian Compasso da Navigare (second half of 13th century), was considered a menace by the Romanian prince Basarab 1st (about 1316-1351/52) and he decided to joint the Hungarian-Polish crusade in the East (summer 1344). From this time Wallachian reconquest reach the Ialomitza river but was blocked there by the Hungarian territorial corridor, between South-East Carpathian to Danube, from Ialomitza to Sereth, created by the king Louis 1st d'Anjou, and covered by the Milcovian catholic bishopric (1347).

After the Romanian victory in the war against Hungary (1368-1369) the joined forces of Wallahian principality and the despoteia of Dobrotitza (1348-1384/85) conquered the territories of the former bishopric of Milcovia, the domain of Chilia city, and simultanously the North Dobroudja (1369-1372). The Genoese authority was confined in the Danube Delta backed on Lycostomo castle. The evidence of these territorial changes is sustained by the documents of the Patriarchat of Constantinople. During the Chioggia war these achievements were contested by a Hungarian-Genoese alliance, but after king Louis' death (1382) the despoteia of Dristor-Vicina (discovered by the late archaeologue Petre Diaconu) was incorporated in the Wallahian principality, under prince Radu 1st.

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE ORAŞELOR DIN ȚARA DE JOS A MOLDOVEI

LAURENȚIU RĂDVAN

Circumstanțele politice fac ca urbanizarea Moldovei să reprezinte un proces cu caracteristici diferite față de procesul similar din Țara Românească. La sud de Carpați, oraşele au început să se dezvolte precum țara, dinspre munte spre Dunăre, evoluând din aşezări ce găzduiau inițial curți şi târguri locale, coloniştii fiind un element important în special în oraşele sub-montane[1]. În Moldova, întâlnim de la bun început condiții pentru o evoluție inițială diferită a unor oraşe. Într-un studiu anterior, am încercat să explicăm particularitățile acestui amplu proces în părțile nord-vestice ale țării, mai precis în teritoriile ce au format nucleul viitorului stat medieval Moldova, în ținutul Sucevei, dar şi în ținuturile ce i s-au adăugat, viitoarea Țară de Sus[2]. Studiul de față îşi propune să continue acest demers, de data această mutând centrul de interes spre modul în care a decurs urbanizarea ținuturilor din viitoarea Țară de Jos.

O privire aruncată pe harta medievală a Moldovei, inclusiv pe cea transmisă de Dimitrie Cantemir, relevă faptul că Țara de Jos cuprindea ținuturile aflate la răsărit de o linie ce traversa aproape în diagonală Moldova, de la nord-est spre sud-vest. Această divizare a ținuturilor a urmat anumite considerente, în primul rând politice, ce țin de momentul şi modul în care teritoriile ce vor forma mai târziu Țara de Jos au fost adăugate Moldovei inițiale. Aceasta, putem spune fără a greşi, a pornit de la ținutul Sucevei, unde s-au aflat de altfel primele oraşe şi reşedințe ale țării, Baia, Siret şi Suceava. De aici, Dragoş şi Sas, ca reprezentanți ai regelui Ludovic al Ungariei, apoi Bogdan şi urmaşii săi, ca principi locali ce încercau să ducă o politică proprie, au început procesul de întindere a

---

[1] Laurențiu Rădvan, *Oraşele din Țara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea*, Iaşi, 2004, p. 65-110.

[2] Idem, *Noi puncte de vedere privind începuturile oraşelor medievale ale Moldovei*, în **SMIM**, 27 (2009), p. 279-310.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 49-70

ţării spre sud, est şi nord. În teritoriul aflat la sud, ca şi în spaţiul dintre Prut, Nistru şi mare, ce a fost mai mult timp sub influenţă mongolă, ştim că funcţionau deja patru oraşe: Cetatea Albă, Chilia, Orheiul Vechi şi Costeşti. Primele două au păstrat un anumit regim de autonomie şi după ce au devenit parte a Moldovei, celelalte au fost distruse când au fost cucerite şi numai Orhei a avut o evoluţie urbană ulterioară[3]. [În schimb], cercetările arheologice – ce e drept puţine la număr şi publicate cu intermitenţe – nu au relevat în acest spaţiu, pentru perioada de dinainte de jumătatea sec. al XIV-lea, existenţa unui număr semnificativ de aşezări importante care ar fi putut deveni oraşe. Doar la Bârlad putem spune cu certitudine că funcţiona o aşezare ce avea la finele sec. al XIII-lea un nivel apropiat de specificul pre-urban[4]. Până la jumătatea sec. al XIV-lea, inventarierea sit-urilor arheologice evidenţiază că această regiune nu cunoştea o densitate semnificativă din punct de vedere demografic; abia după ce acest teritoriu va ieşi de sub controlul mongol se observă o creştere lentă a numărului satelor, probabil prin colonizare. O situaţie asemănătoare cunoaşte regiunea sub-carpatică, cu văile râurilor Bistriţa şi Trotuş, unde nu întâmplător vom găsi mai târziu colonişti unguri[5].

Despre organizarea administrativă a Moldovei în Ţara de Sus şi Ţara de Jos avem date concrete abia din sec. al XVI-lea, când aflăm că fiecare era condusă de câte un mare vornic, cel din Ţara de Sus avându-şi reşedinţa la Dorohoi, iar cel din partea de jos, la Bârlad[6]. Cu toate acestea, primele sugestii din izvoare privitoare la aceste două „ţări" apar imediat după domnia lui Alexandru cel Bun. În baza compromisului dintre Ilie şi

[3] Datorită spaţiului pe care l-ar ocupa prezentarea situaţiei acestor oraşe, dar şi pentru că au atras deja atenţia a numeroşi istorici (N. Iorga, Gh. I. Brătianu, P.P. Panaitescu, Şerban Papacostea, Ştefan Andreescu, Victor Spinei, Gheorghe Postică etc.), ce au produs o literatură destul de bogată – pe care nu o mai menţionăm –, preferăm ca în studiul de faţă să nu ne ocupăm de aceste centre.

[4] Victor Spinei, *Începuturile vieţii urbane la Bârlad şi problema berladnicilor*, în **AIIAI**, XVI (1979), p. 286-287.

[5] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 141-143, 147-148; acordarea de locuri „în pustie", pentru înfiinţarea de sate în **DRH, A**, I, p. 88, nr. 61; p. 136, nr. 91; p. 152, nr. 103 şi multe altele.

[6] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 28, 173, 176, 183, 186; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 70; Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 238; Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, vol. II, ed. de Dan Sluşanschi, Valentina Eşanu, Andrei Eşanu, Bucureşti, 2007, II, p. 240.

Ştefan, ce a presupus o domnie comună (1435/1436-1442)[7], primul şi-a exercitat autoritatea în partea de nord-vest, celălalt în sud-est, într-un teritoriu bine definit: ţinuturile şi oraşele Vaslui, Tutova, Tecuci, Covurlui[8]; se adăuga Chilia, dar şi Cetatea Albă, despre care ştim că era în posesia lui Ştefan voievod în 1440[9]. Fiecare domn a avut reşedinţa (Ilie la Suceava, Ştefan la Vaslui), sfatul şi cancelaria sa[10]. Pentru a confirma această stare de lucruri, un izvor de la 1562 menţionează existenţa unei coroane a Ţării de Jos, ce se afla în tezaurul Moldovei alături de coroana mare a ţării[11]. Aceste sumare informaţii i-au determinat pe unii istorici să considere că înainte de definitivarea formării Moldovei ca stat medieval au existat două mari structuri politice. Partea de nord-vest ar fi cuprins teritoriile în fruntea cărora s-a instalat Bogdan I, în timp ce partea de sud-est s-ar fi adăugat ulterior, prin cucerire. Emil Vîrtosu mergea pe ipoteza împărţirii ţării în două între un domn titular şi unul asociat, luând însă în considerare existenţa pentru teritoriul din sud a unui regim aparte cu origine în perioada anterioară formării Moldovei[12]. Victor Spinei afirmă că, exceptând regiunea subcarpatică, Ţara de Jos s-ar suprapune de fapt peste teritoriul luat de domnii Moldovei de la mongoli, iar particularităţile locale se datorează menţinerii îndelungate sub stăpânirea Hoardei de Aur[13]. Ipoteza sa este confirmată de cercetările arheologice. Numai în teritoriul de la est de Siret şi de la sud de o linie ce uneşte bazinele inferioare ale Bahluiului şi Răutului s-au identificat aşezări cu un tip de ceramică specific teritoriilor Hoardei de Aur[14]. Această teorie este susţinută şi de slaba densitate de locuire din această parte a Moldovei, amintită deja

---

[7] Leon Şimanschi, *Criza politică din Moldova dintre anii 1432 şi 1437*, în **AIIX**, 33 (1996), p. 23-34; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. a. 1324-1881*, I. *Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 2001, p. 486-491.

[8] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 681, nr. 192.

[9] I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea-Albă şi stăpânirea Moldovei asupra ei*, în **AARMSI**, s. II, 30 (1907-1908), p. 313-325; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 75-76.

[10] Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova până în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1960, p. 266-280.

[11] Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în *Geneza statului în evul mediu românesc*, ed. a II-a, Bucureşti, 1999, p. 109, nota 18.

[12] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 166-171.

[13] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chişinău, 1994, p. 385.

[14] Ceramica roşiatică-gălbuie (Victor Spinei, *Începuturile vieţii urbane*, p. 286).

mai sus. Coroborând izvoarele din epocă, Ştefan Gorovei susține că integrarea teritoriului din sud, păstrat în cadrul Moldovei sub forma Țării de Jos, s-ar fi făcut în timpul lui Petru I[15], în timp ce Şerban Papacostea afirmă că acest proces s-a încheiat în timpul lui Roman I, ce nu întâmplător şi-a adăugat la titlu formula de domn „de la munte până la mare"[16].

Existența în sudul Moldovei a episcopiei Milcoviei, dar şi felul în care a fost împărțită țara în 1435, ne determină să considerăm că Țara de Jos reprezintă o zonă distinctă, conturată prin adăugirea în timp a unor teritorii cu regim diferit. Aici intrau: teritoriul subcarpatic, mai precis episcopia Milcoviei, ce probabil cuprindea spațiul dintre Carpați, valea Trotuşului şi Siret; părți din viitoarea posesiune a lui Ştefan II, cu ținuturile de mai târziu Vaslui, Tutova, Tecuci, Covurlui şi întregul spațiu dintre Prut şi Nistru (Chilia temporar). Acest din urmă teritoriu corespunde în mare parte cu ultima regiune adăugată Moldovei, înainte de 1392, sub Petru I sau Roman I. Probabilitatea ca între momentul alungării de aici a mongolilor şi integrarea în Moldova acest teritoriu să fi fost stăpânit de un domn separat, după cum s-a sugerat, este mică şi nu are susținere clară în izvoare[17]. Cunoscutele acte papale din 1370-1371 confirmă că spațiul Moldovei era divizat în cel puțin două părți. În 1370, papa Urban V cerea episcopilor din Polonia să cerceteze dacă Lațcu doreşte cu adevărat să treacă la catolicism şi dacă biserica din Siret poate deveni biserică episcopală. Documentul face referire la Moldova şi la teritoriul supus la acea vreme domnului: *ac totam dictam terram seu ducatum Moldaviensem, in quantum ad praefatum ducem pertinet*[18]. Dorința papei de a face aici o episcopie[19] credem că exclude partea de la sud de teritoriul Moldovei din granițele de atunci, ce era deja organizată

---

[15] Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 117, 200-210.

[16] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 104-112.

[17] Papacostea crede că acest conducător ar putea fi Costea sau Constantin voievod, pomenit în *Pomelnicul de la Bistrița* (Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirei Bistrița*, Bucureşti, 1941, p. 50; Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 104-112). O altă variantă este cea oferită de Ştefan S. Gorovei, pentru care Costea este, probabil, unul din fiii lui Bogdan şi tată al viitorilor domni, Petru şi Roman (Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 111-123).

[18] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 160, nr. 124.

[19] După cum se vede din formula documentului, episcopia corespundea cu „ducatul" lui Lațcu (vezi şi Ján Sýkora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: luptă pentru independență şi afirmare în plan extern*, în **RdI**, 29 (1976), nr. 8, p. 1148).

sub forma unei episcopii, a Milcoviei[20]. De altfel, în 1371, papa Grigore XI numeşte un nou titular atât pentru Milcovia, al cărei scaun rămăsese vacant, cât şi pentru nou-înfiinţata episcopie de la Siret[21]. Cele două se aflau în jurisdicţii diferite. În episcopia din sud activau franciscanii din Ungaria, în cea din nord franciscanii din Polonia, fapt ce sugerează şi că regimul teritoriilor în care activau era diferit[22].

Teritoriul în care se afla episcopia Milcoviei a intrat sub influenţa Ungariei, de unde a trecut, temporar, la Ţara Românească (în jurul anului 1375)[23]. Controlul pe care regatul l-a exercitat asupra acestei zone explică şi lipsa relaţiilor dintre Moldova şi Ţara Românească până la domnia lui Petru I[24]. Din păcate, cu excepţia unor informaţii insuficient de clare legate de o posibilă activitate misionară a franciscanilor, nu cunoaştem nimic privitor la felul în care a fost organizat acest spaţiu până spre 1400[25]. Nu ne propunem să redeschidem în continuare amplul dosar legat de hotarul dintre Moldova şi Ţara Românească, ci vom puncta doar chestiunile ce ni se par semnificative din perspectiva dezvoltării oraşelor în părţile de jos ale Moldovei. De clarificarea acestei chestiuni depinde în parte înţelegerea „întârzierii” urbanizării acestei regiuni.

Unele modificări sau înţelegeri teritoriale la graniţa dintre Moldova şi Ţara Românească au avut loc în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Datorită ajutorului dat de acesta lui Alexandru cel Bun, pentru a lua tronul, cel din urmă a cedat sau, mai sigur, a confirmat stăpânirea lui Mircea asupra regiunii de la sud de oraşul Bârlad şi de râul Trotuş[26]. Cu toate încercările de a da o altă interpretare cuvântului **краи**, **краина**

[20] Dragoş Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca. 1395-1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (vol. I, partea 4), Iaşi, 2005, p. XXXIX.

[21] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 174, nr. 133; p. 176, nr. 136.

[22] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 216-217, nr. 164-165; Viorel Achim, *Ordinul franciscan în ţările române în secolele XIV-XV. Aspecte teritoriale*, în **RI**, VII, 1996, nr. 5-6, p. 405-408. Cel mai recent, de acest subiect s-a ocupat Liviu Pilat, *Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*, Iaşi, 2008, p. 28-52, 56-57.

[23] Şerban Papacostea, *Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382)*, în *Geneza statului*, p. 128-132.

[24] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 156.

[25] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 216, nr. 164.

[26] Înţelegeri teritoriale pot fi puse şi pe seama lui Vlad Uzurpatorul şi Ştefan I, anulate probabil de noile negocieri duse între Mircea şi Alexandru (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 334, nr. 146)

(„margine”)[27] din privilegiul acordat negustorilor din Liov în 1408, prezenţa sa în legătură cu vămile de la Bacău şi Bârlad, cu referire la comerţul cu Ţara Românească („a lui Basarab”)[28], a fost corect intuită de Hasdeu[29] şi arată că undeva în apropierea celor două aşezări se afla la acea vreme hotarul ţării. Admitem pentru actul din 1408 că formula **краинєє мыто** se referă la ultima vamă înainte de hotar, însă dacă acesta ar fi fost pe râul Milcov, am avea nu mai puţin de 100 kilometri neacoperiţi de nici o vamă, fapt greu de crezut pentru acea epocă. Alte vămi de hotar, precum cele aflate la Tighina, Cetatea Albă, Trotuş sau Hotin, sunt menţionate în actul mai sus-citat, astfel că, dacă ar fi existat vămi la sud de Bârlad şi Bacău, credem că documentul nu le-ar fi lăsat deoparte. În plus, cum se explică că la 25 de ani după emiterea privilegiului mai-sus citat, vama de la Adjud, ce se află pe acelaşi drum ca şi Bacăul, este menţionată?[30]

Cazul oraşului Adjud, dezvoltat puţin mai la nord de vărsarea râului Trotuş în Siret, vine să susţină realităţile evocate mai sus cu privire la situaţia graniţei dintre cele două ţări române în jurul anului 1400. Cu toate că la acel moment în acest loc funcţiona deja o aşezare, în privilegiul din 1408 Adjudul nu este pomenit[31]. Transformările politice şi economice din regiune din prima parte a sec. al XV-lea vor impulsiona dezvoltarea oraşului. Pentru a trece munţii, negustorii din Transilvania foloseau pasul Oituz, al cărui statut este greu de precizat: iniţial, probabil nu era controlat de Moldova[32], pentru ca în timpul lui Alexandru cel Bun să treacă sub stăpânirea acestuia[33]. Un act din martie 1410 confirmă această stare de

[27] Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ed. a II-a, ed. de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 2000, p. 277; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1997, p. 186; Virgil Ciocîltan, *„Către părţile tătăreşti” din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în **AIIAI**, 24 (1987), 2, p. 349.

[28] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630, nr. 176.

[29] B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ed. de Grigore Brâncuş, Bucureşti, 1984, p. 13. La acest punct de vedere se raliază şi Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc*, p. 113-114 şi Dragoş Moldovanu, *op. cit.*, p. XXX.

[30] **DRH, D**, I, p. 304, nr. 207.

[31] S-a descoperit o locuinţă ce datează de la începutul sec. XIV (Alexandru Artimon, *Civilizaţia medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuş, Adjud)*, Iaşi, 1998, p. 157).

[32] Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală şi sud-estică şi însemnătatea lor politică (sec. XIV-XVI)*, în **AIIAI**, XIX (1982), p. 275.

[33] Dragoş Moldovanu, *op. cit.*, p. XXXV-XXXVI, XLIX.

lucruri, domnul dăruind unor dregători domneşti şi boieri locali, unguri după nume (Domoncuş stolnic, Blaj, Gheleb Miclouş), mai multe sate pe Caşin şi Oituz[34]. Dacă a avut loc vreun compromis între Mircea şi Alexandru, acesta a implicat lăsarea Oituzului în stăpânirea Moldovei. Ajunşi la Trotuş, negustorii aveau două opţiuni: pentru a merge în nord (la Piatra sau Suceava), urmau valea râului Tazlău[35]; pentru a ajunge la Dunăre şi Marea Neagră (la Chilia), mergeau pe drumul ce însoţea valea râului Trotuş, care a format până pe la 1417 hotarul Moldovei cu Ţara Românească[36]. Pentru că traseul acestui drum era pe la sud de râu, printr-un teritoriu controlat de Ţara Românească, aşezarea de la Adjud era ocolită, fiind favorizat probabil Târgul Putnei[37]. După ce Alexandru cel Bun şi-a impus autoritatea şi la sud de Trotuş, negustorii din Transilvania au fost încurajaţi să treacă pe la Adjud. Noua rută comercială (Oituz-Trotuş-Adjud-Bacău) va fi oficializată în 1433 de Ilie I, care dă un privilegiul comercial saşilor din Sibiu şi din scaunele săseşti, ce urmau să dea vamă *in opido Egydhalma* (numele vine din antroponimul maghiar Egyd)[38]. Menţionarea ca *oppidum* arată că aşezarea era în curs de a definitiva trecerea la stadiul de oraş[39].

Interesant este un detaliu dintr-un act dat în 1412 de Ştibor, voievodul Transilvaniei, care cere comitelui secuilor şi vameşilor din Braşov să nu mai ia taxe vamale de la negustorii din Moldova, adăugând un pasaj ce pare la prima vedere minor: „din părţile Moldovei, din părţile de sus” (*de partibus superioribus*)[40]. Ştibor făcea referire la scutirile de care se bucurau negustorii moldoveni, însă aceste privilegii nu se dădeau pentru anumite părţi de ţară, ci ori pentru o comunitate anume ori pentru toţi negustorii ţării. Autorul actului nu ar fi făcut menţiunea amintită, ce are înţeles atât geografic cât şi politic, dacă nu ar fi ştiut de existenţa unei situaţii teritoriale deosebite din Moldova: „părţile de jos” nu se aflau la acel moment în stăpânirea lui Alexandru. Spre finalul domniei lui Mircea

---

[34] **DRH, A,** I, p. 40, nr. 28.

[35] *Ibidem*, p. 150, nr. 101.

[36] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 93; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, II, p. 142.

[37] Şi astăzi, configuraţia terenului obligă mare parte din traseul drumului Trotuş (Oneşti) – Adjud să se desfăşoare pe la sud de râul Trotuş.

[38] **DRH, D**, I, p. 304, nr. 207.

[39] Ca vamă, dar şi ca piaţă locală, Adjud apare şi în confirmarea privilegiului pentru polonezi din 1460, ocazie cu care devine post de taxare a postavului ce era dus în Ţara Românească (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 271, nr. 128).

[40] **DRH, D**, I, p. 196, nr. 119.

cel Bătrân (1417-1418), mai sigur în 1417, când domnul muntean s-a confruntat cu un mare atac otoman, Alexandru a recuperat o bună parte din ceea ce deținuse vecinul de la sud, probabil până la râul Putna[41], acest teritoriu fiind integrat Moldovei[42]. La această nouă şi ultimă înțelegere dintre Mircea şi Alexandru trebuie să facă referire tratatul din 1475 (versiunea de la Buda) dintre Ştefan cel Mare şi Matia Corvinul, în care domnul Moldovei dorea să i se garanteze hotarul țării aşa cum fusese stabilit prin „privilegiile încheiate de ambele părți de voievozii Alexandru şi Mircea"[43]. Primul act ce pomeneşte râul Putna ca parte a Moldovei este din martie 1423[44]. Reglementarea finală a hotarului s-a făcut în urma unor acțiuni ale lui Ştefan cel Mare, care ocupă în 1482 Cetatea Crăciuna şi stabileşte definitiv granița pe râurile Siret şi Milcov[45].

Ca amintire a acestor situații avem scrieri mai târzii, precum cronica polonezului Bielski, care atunci când se referă la împărțirea dintre voievozii Ilie şi Ştefan precizează că cel din urmă ar fi primit „Țara de Jos, adică cea muntenească"[46]. Nu fără temei, Dan al II-lea îl reclama în 1429 pe Alexandru cel Bun pentru nişte teritorii luate, solii munteni

---

[41] Sergiu Iosipescu, *Vrancea, Putna şi Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*, vol. îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu şi Gheorghe Lazăr, Brăila, 2003, p. 207-216. Ipoteza unui acord în 1411 este susținută de Anton Paragină în *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților*, p. 101-111, cu toate că are mai puțină susținere, de vreme ce unii din domnii de mai târziu ai Țării Româneşti (precum Dan II) dau de înțeles că Alexandru cel Bun le-ar fi luat cu forța teritoriul în litigiu (Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 114-115).

[42] Evoluția politică din acea perioadă a fost excelent analizată de Şerban Papacostea în *op. cit.*, p. 112-119.

[43] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 334, nr. 146.

[44] **DRH, A**, I, p. 77, nr. 53. Interesant este un alt act, din 1426, ce pare să trimită la perioada când Moldova şi Țara Românească se învecinau pe Trotuş. Regele Sigismund acorda libertăți locuitorilor din satul Brețcu, dorind astfel să încurajeze repopularea satului, ce era la acel moment „lipsit în parte de oameni". Regele cerea să fie lăsați să se aşeze aici atât oameni din Moldova, cât şi din Țara Românească (**DRH, D**, I, p. 246, nr. 152). Din Moldova se poate ajunge uşor la Brețcu, prin pasul Oituz sau direct peste munți, din Vrancea, în timp ce oamenii din Țara Românească ar fi avut mult mai mult de parcurs pentru a ajunge aici, urmând valea Teleajenului; nu şi dacă se aflau dincolo de munți, la sud de Trotuş.

[45] *Cronicile slavo-române*, p. 19; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 101, 106; Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 111-115; Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 205-220.

[46] *Istoria moldovenească din Kronika Polska a lui Bielski*, trad. de G. I. Nastase, în **CI**, I (1925), p. 118.

prezentând şi o descriere a hotarelor în litigiu[47]. O interpolare din cronica lui Ureche aminteşte disputele de hotar dintre cei doi vecini: „Iară mainte au fost având ţărâle amândouă pricină, că Ţara Românească vrea să fie hotarul său pân în apa Trotuşului”[48]. Dimitrie Cantemir când înşiră hotarele Moldovei cu Ţara Românească afirmă că acestea ar fi fost „odinioară, fl(uviile) Siret şi Trotuş”[49]. În fine, mai multe hărţi din sec. XVI numesc *Valahia* partea de sud a Moldovei, în timp ce doar partea de nord primeşte numele de *Moldavia*[50]. Acest fapte ale istoriei trecute nu credem că ar fi rezistat atâta vreme în memoria cronicarilor dacă nu se bazau pe o realitate anterioară.

Dacă am încerca o abordare comparată între Ţara de Jos a Moldovei şi Oltenia din Ţara Românească observăm că prima a cunoscut o evoluţie diferită. În Oltenia, cnezatele locale, după ce s-au supus domnului de la Argeş, au fost unite şi au primit un statut de autonomie extins, ce a dăinuit încă două secole. Autoritatea limitată a domnului Ţării Româneşti, ca şi puterea mare a banului şi a boierilor locali au avut consecinţe asupra urbanizării târzii a acelei regiuni[51]. În Ţara de Jos, situaţia este diferită. Explicaţia vine tocmai din evoluţia politică diferită a zonei, datorată dominaţiei mongole. Cele câteva decenii în care Ţara de Jos a ieşit de sub puterea acestora (după 1367-1368) şi perioada de influenţă muntenească au permis formarea unui specific local, ce însă nu a evoluat în felul întâlnit în Oltenia. Singurul element comun dintre cele două regiuni este acela că ambele au cunoscut o urbanizare mai târzie, dar din cauze diferite. În Oltenia oraşele s-au dezvoltat abia din sec. XVI, când domnia a devenit puternică şi a limitat autoritatea marilor familii de boieri ce controlau *târgurile* locale, confiscându-le moşiile. În Ţara de Jos, oraşele apar puţin mai devreme, la începutul sec. al XV-lea, tot cu sprijinul direct al domnilor, care au adus colonişti şi le-au dat privilegii.

---

[47] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 114-115; Dragoş Moldovanu, *op. cit.*, p. XXVIII, XXXII.

[48] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 93.

[49] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 142.

[50] Dragoş Moldovanu, *op. cit.*, p. XXV-XXVI.

[51] Pentru situaţia din Oltenia, vezi Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, plus capitolul *Domeniul Craioveştilor* din Ion Donat, *Domeniul domnesc în Ţara Românească (sec. XIV-XVI)*, Bucureşti, 1996; pentru oraşe: Laurenţiu Rădvan, *Observaţii privitoare la evoluţia Craiovei în secolele XV-XVII*, în **HU**, XII (2004), nr. 1-2, p. 95-109.

Doar la est de Prut, unde pericolul mongol încă era prezent, densitatea oraşelor a rămas foarte redusă.

*

Cercetarea modului în care au apărut şi evoluat câteva din oraşele Țării de Jos prezintă situații interesante, ce merită să intre în atenția cercetătorilor. Din punct de vedere istoriografic, aceste oraşe au fost puțin studiate. Cele câteva monografii publicate aparțin unor pasionați ai locului, mai puțin apropiați de cercetarea autentică. Nici la capitolul arheologie nu stăm mai bine[52]. Prima mențiune a Tecucilor este târzie şi se explică probabil prin faptul că până spre 1417 a făcut parte din teritoriul din sudul Moldovei deținut de Țara Românească. Prima dată apare cu prilejul înțelegerii dintre Ilie şi Ştefan voievozi din 1435, fiind parte a posesiunilor lui Ştefan. În act, Tecuci este numit мисто, fapt ce ne face să credem că aici tocmai se instalase, probabil cu susținerea lui Alexandru cel Bun, un grup de colonişti, ce a primit privilegii[53]. În sec. XVII, încă se păstra în oraş amintirea prezenței unei biserici catolice şi a unui mare grup de unguri, care între timp au fost asimilați sau au plecat[54]. În primul act în care este menționat şoltuzul din Tecuci (numit „voit") apar şi nume cu rezonanță germană: Andreica voit, Gociman[55]. Ca în atâtea alte cazuri, nu se mai ştie nimic despre această comunitate şi despre soarta sa. La Tecuci s-a stabilit reşedința ținutului cu acelaşi nume, a cărui dispunere teritorială prezintă unele particularități, având o formă excesiv de alungită pe direcția nord-sud. Cercetarea plasării satelor componente[56] sugerează o formare târzie, probabil în timpul lui Alexandru cel Bun,

[52] Ca şi în alte oraşe, arheologii s-au interesat mai mult de bisericile şi curțile domneşti, nu şi de vechile centre medievale. Cu toate că acestea au trecut prin demolările şi restructurările specifice perioadei comuniste, puține săpături (nici măcar cele de salvare) au fost publicate. Doar curtea de la Vaslui şi cetatea de la Bârlad au fost mai atent cercetate (vezi notele de mai jos).

[53] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 681, nr. 192. Pentru termenul *miasto*, vezi studiul nostru: Laurențiu Rădvan, *Note cu privire la terminologia urbană medievală din Moldova (termenul miasto)*, în **SMIM**, 26 (2008), p. 271-283.

[54] Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646-1648*, ed. de Traian Diaconescu, Iaşi, 2006, p. 112.

[55] **DIR, A,** XVII/1, p. 102, nr. 144.

[56] Un util instrument de lucru în acest sens îl reprezintă lucrarea lui Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2002, ce conține hărți pentru toate ținuturile Moldovei, precum şi o hartă mare a Moldovei, cu toate satele. Pentru ținutul Tecuci, vezi p. 156-164.

după preluarea de către Moldova a acestui teritoriu. Noul ţinut a înglobat două ţinuturi mai vechi, unul ce includea satele de pe valea Berhecilor, care probabil a ţinut de Moldova, şi un al doilea, parte iniţială a Ţării Româneşti, cu reşedinţa la Olteni. Ca un compromis, reşedinţa s-a stabilit în nou-formatul oraş Tecuci, situat la mijloc, într-o zonă cu mai puţine aşezări. Din motive încă nedesluşite, aceste două ţinuturi mai vechi nu au mai fost considerate viabile şi au fost desfiinţate, iar târgurile ce probabil au funcţionat la Berheci şi Olteni au decăzut[57].

O dovadă a faptului că sudul Moldovei a avut alt regim decât părţile centrale şi de nord o reprezintă şi cazul oraşului Galaţi, situat la mică distanţă de Brăila. Dependenţa teritoriului în care s-a dezvoltat aşezarea de la Galaţi de Ţara Românească a determinat întârzierea dezvoltării aici a oraşului, de vreme ce în aceeaşi ţară şi pe acelaşi mal al fluviului nu puteau fi două oraşe-porturi la mai puţin de 20 km unul de altul. Când Ţara Românească a pierdut acest teritoriu, au apărut şi condiţiile apariţiei aici a unui târg, apoi a unui oraş (în special după cucerirea Chiliei de către otomani).

Însă şi dacă urcăm pe valea Bârladului, în părţile ce au intrat mai devreme sub stăpânirea Moldovei, situaţia se arată diferită de cea din Ţara de Sus. Oraşul Bârlad este situat pe malul drept al râului cu acelaşi nume, lângă un important vad de trecere. Descoperirile arheologice arată că acest loc a fost locuit din preistorie până astăzi, însă de un oraş se poate vorbi doar de pe la 1400[58]. Numele aşezării a stârnit cunoscutele controverse ce încercau să facă o legătură cu berladnicii[59], pe care nu le mai amintim aici, punctul de vedere al lui Ioan Bogdan întrunind adeziunea majorităţii specialiştilor[60]. La sfârşitul sec. al XIII-lea, la locul numit Prodana, se afla o aşezare importantă. S-au descoperit locuinţe, ceramică, obiecte de metal, lut şi os şi chiar un cuptor pentru reducerea minereului de fier, ce certifică prezenţa aici a unor meşteşugari. Aşezarea nu s-a dovedit viabilă, deoarece se afla situată pe mai multe grinduri, într-o zonă

---

[57] **DRH, A,** III, p. 424, nr. 239; **DIR, A**, XVI/1, p. 305, nr. 272; p. 463, nr. 420; **DIR, A,** XVI/1, p. 93, nr. 91; C.C. Giurescu, *„Oltenii” şi Basarabia*, în **RIR**, X (1940), p. 130-132.

[58] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 279-280.

[59] Detalii în *ibidem*, p. 275-277.

[60] Ioan Bogdan, *Diploma bârlădeană din 1134 şi principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, în idem, *Scrieri alese*, ed. de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 112-145; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 273-283; idem, *Moldova*, p. 177-179.

inundabilă. Abia după înlăturarea dominaţiei mongole, în deceniul şapte al sec. XIV, nucleul zonei locuite s-a mutat pe locul actualului oraş[61].

Este greu de spus dacă la Bârlad s-a aflat reşedinţa unui conducător local. Izvoare ulterioare situează aici reşedinţa marelui vornic al Ţării de Jos, însă nu pot fi lămurite motivele pentru care domnii de mai târziu au ales tocmai această aşezare pentru a îndeplini amintita funcţie[62]. Separat de oraş, a fost descoperită o cetate[63], fortificată cu val de pământ, palisadă de lemn şi un şanţ de cca. 35 m, pe care Mircea D. Matei o consideră târzie, din a doua jumătate a sec. al XV-lea (cca. 1475-1476), şi despre care afirmă că a avut o durată de funcţionare foarte scurtă[64]. Cu toate acestea, materialul arheologic descoperit este prea bogat pentru a susţine o existenţă de mai puţin de un deceniu. Probabil a funcţionat tot secolul XV, fiind distrusă prin incendiere[65]. Reşedinţa vornicului s-a aflat mai degrabă în oraş, într-o curte de unde domnii au emis câteva acte (1441-1442, 1460, 1467)[66] şi la care doar câteva izvoare din sec. XVI fac referire directă. În 1568, aici este trimis să stea Petru, fratele noului domn, Bogdan Lăpuşneanu, iar în 1594 sub dependenţa acestei curţi este pus un sat confiscat de la un boier hiclean[67]. Reşedinţa domnească s-a aflat mai sigur în locul unde Vasile Lupu va reface în sec. al XVII-lea biserica domnească Adormirea Maicii Domnului, pe care tradiţia o pune pe seama lui Ştefan cel Mare[68]. Un plan schiţat al oraşului din 1851 arată că biserica (curtea nu mai exista) ocupa un teren distinct în oraş, la nord-vest de zona centrală, pe drumul ce venea de la Roman. Acest drum a dat şi cursul după care s-a desfăşurat planul oraşului medieval, de-a lungul Uliţei Mari, pe direcţia vest-est, şi nu nord-sud, direcţie luată din sec.

---

[61] Victor Spinei, *Începuturile vieţii urbane*, p. 286-287.

[62] *Cronicile slavo-române*, p. 176, 186; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 70; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 155, 240.

[63] Cetatea de pământ de la Bârlad este menţionată de Bandini (Marco Bandini, *op. cit.*, p. 106) şi de Cantemir (Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 155-156).

[64] Mircea D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în **SCIV**, 10 (1959), nr. 1, p. 117-134; Mircea D. Matei, Lucian Chiţescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgovişte, 2002, p. 148-160.

[65] Vezi recenzia la această carte realizată de Adrian Andrei Rusu în **AM**, 29 (2006), p. 308-312.

[66] **DRH, A**, I, p. 299, nr. 213; p. 311, nr. 221; II, p. 138, nr. 97; p. 213, nr. 147.

[67] **DIR, A,** XVI/4, p. 117, nr. 144.

[68] Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 1, nr. 1; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor feudale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 84.

XVIII-XIX[69]. Pe planul din 1900 sunt evidențiate clar axele oraşului, drumurile Iaşi-Tecuci şi Roman (bariera Tutovei)-Fălciu. Cercetarea acestui din urmă plan surprinde în zona centrală o organizare destul de regulată a spațiului, ce nu credem că se datorează transformărilor din perioada post-Regulamentară, ce doar a aliniat clădirile şi a modernizat infrastructura; de altfel, acest plan încă evidențiază vechea piața centrală, din fața bisericii domneşti[70], menționată de la finele secolului al XVI-lea, de Martin Gruneweg[71].

Începuturile ca oraş ale Bârladului datează probabil de la sfârşitul sec. al XIV-lea. În privilegiul din 1408 figurează o prevedere cu privire la taxarea peştelui ce era adus de la Brăila pe aici de polonezi[72]. Prevederea nu este întâmplătoare, căci negoțul cu peşte şi alte mărfuri aducea venituri importante, atât domniei cât şi locuitorilor oraşelor. Dorind să încurajeze dezvoltarea oraşului, Alexandru cel Bun, domnul de atunci, a acordat locuitorilor scutire pentru vama mică, ce se regăseşte şi în privilegiul oraşului, unul din puținele din Moldova. Originalul acestui act nu s-a păstrat, ci doar o reînnoire parțială din cca. 1494-1495. Domnul păstra o taxă simbolică, de un peşte de maja sau căruță, ce reamintea orăşenilor că domniei, dar şi comerțului cu peşte, îşi datorează Bârladul începuturile ca oraş[73]. Importanța comerțului cu peşte la Bârlad a fost marcată simbolic prin includerea a trei peşti în sigiliul oraşului. Semnificația celuilalt simbol din sigiliul oraşului, un soare, este greu de descifrat. Fiind plasat în centru, soarele trimite probabil la o vechime mai mare a aşezării, adăugarea peştilor (ce sunt plasați în jurul soarelui) sugerând mai degrabă importanța gestului lui Alexandru cel Bun de a da un privilegiu comunității de aici[74]. În reînnoirea din 1494-1495 se precizează că privilegiul este dat „orăşenilor" din „oraşul" Bârlad, pentru ambele cuvinte nefiind folosit termenul slavon *târg*, ci *miasto*, termen pe care l-am pus în legătură cu probabila prezență şi în acest loc a unei comunități de colonişti (aduşi probabil de acelaşi Alexandru cel Bun). În rândul lor

[69] Ioan Antonovici, *op. cit.*, vol. I, harta din anexă.

[70] George T. Negruti, *Planul oraşului Bârlad*, Scara 1:5000, 1900-1906, B.C.U. Iaşi, h. 677.

[71] Alexandru Ciocîltan, *Martin Gruneweg prin Moldova, Țara Românească şi Dobrogea*, în **SMIM,** 27 (2009), p. 236.

[72] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630, nr. 176.

[73] **DRH, A**, III, p. 279, nr. 151.

[74] Ioan Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, 1924, anexă; Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi Țării Româneşti*, în **DIR**, *Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 477.

intrau unguri, saşi şi armeni, care s-au adăugat autohtonilor. La sfârşitul sec. XVI, când avem primele date despre catolici, mărimea comunități lor era în scădere, fiind încă destul de mare față de alte oraşe din sudul Moldovei[75]. Cu siguranță, printre primii locuitori ai oraşului s-au aflat şi români; un preot cu nume românesc este amintit încă din 1444[76]. Ca un alt detaliu semnificativ, sigiliul din perioada modernă al comunității catolice din Bârlad ar fi cuprins imaginea Sf. Ladislau îngenunchiat, privind la Fecioara Maria, aşezată pe un nor[77]. Nu cunoaştem vechimea acestui sigiliu, însă tocmai prezența Sf. Ladislau ridică semne de întrebare. Am fi considerat că acest sigiliu este de dată recentă dacă Marco Bandini, când aminteşte cetatea de pământ de lângă Bârlad, nu ar fi înregistrat o tradiție locală, ce îl includea pe Ladislau: „la două stadii de târg se află ruina unei cetățui tătăreşti, pe malul râului Bârlad, unde se apăraseră tătarii, *pe când sfântul Ladislau, regele Ungariei, îi urmărea victorios pe sciți, cam prin anul 1236*” [subl. ns.]; aceasta este una din cele două mențiuni ale Sf. Ladislau din *Codex*-ul lui Bandini[78]. Deşi situate într-un context istoric greşit, credem că aceste informații trimit spre începuturile comunității ungureşti din Bârlad, ce pot fi plasate în perioada de formare a oraşului. Cultul Sf. Ladislau luase amploare tocmai în sec. al XIV-lea, acesta fiind venerat datorită luptelor duse împotriva păgânilor[79].

Bârladul figurează în tratatul din 1412 de la Lublau, încheiat între regii Ungariei şi Poloniei. În cazul unei împărțiri a Moldovei, Bârladul urma să revină regelui Sigismund al Ungariei. Formula *forum seu villa Berlam* („târgul sau satul Bârlad”) din tratat arată că autorii textului nu ştiau sigur dacă aici era un sat sau un oraş, însă simpla prezență în act

---

[75] *Călători străini despre țările române*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 639; V, p. 179-180, 227-228, 280; Marco Bandini, *op. cit.*, p. 104. În 1604, şoltuzul se numea Necola Frăgăul, nume ce nu pare românesc (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. II, Iaşi, 1907, p. 288, nr. 130).

[76] **DRH, A,** I, p. 351, nr. 248.

[77] Iosif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Bacău, 1996, p. 44.

[78] Marco Bandini, *op. cit.*, p. 104-106. Bandini ne mai transmite că bucăți din moaştele Sf. Ladislau s-ar fi aflat încrustate pe un crucifix de la biserica catolică din Hârlău (*ibidem*, p. 232).

[79] Detalii în Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge, 2002, p. 173-194, 361; Pál Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale, 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 60-62.

arată că reprezenta deja un reper, o aşezare demnă de a fi menţionată[80]. Că la acea vreme la Bârlad funcţiona deja un oraş ne dovedeşte prezenţa unor delegaţi din Bârlad (*Burlat*) la lucrările conciliului de la Constanz, situaţie ce nu ar fi fost posibilă dacă aici ar fi fost o nesemnificativă aşezare rurală[81]. În fine, ultima confirmare vine de la menţionarea şoltuzului oraşului, una din cele mai timpurii din Moldova, care în 1434 corespondea pe teme juridice cu reprezentanţii orăşenilor din Braşov[82].

Prima menţionare a Vasluiului este de la începutul sec. al XV-lea: în 1423, un anume Şerbea de la Vaslui figurează ca martor la un act emis de Alexandru cel Bun[83]. Câţiva ani mai târziu, când Ilie şi Ştefan îşi împart Moldova (1435), Vasluiul şi ocolul său intră în rândul posesiunilor lui Ştefan. La fel ca la Tecuci, pentru Vaslui pisarul actului a folosit termenul **мисто**, probabil deoarece comunitatea de aici căpătase între timp un statut privilegiat[84]. Lipsa unei cetăţi sau a unui oraş cu acest nume în lista de la Kiev sau a unei vămi în privilegiul de la 1408 arată că aşezarea nu era veche. La dezvoltarea sa a contribuit situarea la o intersecţie de drumuri: aici se întâlnea o variantă a „drumului moldovenesc”, Iaşi-Bârlad-Dunăre (prima menţiune pe aici: 1399[85]), cu drumul ce venea de la Roman[86]. Datorită distanţelor faţă de oraşele amintite, Vaslui a devenit loc de popas obligatoriu. Intensificarea comerţului după emiterea privilegiului din 1408 a creat condiţii ca aşezarea aflată aici să prospere, să se diferenţieze de aşezările din jur şi să atragă atenţia domniei. Mai întâi devine centrul administrativ al regiunii în care se afla, apoi în acest loc se va ridica o curte domnească, fortificată[87]; acel Şerbea din 1423 stătea probabil în Vaslui în calitate de judecător (dregător) al domnului. Putem

---

[80] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 483, nr. CCCCI.

[81] Constantin I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, în **AARMSI**, seria III, tom VII, 1926-1927, p. 70-71, 82-83.

[82] **DRH, D**, I, p. 309, nr. 210.

[83] *Ibidem*, B, I, p. 79, nr. 54.

[84] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 681, nr. 192.

[85] **DRH, A**, I, p. 11, nr. 9; Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630, nr. 176.

[86] Renate Möhlenkamp, *Réflexions concernant les débuts de la ville de Vaslui*, în **AIIAI**, XVIII (1981), p. 4-16. Pe acest drum merge, dinspre Roman spre Vaslui, Despot vodă în 1562 (*Călători străini*, II, p. 145).

[87] Pentru cercetările arheologice desfăşurate la curtea din Vaslui, vezi studiile din **AMM**, I (1979), Al. Andronic, Rica Popescu, *Curtea domnească de la Vaslui din vremea lui Ştefan cel Mare*, în „Muzeul Naţional”, 6 (1982), p. 155-166, şi rapoartele de săpătură recent publicate în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Bucureşti, CIMEC, 2002, p. 323-328; *Campania 2003*, p. 362-364 şi următoarele.

lua această dată ca reper final pentru momentul când locuitorii aşezaţi sau chemaţi de domn pentru a se stabili lângă curte au primit un privilegiu. Cel care l-a acordat a fost tot Alexandru cel Bun, actul conţinând pe lângă prevederile obişnuite (libertate personală a locuitorilor etc.), şi o prevedere fiscală specială (scutire de vama mică). La privilegiul lui Alexandru face referire formula „legea veche" din reînnoirea drepturilor oraşului, dată de Ştefan cel Mare în 1491. Şi acest act conţine prevederea dării simbolice a unui peşte de car, la fel ca în cazul orăşenilor din Bârlad. Fiind unul din produsele intens vehiculate pe drumul spre Bârlad, după cum chiar actul din 1408 ne dă de înţeles, negoţul cu peşte a contribuit la creşterea oraşului[88]. Trecerea Chiliei în stăpânirea Moldovei după 1426 a impulsionat şi mai mult comerţul cu peşte şi alte mărfuri, mărind importanţa oraşului[89]. De altfel, şi aici peştele a fost figurat în sigiliul oraşului, în a cărui legendă se precizează că este dat de Ştefan voievod, probabil Ştefan cel Mare, ce a reînnoit atât privilegiul, cât şi sigiliul[90]. Populaţia oraşului a fost mixtă, formată din unguri, saşi, români şi armeni, însă pentru sec. XV-XVI în afara câtorva nume de oameni nu s-au păstrat alte informaţii. Tradiţia locală, înregistrată în sec. XVII, afirma că ungurii ar fi fost în număr mare la începuturile oraşului[91]. În 1589, încă exista un grup de catolici, căci Petru Şchiopul trimitea o poruncă către *civibus nostris ungaris, saxonibus, polonis* din mai multe oraşe, inclusiv Vaslui, cerându-le să-i primească pe iezuiţi[92]. O altă confirmare avem în acest sens în mărturia lui Martin Gruneweg, din aceeaşi perioadă, ce aminteşte şi piaţa oraşului, în care se aflau două biserici de lemn[93]. Biserica catolică încă funcţiona la începutul anilor 1600 (şi Quirini o pomeneşte)[94], însă în timp catolici pleacă, se convertesc sau sunt asimilaţi, locul lor fiind luat de români şi armeni[95].

---

[88] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630, nr. 176; **DRH, A**, III, p. 188, nr. 96; vezi şi Renate Möhlenkamp, *op. cit.*, p. 15, nota 91.

[89] P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în **RSL**, III (1958), p. 99-102.

[90] Maria Dogaru, *Un sigiliu necunoscut al oraşului Vaslui din veacul al XVII-lea*, în **HU**, 2 (1994), nr. 1, p. 91-96. Din sec. XVII mai apare un sigiliu al Vasluiului, ce are ca emblemă două albine (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 71, nr. CIII).

[91] Marco Bandini, *op. cit.*, p. 100.

[92] Hurmuzaki, *Documente*, XI, B, 1900, p. LXIV.

[93] Alexandru Ciocîltan, *op. cit.*, p. 236.

[94] *Călători străini*, III, p. 639; IV, p. 42-43.

[95] Marco Bandini, *op. cit.*, p. 100-102. Biserica armeană exista în 1551, când este distrusă în prigoana iniţiată de Ştefan Rareş (Grigore M. Buiucliu, *Cânt de jălire asupra armenilor din ţara vlahilor de diaconul Minas Tokatţi*, Bucureşti, 1895, p. 39).

Datorită numelui, începuturile istoriei oraşului Huşi au fost puse în legătură cu mişcarea husită. Persecuţiile la care au fost supuşi în Boemia, Moravia sau Ungaria i-au determinat pe unii husiţi să migreze spre răsărit, primii ajunşi în Moldova fiind menţionaţi în jurul anului 1420 în *Cronica de la Levoča* şi probabil erau slovaci şi unguri[96]. Alexandru cel Bun i-a primit şi le-a permis să se aşeze în oraşele sale. Dintr-o scrisoare a episcopului Ioan de Ryza aflăm că acesta a intrat în conflict cu ei, însă domnul i-a protejat, le-a acordat privilegii şi le-a dat loc de case în Bacău[97]. Un alt val de husiţi a venit din Ungaria în 1437 şi s-a aşezat în Trotuş, un ultim val fiind primit de Ştefan cel Mare (1481-1488)[98]. O scrisoare a patriarhului de la Constantinopol către Universitatea din Praga face referire la husiţii „refugiaţi" şi „care locuiesc în Moldova" (1452)[99]. Fiind sprijiniţi de domn, husiţii au atras de partea lor pe unii din catolicii locului. Pericolul extinderii ereziei l-a determinat pe papa Eugeniu al IV-lea să numească pe Fabian de Backa ca inchizitor pentru ţările române, Ungaria, Bulgaria, Serbia şi Bosnia în 1446, semnificativ fiind detaliul că, dintre ţările enumerate, singura la care se oferă informaţii este Moldova, despre care se spune că era locuită de „o numeroasă mulţime de oameni de rătăcire eretică, şi mai ales [parte] a unei numeroase secte numite a husiţilor". Concubinajul se extinsese în rândul preoţilor parohi şi chiar printre unii demnitari ai Bisericii, astfel că papa cerea inchizitorului să ia măsuri ferme pentru stoparea acestor practici[100]. Activitatea husită s-a diminuat după 1460, însă terenul era pregătit pentru atragerea către Reformă a catolicilor de aici[101].

---

[96] Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 84-88; detalii şi în Claudia Dobre, *Preaching, Conversion, Ministering and Struggling Against Hussites: the Mendicants' Missionary Activities and Strategies in Moldavia From the 13th to the First Half of the 15th Century*, în **RESEE**, XLII (2004), nr. 1-4, p. 82.

[97] *Călători străini*, vol. I, p. 64-65; Şerban Papacostea, *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în Idem, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 279-286.

[98] Marco Bandini, *op. cit.*, p. 94; Radu Manolescu, *Cultura orăşenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea,* în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, ed. de M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 84-86. Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 99-104, 196-206.

[99] P.P. Panaitescu, *Husitismul şi cultura slavonă în Moldova*, în **RSL**, X (1964), p. 282-283.

[100] **DRH, D**, I, p. 388, nr. 278.

[101] Claudia Dobre, *op. cit.*, p. 85.

Revenind la numele oraşului Huşi, istoricii s-au divizat în două tabere. O parte susțin că acest nume reprezintă o mărturie clară a stabilirii aici a unui grup de husiți, considerați chiar întemeietorii aşezării. O tradiție locală considera că numele vine din cuvântul maghiar *hús*, ce înseamnă „carne”[102]. În fine, alți istorici pun originea numelui pe seama unui antroponim, Husul, ce ar veni din slavă, unde înseamnă „gâscă”[103]. Mai multe documente din sec. al XV-lea pomenesc atât un Husul, cât şi o aşezare Huseni, însă este dificil de făcut o legătură între aceste date şi viitorul oraş, datorită faptului că Husul pare să fie un boier local, cu moşii proprii, altele decât oraşul, ce s-a dezvoltat pe o moşie separată, aparținând domniei. Cert este că domnia a aşezat aici colonişti din Transilvania sau restul Ungariei: unguri în viitorul oraş Huşi şi români în satele din vecinătate[104]. Dacă ungurii de la Bârlad sau Vaslui (chiar şi Iaşi) par să fie minoritari în ansamblul populației oraşului, la Huşi, misionarii care îi vizitează în sec. XVI-XVII, după impactul dureros al Reformei, vorbesc de un număr foarte mare, ungurii încă formând majoritatea comunității orăşenilor[105]. Câteva detalii susțin teoria husită. Cu toate că reveniseră între timp la catolicism (1571-1591)[106], Andrei Bogoslavič îi numeşte pe locuitori husiți şi spune că la începutul sec. XVII încă mai existau oameni care cereau să li se dea împărtăşania sub *utraque specie*[107]. Sugestivă este unica descriere păstrată a sigiliului oraşului, transmisă de Melchisedec în sec. XIX: o carte deschisă, ce are pe margini o cruce simplă şi una dublă. Nu avem motive să ne îndoim de existența unui astfel de sigiliu. Melchisedec ne oferă suficiente detalii pentru a-l accepta: prezența pe un act în care sunt prezenți ca martori şoltuzul şi orăşenii, menționarea explicită în act a aplicării „peceții târgului”, faptul că lângă pecete nu este

---

[102] Melchisedec, *Chronica Huşilor şi a episcopiei cu asemenea numire*, Bucureşti, 1869, p. 14.

[103] Dezbaterea istoriografică cu privire la originea numelui oraşului pe larg în *Istoria Huşilor*, ed. de Theodor Codreanu, Galați, 1995, p. 43-56.

[104] În zonă au fost întemeiate mai multe sate de ungureni: Todireni (jud. Vaslui) s-a numit Ungureni, iar Ivăneşti, din comuna mai sus-numită, a purtat numele de Huşeni (M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504-1517)*, p. 3, nr. 1, vezi şi p. 5 şi 245); Idem, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniță voievod (1517-1527)*, p. 134, nr. 27; **DRH, A**, II, p. 22, nr. 20 (apare un Husul); III, p. 25, nr. 16 (apare un Husea şi satul Huseni, pe Sărata).

[105] *Călători străini*, V, p. 27, 75-76, 438; Marco Bandini, *op. cit.*, p. 92.

[106] Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 276-277.

[107] *Călători străini*, V, p. 7.

pusă nici o semnătură, deci nu era sigiliul unei persoane, menţionarea numelui oraşului etc. Probabil este o reproducere defectuoasă a unui sigiliu mai vechi; Melchisedec afirmă că e „desenată foarte rău” şi că numele Huşilor este scris cu „litere prea naive”[108]. Prezenţa ca simbol în sigiliul oraşului a unei cărţi ar putea avea legătură cu începuturile husite ale oraşului, cartea sugerând Biblia. Printre localnici se cunoşteau originile comunităţii. Episcopul Baksic vorbeşte de foştii husiţi de aici şi de felul lor aparte de a se împărtăşi, iar Bandini chiar ne redă o istorie ce circula în zonă şi care plasa venirea aici a unor unguri husiţi după 1460, datorită prigoanei lui Matia Corvin[109]. Rămâne de lămurit coincidenţa dintre numele oraşului, prezenţa acelui Husul şi ungurii ce au păstrat mult timp atât tradiţia că au fost adepţi ai husitismului, cât şi obiceiurile religioase specific husite.

Problema cronică a lipsei izvoarelor face dificilă stabilirea vechimii comunităţii de la Huşi şi a modului în care s-a dezvoltat oraşul. Tradiţia şi sumarele săpături efectuate arată că Ştefan cel Mare a ridicat la Huşi o curte domnească. Clădirile acesteia au fost însă construite la marginea aşezării, pe un loc unde săpăturile nu au identificat urme de locuire anterioară[110]. În 1487, Ştefan emite de aici un act (*in Huschy*), deci probabil la această dată curtea funcţiona[111]. Sunt posibile două variante de interpretare legate de începuturile oraşului. Prima ar pune oraşul pe seama lui Ştefan cel Mare, mai ales că un ultim grup de husiţi a sosit în Moldova în timpul domniei sale. A doua situează începuturile oraşului în prima parte a sec. XV. La multe din curţile sau bisericile domneşti din Moldova cercetările arheologice au arătat că sunt mai vechi decât se credea. La Huşi nu s-au întreprins cercetări de amploare, deci nu trebuie încă exclusă ipoteza că o curte locală să fi existat aici din timpul lui Alexandru cel Bun, care le-a ridicat probabil şi pe cele din vecinătate, de la Vaslui şi Bârlad. Aşteptăm ca viitoarele săpături să confirme sau nu

[108] Melchisedec, *op. cit.*, p. 132-133 (sigiliu pus pe un act din 1667, şoltuz fiind Peter).

[109] *Călători străini*, V, p. 229; Marco Bandini, *op. cit.*, p. 94.

[110] Al. Andronic, Eugenia Neamţu, *Săpăturile de salvare de la Huşi, jud. Vaslui (1984)*, în **MCA**, 10, Bucureşti, 1973, p. 275-280; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 381.

[111] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 379, nr. 168. De curte depindea un ocol (**DIR, A**, XVI/3, p. 139, nr. 179). Curtea de la Huşi a devenit una din preferatele domnilor de după 1500, intrând astfel în rândul reşedinţelor domneşti secundare, alături de Hârlău sau Vaslui. La această curte va muri în 1517 Bogdan al III-lea (*Cronicile slavo-române*, p. 78, 92).

această ipoteză. Un izvor maghiar din sec. XVI afirmă că în timpul regelui Sigismund de Luxemburg husiţii ar fi plecat în Moldova, unde Alexandru i-ar fi lăsat să întemeieze un oraş, iar ei s-au aşezat la Huşi (*Hussvárosnak*)[112]. Ridicarea oraşului poate fi pusă în legătură şi cu decăderea Târgului Săratei, situat pe celălalt mal al Prutului[113].

Începuturile şi dezvoltarea oraşului au fost determinate de un factor întâlnit şi la Cotnari şi Hârlău, cultivarea viţei de vie. Zona este bogată în vii, iar domnia era interesată să aducă aici meşteri mai bine pregătiţi în obţinerea vinului, mai ales că acesta era o sursă importantă de venituri. Argumente suplimentare în favoarea ipotezei că la originea oraşului stau coloniştii ne oferă scurtele descrieri ale oraşului, făcute în sec. XVII de Bartolomeo Bassetti, episcopul Baksic sau Marco Bandini. Aceştia prezintă biserica catolică, numărul enoriaşilor, iar când se referă la populaţia românească, la acea vreme încă inferioară ca număr faţă de cea catolică, ne precizează că nu locuia în oraş, ci în mahalalele de la margine[114]. Prin urmare, grupul de unguri a fost aşezat de la început lângă o piaţă centrală[115], dar şi în apropierea curţii, al cărei loc a fost preluat abia la finele sec. al XVI-lea de o episcopie ortodoxă proaspăt înfiinţată[116]. Nucleul urban medieval s-a aflat deci în zona catolică; populaţia românească s-a adăugat ulterior şi a format cartierele adiacente centrului, situaţie întâlnită şi la Cotnari. Locuitorii din Huşi au beneficiat de un privilegiu ce le permitea alegerea unui şoltuz[117]. Probabil la început acesta era ales numai din rândurile ungurilor, însă pe măsură ce numărul românilor a crescut, şoltuzii au început să fie aleşi şi dintre ei. În sec. al XVII-lea, când cele două grupuri s-au apropiat ca număr, liderul orăşenilor era ales un an dintre unguri şi un an dintre români[118].

---

[112] Constantin. C. Giurescu, *Târguri*, p. 249-250.

[113] Melchisedec, *op. cit.*, p. 10; Costică Asăvoaie, *Târgul Sărăţii – un târg dispărut?*, în **AM,** 20 (1999), p. 203-206.

[114] *Călători străini*, V, p. 179, 228-229; Marco Bandini, *op. cit.*, p. 92. Vezi şi Melchisedec, *op. cit.*, p. 393-394, 416.

[115] Piaţa centrală era probabil în zona Halei, lateral de biserica catolică, după cum arată o imagine din 1939, ca şi planurile moderne ale oraşului (*Istoria Huşilor*, p. 162-163; vezi şi Constantin Teodorescu, *Planul oraşului Huşi*, Scara 1:3000, 1930, B.C.U. Iaşi h.673, ca şi *Planul oraşului Huşi*, în *Manualul de geografie pentru clasa a II-a primară urbană şi a III-a rurală*, de V. Saghinescu, ed. III, Iaşi, 1885).

[116] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 100; **DIR, A,** XVII/1, p. 28, nr. 42; Melchisedec, *op. cit.*, p. 10-12; *Istoria Huşilor*, p. 72-78.

[117] **DIR, A,** XVII/2, p. 32, nr. 33; p. 188, nr. 250.

[118] Marco Bandini, *op. cit.*, p. 92.

În concluzie, putem spune că, din punct de vedere al urbanizării, ţinuturile ce au devenit parte a Ţării de Jos prezintă anumite particularităţi. Apariţia mai târzie aici a oraşelor a fost marcată de faptul că regiunea nu a cunoscut o densitate mare înainte de a doua jumătate a sec. al XIV-lea, a fost mai mult timp sub control mongol, tot acest teritoriu intrând mai târziu şi în etape (de la Petru şi Roman I la Ştefan cel Mare) în componenţa Moldovei. În al doilea rând, în cazul unei bune părţi din oraşe am identificat semne că domnii au apelat la grupuri de colonişti pentru a încuraja urbanizarea, mărturiile târzii dând de înţeles că avem de-a face mai mult cu unguri, decât cu saşi sau armeni; în schimb, în părţile de nord-vest ale ţării, ultimele două grupuri au jucat un rol mai important. Cu toate că au apărut după 1400, şi aceste oraşe s-au organizat la fel ca celelalte din Moldova, comunităţile primind dreptul de a alege şoltuz, voit şi pârgari, în unele cazuri documentele confirmând şi unele scutiri de taxe, acordate probabil pentru a încuraja dezvoltarea economică a respectivelor aşezări. Cu oraşele din Ţara de Jos se încheie amplul proces de urbanizare a Moldovei, care, prin intervenţia puterii centrale, implicarea unor grupuri de colonişti şi modul de organizare a noilor comunităţi, prezintă mari asemănări cu fenomenele similare din Europa Centrală.

ON THE EMERGENCE OF TOWNS IN THE MOLDAVIAN LOWER COUNTRY

Abstract

Political circumstance ascribed specific features to the urbanization of Moldavia, as compared to Wallachia. In the Lower Country (the eastern and the southern lands of Moldavia), the late emergence of towns can be explained by several factors: the area did not present any high density prior to mid-14th century and was under prolonged Mongol domination; the rulers of Moldavia, from Petru and Roman I, to Ştefan the Great, later conquered it gradually. For many towns, we have discovered indications that the rulers brought in settlers to aid in the urbanization, and resources led us to believe that they were mostly Hungarian, rather than Saxons or Armenians; however, in the north-western lands of the country, the last two groups had a more prominent role. Even if these towns emerged only after 1400, they followed a pattern similar to the Moldavian ones in their organization: communities were granted the right to elect the *şoltuz*, *voit* and *pârgari*, documents confirming in some cases tax

exemptions, probably granted as an incentive for the economic growth of those settlements (in Bârlad and Vaslui). The towns in the Lower Country conclude the ample urbanization process for Moldavia, which, due to the intervention of the central authority, the involvement of groups of colonists and the way the new communities were organized, shows great resemblance to similar process in Central Europe.

CONTRIBUȚII PROSOPOGRAFICE ŞI EPIGRAFICE

1. Dorin pitarul şi *Tetraevanghelul* său;
2. Vasilca „Stroici” de la Probota;
3. Inscripțiile funerare de la Probota*

ŞTEFAN S. GOROVEI

1. Dorin pitarul şi *Tetraevanghelul* său

S-a zăbovit mai îndelung, în ultima vreme, asupra unui personaj şi a unui manuscris socotite, inițial, ca aparținând vremii lui Ştefan cel Mare: manuscrisul slav nr. 197 din Biblioteca Academiei Române. Acest *Tetraevanghel* poartă, pe fila 9 verso, o însemnare din care rezultă că a fost cumpărat cu 20 de zloți de Dorin pitarul pentru a fi dăruit întru ruga sa, a soției sale şi a părinților săi, în zilele lui Alexandru voievod. Însemnarea este (sau pare a fi) datată doar cu văleatul 7000 (҂З).

Episcopul Melchisedec l-a găsit între cărțile Mănăstirii Bistrița şi l-a semnalat în 1885, socotind că dania a trebuit să aibă loc în anul 1492 (7000), în vremea când Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, tocmai zidise biserica din Bacău, în a cărei pisanie, e drept, poartă titlul de voievod.

Vreme de 118 ani, din 1885 şi până în 2003, s-au formulat câteva opinii cu privire la data însemnării dedicatorii. Aceste opinii au fost recent trecute în revistă de d-l Alexandru Mareş[1]; ca atare, repetarea referințelor ar fi inutilă. E suficient de spus că A. I. Iațimirski (Jacimirskij) a propus (1904, 1905) identificarea domnului cu Alexandru vodă Lăpuşneanu, socotind că anul a fost incomplet consemnat. Emil Turdeanu l-a trecut

---

* Primele două capitole ale acestui studiu au fost citite în şedința din 12 octombrie 2010 a Filialei Iaşi a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române.

[1] Alexandru Mareş, *Considerații pe marginea a două valoroase Tetraevanghele slavone*, în **SMIM**, XXI, 2003, p. 209-210.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 71-98

inițial (1943) între *Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare*. P. P. Panaitescu, însă, acceptând că văleatul ar fi incomplet, a afirmat, fără nici un semn de dubiu, că *Tetraevanghelul* ar fi fost „scris în Țara Românească”[2], plasându-l, astfel, în anii domniei lui Alexandru al II-lea Mircea (1568–1577). Redatarea a fost imediat receptată de specialişti, iar *Tetraevanghelul* lui Dorin pitarul a fost eliminat din rândul manuscriselor epocii lui Ştefan cel Mare, atât de Mihai Berza[3], cât şi de Emil Turdeanu[4].

Meritul de a fi redeschis discuția revine d-lui Ştefan Andreescu. În 2001, într-o comunicare[5] prezentată la cel de-al XI-lea Congres de Genealogie şi Heraldică (Iaşi, 20-23 septembrie 2001) şi publicată spre sfârşitul aceluiaşi an[6], d-sa a apropiat numele pitarului – necunoscut în onomastica boierească a Moldovei veacurilor XIV-XVI[7] – de acela al genovezului Dorino Cattaneo, cămăraş şi vameş al lui Ştefan cel Mare în 1465[8], socotind că pitarul omonim ar putea fi un fiu al aceluia. Presupunerea privind numele s-a îmbinat cu aceea privind datarea: „Este oare

---

[2] P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, I, Bucureşti, 1959, p. 291, nr. 197.

[3] M. Berza, *Miniaturi şi manuscrise*, în *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, sub redacția lui M. Berza, Bucureşti, 1958, p. 371, nota 2.

[4] Émile Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand (1457-1504)*, în **RER**, V-VI, 1960, p. 30. Studiul a fost reprodus, anastatic, şi în idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, nr. 6, p. 122. Reeditând studiul din 1943, profesorul Turdeanu a renunțat la paragraful intitulat *Tetraevanghelul pitarului Dorin, 1492* – cf. idem, *Oameni şi cărți de altădată*, I, ediție îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, note complementare, traduceri şi postfață de Ştefan S. Gorovei, Bucureşti 1997. V. şi Valentina Pelin, *Manuscrise din domnia lui Ştefan cel Mare (I)*, în **AP**, III, 2007, 2, p. 109-110.

[5] *Un vlăstar genovez între boierii Moldovei* (în program); *Un vlăstar genovez printre boierii Moldovei ?* (în tabla rezumatelor).

[6] Ştefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Bucureşti, 2001, p. 302-305 (*În loc de postfață: Un vlăstar genovez printre boierii Moldovei ?*).

[7] „Însuşi numele de «Dorin» dă de gândit, întrucât în indicele numelor de persoane întocmit de Alexandru I. Gonța pentru seria A-Moldova a colecției *Documente privind istoria României* nu figurează un asemenea nume pentru răstimpul 1384-1625” (Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 304).

[8] Şi la 1476 era tot în Moldova, unde se căsătorise, locuind chiar în Suceava – cf. Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior***. *O istorie a lui Ştefan cel Mare*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 143 şi notele 252-254.

neverosimil să credem că un manuscris a putut fi cumpărat şi dăruit chiar în anul «7000»?”[9]. În chip firesc, acest văleat a fost pus în legătură cu previziunile despre sfârşitul lumii la împlinirea unui ciclu milenar.

Începutul clarificării l-a adus, în 2003, d-l Alexandru Mareş. Pe de o parte, d-sa a dovedit, pe baza filigranelor, că „manuscrisul a fost copiat la o dată care se situează în jurul anului 1400, probabil în ultimele două decenii ale veacului al XIV-lea sau în primul deceniu al veacului următor”[10], ceea ce înseamnă că, ***oricum***, el iese din cadrele vremii lui Ştefan cel Mare. Pe de altă parte, d-sa a reexaminat însemnarea dedicatorie, constatând că „data ei este incompletă, după slova-cifră ҂ꙁ, perfect lizibilă, mai fiind notate două slove-cifre, care au fost şterse în împrejurări necunoscute […]. Pe poziţia a treia se mai distinge totuşi extrem de slab slova-cifră є҃ (=5)”[11].

În urma acestei constatări, d-l Alexandru Mareş a conchis, cu dreptate, că a doua slovă-cifră (desemnând zecile) a trebuit să fie sau ѯ҃ (60), sau ѻ҃ (70), sau п҃ (80), ceea ce ar da văleaturile 7065, 7075 sau 7085. Dat fiind că manuscrisul a fost găsit în Moldova – şi nu avem nici un motiv să bănuim o carte călătoare – d-sa a eliminat al treilea văleat (care ar fi corespuns numai domniei lui Alexandru Mircea în Muntenia) şi a tras concluzia: „Una dintre primele două date pare a fi cea corectă”[12]. Cum la acea vreme în Moldova încă se folosea stilul de la 1 ianuarie (cel de la 1 septembrie fiind introdus în domnia lui Bogdan Lăpuşneanu), celor două văleaturi le corespund[13] A.D. 1557 şi, respectiv, A.D. 1567.

În pofida acestor clarificări esenţiale, însemnarea dedicatorie a *Tetraevanghelului* lui Dorin pitarul a fost retipărită, foarte recent, tot ca aparţinând anului 1492[14].

Însă, cum scria regretatul profesor Turdeanu acum o jumătate de secol, „le dernier mot appartiendra somme toute à celui qui réussira à identifier le «pitar» Dorin”[15]. Căutarea unui personaj numit astfel în

---

[9] *Ibidem*, p. 305.

[10] Alexandru Mareş, *op. cit.*, p. 211.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

[13] Aici este singurul punct unde mă despart de demonstraţia d-lui Alexandru Mareş, care transpune văleaturile folosind – inexplicabil – stilul de la 1 septembrie: „7065, adică 1556 sau 1557” şi, respectiv, „7075, adică 1566 sau 1567” (*ibidem*).

[14] I. Caproşu şi E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei.* Un *corpus,* editat de ~, I (1429-1750), Iaşi, 2008, p. 18.

[15] Émile Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand (1457-1504)*, p. 30.

documentele interne nu a dus la nici un rezultat, ceea ce, totuşi, nu poate fi un argument negativ, întrucât nu toate persoanele trăitoare într-o anume vreme sunt menţionate în documentele acelei vremi: dacă n-au fost implicate în tranzacţii privind stăpânirea pământului şi n-au îndeplinit rosturi administrative ori politice, n-au cum să apară în actele timpului când au trăit. Este o situaţie pe care Emil Turdeanu o avusese în vedere în 1943, referindu-se însă la epoca lui Ştefan cel Mare: „Lipsa numelui lui Dorin din documentele timpului ar fi doar un semn că acest boier n-a ocupat un loc notabil printre dregătorii ţării”[16].

Cercetarea prosopografică nu trebuie, de aceea, să se rezume la documentele propriu-zise (acte domneşti, mărturii boiereşti, zapise etc.), ci e obligată să ia în calcul şi alte izvoare, dintre care unele cu caracter de unicitate: însemnări pe cărţi, inscripţii, pomelnice etc. Cazul pitarului Dorin se plasează în această categorie, foarte ingrată de altminteri.

O cercetare începută în vremea din urmă şi din care am prezentat doar unele rezultate parţiale[17], m-a pus pe urmele boierilor pribegiţi din Moldova lui Alexandru Lăpuşneanu. Identificarea unora dintre ei e uşurată de consemnarea corectă a numelui (Mateiaş Stârcea, un Hrană, un Pilipovschi); pentru alţii, deşi numele a fost consemnat destul de corect, identificarea s-a vădit extrem de dificilă (Moţocel, „Lenchie”); dar numele altora sunt aşa de deformate, încât o identificare pare imposibilă (de exemplu, *Doedon* !). Or, între aceşti boieri desţăraţi – dintre care cei mai mulţi au şi murit în pribegie – **unul pare a purta chiar numele care ne interesează**. La 25 mai 1565, Alexandru vodă Lăpuşneanu scria regelui polon Sigismund August despre unii dintre aceşti pribegi, care trecuseră din Ungaria în Polonia şi găsiseră adăpost în casa doamnei Dymidecki: „na imie Hrano i Moczcziel y **Doryn** Bukuczka a Burla golophet”[18], adică, în traducerea editorului, „pe nume Hrana şi Moţocel şi **Dorin** Bucuţa şi Burlă logofătul”[19].

[16] Emil Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 164.

[17] Ştefan S. Gorovei, *O identificare eronată şi urmările corectării ei*, comunicare în şedinţa din 9 decembrie 2008 a Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române – cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta”*, X, 2008, 10-12, p. 10 şi 13 (rezumatul comunicării).

[18] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 262, nr. 135.

[19] *Ibidem*, p. 263. În această formă (Dorin Bucuţa) a fost preluat numele şi de Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1994, p. 111.

Iată un nume necunoscut (până în acest moment) documentelor interne din deceniile şase şi şapte ale veacului al XVI-lea[20]. Este el corect?!

Înainte de ediţia ştiinţifică din 1979, documentul din 25 mai 1565 mai fusese comunicat, într-o formă rezumată, în 1973[21]; aici, boierii sunt Hrană, Moţocel, **Dorin**, Bocotco şi Burlă logofătul.

Câteva zile mai târziu, la 1 iunie 1565, Lăpuşneanu revenea asupra problemei acelor pribegi adăpostiţi „ad […] dominam Dimidecki", numindu-i „Hrana, Moczoczel, Bukothko et Buboczk"[22].

Bucuţa (Bucuţă) este un patronim necunoscut între boierii moldoveni; în schimb, *Bocotco* sau *Bucotco* este numele purtat de un boier care fusese iniţial un sprijinitor al lui Alexandru Lăpuşneanu: ca pârcălab de Soroca, Toader Bucotco – dregător de rangul al doilea, dar boier mare prin statutul social al familiei sale şi prin înrudiri[23] – fusese şi el prezent la jurământul de la Bakuta pe Nistru, la 5 septembrie 1552[24]; ulterior, ajuns clucer, şi-a dăruit satele Iugani şi Tămăşeni, moştenite de la tatăl său, Bratul Hrincovici, nepoatei sale, Mărica, fiica lui Lupea Huru, soţia lui Ioan vodă[25].

Şi, pentru a completa neîntârziat fişa prosopografică a acestui boier – unul dintre cei fără loc în dicţionarul dregătorilor! –, adaug că el era unchi nu numai al Măricăi Huru, ci şi al mitropolitului Gheorghe

---

[20] Cf. **DRH**, **A,** VI (1546-1570), volum întocmit de I. Caproşu, Bucureşti, 2008.

[21] Th. Holban, *Din domnia lui Lăpuşneanu*, în **MI**, VII, 1973, 2 (71), p. 71.

[22] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 265, nr. 137.

[23] Cf. Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Iaşi, 2002, p. 413-418 (despre Toader Bucotco la p. 415-416; v. şi p. 133) şi spiţa din anexa 43, p. 531.

[24] Cf. Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 44; documentul a fost editat (cu data „august 1552") de Th. Holban, *Documente externe (1552-1561)*, în „Studii", 18, 1965, 3, p. 668 şi comentat de Const. A. Stoide, *O preţioasă culegere de documente externe moldoveneşti*, în **AIIAI**, IV, 1967, p. 228 şi nota 5: fiind datat „luni, înaintea Naşterii Sfintei Maria", nu poate fi decât din 5 septembrie 1552.

[25] **DIR, A**, XVI/3, Bucureşti, 1951, p.168, nr.222 (30 iulie 1581). Documente din anii 1631-1633 arată un grup mai mare de urmaşi (strănepoţi colaterali) ai clucerului Toader Bocotco (Bucotco): 1631 iunie 21 (**CDM**, II, Bucureşti, 1959, p. 150, nr. 678), 1632 decembrie 1 (*ibidem*, p. 180, nr. 833; **DRH**, **A**, XXI, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1971, p. 312-313, nr. 250), 1632 decembrie 6 (**CDM** cit., p. 180, nr. 834; **DRH** cit., p. 320-321, nr. 255), 1633 martie 2 (**CDM** cit., p. 185, nr. 862; **DRH** cit., p. 382-384, nr. 298). E vorba de urmaşii direcţi ai fratelui său, Frăţian Hrincovici.

Movilă[26], precum şi al fratelui mai mare al acestuia, paharnicul Iuraşco Movilă[27]. Aceasta înseamnă că înrudirea lui Toader Bucotco cu Movileştii trebuie văzută şi căutată prin filiera Ion Movilă, şi nu – cum s-a presupus recent – prin aceea a uneia dintre soţiile sale, anume mama mitropolitului Gheorghe[28]; cu alte cuvinte, Toader Bucotco era un **văr al logofătului Ion Movilă**. Este, cum am spus şi cu alt prilej[29], o importantă direcţie de urmat în descâlcirea istoriei mai vechi a Movileştilor.

În acelaşi an 1565, sultanul a cerut predarea pribegilor moldoveni din Polonia: Mateiaş Stârcea, Pilipovschi, Hrană, Toader, Bocotco[30], dar pare imposibil de precizat dacă trebuie citit **Toader Bocotco** sau **Toader, Bocotco**! La fel şi în scrisoarea lui Lăpuşneanu din 25 mai: e de citit **Dorin Bucuţa** (Bukuczka), cum a propus Ilie Corfus, sau **Dorin, Bocotco**, cum a dat Th. Holban?!

Ca atare, nu pot şti dacă Dorin este un Bocotco sau dacă este identic cu Toader Bocotco. Însă potrivirea mare şi raritatea (unicitatea!) numelui mă îndeamnă să propun identificarea lui **Dorin pitarul** cu **Dorin**, boierul pribegit din Moldova lui Lăpuşneanu. *Dacă* această identificare se poate susţine, atunci datarea propusă de d-l Alexandru Mareş se restrânge: dintre anii 1557 (7065) şi 1567 (7075) va rămâne numai cel dintâi, întrucât în 1567 Dorin era deja în pribegie (dacă mai trăia). Aşadar, pare

[26] **DIR, A**, cit., p. 227, nr. 278 (6 august 1583): „Bocotco cliucinic" dăruise vii la Horodişte, cu crame, loc de iaz şi de livadă, nepotului său, lui Gheorghe Movilă, care le dă Suceviţei. V. şi Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 225 („o înrudire … pe care încă n-am putut-o lămuri").

[27] Petronel Zahariuc, *Contribuţii la istoria Movileştilor. Mănăstirea Todireni*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească.* II. *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Suceviţa, 2006, p. 209 (25 octombrie 1605): satul Lipnic „iaste danie dumisale, lui Iuraşco pah(arnic) de la unchiul său, dum(nealui) Toader Bucotcă cluc(er), încă până trăia, care acest sat au fost lui cumpărătură de la frate-său, Frăţiian Hrincovici, din drese de danie de la Ion vodă".

[28] Opinie exprimată de Andrei Pippidi, *Ieremia Movilă. Schiţă de portret*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, II, cit., p. 83, nota 26: „clucerul Toader Bucotco […] fiind, desigur, fratele Mariei, soţia lui Ioan Movilă".

[29] Ştefan S. Gorovei, *Descendenţa domnească a Movileştilor. Observaţii şi argumente noi (III)*, comunicare în şedinţa din 5 iunie 2007 a Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române – cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta"*, IX, 2007, 4-6, p. 12; rezumatul: *ibidem*, 7-9, p. 13.

[30] Th. Holban, *Din domnia lui Lăpuşneanu*, p. 69.

foarte posibil ca Dorin pitarul să fi cumpărat *Tetraevanghelul* în 1557 spre a-l dărui, după toate probabilităţile, Mănăstirii Bistriţa, proaspăt rectitorită (1554) de Alexandru vodă Lăpuşneanu.

E de la sine înţeles că această identificare nu exclude *esenţa* ipotezei pe care d-l Ştefan Andreescu a formulat-o pornind tocmai de la caracterul insolit al prenumelui *Dorin* în mediul moldovenesc: dacă nu avea cum să fie *fiul* lui Dorino Cattaneo, pitarul de la 1557 a putut fi, în schimb, un nepot sau un strănepot al aceluia.

Nu ştiu dacă acesta va fi „le dernier mot" la care se gândea profesorul Turdeanu, dar nădăjduiesc să fie măcar o contribuţie pentru mai deplina clarificare a problemei.

Cine mai poate şti din ce motiv au fost şterse ultimele două slovecifre ale văleatului din însemnarea pitarului Dorin ?! Poate chiar din dorinţa de a face să pară un manuscris din domnia lui Ştefan cel Mare… Însă întâmplarea trebuie să îndemne la maximă prudenţă în cazurile văleaturilor „rotunde"[31]. Rămase necompletate – din pricini care uneori pot fi bănuite, iar alteori nu – asemenea văleaturi constituie adevărate capcane. Acelaşi văleat ҂З se află şi pe piatra vornicului Nurod, descoperită anii trecuţi la Botoşani, îngăduind construirea unei teorii cu totul fantastice prin lipsa de orice temei[32]. E uşor de imaginat ce frumoase teorii s-ar fi putut clădi cu privire la data morţii lui Ştefan cel Mare însuşi, dacă – lipsind alte izvoare (cronici şi documente) – istoricii ar fi trebuit să se refere numai la inscripţia de pe piatra sa funerară, unde este indicat doar văleatul ҂З...

Faţă de ediţiile de până acum[33] şi folosind fotografia publicată de d-l Alexandru Mareş[34], se poate propune o nouă transcriere a însemnării dedicatorii:

---

[31] Cf. Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 305.

[32] Am demontat de curând această teorie: Ştefan S. Gorovei, *Epigrafie, genealogie, istorie (II)*, comunicare în şedinţa din 16 octombrie 2007 a Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române – cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta"*, IX, 2007, 10-12, p. 10 şi 11 (rezumatul comunicării)

[33] Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 monastiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 71; Emil Turdeanu *op. cit.*, p. 163; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 291; I. Caproşu şi E. Chiaburu, *op. cit.*, p. 18.

[34] Alexandru Mareş, *op. cit.*, p. 217, fig. 6.

Сїи Тетроевангел(ь) купил(ь) Дорин(ь) питар(ь) за к҃ злат(ь) // и даде его <въ молбѣ>[35] себѣ и съпржжници своеи и рωди//телеи своих(ь) въ д(ь)ни Алеѯандра воевод(а) // в(ъ) л(ѣ)то ҂з<ѯ҃е>.

„Acest *Tetraevanghel* l-a cumpărat Dorin pitarul pentru 20 de zloţi şi l-a dat <pentru pomenirea> sa şi a soţiei sale şi a părinţilor săi, în zilele lui Alexandru voievod, în anul 7<065>”.

2. Vasilca „Stroici” de la Probota

Exemplarele cercetări întreprinse la Probota în vederea restaurării ansamblului ctitoriei lui Petru Rareş au adus atât descoperiri însemnate, cât şi publicaţii frumoase[36]. Într-una dintre ele, am citit, cu surprindere, următoarele: „După stingerea familiei ctitorului, mănăstirea devine necropolă boierească, numeroase morminte ale unor dregători şi ale familiilor lor regăsindu-se sub pietre de mormânt bogat împodobite, în cripte sau în sicrie puse în gropi simple, în pronaos şi în pridvorul închis. Cei mai importanţi dintre aceştia aparţineau familiei Stroici”[37]. Afirmaţia este cu adevărat surprinzătoare. „Familia ctitorului” nu s-a stins odată cu moartea lui Ştefan Rareş în 1552, ci a păstrat şi mai departe domnia Moldovei, într-o continuitate asigurată de sora acestuia, Ruxanda doamna, soţia lui Alexandru vodă Lăpuşneanu; ea, Ruxanda, este prezentă la Probota prin piatra cu care a acoperit mormântul chiar al acestui frate al ei. Pe de altă parte, boieri moldoveni fuseseră îngropaţi în biserica domnească şi înainte de presupusa „stingere a familiei ctitorului”, atât în vremea când ctitorul însuşi era încă în viaţă (şi, fără nici îndoială, din chiar dorinţa acestuia), precum şi în domnia primului său fiu, Iliaş vodă. Este vorba de Fraţian, pârcălabul de Neamţ, mort în 1544 (7052)[38], Nicoară Hâra, pârcălabul de

[35] Întregire propusă de P.P. Panaitescu, în funcţie de genitivele care urmează.

[36] Sub raport prosopografic, de o importanţă deosebită rămâne studiul d-nei Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare de la Mănăstirea Probota*, publicat în **AG**, II (VII), 1995, 1-2, p. 147-157 (I) şi III (VIII), 1996, 1-2, p. 255-268 (II); în continuare: *Lespezile funerare (I)* şi *Lespezile funerare (II)*.

[37] Tereza Sinigalia, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 2007, p. 8; v. şi p. 28 (versiunea engleză), 48 (versiunea franceză) şi 68 (versiunea germană).

[38] „Primul personaj a cărui înmormântare în pronaosul Probotei a fost acceptată – dacă nu chiar propusă – de Petru Rareş”; Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare (II)*, p. 267 (decesul este fixat, eronat, în 1545). V. şi *ibidem*, p. 268: „Înmormântarea unor personaje boiereşti în cuprinsul pronaosului Probotei Noi apare ca un act subiectiv – iniţial o *manifestare a voinţei (şi permisiunii) domneşti*, cu ample semnificaţii ţinând de acordarea privilegiilor, fie ele şi *post-mortem*” (subl. aut.).

Hotin, mort în 1545 (7053)[39] şi Petru Vartic, portarul Sucevei, tăiat la 7 aprilie 1548[40], toți trei înhumați în pronaos[41].

Mai mulți membri ai familiei Stroici au fost îngropați în biserica Probotei, e drept, însă numai începând cu sfârşitul veacului al XVI-lea şi din rațiuni explicate suficient de clar. Primul Stroici îngropat acolo, la 1589–1590 (7098) a fost ieromonahul Grigorie, cândva (1581) egumen al Probotei[42]. Au urmat doi dintre copiii lui Simion Stroici, morți amândoi în 1596[43]. Ceilalți Stroiceşti s-au adăugat în primul sfert al veacului care a urmat, în virtutea moştenirii unui drept de ctitorire încă nu suficient limpezit[44]. Aceste înhumări boiereşti, înainte şi după aşa-zisa „stingere a familiei ctitorului", nu schimbă caracterul de *necropolă domnească* a Probotei lui Petru Rareş. De altminteri, în toate bisericile mănăstireşti destinate să primească trupurile membrilor familiei domnitoare şi-au găsit loc şi reprezentanți ai clerului şi ai boierimii. Probota a fost percepută întotdeauna ca ***fiind domnească*** (precum spune mitropolitul Dosoftei în actul de închinare), ceea ce, de altminteri, a şi blocat orice inițiativă de reparare: „fiind domnească, nime nu cuteza să să facă ctitor"[45].

Este posibil ca teoria *necropolei boiereşti* să se întemeieze pe o anumită identificare a unui mormânt din pronaosul Probotei. În afară de lespedea funerară a ctitorului[46], lucrarea în cauză mai reproduce una singură: „Piatra de mormânt a Vasilcăi Stroici"[47]. Despre acest personaj,

---

[39] Înainte de 17 septembrie (cf. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 201); Voica Maria Puşcaşu, *op. cit.* (decesul este fixat, eronat, în 1546).

[40] Cf. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 317-318. Piatra care a acoperit mormântul său a ieşit la iveală în cursul recentelor cercetări arheologice: Voica Maria Puşcaşu, *Piatra de mormânt a hatmanului Vartic*, în **AG**, VII (XII), 2000, 1-4, p. 113-122.

[41] Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare (II)*, p. 267.

[42] *Ibidem*, p. 262.

[43] Maria Magdalena Székely, *Contribuții la genealogia familiei Stroici*, în **AG**, I (VI), 1994, 1-2, p. 252; Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare (I)*, p. 154 (cu diferențe de lectură). V. şi partea a treia a prezentului studiu.

[44] Maria Magdalena Székely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, în **AG**, II (VII), 1995, 1-2, p. 67-70 (cu îndreptările aduse în *Sfetnicii lui Petru Rareş*, p. 177-179 şi anexa 16); Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare (I)*, p.155 („familia Stroici – şi, în mod special, Simion Stroici – *a fost ctitoră la Mănăstirea Probota*"); eadem, *Lespezile funerare (II)*, p. 268; Ştefan S. Gorovei, *Un ctitor uitat la Putna şi asocierea la atributele puterii suverane*, în **SMIM**, XXI, 2003, p. 264 şi nota 38.

[45] Melchisedec, *op. cit.*, p. 164.

[46] Tereza Sinigalia, *op. cit.*, fig. 14.

[47] *Ibidem*, fig. 17.

autoarea nu dă nici un detaliu (nici măcar cronologic) şi nici o referinţă bibliografică.

Identificarea unuia dintre mormintele din pronaos ca fiind al Vasilcăi Stroici aparţine d-nei Voica Maria Puşcaşu (al cărei amplu studiu despre lespezile funerare de la Probota nu este nici măcar menţionat în bibliografia lucrării) şi s-a întemeiat pe citirea unei pietre funerare care, până la recenta restaurare, se păstra în pridvor. Acolo o văzuse, la începutul veacului XX, şi N. Iorga, care a citit-o astfel:

„**Сьи гробь ест** [*un rând ilegibil*] **чѧдї своеи** (?) **Басилка иже вь** … **Побрата**; **в лто ҂зоз мр. иі.**

Adecă:

„Această groapă este … copilei sale Vasilca, care la … Pobrata, în anul 7077 [1569], mart 18”[48].

În 1994[49], d-na Voica Maria Puşcaşu a propus o lectură cu câteva completări şi, în funcţie de acestea, o traducere nouă[50]:

† **Съи гробъ сътвори и ѹкраси пана** … **чади своа** … **Басилъка їже въ монастир его въ Побрата в лтѡ ҂зоз м иї.**

„Acest mormânt l-a făcut şi l-a înfrumuseţat pan … copilei sale Vasilca, care la mănăstirea lui, la Pobrata, în anul 7077 (1569) martie 18”.

În urma acestei noi lecturi şi traduceri, autoarea a făcut următoarele observaţii:

„Două sunt precizările care pot fi evidenţiate.

În primul rând, cel care a dispus realizarea pietrei funerare pentru propria sa fiică avea calitatea de «pan».

În al doilea rând, înmormântarea s-a făcut în «mănăstirea *sa*» Probota, deci, ctitorie a aceluiaşi personaj.

Desigur, poate fi vorba numai de un personaj care deţinea calitatea de ctitor (de drept sau secundar), fiind «pan» şi nu voievod. Vom reveni asupra posibilei identităţi a personajului”[51].

---

[48] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 59, nr. 10 (130).

[49] În comunicarea prezentată la Simpozionul „Artă şi civilizaţie medievală” (Suceava, 25-26 noiembrie 1994), publicată apoi în revista **AG** (cf. *supra*, nota 36).

[50] Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare (I)*, p. 152.

[51] *Ibidem*.

Această „posibilă identitate” a părintelui Vasilcăi a fost doar enunţată (indirect, sumar şi fugar) în acelaşi studiu: „Faptul că decesul Vasilcăi intervine în anul 1569 şi că tatăl său, mare boier, se considera ctitor al monastirii Probota ne face să presupunem că personajul în cauză fusese o soră a lui Lupu şi Simion Stroici”[52]. Chiar şi în absenţa unei afirmaţii *explicite*, presupunerea aceasta indică pe tatăl Vasilcăi în persoana lui Ion Stroici, sfetnic al lui Despot vodă[53].

Cum am spus, piatra a fost găsită în pridvorul bisericii[54]; însă locul ei iniţial, arheologic determinat, era – deasupra unui mormânt fără criptă, de unde şi indicativul „înhumarea nr. 8” – în pronaos[55], pe latura nordică[56]. Iată descrierea acestui loc: „înhumarea nr. 8, practicată cu sicriu, în groapă simplă: Vasilca, fiica lui Ion Stroici şi soră a fraţilor Lupu, Simion şi Gavrilaş Stroici, moartă în anul 1569 (schelet feminin, gracil, descoperit *in situ*, cu un valoros inventar funerar: inel, cercei, broşe-ace de voal, 30 de nasturi sferici şi platca cu guler a rochiei, totul din aur şi fir de aur, cu pietre preţioase şi semipreţioase”[57]. Astfel, din tată *prezumtiv*, Ion Stroici a devenit *pater certus*[58], atribuindu-i-se, în

---

[52] *Ibidem*, p. 155, nota 28.

[53] Pentru acesta, v. Gh. Pungă, *Contribuţii la biografia marelui logofăt Luca Stroici*, în **AG**, I (VI), 1994, 1-2, p. 185-188.

[54] Voica Maria Puşcaşu, *op. cit.*, p. 157, locul marcat ca nr. 6.

[55] Eadem, *Lespezile funerare (II)*, p. 266.

[56] Eadem, *Piatra de mormânt a hatmanului Vartic*, cit., p. 119 (fig. 3) şi 122 (fig. 6).

[57] Eadem, *Lespezile funerare (II)*, p. 267. V. şi eadem, *Cercetări arheologice la biserica Mănăstirii Probota, construită de voievodul Petru Rareş*, în „Revista Monumentelor Istorice”, LXVI, 1997, 1-2, p. 21: „**Înhumarea nr. 8**, situată lângă peretele nordic la est de pilastrul median, practicată în groapă simplă, cu sicriu, cuprindea *in situ* un schelet gracil (în stare proastă de conservare) cu un bogat inventar funerar: inel, cercei, broşe, ace de voal, 30 de nasturi globulari şi platca cu guler a rochiei (din broderie din fir de aur). *Atribuim acest mormânt Vasilcăi, fiica lui Ion Stroici şi soră a cunoscuţilor demnitari Luca şi Simion Stroici, moartă în anul 1569*” (subl. mea).

[58] V., de pildă, Tereza Sinigalia, Voica Maria Puşcaşu, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 2000, p. 89, fig. 67 („Piatra funerară a Vasilcăi Stroici, aflată iniţial în pronaos”); *The Restoration of the Probota Monastery*, Helsinki, Paris, 2001, p. 163: „Vasilca, daughter of Ion Stroici and sister of high chancellor Luca, high treasurer Simion and Gavrilaş, deceased in 1569 (Grave 8)”. „Vasilca Stroici, as engraved on her tombstone, died in 1568”; p. 165, fig. 286 a-f („Jewellery of Vasilca Stroici”); p. 378 („Vasilca, fiica lui Ion Stroici şi soră a marelui logofăt Luca, a marelui vistier Simon [sic!] şi a lui Gavrilaş, moartă în 1569 [...]; Vasilca Stroici a murit în 1568, după cum stă înscris pe piatra sa funerară”). Tereza Sinigalia, *op. cit.*, p. 91, fig. 17 („Pronaos. Piatra de mormânt a Vasilcăi Stroici”).

consecinţă, „calitatea de ctitor (de drept sau secundar)”, în baza formulei „mănăstirea *sa*”, formulă despre care s-a spus că a fost citită pe piatra funerară a Vasilcăi.

În toamna anului 2008, căutând la Probota pomelnicul acestei mănăstiri, care tocmai fusese identificat la Arhiepiscopia Sucevei şi Rădăuţilor[59], am încercat şi o reexaminare a pietrelor funerare (al căror mister – al unora dintre ele ! – mă atrăsese încă din anii studenţiei[60]). Am regăsit şi piatra Vasilcăi. Noua ei poziţie (e aşezată pe verticală, în micul şi elegantul lapidariu amenajat în pridvor) făcea ca, în acea după-amiază de octombrie, lumina să cadă într-un mod extrem de propice lecturii. Cu uimire am constatat că nu pot citi nicăieri, pe nici una dintre cele patru laturi, numele lui Ion Stroici ! De asemenea, nu am putut găsi cuvintele care să indice îngroparea fiicei în *mănăstirea* ***sa****, în Probota*. Cu oarecare trudă, ajutat şi de soţia mea, mişcând continuu raza unei lanterne, am putut citi textul în felul următor:

Сіи гробь с//ътворі и оукрасі пань Пъкѹрар бывшіи двωрникъ // чади своав // Васілка іже въ монастир <р>екома Побрата в лтω ҂з҃оз ми и҃і.

În traducere: *Acest mormânt l-a făcut şi l-a înfrumuseţat pan Păcurar fost vornic copilei sale Vasilca, care* [s-a îngropat] *în mănăstirea numită Probota în anul 7077 mai 18*. Luna nu mi se pare citită cu toată precizia: ar putea să fie şi *martie*, cum au citit N. Iorga şi d-na Voica Maria Puşcaşu.

Se vede că săpătorul nu era un mare meşter, care să înţeleagă rostul literelor pe care le săpa. Aşa se explică dublarea literei **в** (**своав Васілка**), prima fiind săpată, probabil, cu intenţia de a începe numele copilei; tot aşa se explică absenţa lui **р** de la începutul cuvântului **рекома**, omis din cauza literei finale a cuvântului anterior, **монастир**.

---

[59] O primă prezentare a izvorului: Ştefan S. Gorovei, *Un nou izvor genealogic şi prosopografic: pomelnicul Mănăstirii Probota*, comunicare în şedinţa din 13 ianuarie 2009 a Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române – cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta”*, XI, 2009, 1-3, p. 11 şi 12 (rezumatul comunicării).

[60] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Taina mormântului domnesc de la Rădăuţi şi piatra de la Probota*, în **MMS**, XLV, 1969, 5-6, p. 370; v. şi idem, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în **SMIM**, VIII, 1975, p. 197

Pe de altă parte, şirul de litere **монастирекома** explică în ce fel s-a putut ajunge la lectura **монастир его** (mănăstirea sa).

Identificarea „panului” în persoana lui Ion Stroici s-a datorat, probabil, suprapunerii câtorva amănunte: „mănăstirea *sa*”, numărul mare de Stroiceşti îngropaţi la Probota în baza unui drept de ctitorire, bogăţia inventarului funerar găsit în groapa presupusă a fi a Vasilcăi… Impresionistă în fond, **această identificare se năruie**; odată cu ea, se elimină şi „mănăstirea *sa*”, formulă care, involuntar, a generat teoria *necropolei boiereşti*. De altfel, identificarea „comanditarului” lespezii funerare în persoana lui Ion Stroici putea fi, cu destulă siguranţă, exclusă din capul locului, întrucât acest boier trebuise să plece din Moldova în urma căderii lui Despot, pe care îl slujise; un document din 9 februarie 1569 îl atestă în suita unui cunoscut pretendent al vremii, Ştefan Mâzgă[61].

Prin urmare, copila Vasilca, îngropată în pronaosul bisericii Mănăstirii Probota în primăvara anului 1569 şi probabila posesoare a extraordinarelor bijuterii găsite în mormântul ei, **nu este fiica lui Ion Stroici**, ci a vornicului Păcurar: ***Vasilca Stroici*** **este un personaj care nu a existat ca atare.** Eliminarea lui Ion Stroici trebuie să îndrume acum interesul cercetării spre tatăl real al Vasilcăi, cel care – **fiind îndreptăţit să-şi îngroape fiica în biserica Mănăstirii Probota** – a dispus realizarea pietrei funerare.

Păcurar vornicul pare, azi, a fi un boier obscur[62], uşor de catalogat drept un *homo novus*[63]. Este, desigur, aceeaşi persoană cu boierul pe care

---

[61] Documentul – datat doar „miercuri în săptămâna lui Arţibur, luna februarie, 9 zile” – a fost publicat în Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supl. II,1, Bucureşti, 1893, p. 246-249, nr. CXXVIII (text slav şi traducere franceză), sub anul **1565** şi apoi de Tr. Ionescu-Nişcov, *Două acte de cancelarie de la Ştefan Mâzgă*, în **RSl**, XV, 1967, p. 248-251 (text slav şi traducere românească), sub anul **1569** (trimiterea la ediţia anterioară este greşită !); aceasta este şi datarea corectă, întrucât **9 februarie** a căzut într-o **miercuri** numai în anul **1569**. Pentru istoria acestui pretendent, v. mai ales D. Constantinescu, *Ştefan Mâzgă «voievod» şi vremea sa. Contribuţii la istoria politică a Moldovei în secolul al XVI-lea*, în **SCI**, III (= **CI**, XX), 1947, p. 209-245. Un articol recent – care, de altminteri, nu aduce nimic nou în acest subiect (Iulian Sînzianu, *Soarta unui prinţ pribeag: Ştefan vodă „Mâzgă”*, în „Opţiuni istoriografice”, VII, 2006, 2, p. 60-66) – omite în chip inexplicabil contribuţia acestui predecesor.

[62] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 322-323, îl omite.

[63] Cf. Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, ediţia a II-a, revăzută şi completată, Bucureşti, 1966, p. 71: „Marii dregători ai lui Ion vodă au fost [...] oameni noi”. Între boierii enunţaţi, Păcurar este cel de-al doilea.

documente din răstimpul 13 decembrie 1572 – 10 mai 1573 îl arată ca mare vornic al Ţării de Sus[64], dregătorie ocupată apoi, din 12 martie 1574, de Ion Grumazea[65]. Va fi murit sau va fi fost înlocuit de Ion vodă.

Un document din 20 mai 1589 mai aduce o ştire despre acest boier. La acea dată, fraţii Barbovschi (între care şi Toader, viitorul episcop şi mitropolit Teodosie Barbovschi) s-au judecat cu Onciul Vrânceanul pentru satul Cadubeşti din ţinutul Cernăuţilor. Tatăl lor, Ieremia Barbovschi, îl vânduse, pentru 1 500 de zloţi tătăreşti, lui Păcurar vel vornic, care a achitat 700 de zloţi, restul urmând să-l dea la primirea documentelor satului. În domnia lui Ion vodă, Onciul Vrânceanul s-a judecat cu nepotul său Barbovschi, întrucât acesta vânduse şi jumătatea lui de sat; domnul i-a dat lui Barbovschi trei termene pentru a plăti lui Păcurar cei 700 de zloţi ca să-şi recapete satul din care o jumătate o vânduse pe nedrept, dar Barbovschi n-a venit la nici un termen. Ca atare, Onciul a dat el „lui Păcurar vornicul 100 ughi şi 200 lei bani vechi şi doi cai buni, răscumpărând astfel, şi a primit şi ispisocul de cumpărătură de la domnul Bogdan Alexandrovici vodă"[66].

Înţelegem că Păcurar vornicul cumpărase Cadubeştii în vremea lui Bogdan vodă Lăpuşneanu, adică în răstimpul 1568-1572 (acelaşi răstimp în care se plasează şi moartea fiicei Vasilca şi îngroparea ei în biserica Mănăstirii Probota). Suma foarte mare pe care Păcurar a fost dispus să o achite pentru cumpărarea Cadubeştilor pare să arate un om bogat – stare pe care ar reflecta-o şi minunatele bijuterii cu care şi-a îngropat fiica. Dacă la 1569 el se intitula *fost vornic*, înseamnă că într-o etapă anterioară

---

[64] **DIR**, **A,** XVI/3, cit., p. 10 (nr. 17), 11 (nr. 18), 12 (nr. 19), 15 (nr. 22), 17 (nr. 23), 18 (nr. 24), 21 (nr. 27), 22 (nr. 28), 23 (nr. 29), 25 (nr. 31). Alte două atestări, în acelaşi interval cronologic: **MEF**, II, alcătuitori D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, sub red. L. V. Cerepnin, Chişinău, 1978, p. 307-309, nr. 98 (februarie 1573) şi **MEF**, I, alcătuitori P. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. M. Russev, P. V. Sovetov, sub red. L. V. Cerepnin, Chişinău, 1961, p. 82-83, nr. 31 (4 mai 1574). Un document anterior acestui interval cronologic, datat 12 martie 1572, pare a-l arăta pe Păcurar ca mare vornic al Ţării de Jos, dar traducerile ruseşti ale actului conţin greşeli (**CDM**, **S**, 1, Bucureşti, 1975, p. 71, nr. 124). Este, deci, eronată cronologia dată de Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, tabelul dintre p. 80 şi p. 81, unde Păcurar este arătat ca mare vornic al Ţării de Jos şi la 13 decembrie 1572, şi la 28 decembrie 1572; în documentele cu aceste date, respectiva dregătorie aparţine lui Dumbravă (**DIR**, **A,** XVI/3, cit., p. 10, nr. 17 şi p. 12, nr. 19), ca, de altminteri, şi la 20 decembrie (*ibidem*, p. 11, nr. 18).

[65] *Ibidem*, p. 30, nr. 39.

[66] Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, I (1507-1653), Cernăuţi, 1933, p. 105-106, nr. 43. Documentul a fost editat şi în **MEF**, II, p. 342-346, nr. 110.

îndeplinise dregătoria de vornic, poate nu vornic mare (deşi n-ar fi exclus, dacă avem în vedere perioadele din care ne lipsesc documentele cu sfat).

Iată, astfel, că obscurul (până acum) Păcurar mare vornic începe să aibă şi el o fişă în prosopografia veacului al XVI-lea. Era bogat şi se afla în oarecari relații de rudenie cu familia domnitoare, ca să-şi poată îngropa fiica într-o ctitorie domnească la vremea când pe tronul țării stătea însuşi nepotul ctitorului şi fără ca el să fie un mare dregător în funcție!

În absența altor informații, nu pot spune, nici măcar cu titlu de ipoteză, dacă acest personaj are vreo legătură cu tatăl acelui pretendent, Gonțea vornicul, care şi-a luat (1528) nume de domn[67] sau cu „ctitorul" fântânii din marginea Iaşilor, care a dat numele cartierului Păcurari.

Cred că două observații pot forma o concluzie comună primelor două note.

Pe de o parte, se vădeşte din plin *importanța cercetărilor prosopografice*, prin care – din firimituri adunate cu multă trudă, e drept – se umplu goluri însemnate din cunoştințele noastre asupra Evului Mediu românesc. Dorin pitarul, Toader Bucotco, Păcurar vornicul încetează a mai fi simple nume, cu mențiuni unice (sau aproape unice) în izvoare şi încep să capete **viață**.

Pe de altă parte, se observă că, în chip cu totul neaşteptat, particularitatea de cronologie a Moldovei medievale privind începutul anului încă este puțin cunoscută, ceea ce îngăduie erori (mici, e drept, dar uneori cu consecințe nebănuite[68]), ori şovăieli bizare (dacă nu şi ridicole[69]) a căror îndreptare este de neocolit.

---

[67] Cf. I. Minea, *Pretendentul Gonțea fost vornic. (Contribuție la istoria lui Petru vodă Rareş)*, în **CI**, V-VII (1929-1931), p. 355-356; Const. A. Stoide, *Pretendența lui Gonțea vornicul*, în „Arhiva", 40, 1933, 3-4, p. 132-135. Polemica dintre cei doi istorici nu s-a oprit aici – cf. C. Cihodaru, *Acte false în colecția „Documente privind istoria României", seria A (Moldova)*, I, în **AIIAI**, XXIII, 1986, 1, p. 421, nota 16. Personajul, episodul şi documentele aferente (pentru toate, v. C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 421-422) ar justifica o reluare a cercetării.

[68] Ca în cazul lespezii de la Dobrovăț – Ştefan S. Gorovei, *O doamnă a Moldovei care n-a existat: Nastasia, soția lui Bogdan al III-lea*, în **AŞUI**, 2009-2010, p. 37-49.

[69] De pildă, în impozantul şi fastuosul volum *The Restoration of the Probota Monastery*, cit., decesele boierilor Frățian şi Hâra sunt plasate, fiecare, în câte trei ani diferiți. Astfel, despre **Frățian** o dată se spune că a murit în 1545 (p. 163 şi 378), iar altă dată se indică anii 1543-1544, socotiți ca fiind „corespunzători" văleatului **7052** (p. 203, în traducerea inscripțiilor de pe lespezile funerare); despre Nicoară **Hâra**, o dată se spune că a murit în 1546 (p. 163 şi 378), iar altă dată se indică anii 1544-1545, „corespunzători"

Constatarea că în Moldova, până spre domnia lui Ioan vodă (1572–1574), s-a folosit un sistem cronologic mixt – cu era bizantină, dar cu stilul de la 1 ianuarie – a fost formulată încă din 1934 şi a fost validată în 1956[70]. Aceasta înseamnă că, în izvoarele scrise ale Moldovei medievale, văleatul (anul erei bizantine) se transpune în Anno Domini, pentru etapa respectivă, **scăzându-se 5508 pentru toate lunile**, din ianuarie până în decembrie. Este o regulă generală, care comportă uneori şi excepţii, fiecare excepţie putând avea o explicaţie proprie (mediul, pisarul etc.). O încercare, destul de recentă, de a anula această regulă[71] a primit, fără întârziere, cuvenita sancţiune[72].

3. Inscripţiile funerare de la Probota

Fie-mi îngăduit să completez aceste contribuţii prosopografice şi să le continui cu altele, de natură epigrafică. Observaţiile care urmează privesc tot pietrele funerare de la Probota şi inscripţiile lor, stricate şi şterse. Subliniez încă o dată meritul deosebit al d-nei Voica Maria Puşcaşu în descifrarea acestor inscripţii: observaţiile, completările şi corectările mele, din rândurile de mai jos, n-ar fi fost posibile fără descifrările cele dintâi ale d-sale. Beneficiez, în această muncă, şi de excelentele fotografii realizate de Părintele Timotei Tiron de la Mănăstirea Putna, a cărui pricepere în „căderea" luminii a scos la iveală litere altminteri aproape ilizibile cu ochiul liber.

Pentru o mai uşoară înţelegere, socotesc necesar să reproduc nu numai lecturile şi traducerile d-nei Voica Maria Puşcaşu, din 1994-1995

---

văleatului **7053** (p. 203, în traducerea inscripţiilor de pe lespezile funerare). Ar părea să rezulte că Frăţian ar fi murit în 1543 sau 1544 sau 1545, iar Hâra în 1544 sau 1545 sau 1546! De fapt, dacă pe pietrele lor funerare stau scrise văleaturile 7052 şi 7053, înseamnă că ei au murit în anii (A.D.) 1544 şi, respectiv, 1545. Cu atât mai ciudată apare oscilaţia în transpunerea anului când a murit Vasilca: **7077** este când 1569, când 1568 (*The Restoration of the Probota Monastery*, p. 163 şi 378, ambii ani pe aceeaşi pagină – cf. *supra*, nota 58).

[70] Ion Ionaşcu şi Francisc Pall, *Elemente de cronologie*, în **DIR**, Introducere, I, Bucureşti, 1956, p. 416-419, cu observaţia că a început mai devreme, în domnia lui Bogdan Lăpuşneanu, „după 1568" (*ibidem*, p. 417).

[71] Alexandru Nichitici, *Începutul anului calendaristic în cancelaria statului moldovenesc medieval*, în „Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova", II, 1999 (Chişinău, 2001), p. 217-241.

[72] Gh. Pungă, *Cu privire la începutul anului calendaristic în Ţara Moldovei*, în *Confesiune şi cultură în Evul mediu. In honorem Ion Toderaşcu*, studii reunite de Bogdan-Petru Maleon şi Alexandru-Florin Platon, Iaşi, 2004, p. 187-196.

(păstrând şi numerotarea din studiul respectiv), dar şi pe acelea ale lui N. Iorga, din 1905.

La **Nr. 1**, lespedea lui „Somirad”.

D-na Puşcaşu arată[73] că Iorga ar fi citit „A răposat robul lui D-zeu Somiradu… ago Ştefan voevod”. De fapt, Iorga a dat numai atât: **прѣстави са раб бжїи Сомирадь**, cu traducerea „A răposat robul lui Dumnezeu Somiradŭ”[74].

D-na Puşcaşu crede că „lespedea a aparținut unei fiice a lui Ştefan Rareş, cu mare probabilitate”[75]. În 1975, am susținut că „numele e evident greşit citit şi în textul inscripției se întrevede, mai departe, numele lui Petru voievod; putem bănui că piatra a acoperit mormântul altui copil al lui Rareş, mort şi el în vârstă fragedă”[76].

D-na Puşcaşu dă următoarea lectură[77]:

† Прїстависа рабь Бжи Самфира, доці … Стефана воевода … влто ҂з

Am fost de părere, altădată, că Zamfira trebuie socotită tot un copil al lui Petru Rareş şi că în locul acela a trebuit să fie aceeaşi formulă ca la piatra de sub **Nr. 2** (cea socotită cândva a lui Petru I !!!), anume „fiica lui Petru voievod, fiul lui Ştefan voievod cel Bătrân”[78].

Trebuie de văzut care este dispunerea spațiului între cuvintele care au putut fi recuperate de noua lectură.

La **Nr. 3**, lespedea postelnicului Dumşa, fiul Sorei, sora lui Ştefan voievod.

Iorga a citit[79]: **пань … ньпіи постельника**. Acest imposibil „…năpii postelnic” a fost preluat şi de G. Balş, în monumentalele sale lucrări din 1926 şi 1928[80]. În 1933, Mihai Costăchescu a întregit tacit

---

[73] *Lespezile funerare (I)*, p. 150, nota 12.

[74] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, cit., p. 59, nr. 131.

[75] *Lespezile funerare (I)*, p. 150.

[76] Ştefan S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, p. 197.

[77] *Lespezile funerare (I)*, p. 149.

[78] Ştefan S. Gorovei, *Rude şi înrudiri necunoscute ale lui Petru Rareş*, în **RI**, VIII, 1997, 7-8, p. 472.

[79] N. Iorga, *op. cit.*, p. 61, nr. 138.

[80] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 290; idem, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea 1527-1582*, Bucureşti, 1928, p. 345.

пана Дѹмьши постельника[81], completare care a fost acceptată de autorii *Repertoriului* din 1958[82].

D-na Voica Maria Puşcaşu a propus ca în grupul de litere „năpii" să se vadă grupul de litere „năşi"[83], ceea ce ar preciza şi ar nuanța textul în chip însemnat, în sensul că „personajul (identificat cu Dumşa, nepotul lui Ştefan cel Mare) avea calitatea de «*postelnic al nostru*»"[84].

Însă trebuie să observ că nu ar avea cum să fie „năşi" – adică **нъши** –, înainte de toate pentru că formula înscrisă pe piatră – *Acest mormânt este al robului lui Dumnezeu, pan…* – cere genitivul: **пана** … **постельника**, iar *postelnicul(ui) nostru* ar fi fost **нашего постельника** şi în nici un caz **нъши постельника**. Scrierea în ligaturi poate să facă anumite litere să pară altele; în cazul de față, finalul numelui (**Дѹ**)-**мьши** poate fi foarte uşor confundat cu **нъши**; dar, totuşi, pe piatră se citesc foarte clar literele fără ligaturi: **мьши**, care nu poate fi transcris „năşi". Pe de altă parte, formula *postelnicul nostru* ar avea sens numai dacă ***lespedea ar fi fost pusă în numele domnului***, ceea ce nu este cazul: domnul e amintit la persoana a treia, doar în calitatea lui de frate al mamei defunctului.

Trebuie să ne întoarcem la întregirea propusă în 1933 de Mihai Costăchescu. **Este, de altminteri, singura posibilă, singura logică**.

La **Nr. 5**[85], piatra pusă de Simion Stroici pe mormântul soției Iftimia şi al fiicei Ana.

N. Iorga a citit[86]:

[**Сьи гробь**] **сьтвори и ѹкраси пан Сїмїон Строич велики вїстѣрник бив кнѣгини своеи Ифімїа** [**иже прѣстави сѧ кь вѣчнем ѡбитѣлем в лто**] **҂зр**…

şi a tradus[87]:

„[Această groapă] a făcut-o şi a înfrumusețat-o Simion Stroici marele vistier celei ce a fost doamna sa, Iftimia, [care s-a strămutat la veşnicele lăcaşuri în anul] 71… [= 159- – 16-]".

---

[81] *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 15, nota.

[82] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, cit., p. 265, nr. 71.

[83] *Lespezile funerare (I)*, p. 151-152.

[84] *Ibidem*, p. 152.

[85] Sub nr. 4 se află inscripția de pe lespedea Vasilcăi „Stroici", care a făcut obiectul notei precedente.

[86] N. Iorga, *op. cit.*, p. 58, nr. 126.

[87] *Ibidem*.

D-na Voica Maria Puşcaşu a citit[88]:

† Съи гробъ сотвори и ѹкраси пан Симеон Строичи велики вистѣрник + кнѣгини свое Иѳимиа и дъщери свѡеи Анна иже … ҂зрк҃ѳ

şi a tradus[89]:

„Acest mormânt l-a făcut şi l-a înfrumusețat pan Simeon Stroici mare vistiernic (fostei ?) cneaghinei sale Iftimiia şi fiicei sale Anna care … 7129 (1620-1621)”.

Eu citesc:

† <Съи камен> съ//творї и оукрасї пан Симїѡн Строич велїкїи вїстѣрнїк бив кнѣ//гинї свое И//фїмїѧ и дъщери своеи Анна иже прѣ ….. **ѡб ҂зркв мс//** (restul datei se afla sub rândul cu începutul inscripției)

şi traduc:

† Această piatră a făcut-o şi a înfrumusețat-o pan Simion Stroici, fost mare vistiernic, soției sale Iftimiia şi fiicei sale Anna, care s-a(u ?) strămutat la veşnicele lăcaşuri în anul 7122, luna ……

Elementul nou pe care îl aduce traducerea aceasta este precizarea calității lui Simion Stroici de ***fost** mare vistiernic* (**велїкїи вїстѣрнїк бив**). N. Iorga a citit corect cuvântul **бив**, dar l-a interpretat greşit: „celei ce a fost” este o formulă neuzuală în epigrafia noastră medievală. Tălmăcirea propusă de N. Iorga a influențat-o şi pe cea a d-nei Voica Maria Puşcaşu.

În ceea ce priveşte văleatul, primele trei slove-cifre sunt aceleaşi în lectura d-nei Puşcaşu şi a mea. Din a patra slovă-cifră, se vede clar bucla de sus: nu poate fi decât **в**. De aceea, cred că lectura 7122 are mai multe şanse de a fi corectă, cu atât mai mult cu cât şi în 1613-1614 (nu numai în 1620-1621) Simion Stroici era, în adevăr, ***fost** mare vistiernic*[90].

---

88 *Lespezile funerare (I)*, p. 152-153.

89 *Ibidem*, p. 153.

90 După datele adunate de Nicolae Stoicescu (*op. cit.*, p. 327-328), Simion Stroici a fost mare vistiernic numai de la 1596 până la 1607, rămânând apoi *fost vistiernic* până la moarte. O aşa de lungă absență din viața politică ar putea să indice o boală care l-a făcut inapt pentru activități publice.

La **Nr. 6**, piatra lui Simion Stroici, pusă de Lupul Prăjescu.

N. Iorga[91] a descifrat

….. **Симіѡн Стро**[**ич**] ….. **сътвори и ѹкраси** …..

Adică (socotind că a putut „să fie piatra de mormânt a vreunui copil al lui Simion”):

„… Simion Stroici …. a făcut şi a înfrumuseţat …”.

D-na Puşcaşu a citit[92]:

† Съи каменъ сътвори и ѹкраси …… **ин Лѹпѹл Пражескѹ** …… **па** …… **Симеон Строичї** …….. **҂зрл**

şi a tradus[93]:

„Această piatră a făcut-o şi a înfrumuseţat-o …… Lupu Prăjescu …… panului Simeon Stroici …… 7130 (1621-1622)”.

Văleatul propus de d-na Puşcaşu, **зрл** (7130), corespunzător intervalului 1 septembrie 1621 – 31 august 1622, ridică o problemă neaşteptată. Dacă acest văleat ar fi corect, s-ar putea preciza că Simion Stroici a murit chiar în 1622, şi anume între 10 iunie[94] (când încă era în viaţă şi dăruia ţigani lui Lupu Prăjescu şi soţiei sale, Safta[95]) şi 31 august. Numai că o însemnare, aflată pe un manuscris păstrat azi la Leipzig[96] şi al cărei mesaj real l-am pus în lumină cu multă vreme în urmă[97], arată că Simion Stroici a murit la 27 aprilie 7131, adică în 1623. Admiţând că este corectă data de zi şi lună (27 aprilie), atunci data întreagă ar putea fi ori 27 aprilie **1622** (7130), ori 27 aprilie **1623** (7131)! S-ar putea, deci, presupune că ori s-a citit rău însemnarea, cu un **а** în plus la văleat (**зрла**), ori s-a citit rău piatra, omiţându-se acel **а** final (**зрл** în loc de **зрла**), omisiune uşor de înţeles în

[91] N. Iorga, *op. cit.*, p. 58, nr. 127.

[92] *Lespezile funerare (I)*, p. 153.

[93] *Ibidem*.

[94] **DIR**, **A**, XVII/5, Bucureşti, 1957, p. 142-143, nr. 197.

[95] Safta Prăjescu era fiica lui Ionaşco Ghenghea mare logofăt. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 429, o socotea „nepoata lui [Luca] Stroici m. log.”, însă documentele la care a făcut trimitere (**DIR**, cit., p. 142, nr. 197 şi 194-195, nr. 263) vorbesc numai de înrudirea cu Simion Stroici. S-ar putea, deci, ca Safta să-i fi fost acestuia o nepoată după soţie, acea Iftimia, dintr-un neam încă neidentificat.

[96] Cf. Anne E. Pennington, *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea. Cu un eseu de D. Conomos*, ediţie îngrijită de Titus Moisescu, traducere din limba engleză de Constantin Stihi Boos, Bucureşti, 1985, p. 61.

[97] În recenzia din **AIIAI**, XXIV, 1987, 2, p. 691.

lectura unei inscripţii şi mai ales a uneia aşa de deteriorate. Însă datarea la *27 aprilie **1622*** se elimină de la sine, întrucât – aşa cum tocmai am arătat – Simion Stroici trăia încă la 10 iunie 1622.

Înainte de a se fi aflat însemnarea de la Leipzig, N. Stoicescu a plasat moartea lui Simion Stroici „ante 1623 mart.7”[98]; însă documentul cu această dată[99] nu-l arată ca trecut din viaţă, ci, din contra, sugerează că trăia încă: „acel sat mai sus scris ***îi este*** dreaptă ocină şi cumpărătură”[100]. În schimb, avem două documente din cursul aceluiaşi an 1623 din care rezultă că în momentul redactării lor Simion Stroici era mort: unul datează din 25 iunie 1623[101], iar celălalt din 23 noiembrie 1623[102]; în cel dintâi, Miron Barnovschi însuşi vorbeşte despre „răposatul meu unchi”, iar în cel de-al doilea (carte domnească), numele lui Simion Stroici e însoţit de formula „Dumnezeu să-l iarte”, care ne lasă să înţelegem că decesul nu era încă foarte îndepărtat în timp.

Astfel, trecerea lui Simion Stroici la cele veşnice urmează a fi fixată – pe baza documentelor – în anul 1623, după 7 martie şi înainte de 25 iunie. Or, în acest interval cade şi data însemnării de la Leipzig. Întrucât această însemnare[103] a fost publicată în condiţii care pot lăsa încă loc pentru îndoieli, dau aici o reproducere fotografică a ei[104] şi o nouă transcriere:

---

[98] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 327.

[99] **DIR**, **A**, cit., p. 194-196, nr. 263; **DRH**, **A,** XVIII (1623-1625), volum întocmit de I. Caproşu şi V. Constantinov, Bucureşti, 2006, p. 40-43, nr. 29 (text slav şi traducere).

[100] **DIR**, **A**, cit., p.194; **DRH**, **A**, cit., p. 42. Despre ambiguitatea din acest document, v. şi Maria Magdalena Székely, *Contribuţii la genealogia familiei Stroici*, cit., p. 250.

[101] **DRH**, **A**, cit., p. 137, nr. 92.

[102] *Ibidem*, p. 182-183, nr. 135.

[103] Aflată pe fila 1 verso a Cod. Slav. 12 de la Biblioteca Universităţii din Leipzig. Publicată de Anne E. Pennington în 1978 la Oxford, reprodusă la Bucureşti în 1985 în versiunea românească a respectivului studiu, semnalată şi discutată în principala revistă de istorie de la Iaşi în 1987, această însemnare lipseşte, totuşi, din monumentalul *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, I şi IV (Iaşi, 2009, cu *addenda şi corrigenda*).

[104] Obţinută prin amabilul ajutor al d-lui Ovidiu Olar, cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga” din Bucureşti; îi mulţumesc şi aici, cu multă căldură. Mulţumesc, de asemenea, conducerii Bibliotecii Universităţii din Leipzig pentru promptitudinea cu care a răspuns solicitării transmise prin d-l Ovidiu Olar.

† Въ лѣт(ѡ) ҂зр҃ла м(ѣ)с(ѧ)ца ап(рилїа) // к҃з прѣстави с(ѧ) пан(ь) Се//мїѡн(ь) Строич и при егѹменъ е<р>монах(ь) Марда//рїе // въ д(ь)ны Iѡ Стефан(ь) воевода // Томшович на второе г(о)с(по)д(ст)ва его // когда пришед(ь) въ Землѧ Молдавскои[105].

„În anul 7131 luna aprilie 27 a murit pan Semion Stroici şi în vremea egumenului Mardarie, în zilele lui Io Ştefan voievod Tomşovici, în a doua lui domnie, când a venit în Țara Moldovei”.

Cu aceste precizări, ne întoarcem la piatra funerară de la Probota, pe care, însă, nu am putut identifica aceeaşi lună şi aceeaşi zi ca în însemnarea de la Leipzig. În ceea ce mă priveşte, am citit respectiva inscripție după cum urmează:

† Съи камен съ//твор(и) и ѹкраси пан Лѹпоѵ Пржжескѹ панѹ // Сїмїѡн Стр // …….. емѹ памѣт влто ҂зр҃лв маї и҃

† Această piatră a făcut-o şi a înfrumusețat-o pan Lupu Prăjescu panului Simion Stroici, …… lui pomenire, în anul 7132 (1624) mai 8.

Nu am avea, deci, pe piatră data morții lui Simion Stroici, ci data când soțul nepoatei sale, Lupu Prăjescu, a făcut (a aşezat) lespedea pe mormântul său: **la un an după moartea** fostului mare vistiernic al Moldovei. Faptul pare ciudat.

La **Nr. 8**, piatra pusă de Simion Stroici pe mormântul unor copii ai săi.

Prima lectură se datorează d-nei Maria Magdalena Székely[106]:

† Съи камен(ь) сътвори и ѹкраси пан(ь) Симеѡн Строич велики ……// прѣстависѣ къ вѣчны ѡбителем(ь). Вѣчныи их(ь) памѧт //. В(ъ) л(ѣ)тѡ ҂зр҃д м(ѣ)с(ѧ)ца април к҃ѳ, прѣ//ставис(ѣ) рабь Б(о)жїи Николаїе // Строич и прѣстависѣ рабь Б(о)жїи // Григорїе Строич м(ѣ)с(ѧ)ца маи д҃ї.

---

105 Din imagine, se vede că segmentul **и при егѹменъ е<р>монах(ь) Мардарїе** a fost adăugat de scriitorul însemnării după încheierea acesteia. Locul firesc al acestei precizări este, însă, după indicarea domnului!

106 Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 252.

„Această piatră a făcut-o şi a înfrumusețat-o pan Simeon Stroici mare … s-au strămutat la veşnicele lăcaşuri. Veşnica lor pomenire. În anul 7104 (1596), luna aprilie 29, a murit robul lui Dumnezeu Nicolae Stroici şi a murit robul lui Dumnezeu Grigorie Stroici, luna mai 14”[107].

Lectura d-nei Voica Maria Puşcaşu[108]:

† Сън камен сътвори и ѹкраси пан Симеон Строич великъї …… (ксіатъитѫ) къ вѣчны ѡбителем …… вѣ …… ии памѧт влто зр҃д апри к҃ѳ, пръставил рабъ Бж҃їи Николае Строич прѣставил рабъ Бж҃їи Григорїе Строич мца маї д҃ї.

Traducerea[109]:

„Această piatră a făcut-o şi a înfrumusețat-o pan Simeon Stroici mare (cca. 60 cm) s-a strămutat la veşnicele lăcaşuri veşnica ei pomenire, în anul 7104 (1596) luna aprilie 29. A răposat robul lui Dumnezeu Nicolae Stroici şi a răposat robul lui Dumnezeu Grigore Stroici luna mai 14”.

Obervațiile pe marginea pietrei, împreună cu lectura şi traducerea inscripției, au condus la următoarele comentarii:

„În consecință, considerăm că în spațiul acum degradat al inscripției era consemnat numele şi calitatea *celei* pentru al cărei deces (intervenit în 29 aprilie) a fost inițial comandată piatra; în timpul execuției lucrării de dăltuire a lespezii funerare, au intervenit decesele lui Nicolae şi Grigore (în 14 mai). Că lucrurile s-au petrecut întocmai ne-o demonstrează următoarele:

– dacă lespedea urma să comemoreze data decesului celor doi fii nominalizați, este greu de crezut că meşterul pietrar ar fi paginat astfel inscripția şi motivul decorativ;

– cu atât mai mult cu cât, dacă admitem cele de mai sus, este greu să ne imaginăm cu ce anume informații ar fi fost ocupat spațiul acum deteriorat al inscripției; mai mult, specificația «veşnica ei pomenire» ne demonstrează că fusese vorba de un personaj feminin.

Pentru a încheia acest comentariu – mai amănunțit – cu privire la lespedea funerară în discuție, ne exprimăm părerea că pomul vieții reprezentat în câmpul pietrei era, cu mare probabilitate, susținut de cel

---

[107] *Ibidem*, cu corectura adusă de autoare în articolul *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, cit., p. 71, nota 35.

[108] *Lespezile funerare (I)*, p. 154.

[109] *Ibidem*.

puţin trei mâini, cea situată în partea inferioară a reprezentării fiind, acum, iremediabil ştearsă prin degradarea (tocmai în această zonă) a piesei discutate”[110].

Înainte de a prezenta şi lectura mea, trebuie să fac trei observații preliminare.

Mai întâi, mi se pare exclus ca pomul vieții să fi fost „susținut de cel puțin trei mâini” (subînțeles: posibil chiar patru mâini); se distinge cu toată claritatea baza pomului, foarte uşor arcuită, dincolo de care (în jos) n-ar mai fi fost loc pentru nimic.

În al doilea rând, „paginarea” inscripției nu are nimic deosebit: lespezi funerare în care inscripția continuă în câmpul pietrei nu sunt rarisime, una există chiar la Probota (v. mai sus). Această paginare arată, însă, un fapt: textul era prea lung pentru o piatră prea mică. În forma actuală, degradată, piatra are „o lungime maximă de 82 cm”[111]. Cum din imaginea pomului vieții **nu lipseşte nimic**, se poate admite că partea pierdută ar fi dus lungimea pietrei până spre 100 cm (în fond, acoperea un mormânt de copil/copii).

În al treilea rând, nu mi se pare plauzibilă nici formularea „A răposat robul lui Dumnezeu Nicolae Stroici şi a răposat robul lui Dumnezeu Grigore Stroici luna mai 14”. Dacă cei doi copii au murit în aceeaşi zi, nu mai era necesară repetarea verbului la persoana a treia singular, putându-se folosi pluralul: „Au răposat robii lui Dumnezeu Nicolae Stroici şi Grigore Stroici luna mai 14”.

Iată ce am citit pe această piatră:

† **Съи камен сътвори и** // **ѹкраси пан Симеѡн Строич великіи вис** ….. (sfârşitul rândului spart) // ….. (rând sfărâmat) // ….. (începutul rândului spart) **прѣстави** ….. **ѧ къ вѣчным ѡбителе** ….. **вѣчн** ….. **и памѧт**.

Continuarea în câmpul lespezii, pe patru rânduri, aşezate sub cuvintele cu care începe inscripția pe latura ei vestică († **Съи камен сътвори и**):

в лтѡ ҂зрд мс април кѳ прѣ//**ставис рабь Бжіи Николае** // **Строич и прѣставис рабь Бжіи** // **Григоріе Строич мца маі ді**.

[110] *Ibidem*, p. 154-155.
[111] *Ibidem*, p. 153.

Spărgându-se latura estică, nu numai că lipseşte cu totul rândul al treilea (cel mai scurt), dar sunt stricate şi sfârşitul rândului al doilea (latura nordică) şi începutul celui de-al treilea (latura sudică). Pentru rândul al doilea, cred că *vistiernic* a fost scris cu ѧ şi nu cu ѣ, întrucât în locul unde este de presupus respectiva literă nu se vede bucla inferioară a lui ѣ, ci trei piciorușe, dintre care cele exterioare uşor curbate, tipic pentru ѧ. Astfel, am avea cuvântul **вистѧрник**. Apoi, după un spaţiu destul de mic (dar să nu uităm că, prin ligaturi, un spaţiu mic putea fi umplut cu multe litere!), se văd părţile inferioare ale unor litere care pot fi **с** sau **є** şi, respectiv, **б**, **в**, **ь**, **ъ** sau **ѣ** (este vizibilă bucla inferioară); la marginea extremă, unde începe spărtura, cred că se distinge latura stângă a unui **о**. Aş citi **сво** din cuvântul **своємꙋ** (al său) sau **своих** (ai săi). Ţinând cont de faptul că în câmpul pietrei sunt menţionaţi doi copii, aş opta pentru **своих**(**ь**). În acest caz, micul spaţiu dintre **вистѧрник**(**ь**) şi **своих**(**ь**) nu a putut să conţină decât cuvântul care să indice gradul de rudenie al lui Simion Stroici cu cei înhumaţi acolo. Trebuie să alegem între **дѣти**, **чади** şi, în cazul unei fete, **дъщери**. În acest din urmă caz, formula ar fi **дъщери своємꙋ**. Însă între sfârşitul cuvântului **вистѧрник**(**ь**) şi grupul de litere **сво** nu se văd, ca urme ale literelor, decât câteva bare verticale, care în nici un chip nu ar putea să corespundă inconfundabilului grup -**ъщ**- (din eventualul **дъщери**). De aceea, cred că în acel mic spaţiu a fost scris **дѣти** sau **чади**. Atunci, formula întreagă ar fi *copiilor săi*.

Completarea textului vine de la sine: *care s-au strămutat la veşnicele lăcaşuri, veşnica lor pomenire*. În aceste condiţii, cred că piatra a acoperit mormântul care conţinea numai trupurile lui Nicolae şi Grigorie Stroici, răposaţi la distanţă de două săptămâni unul de celălalt, iar traducerea ar putea fi aceasta:

Această piatră a făcut-o şi a înfrumuseţat-o pan Simeon Stroici mare vistiernic copiilor săi, care s-au strămutat la veşnicele lăcaşuri, veşnica lor pomenire. În anul 7104 luna aprilie 29 a murit robul lui Dumnezeu Nicolae Stroici şi a murit robul lui Dumnezeu Grigorie Stroici <în> luna mai 14.

Inscripţia aceasta oferă unele informaţii importante pentru istoria Stroiceştilor. Mai întâi, cum s-a observat deja, ea arată că „Simion era mare vistiernic încă *din primăvara lui 1596* şi nu doar din 16 iulie, data primului document de cancelarie care-l menţionează în funcţie”[112]. Pe de

---

112 Maria Magdalena Székely, *Contribuţii la genealogia familiei Stroici*, p. 252.

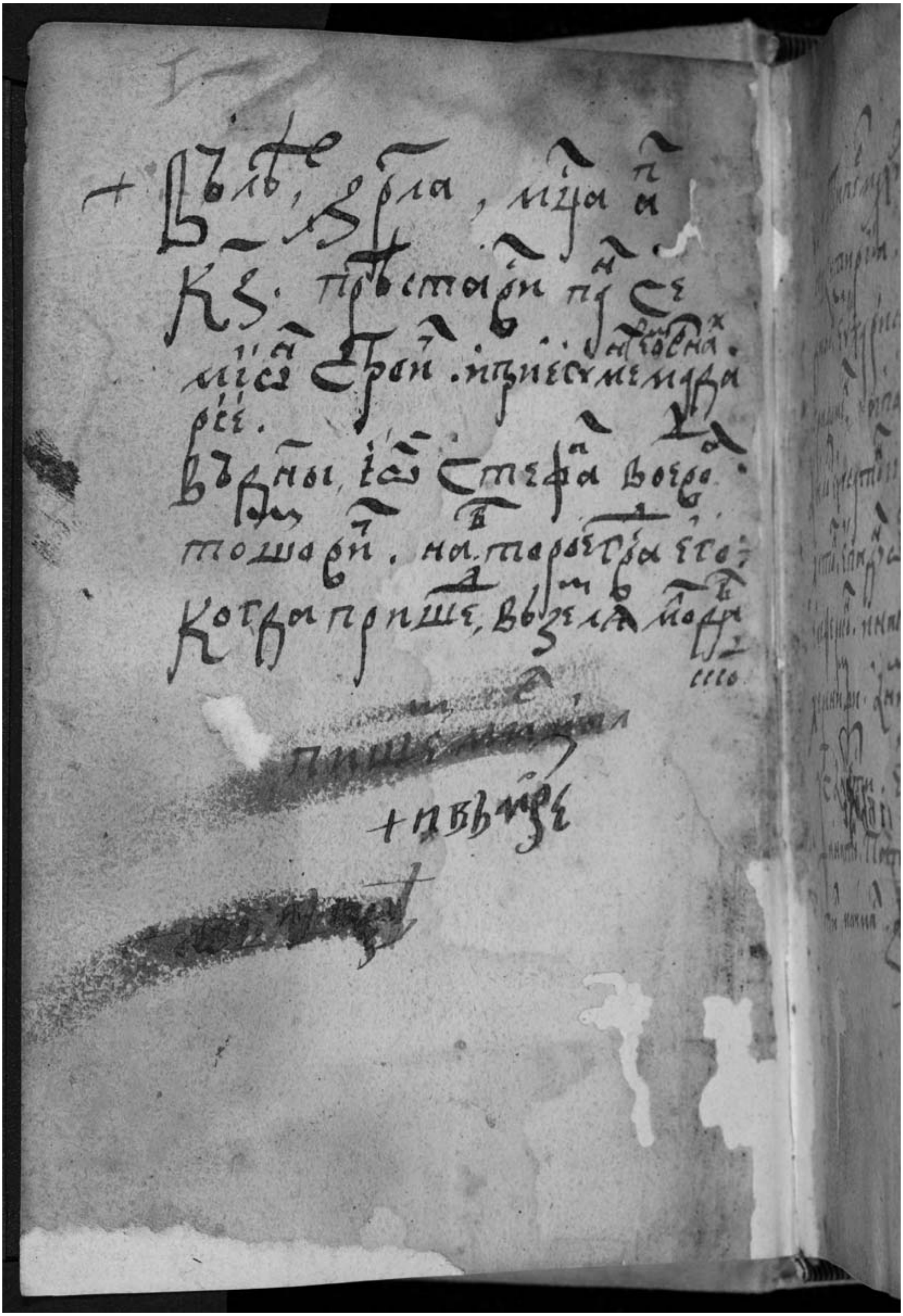
altă parte, sunt interesante numele copiilor: Ionaşco (cel îngropat la Camenița[113]), Ana, Nicolae şi Grigore. Dacă Ionaşco şi Grigore țin de „stocul" onomastic al Stroiceştilor (bunicul Ion şi unchiul Grigorie, egumenul Probotei)[114], în schimb Ana şi Nicolae ar putea să provină din familia soției lui Simion Stroici, „personaj în privința căruia izvoarele tac cu încăpățânare"[115], constituind un eventual indiciu pentru identificarea ei în viitor.

Cu aceste rectificări epigrafice, numărul Stroiceştilor îngropați la Mănăstirea Probota se reduce cu doi.

[113] *Ibidem*, p. 251 şi 252, nota 14. Intervalul 1 septembrie 1611 – 31 august 1612, pe care îl indică văleatul 7120, poate fi redus, cred, în funcție de pribegia Movileştilor după tragedia de la Cornul lui Sas, la a doua jumătate a lunii iulie şi luna august 1612.

[114] *Ibidem*.

[115] *Ibidem*, p. 251.

SOME PROSOGRAPHICAL AND EPIGRAPHIC CONTRIBUTIONS

Abstract

The first part of this study deals with the inscription of a Slavonic manuscript containing a Four Gospel (*Tetraevanghel)*, a gift to Bistrița monastery from a certain "Dorin pitarul" (bread supplier of the court). The colophon which mentioned the donation is from the year 7000 (= 1492). Recently it was demonstrated that the chronological evidence was uncompleted as long as the last Slavonic sigs were erased. The most probable reconstruction seems to be the year 7065 (=1557), because a certain "Dorin Bocotco" was still alive. The author conjectures that he could be the (great) grandson of the Genoese Dorino Cattaneo, who lived at Stephen the Great's court.

In the second part of the article the author discusses the inscription (18th of May 1569) on a tombstone in the church of Probota monastery, arguing that the tomb belongs to the noble woman Vasilica, daughter of a Păcurar former *vornic* and not of Ion Stroici.

The last section of the present study puts forward a number of new readings of the funerary inscriptions from Probota monastery.

DESPRE CHIAJNA LA ALEP

ANDREI PIPPIDI

Informaţia pe care o vom readuce aici în discuţie nu a rămas necunoscută istoricilor români. Se va împlini în curând un secol de când a fost semnalat un pasaj din relatarea unui călător german care, ajungând în Siria, a întâlnit familia domnească a Ţării Româneşti, aflată acolo în exil.

De la Leonhard Rauwolf, botanist şi medic, s-a păstrat povestirea, publicată în 1582 şi 1609, a expediţiei pe care a întreprins-o în 1573. Ca luteran, îşi făcuse primele studii la Wittenberg, înainte de a le continua la Montpellier şi Valence, două universităţi vestite pentru studiile medicale[1]. Când a plecat, cu scopul de a descoperi plante medicinale, el şi-a propus ca ţintă India, dar n-a mai ajuns acolo din cauza falimentului unui cumnat al său, căruia-i aparţinea corabia cu care pornise din Marsilia. Călătoria a durat totuşi trei ani, vreme în care a vizitat Tripoli, Alep, Bagdad şi Ierusalim. Interesul învăţatului german se îndrepta către îngrijirea bolnavilor şi către situaţia culturală din Imperiul otoman (fiindcă n-a ieşit din acest spaţiu). Regretul de a nu fi găsit o universitate în toată Grecia arată că autorul nu cunoştea dinainte condiţiile care l-au întâmpinat acolo. În schimb, notează existenţa şcolilor musulmane, constatând însă că medicii turci nu ştiau, ca evreii, alte limbi, care le-ar fi permis să-şi întregească pregătirea. Observaţiile sale sunt de confruntat cu acelea ale medicului şi naturalistului francez Pierre Belon (1517-1564) care, şi el, căutase în zadar cărturari greci la Athos, la Salonic şi la Constantinopol, dar, în 1547, fusese favorabil impresionat de competenţa „colegilor" turci şi evrei[2].

---

[1] K.H. Dannenfeldt, *Leonhard Rauwolf. A Lutheran Pilgrim in Jerusalem*, *Archiv fur Reformationsgeschichte,* LV, 1964, p. 18-36; idem, *Leonhard Rauwolf*, Cambridge, Massachussets, 1968.

[2] Pierre Belon du Mans, *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estranges,* Paris, 1588; ed. Alexandra Merle, Paris, 2001.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 99-103

Pasajul asupra căruia vom stărui este următorul: „So, I found at Aleppo an ancient Queen of Wallachia with her Sons, whereof the youngest was born after the King his Father's Death, who is maintained by a very small allowance from the Turkish Emperour. She is a very discreet woman, and well skill'd in the Turkish and Arabian Languages. Her Subjects still hope for her that God Almighty will restore her to them again, that so their Slavery may have an end"[3].

Acelaşi fragment a fost reprodus în limba germană, după a doua ediţie a textului, de către N. Bănescu: „Unter andern ich sonderlich zu Halepo gefunden ein alte Königin Walachie, mit ihren Söhnen, deren der jüngst erst nach ihres Herren tödlichen abgang geboren worden. Die helt sich noch da in einer sondern Behausung und lebet von dem geringen Eynkommen, das ihr der Turck jahrlichen verschaffet, ist ein verständige Fraw, der Turckischen und Arabischen Sprachen wol kündig. Haben desshalben auch ihre Unterthanen in ihrem Land auff sie noch ein grosses auffsehen und sind der gäntzlichen Zuversicht unser lieber Gott und Herr werde sich jhrer endtlich erbarmen, sie ihnen wider schencken und geben oder auffs wenigst mitler zeit ein milterung schicken"[4]. Originalul german n-are în plus decât un cuvânt despre locuinţa hărăzită exilaţilor („domiciliu forţat") şi despre venitul neînsemnat pe care sultanul li-l plătea anual. Doamna a fost apreciată de vizitatorul ei ca bună cunoscătoare a limbilor turcă şi arabă – probabil, conversaţia s-a purtat totuşi în greacă, fiindcă mărturisirea nădejdii că românii îşi vor recăpăta în cel mai scurt timp libertatea odată cu familia lor domnească nu s-ar fi putut rosti prin interpretul otoman.

Documentele publicate în 1891 în volumul II din colecţia Hurmuzaki indicau fără greş că era vorba de Chiajna, dar l-au indus în eroare pe tânărul, pe atunci, Bănescu, care a crezut că fosta doamnă a Ţării Româneşti era mama lui Petru Şchiopul. Identificarea corectă a venit imediat, din partea lui N. Iorga[5]. Acesta a avut prilejul să revină mai târziu cu noi precizări, când învăţatul belgian Henri Grégoire, venit la Bucureşti

[3] John Ray, F.R.S., *A Collection of Curious Travels and Voyages,* II, London, 1693, p. 1-396 (fragmentul citat la p. 76).

[4] După *Reyssbuch dess heyligen Lands* (Frankfurt am Mayn, 1609), N. Bănescu, *Un poème en grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux de Valachie,* Bucarest, 1912, p. 8.

[5] N. Iorga, *Un poem grec privitor la istoria noastră*, „Neamul Românesc literar", V (1912), p. 577-579. Unele „îndreptări, lămuriri şi întregiri" au fost adăugate de St. Nicolaescu, *Petru Vodă cel Tînăr şi Petru Vodă Şchiopul, o chestiune controversată din istoria românilor,* Bucureşti, 1915.

cu ocazia celui dintâi Congres internațional de studii bizantine, a făcut cunoscută o inscripție greacă din Asia Mică, de la Konieh, care era chiar epitaful lui Petru cel Tînăr[6]. Lespedea se păstrase în altarul unei biserici ortodoxe din vechiul oraş bizantin şi apoi selgiucid. Nici Iorga, nici Demostene Russo, care, la rândul său, a citat în întregime textul, n-au găsit necesar să-i dea şi traducerea.

+ Μνήςθητι, Κύριε, τῆ ς ψυχῆ ς τοῦ Ñρθοδὸξου ¢φεντÕς Ιω. Πšτρου ΒοηβÒτα

π£σης OÙγγροβλαχ...ας, υƒοῦ τοῦ Ιω. Μ...ρτζα Βοηβèτα, κα^ ™κοιμ»θηκε œτους

+ ζοζ/, ™ν μην^ ΑÙγοÚστου ιθ/, κα^ ™βασ...λευ[σ]αν œτ[η] / κγ/.

„Aminteşte-Ți, Doamne, de sufletul drept-credinciosului domn Io Petru Voevod a toată Ungrovlahia, fiul lui Io Mircea Voevod, şi s-a săvârşit la anii 7077, în luna lui august 19 şi a domnit ani 23” (sic)

S-a presupus o eroare de lectură, κγ în loc de θ, pentru cei nouă ani de domnie, 1559-1568. De fapt, scăzând 23 din 7077, cifra văleatului, ajungem la 7054, adică 1546, probabil anul naşterii. Fără ca Petru să fi fost oficial coregent împreună cu tatăl său, i se atribuia deci o domnie neîntreruptă pe durata întregii sale vieți: o afirmare pe această cale a sentimentului dinastic, punând accentul pe porfirogeneză.

Văleatul corespunde anului 1569, dar este o greşeală, în loc de 1568, dată pe care o confirmă numeroase documente: foarte bolnav din iunie, când era încă la Constantinopol, îndată după predarea haraciului pe care-l adusese la Poartă, Petru murise curând după sosirea la Alep, iar vestea a fost anunțată doar la 5 septembrie[7]. Prin urmare, Rauwolf nu i-a mai găsit în viață decât pe cei doi fii mai tineri ai Chiajnei.

Îi cunoaştem, ei figurează, între fratele mai mare, Petru-Vodă, şi mama lor, în şirurile de portrete de la Snagov. Ei au fost desigur reprezentați şi la Curtea Veche din Bucureşti, ctitorie a lui Mircea Ciobanul, pe care „o au înfrumusețat şi o au zugrăvit” fiii săi, după cum stă scris în

[6] N. Iorga, *Mormîntul lui Petru-Vodă Mircea*, în **RI**, X, 7-9, 1924, p. 180-181. Textul a fost reluat de D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti, 1939, p. 43.

[7] Hurmuzaki, II, p. 586.

pisania de la 1715[8]: aşadar, data primei picturi trebuie să fie din anii în care Chiajna era regentă, 1559-1565. Snagovul şi Tismana au fost zugrăvite în 1563 şi 1564[9]. Toate cele trei grupuri de portrete – amintim că la Snagov ele apar atât în pronaos, cât şi în naos – îi înfăţişează pe Radu şi Mircea ca fiind de vârstă aproximativ egală. În orice caz, siluetele aliniate de la stânga la dreapta descresc foarte puţin, în ordine ierarhică, prioritatea având-o Petru, ca domn titular. Vârsta reală a acestuia a fost aproximativ stabilită: născut în 1547[10]. Mircea a fost fiu postum, cel mai târziu din 1560, deci cu 13 ani mai tânăr. Că mezinul văzut de Rauwolf în 1573 nu ar fi putut fi altul, născut eventual în afara căsătoriei, o dovedeşte un raport al agentului imperial la Poartă potrivit căruia Chiajna, la Alep, în 1571, avea numai doi fii[11]. Zvonul, din aceeaşi sursă, cum că ei s-ar fi convertit la islam, nu merită crezare: dacă ar fi fost adevărat, şi-ar fi pierdut orice şansă de a mai ocupa tronul Ţării Româneşti, iar încadrarea lor ca *muteferrika* la curtea sultanului, pentru a li se acorda o pensie, nu-i obliga la renegarea religiei creştine. Dovadă, faptul că Alexandru Mircea şi fratele său Miloş fuseseră înscrişi cu această funcţie militară în documente otomane din 1555[12], ceea ce nu-l va împiedica pe primul să domnească, iar pe al doilea să-şi aibă portretul în fresca de la Bucovăţ, alături de Petru Şchiopul, ca donatori ai acelei mănăstiri.

Cât despre surorile lor, domniţele Stanca, Voica, Maria şi Stana, chipurile lor încoronate se află în pictura pronaosului de la Tismana. După alte informaţii, numele lor ar fi Marina, Stana, Anca, Dobra şi Alexandra[13]. Numai în legătură cu una singură (Ana? Stanca? Voica?) s-a putut susţine că a intrat în haremul viitorului sultan Murad al III-lea[14], desigur fiindcă mama ei sperase astfel să redeschidă fiilor drumul spre tron. Dar trebuie să relevăm şi o altă împrejurare care întregeşte istoria acestei generaţii în care s-au reunit Muşatinii cu dinastia munteană. O fiică a lui Petru Rareş

---

[8] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României,* I, Bucureşti, 1905, p. 260-261.

[9] Ştefan Andreescu, *Portretele murale de la Snagov şi Tismana*, în **BOR**, LXXXVIII (1970), 1-2, p. 175-190.

[10] Constantin Rezachevici, *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova,* I, Bucureşti, 2001, p. 246-247.

[11] Hurmuzaki, II, p. 613.

[12] C. Rezachevici, *op. cit.,* p. 256.

[13] St. Nicolaescu, *art. cit.,* p. 8.

[14] C. Rezachevici, *op. cit.,* p. 254, dar şi planşa I-4 din arborii genealogici anexaţi. Tot acolo, o Sultana, probabil prin confuzie cu sora ei din haremul lui Murad III.

cu numele de Ana, deci soră cu Chiajna, a fost vremelnic doamnă a Țării Româneşti, ca soție a lui Vlad Înecatul în anii 1530-1532. După înmormântarea lui Vlad la Dealu, văduva s-a adăpostit în Transilvania, unde a dat naştere unui fiu cu numele de Bălaş (Balasz), iar acesta, maghiarizat, poate fi urmărit în documente până în 1594[15]. Personajul s-a căsătorit cu „Stanca Mirce (Mirceoaia)”, despre care aflăm că avea trei fii cu primul ei soț, Dumitru Velimirovici. Comentatorii acestei informații n-au recunoscut identitatea, totuşi evidentă, a Stancăi. Ca să i se spună „Mirceoaia”, ea trebuie să fi fost una din fiicele lui Mircea Ciobanul. În sprijinul ipotezei noastre vine căsătoria precedentă cu un sârb, fiindcă şi Petru cel Tânăr a luat de soție în 1563 pe fiica lui Nicolae Cherepovici, fost ban de Lugoj şi Caransebeş[16]. Stanca şi Bălaş erau veri, mamele lor fiind surori; aveau aşadar drept bunic comun pe Petru Rareş.

PRINCESS CHIAJNA AT ALEPPO

Abstract

Leonhard Rauwolf, a German botanist and physician who visited Syria and the Holy Land in 1573, has told in the account of his travels how he met in Aleppo the former princess of Wallachia. Her eldest son, Peter the Young, had died in 1568, as soon as he had been sent into exile. His brothers, Radu and Mircea, were living together with their mother. She was, according to this witness, “a very discreet woman, and well skill’d in the Turkish and Arabian languages”. They had to exist in a political framework dominated by the Ottoman sultan.

[15] *Ibid.,* p. 184-185, pe baza datelor culese de N. Edroiu, *Bălaş Munteanu (Havasely), fiul domnului Țării Româneşti Vlad Vintilă de la Slatina, stăpân al posesiunilor Coruş şi Popeşti (comitatul Cluj). Ereditate, merit, asimilație*, în **AG**, III, nr. 3-4, 1996, p. 137-144. Rectificarea cu Vlad Înecatul, în loc de Vlad Vintilă, îi aparține lui Rezachevici.

[16] N. Iorga, *Elena Cherepovici, doamna lui Petru-Vodă Mircea al Țerei Româneşti*, în **RI***,* XVI, nr. 7-8, 1930, p. 154-157.

DISPOZIȚIILE TESTAMENTARE ALE UNUI BOIER OLTEAN ŞI ALE SOȚIEI SALE
(A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA)

MARIANA LAZĂR

Viața individului şi a familiei în Evul Mediu românesc, relațiile dintre membrii ei sau ale acestora cu societatea sau comunitatea în care trăiau sunt subiecte care necesită a fi în continuare aprofundate, atât la nivelul abordărilor teoretice, cât şi al cazurilor concrete. Referitor la acest ultim aspect, nu se poate afirma că destinul unei persoane este reprezentativ pentru un anumit grup social, dar prezentarea sa oferă o anumită imagine asupra vieții unui om din epoca respectivă, cu elemente care se regăsesc în existența mai multor persoane provenite din acelaşi mediu social, cel nobiliar în cazul supus atenției.

De remarcat că în structura boierimii române, acest important grup social care deținea puterea politică şi economică şi lua deciziile, exista o anumită stratificare, o ierarhizare a pozițiilor. În consecință, pentru a avea o imagine cât mai completă a contururilor, dar şi a dinamicii sale interioare, obiectul de studiu nu trebuie să-l constituie doar familiile din primul eşalon al puterii, ci şi cele care nu ajung sau nu mai reuşesc să dețină funcții în divanul domnesc, dar care fac totuşi parte din anumite grupuri de solidaritate sau clientelare şi care, tocmai din această poziție, participă la distribuirea şi redistribuirea slujbelor şi a beneficiilor. Adordarea prezentă are ca subiect tocmai una dintre aceste familii.

Din parcurgerea testamentului unui boier oltean, Matei Pârdescu, au fost sesizate o serie de aspecte, pentru lămurirea cărora era necesară o incursiune în timp în existența lui şi, implicit, a familiei sale, pentru a-i identifica poziția şi raporturile cu ceilalți, atât cele de tip socio-economic, cât şi cele afective, care le-au definit viața împreună, momentele de cumpănă care l-au marcat pe fiecare individ în parte, modul cum s-au constituit şi au funcționat solidaritățile, fie ele de rudenie, de amiciție sau de interese şi opțiunile finale.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 105-125

În această societate ereditatea prin ea însăşi nu asigura automat un anumit statut social şi, mai ales, unul politic[1]. În reuşita socială concurau o serie de factori, în care alături de ascendenţă, un rol esenţial îl deţineau proprietatea, sistemul de alianţe, matrimoniale sau de altă natură, precum şi capacitatea de a accede în anumite grupuri de putere.

Matei postelnicul era fiul lui Pană Pârdescu mare clucer, o persoană de origine probabil sud-dunăreană, care reuşise printr-o abilă politică de alianţe şi prin iniţiative economice profitabile, chiar dacă uneori riscante, să-şi depăşească condiţia socială şi să pătrundă în rândul boierimii muntene. Pană se căsătorise cu fiica unui negustor, Albul cupeţul şi a Despei, care a murit însă tânără, probabil către 1645-1646, lăsându-l pe Matei orfan de mamă la o vârstă fragedă. În acea perioadă Pană era paharnic şi deţinea moşie în Căpreni, Dolj, după care era identificat în documentele vremii[2].

În aceste condiţii, din preocupare pentru copilul său, dar şi din alte considerente de natură socială, Pană s-a recăsătorit pe la 1648 cu Elina, nepoata lui Mihai Viteazul, fiica doamnei Florica şi a lui Preda slugerul din Greci. Aceasta fusese la rândul său căsătorită cu Petre clucer, fiul lui Aslan vornicul, boier care murise către 1645, lăsându-o „în multă nevoie şi datorie"[3]. Gestul Elinei de a se recăsători fusese probabil determinat de situaţia nesigură în care se afla din punct de vedere financiar, preferând ocrotirea pe care i-o oferea o căsătorie. Partea de zestre pe care ea o aducea în acest mariaj consta mai mult în bunuri mobile şi mai puţin în proprietăţi, deţinute de la părinţi sau de la soţul decedat. De altfel, la scurt timp i-a şi vândut lui Pană partea sa de moşie din Pârdeşti, unde de fapt locuia, pentru a-şi achita datoria faţă de ginere, Udrea comis, fiul lui Hrizea mare vistier, rămasă din zestrea fiicei ei, Alexandra[4].

Mariajul lor a presupus o clară delimitare încă de la început a averii fiecăruia, dată fiind tocmai poziţia Elinei, „îndatorată şi căzută din toate". În 1656 Constantin Şerban le întărea lui Pană şi urmaşilor săi atât satele şi moşiile deţinute înainte de căsătoria cu Elina, cât şi pe cele dobândite de când erau împreună, precum şi pe cele pe care urma să le

---

[1] Cristina Codarcea, *Société et pouvoir en Valachie (1601-1654). Entre la coutume et la loi*, Bucureşti, 2002, p. 185.

[2] **DRH, B**, vol. XXX (*1645*), întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 1998, p. 175-176, nr. 134.

[3] *Ibidem*, nr. 110, p. 101.

[4] *Ibidem*, vol. XXXIII (*1648*), întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, Andreea Iancu, Bucureşti, 2006, p. 100, nr. 109.

mai cumpere cu banii lui, la care nici Elina, nici neamurile ei nu puteau emite vreo pretenție[5].

Căsătoria cu Elina l-a introdus pe Pană în anumite grupuri de solidaritate, cu boierii olteni şi în cel din apropierea lui Matei Basarab, domnul însuşi provenind dintr-o importantă familie boierească olteană. A dobândit astfel diferite funcții şi a îndeplinit slujbe care i-au facilitat nu numai ascensiunea pe scara onorurilor, dar i-au adus şi deosebite avantaje materiale, concretizate în politica de achiziționare a tot mai multor sate şi moşii.

De altfel, acest mariaj l-a plasat în anumite vecinătăți, care i-au permis să dobândească proprietăți din zonele respective, ca beneficiar al dreptului de protimisis[6]. Principalele sale moşii erau situate în județele Olt, Romanați, Dolj.

În 1648 era cămăraş, funcție pe care o va deține până la moartea bătrânului domn Matei Basarab. Sub Constantin Şerban a fost o perioadă cămăraş, ulterior postelnic al doilea[7], pentru ca în domniile următoare, până la 1670, să fie pe rând mare portar, căpitan de roşii, mare armaş, mare stolnic şi mare clucer[8]. În această perioadă şi-a continuat politica de achiziționare de bunuri funciare[9], a arendat încasarea unor venituri domneşti[10], precum oieritul sau dijmăritul, în special din județele Olteniei. În acest scop sau pentru alte afaceri s-a asociat cu alți boieri din zonă sau cu negustori. Cu renumitul negustor Dima chiurcibaşa a avut şi o relație de rudenie spirituală, ca naş, fiul lui Dima purtând numele fiului lui, Matei[11].

---

[5] *Catalogul documentelor Țării Româneşti din Arhivele Naționale*, vol. VIII (*1654-1656*), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoş Şesan, Mirela Comănescu, Bucureşti, 2006, p. 428, nr. 949 (= în continuare **CDTR**).

[6] **DRH, B**, vol. XXXVIII (*1653*), întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, Bucureşti, 2009, nr. 16, 17, p. 16-19, nr. 108, p. 122-123, cumpăra rumâni din Pârdeşti.

[7] **CDTR,** vol. VIII, nr. 192, p. 102, nr. 254, p. 130, nr. 580, p. 278, nr. 631, p. 301, nr. 700, p. 325, nr. 729, p. 361, nr. 839, p. 380, nr. 930, p. 418, cumpăra părți din satele Turburea, Slăvileşti şi Lazul şi cu rumâni. De precizat că acest domn, Constantin Şerban, era unchiul Elinei, fiica doamnei Ancuța şi a lui Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul şi fratele Floricăi, şi deci vară cu Elina Pârdescu.

[8] Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 223.

[9] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/27, cumpără satul Crăişani care aparținuse lui Mihai Viteazul.

[10] **CDTR**, vol. VIII, nr. 181, p. 97.

[11] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/33.

De remarcat că principalele funcții deținute de Pană vizau tocmai aprovizionarea curții domneşti sau a oştirii, operațiuni care implicau sume deosebite, pentru achitarea cărora a fost uneori determinat să recurgă la împrumuturi[12]. Unele dintre aceste datorii nu a reuşit să le restituie până la moartea sa: „fiind în gréle slujbe ale țărăi, cu multă cheltuială pân Țarigrad şi multe alte locuri, au căzut la multă datorie, cât era casa a să strica”[13].

Pană Pârdescu şi Elina nu au avut împreună copii. Deoarece fiica sa era deja căsătorită, Elina şi-a concentrat atenția şi grija asupra lui Matei, pe care „l-au crescut din copilăria lui şi l-au socotit până la vârsta lui tocma ca pre un fiiu al ei, precum s-au căzut”[14] .

În climatul de securitate, precum şi într-un anumit mediu social asigurat de familia sa, Matei a crescut, a legat prietenii şi frății cu tinerii boieri olteni din zonele învecinate, la care va apela în momente mai dificile. Unul dintre ei era Preda postelnicul, fiul lui Pătraşco clucerul din Tomeni, care îl numea frate[15].

În 1670, în deplinătatea facultăților mentale Pană clucer Pârdescu îşi redacta diata, mărturisind ca „să să ştie că ajungându-mă vréme de bătrânéțe şi de slăbiciune, socotit-am dintru firea mea, până fiindu eu cu zile sănătos şi-ntreg cu toată firea şi mintea, tocmitu-mi-am şi mi-am aşăzat tot lucrul mieu după moartea mea”, motivația sa principală fiind aceea ca „să nu rămâie gâlceavă în urma mea”. Afirmarea deplinei sănătăți mentale era cu atât mai evidentă, cu cât această diată avea mai mult caracterul unui act de donație adresat soției sale, care să-i confere legitimitate în stăpânirea anumitor bunuri din averea lui, în condițiile existenței actului domnesc al lui Constantin Şerban care o excludea de la stăpânirea bunurilor lui Pană. De altfel, în practica succesorală a vremii se întâlneau cazuri în care soțul supraviețuitor dobândea prin testament bunuri deținute de cel decedat, chiar dacă nu avuseseră împreună copii[16], însă aici exista un copil moştenitor, dintr-o altă căsătorie. Libera dispoziție în ceea ce

[12] **DRH, B,** vol. XXXVIII, nr. 19, p. 20, îi restituia lui Ghinea Brătăşanu, cumnatul său, cei 550 de ughi împrumutați; din documentele cercetate nu am reuşit să identific în ce mod se înrudeau. În 1663 se împrumuta de la Dima chiurcibaşa (DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XXV/5).

[13] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/33.

[14] DANIC, *Mănăstirea Bistrița*, LXIV/340.

[15] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XXI/4.

[16] Violeta Barbu, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2003, p. 160-164.

priveşte distribuirea averii sale i se părea esențială lui Pană, deoarece „tot agonisitul mieu nu mi-au rămas de la părinți, ce mult, puțin, am agonisit cu slujba mea".

Beneficiarii săi testamentari erau fiul, Matei, soția, Elina şi mănăstirea Bistrița, unde dorea să fie înmormântat, deşi casa boierească şi domeniul său funciar se aflau în apropierea mănăstirii Brâncoveni. Fiul său moştenea cea mai mare parte a averii, dar şi obligația de a plăti birul şi dările domneşti care le reveneau.

Buna lor conviețuire în timpul căsătoriei, dar şi atenția acordată şi grija purtată fiului său, Matei, l-au determinat pe Pană să îi testeze Elinei satul Slăvileşti şi partea lui din Roşiani, cealaltă jumătate stăpânind-o Elina, deoarece îl cumpăraseră împreună de la neamul ei. Acestora li se adăugau mai multe animale, stupi, precum şi „hainele şi sculele ce i-am făcut eu, toate să fie ale ei". Elina dispunea, totodată, liber de zestrea ei mobilă. Pană îşi exprima dorința ca toate cele dăruite de el să le stăpânească Elina cu bună pace de către Matei, „nimica val sau bântuială să n-aibă". Pe Matei îl îndemna „să cinstească şi să miluiască pre jupâneasa mea, cum să cade fiului pre mumă", deoarece ea îl crescuse din pruncie.

Într-o societate cu o mentalitate religioasă se instituise obiceiul ca Biserica să primească o parte din masa succesorală a celui decedat, „partea sufletului", în special dacă era şi bogat şi, în plus, dacă îşi exprima anumite preferințe cu privire la locul de înmormântare şi la practicile funerare[17]. Mănăstirea Bistrița devenea şi ea beneficiara unei părți din averea lui Pană, urmând ca în cazul în care Matei deceda fără descendenți direcți, să mai dobândească şi alte bunuri. În relație cu aceeaşi preocupare pentru soarta post-mortem a sufletului său, însă identificând comportamente sociale şi sensibilități noi, era şi precizarea pe care Pană o insera în finalul diatei, ca, în cazul în care Matei murea fără urmaşi, rumânii lui să devină oameni liberi, cu părțile lor de moşie; însă sub amenințarea blestemului le interzicea să se rumânească ulterior, pentru ca să nu „să piarză pomeana noastră"[18].

În actul său Pană nu specificase nimic referitor la importantele datorii financiare pe care le contractase la diverse persoane, care se cifrau

---

[17] Jack Goody, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, Iaşi, 2003, p. 46-47, 51; Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 158-159.

[18] DANIC, *Mănăstirea Bistrița*, LXIV/340. Pană şi-a redactat diata în dublu exemplar, unul păstrat la mănăstirea Bistrița, unde a fost înmormântat, iar celălalt aflat la mănăstirea Brâncoveni (DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, III/11).

la peste 5 500 de taleri, considerând probabil că avea să le plătească cât timp mai trăia. Nu a reuşit însă, iar după moartea lui, confruntat cu cererile presante ale creditorilor, care-şi solicitau banii, şi neajungând la o înțelegere cu mama sa, Matei a apelat la medierea domnului în disputa cu aceasta. De precizat că el nu i-a contestat Elinei dreptul de stăpânire asupra părții din averea tatălui său pe care acesta i-o donase, ci s-a adresat lui Antonie vodă pentru a solicita solidaritate în achitarea datoriilor, după cum beneficiaseră şi de moştenirea tatălui şi după cum prevedea şi legislația țării.

Din porunca domnului, mitropolitul Teodosie şi marii boieri, constatând că „jupâneasa Ilina moşiile şi țiganii şi bucatele pohtiea a le ținea, iar datoriilor nu să supunea şi birul încă era tot asupra lui Matei postelnic", decideau „pre dereptate, pre învățătura sfintei pravile" ca Matei să-i returneze bunurile cuprinse în foaia ei de zestre sau contravaloarea lor, iar el să stăpânească toată averea tatălui şi să plătească datoriile. Şi ca să nu se arate necuviincios şi să respecte şi îndemnurile părintelui său, „de bună voia lui" Matei o poftea „să şază în casa lui, <să o ci>nstească el <şi> să o miluiască ca pre a lui mumă până la moartea ei"[19]. După această dispută, mai mult ca sigur Elina nu a mai rămas să locuiască împreună cu fiul său vitreg[20]. În 1673 ea răscumpăra cu 360 taleri partea lui Matei din Roşiani, zălogită de acesta lui Radu logofăt, de la care se împrumutase „ca să să plătească de nişte datorii ce au fostu datornic de la tată-său"[21].

Deşi aparținea unui grup de solidaritate cu o anumită influență, în contextul acutizării disputelor din interiorul boierimii pentru acapararea puterii în stat şi restrângerea accesului la dregătorii, Matei Pârdescu nu a reuşit să mai atingă performanțele tatălui său în ceea ce priveşte deținerea unui anumit statut politic şi nu a dobândit nici o funcție în divanul domnesc. Titlul de postelnic l-a deținut numai în calitatea sa de fiu de boier. Încă de la început a purtat povara datoriei lăsate de Pană clucerul, aşa cum mărturisea ulterior, încât „am făcut cum am putut în urma dumnealui şi n-am lăsat casa să să pustiiască, ci o am scos den datorie cu

---

[19] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/30.

[20] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, III/14, disputele dintre ei au mai continuat şi ulterior.

[21] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, III/13; Elina va dărui jumătate din acest sat mănăstirii Mihai Vodă din Bucureşti, ctitoria bunicului său domnesc, unde dorea să fie înmormântată, cealaltă jumătate testând-o fiicei sale, Alexandra (DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, III/15).

munca mea"[22]. Datoria cea mai importantă o avea probabil la Dima chiurcibaşa, căruia i-a restituit o parte din bani, mai rămânându-i de achitat 900 de taleri, cu o dobândă de 20% pe an[23]. A reuşit să-i mai înapoieze numai 200 de taleri până în 1682, atunci când la solicitarea jupânesei Stanei, soția lui Dima, şi a fiului ei, Matei postelnicul, „neavându bani de unde să-i dau", le vindea țigani[24]. Se pare că nici prin această vânzare nu a reuşit să achite integral datoria, deoarece, după moartea lui, egumenul mănăstirii Brâncoveni, beneficiara sa testamentară, le-a mai acordat acestora şi alți bani[25].

Pentru fiul său, Pană a vizat o alianță matrimonială în acelaşi mediu social şi în rândul boierimii oltene, Matei Pârdescu fiind căsătorit cu jupâneasa Caplea, fiica lui Lațco[26] şi a Brânduşei din Menți, Mehedinți. Nu deținem informații privind momentul căsătoriei lor, probabil încheiată înainte de moartea lui Pană şi gândită ca să le asigure o anumită poziție socială, dispunând şi de o bună situație materială[27]. În afară de zestrea mobilă, constituită din podoabe, veşminte, lenjerie, vase „de treaba casei", Caplea mai deținea şi moşii în Menți şi Văgiuleşti, moştenite de la tatăl său, Lațco.

Ambii erau singuri la părinți, dar inserați într-o rețea de rudenii şi de alianțe în interiorul boierimii oltene, la care le putea oferi susținere.

---

[22] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/33.

[23] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XXV/15.

[24] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XXV/51.

[25] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XXV/65.

[26] **DRH, B**, vol. XXX, p. 269, nr. 224; în 1645 Lațco era comis şi cumpăra moşii în Menți şi Văgiuleşti, pe care le va moşteni fiica sa. Nu l-am mai regăsit în documentele ulterioare. În zapisul Caplei acesta apare ca stolnic, însă nu cunoaştem perioada în care a deținut această funcție. În 1652 moşie în Menți cumpărau Mihai clucer (Argetoianu, devenit ulterior mare stolnic) şi jupâneasa lui Brânduşa. Se poate ca această jupâneasă să fie una şi aceeaşi cu mama Caplei, ea recăsătorindu-se probabil după moartea lui Lațco. De altfel, vânzătorii precizau că „*o am dat la sângele nostru, nepoată-mea Caplea*" – asemănarea de nume este izbitoare. Este posibil ca ea să fi reținut funcția tatălui vitreg, acordând-o părintelui său natural (vezi **DRH, B**, vol. XXXVII (*1652*), întocmit de Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, Bucureşti, 2006, p. 96, nr. 114). Într-un document din 1659, Vlad confirma „*lelei Brânduşii, care au fost jupâneasă răposatului Lațco comis*", stăpânirea peste părțile de moşie din Menți şi Văgiuleşti, vândute lor de tatăl său, Stroe postelnic din Oteteliş (DANIC, *Mănăstirea Tismana*, LXII/5).

[27] Dacă acest Mihai clucer a fost tatăl vitreg al Caplei, mai mult ca sigur el a mediat căsătoria fiicei sale cu fiul lui Pană Pârdescul, cu care avea relații speciale şi-l numea „frate"; erau asociați şi cu Giura clucer, ulterior spătar, cumnat cu Preda paharnic din Urdari, unchiul Caplei (**CDTR,** vol. VIII, nr. 150, p. 83, nr. 937, p. 421).

Caplea era vară cu boierii Urdăreni şi cu cei din Cernaia şi Cătun, probabil pe linie paternă[28]. Din nefericire cei doi nu au avut împreună urmaşi sau nu le-au trăit copiii până la maturitate, cu ei stingându-se cele două familii din care descindeau, a lui Pană Pârdescu şi a lui Laţco.

Iniţiat probabil de tatăl său în anumite practici economice şi fiscale, Matei Pârdescu nu a mai avut abilitatea acestuia de a se descurca sau poate că şi contextul politic şi economic a fost altul. S-a asociat cu alţi boieri în încasarea sau arendarea veniturilor domneşti, operaţiuni care i-au adus şi beneficii, însă din care a rămas şi cu datorii. Sub Duca vodă încasase împreună cu postelnicul Radu Ştirbei dijmăritul din judeţele Olt şi Vâlcea şi-i rămăsese dator acestuia, bani pe care nu a reuşit nici ulterior să-i restituie. După moartea lui, în 1692 Ştirbei s-a adresat domnului cu jalbă, iar Constantin Brâncoveanu a desemnat boieri jurători care să cerceteze pricina. Aceştia au stabilit veridicitatea solicitării, iar mănăstirea Brâncoveni a fost obligată să-i achite lui Ştirbei datoria[29].

Împovărat de datorii şi nedispunând de lichidităţi suficiente, plătind într-o parte şi împrumutându-se în alta, Matei nu a mai putut să cumpere nici o proprietate, singurele achiziţii făcute fiind nişte ţigani. În schimb, a reuşit până la un anumit moment dat să păstreze în stăpânire satele şi moşiile deţinute ca moştenire de la tată. Însă, în 1680 „ajungându la lipsă şi la multă datorie, cât n-au mai avut cu ce se plăti de către datornicii lui”, îi vindea lui Barbu paharnic Urdăreanu o parte dintre aceste proprietăţi pentru 1200 taleri (sau 800 de ughi)[30]; cumpărătorul nu fusese ales întâmplător, fiind văr cu soţia sa.

Nu deţinem detalii asupra raporturilor dintre cei doi soţi, dar se pare că Matei fie nu i-a adus la cunoştinţă soţiei decizia sa de a vinde moşii, fie nu a dorit să o implice în dificultăţile financiare cu care se confrunta, dorind să-i protejeze sursa de venit pe care o constituia zestrea. În legislaţia vremii, zestrea rămânea în stăpânirea femeii, care dispunea de libera dispoziţie în privinţa ei, chiar dacă soţul o administra, şi nu putea fi grevată de datoriile acestuia[31]. În acest context, perspectiva de a-i

[28] DANIC, *Colecţia E. Vârtosu*, I/384; **CDTR**, vol. VII (*1650-1653*), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Melentina Bâzgan, Bucureşti, 1999, nr. 385, p. 143, aceşti boieri, rudele Caplei, erau Urdărenii, Preda şi fratele său Gherghina, fiii lui Stoica postelnic din Urdari, Iacov clucer din Cernaia, Gheorghe vornic din Sărdăneşti, şi fratele lui, Preda Cepleanu şi descendenţii lor

[29] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XXI/17, XXV/ 65.

[30] DANIC, *Colecţia E. Vârtosu*, I/243.

[31] Cristina Codarcea, *op. cit.*, p. 206-207.

fi înstrăinat căminul i se părea de neconceput Caplei, care s-a adresat cu jalbă domnului, solicitând răscumpărarea lor, ca fiind „mai volnică", „ne-ndurându-se de sat şi de munca ei ce au fost muncit, făcând şi unile şi altele pre lân<gă> casa şi socotindu cum va ieşi den munca ei". În calitatea sa de instanță supremă, Şerban Cantacuzino, judecând „pre dirept şi pre lege", i-a acordat dreptul de a le răscumpăra, însă impunându-i condiția ca banii să fie „den zestrile ei şi den agonesita ei" şi nu împrumutați de la alții. Decizia domnului părea cu atât mai justă, cu cât Barbu Urdăreanu era chiar ginerele lui, soțul fiicei sale Elina, şi putea să-l favorizeze. Reuşind să dobândească banii necesari, Caplea a intrat în deplina stăpânire a satului Slăvileşti, cu case, mori şi rumâni, a părților din moşiile Pârdeşti, Răscăiați şi Bălăneşti deținute de Matei şi a viilor de la Caracal. De atunci, acesta nu mai avea nici un drept asupra lor, „pentru că dă către dinsul au fostu nişte moşii pierdute pentru ale lui datorii"[32].

Despre raporturile ulterioare din interiorul acestei familii nu dispunem de precizări suplimentare, mai mult ca sigur au continuat să conviețuiască în acelaşi cămin, despovărați o perioadă de presiunea datoriilor. În noiembrie 1688, Matei Pârdescu, „fiind eu slab şi temându-mă de moarte", îşi întocmea diata în deplinătatea minții şi din preocupare pentru soarta sufletului său, deoarece fără acest aşezământ „bietul sufletul mieu va zăcea la necăutare şi perire". Este mărturisită aici credința omului medieval că nu doar faptele bune, comportamentul potrivit din timpul vieții, ci şi intervenția celor vii prin donații şi rugăciuni contribuiau la mântuirea sufletului celui decedat[33]. Tocmai din această perspectivă, în lipsa descendenților direcți, conform dorinței lui beneficiara sa testamentară devenea mănăstirea Brâncoveni, prin intermediul egumenului ei, duhovnic al lui Matei, căruia „mi-am ispovedit păcatele mele" şi în prezența căruia „mi-am tocmit şi mi-am aşăzat toate ale mele"[34].

De remarcat faptul că în testament nu se face nici o referire la soția sa Caplea, care trăia în acea vreme şi care nici nu apare ca martor, situație nefirească în legislația şi în practica vremii. Fie intervenise o ruptură între ei, despre care nu deținem informații, fie nu dorea să o împovăreze cu cheltuieli suplimentare, legate de înmormântarea şi pomenirea sa, ca şi de achitarea datoriilor pe care le mai avea, deoarece normele

---

[32] DANIC, *Colecția E. Vârtosu*, I/244.

[33] Jacques Le Goff, *Naşterea Purgatoriului*, vol. 1, Bucureşti, 1995, p. 34-35, 208-215.

[34] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni,* XVIII/35.

juridice ale timpului impuneau beneficiarului unei moşteniri preluarea tuturor obligaţiilor ce grevau averea testatorului[35]. Deoarece Caplea răscumpărase o bună parte dintre proprietăţile lui Matei şi deci îşi avea astfel asigurată existenţa, ca stăpână a lor, este posibil să fi existat o înţelegere între ei cu privire la destinaţia ulterioară a averii soţului, ceea ce nu excludea totuşi prezenţa ei ca martor în validarea testamentului. De precizat că în actul de stăpânire conferit Caplei, Şerban Cantacuzino interzisese creditorilor lui Matei să solicite de la ea banii datoraţi de soţ, „nimeni de nimic să nu o tragă, nici să o bântuiască, nici să aibă treabă cu acéste moşii”, ci să-şi recupereze „datoria lui <de> la bărbatul ei Matei postelnicul, ce ar găsi dă ale lui”[36].

În testamentul său Matei îşi exprima mai întâi dorinţa de a fi înmormântat în mănăstirea Brâncoveni, „că acolea mi-am iubit loc mai-nainte den viaţa mea”, deoarece în credinţa creştinului locul de înhumare, sacralitatea lui conta în actul de mântuire; în consecinţă, comunitatea monastică prelua responsabilităţile privind înmormântarea şi pomenirea sufletului lui, potrivit practicilor şi riturilor funerare ale unei comunităţi ortodoxe, cu diferenţele specifice fiecărei zone[37].

Considerând că „ce vei da milă, acéea vei afla în mâna lu Dumnezău”, Matei dona mănăstirii mai multe proprietăţi, satele Lazul, Tulburea, cu rumâni, Căprenii jumătate, fără rumâni, moşia Crăişani, fără rumâni, ţiganii cumpăraţi de el. Referitor la ţiganii moşteniţi de la tatăl său, stabilea ca jumătate dintre ei să-i stăpânească mănăstirea Brâncoveni, iar cealaltă jumătate să revină mănăstirea Bistriţa, pentru pomenirea sufletului lui Pană clucer, înmormântat acolo. Din aceleaşi considerente, Matei mai dona lăcaşului de cult al Craioveştilor satele Cacoţi şi Stâlpniţa, fără rumâni. Totodată preciza că diata tatălui său nu mai avea nici o valoare juridică, fiind invalidată de către o judecată domnească, deoarece îl lăsase cu datorii şi „rămâind toate ale casăi pre seama mea, răscumpărându-le a dooa oară den datorie”, deţinea deplina libertate de dispoziţie în privinţa lor. Se dovedise totuşi un fiu respectuos, împlinind

[35] Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 149.

[36] DANIC, *Colecţia E. Vârtosu*, I/244.

[37] Potrivit documentelor şi mărturiilor de epocă, ritualul de înmormântare presupunea anumite cheltuieli, al căror nivel era în direct raport cu poziţia socială şi averea celui decedat; urmau pomenirile la a treia zi, la a noua zi, la douăzeci de zile, la patruzeci de zile, la jumătate de an, la un an şi, ulterior, din an în an până la trei sau până la şapte ani.

ceea ce considerase de cuviință, potrivit credințelor şi practicilor funerare ale vremii, pentru destinul post-mortem al tatălui său, adică mântuirea sufletului lui.

Referitor la datoriile pe care le avea, existau zapisele, fiind dator numai finului său Matei, care, în cazul în care nu-i ierta cei 150 taleri pe care-i mai avea de restituit, urma să fie despăgubit prin vânzarea unora dintre bunurile lui Pârdescu. Întărind diata cu blestem, interzicea tuturor celor din neamul lui să-i nesocotească ultimele dorințe şi să emită vreo pretenție asupra averii sale, pe care o donase celor două mănăstiri[38].

Probabil că Matei a murit la scurt timp după redactarea diatei, fiind înmormântat în mănăstirea Brâncoveni, care a cheltuit pentru cele necesare acestui moment 100 taleri. Dobândindu-i proprietățile, egumenul a trebuit să-i achite şi datoriile, la Stanca chiurcibăşoaia 450 de taleri şi nu 150 cum specificase Matei în diată, iar lui Radu Ştirbei 800 de taleri, cărora li se adăugau cheltuielile cu judecata de 55 de taleri[39].

De-a lungul timpului, susținută de puterea politică, Biserica a devenit unul dintre beneficiarii donațiilor testamentare, uneori în detrimentul familiei şi al grupurilor de rudenie extinse[40], poziție ce a generat adesea contestații şi uneori dispute în care a fost nevoie de intervenția conciliatoare a domniei. O asemenea contestare a îndepărtării de la moştenire şi a donației numai în favoarea unor mănăstiri o înregistrăm şi în cazul de față, iar ea se produce mai târziu, în 1695, după moartea Caplei.

Contestatarul era o rudă îndepărtată a lui Matei, nu se precizează dacă pe linie paternă sau maternă, un Gheorghe Morococean ungurul, care „căutând el ce ar fi rămas, mult, puțin de ale lui Matei…ca să ia pe unde ce s-ar afla”, a constatat că bunurile erau stăpânite de mănăstirile Brâncoveni şi Bistrița şi s-a adresat cu jalbă lui Constantin Brâncoveanu. Marii boieri desemnați de domn au cercetat în primul rând diata şi au adeverit că era „bună şi direaptă”, în plus egumenul prezentându-le şi zapisele prin care răscumpărase cu banii mănăstirii moşiile zălogite de

[38] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/33; mai întocmeşte şi în 27 decembrie un alt zapis, cu un conținut asemănător (DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/35).

[39] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni,* XXV/65, egumenul a mai cumpărat mălai de 400 de taleri, pe care l-a împărțit țiganilor.

[40] Jack Goody, *op. cit.*, p. 26.

Matei în contul datoriilor. Luând în considerare toate aceste aspecte, poate şi faptul că Morococeanu era un străin, dregătorii domneşti hotărau ca cele două mănăstiri să aibă deplina stăpânirea asupra moşiilor donate de Matei Pârdescu. În aceste condiții, contestatarul „nu să încuteză ca să mai zică cevaş… temându-să de acel mare blestem ce scria într-acea diată"[41], renunțând astfel la orice pretenții. Decizia marilor boieri a fost adusă la cunoştința domnului, care a reconfirmat mănăstirilor Brâncoveni şi Bistrița, de altfel ctitorii ale lui Constantin Brâncoveanu, stăpânirea peste bunurile testate de Matei[42].

Reîntorcându-ne la Caplea, aceasta a mai trăit câțiva ani în urma soțului său, locuind probabil în casele din Pârdeşti sau în cele din Slăvileşti. Rămasă singură, fără copii şi fără rude foarte apropiate, preocuparea ei finală a vizat, potrivit mentalității timpului, mântuirea sufletului şi s-a îndreptat către Biserică, pentru a-şi asigura pomenirea post-mortem. În normele ce reglementau dreptul succesoral i se acorda femeii o anumită libertate în a testa celor pe care-i prefera bunurile sale dotale sau pe cele dobândite ulterior, cu atât mai mult cu cât era văduvă şi fără urmaşi direcți.

În 1692 Caplea închina mănăstirii Tismana biserica şi casele din Menți, unde egumenul „să puie un călugăr de ai sfintei mănăstiri să facă schit", pentru întreținerea căruia dăruia moşiile din Menți şi Văgiuleşti, precum şi o parte din viile de la Oreavița, cealaltă parte urmând să revină tot schitului după moartea sa. Referitor la această biserică, nu există informații clare privind data construirii ei, nici asupra ctitorilor, dacă era ctitoria Caplei sau a părinților ei[43]. Clauza pe care jupâneasa o impunea viza posibilitatea pentru ea de a veni aici „ca la o casă a noastră până voi fi cu zile". În lipsa descendenților, în momentul final al vieții Caplea apela tot la o comunitate monastică, manifestându-şi dorința de a fi înmormântată în mănăstirea Tismana, lângă mama sa Brânduşa. Actul de danie a fost scris de popa Gheorghe din Pârdeşti şi ca martori, un aspect inedit, apar rumâni de ai Caplei din Pârdeşti[44].

---

[41] DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/37.

[42] DANIC, *Documente istorice*, CLVI/20.

[43] Vezi şi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților şi monumentelor feudale din România, I. Țara Românească*, Craiova, 1970, p. 423, probabil era o biserică de lemn, care a dispărut în secolul al XVIII-lea.

[44] DANIC, *Mănăstirea Tismana*, LXII/6.

În anul următor Caplea reînnoia donația în favoarea Tismanei, de data aceasta în prezența egumenului şi a călugărilor de la mănăstirea Brâncoveni. Jupâneasa mărturisea că „muncit-am de am rădicat un schitişor întru hramul lui Sfeti Nicolae, pentru sufletul părinților miei…”, schit pe care, „ca să nu să părăsească”, îl închina lavrei de la Tismana[45].

În raport cu soțul său, care-şi testase întreaga avere unei mănăstiri, Caplea a donat mănăstirii Tismana, unde probabil a şi fost înmormântată, numai moşiile pe care le deținuse de la părinți. Celelalte proprietăți, care aparținuseră soțului său şi pe care le dobândise prin răscumpărare, au fost moştenite de rudele sale colaterale, reliefând încă o dată poziția şi drepturile grupurilor de rudenie extinse, rolul înrudirilor în societate. În acest caz nu dispunem de informații precise referitor la modalitatea în care satele şi moşiile Caplei au ajuns în stăpânirea lor, adică dacă le-au fost donate de ea printr-un testament sau dacă le-au revenit după moartea acesteia în calitate de rude apropiate, „nerămâindu-i copii de trupul ei, în urmă au rămas totu ce au fostu pre seama noastră”; o dată cu averea, probabil că familia şi-a asumat, alături de Biserică, şi responsabilitatea comemorării ei.

Barbu Urdăreanu a ajuns astfel coproprietar cu ceilalți veri peste satele şi moşiile pe care le cumpărase anterior de la Matei Pârdescu şi pe care le răscumpărase Caplea. Le-au stăpânit o perioadă, iar în 1704 Barbu împreună cu frații săi, Dumitraşco şi Pană, cu verii, Necula şi Ivăniş Cătunarii, precum şi cu Preda căpitanul Cernăianul şi verii lui, Barbu şi Conda căpitanul, le-au vândut lui Constantin Brâncoveanu, „căzându-i-se… a cumpăra, fiind alături cu alte moşii ale măriei sale”[46]. Astfel că, probabil datorită numai hazardului, satele şi moşiile Pârdeştilor au ajuns în stăpânirea unui domn, şi el un oltean prin tată, Constantin Brâncoveanu şi a ctitoriilor familiei sale, Brâncoveni şi Bistrița.

De remarcat că deşi nu a mai ajuns dregător, precum tatăl său, totuşi Matei Pârdescu nu a decăzut din statutul său social, cel de boier şi chiar dacă s-a confruntat cu probleme financiare, nefiind, de altfel, singurul din vremea sa care a întâmpinat asemenea dificultăți, familia lui a păstrat un anumit stil de viață, menținându-şi prestigiul în cadrul comunității în care trăia. Deşi grevată de datorii, Pană îi transmisese totuşi

[45] DANIC, *Mănăstirea Tismana*, LXIII/7.

[46] DANIC, *Colecția E. Vârtosu*, I/384; actul nu menționează suma cu care au vândut.

fiului său o avere importantă, constituită în principal din cele douăsprezece proprietăţi, dar şi din bunuri mobile, prin valorificarea cărora obţinuse veniturile care i-au permis să ducă o existenţă potrivită rangului său social.

Relativ la statutul său, când se fac aprecieri asupra capacităţii sale de reuşită socială, trebuie avut în vedere că Matei nu era descendentul unor mari boieri, tatăl său fiind primul din familie care ocupase o funcţie în divan, nu dintre cele mai importante, datorită calităţilor sale personale şi spiritului de iniţiativă. De precizat că pentru ocuparea dregătoriilor, aducătoare de prestigiu şi de beneficii, concurenţa era accentuată, iar criteriile de selectare destul de complicate, încât descendenţi din vechi familii boiereşti, deci cu o legitimitate mai mare, precum Buzeştii şi rudele lor, boierii din Greci, Rudenii sau Cornăţenii nu au mai reuşit să ocupe un loc în divanul domnesc, altădată dominat de strămoşii lor.

Din perspectiva unei alte realităţi sociale, cea a familiei, parcurgerea documentelor epocii ne relevă în unele cazuri raporturi relativ complexe între indivizii ce o compuneau. Într-o societate în care speranţa de viaţă era destul de redusă, în care se refăceau căsătorii şi se constituiau noi familii, în care convieţuiau copii din mariajele precedente, apăreau adesea conflicte. Majoritare erau cele patrimoniale, generate de decesul unuia dintre soţi, între copii şi părinţii vitregi, în special cu mama vitregă supravieţuitoare, dar şi între fraţi, pentru moştenirea averii. Stările tensionate nu aveau cum să nu influenţeze relaţiile din interiorul acestor familii, cu efecte asupra coeziunii lor. O asemenea dispută a fost consemnată şi în familia Pârdescu, între Matei şi mama sa vitregă, Elina. Dar şi în cazul noului cuplu, Matei şi Caplea, deşi mărturiile documentare nu sunt explicite, sesizăm cel puţin pentru a doua parte a vieţii lor o anumită neîncredere între cei doi soţi, determinată probabil de dificultăţile cu care s-au confruntat. Este de presupus că şi absenţa descendenţilor direcţi a generat dezamăgire, o stare de neîmplinire.

Semnificativă pentru relaţiile din interiorul acestei familii, pentru coeziunea sau lipsa de unitate a membrilor ei este şi măsura în care şi-au asumat obligaţia de a media pentru mântuirea sufletului rudei decedate, precum şi opţiunea pentru locul înmormântării, acea solidaritate între vii şi morţi, care transgresează timpul şi spaţiul (imaginat ca „lumea aceasta" şi „lumea de dicolo"). Aproape toţi au optat pentru ca o comunitate monastică să împlinească toate cele potrivite pentru pomenirea lor, iar fiecare dintre membrii acestei familii s-au înmormântat în mănăstiri

diferite, Pană la Bistrița, Elina la Mihai Vodă, unde dorea să fie înmormântată şi fiica sa Alexandra, valorizând astfel relația cu copilul, în raport cu aceea cu al doilea soț, Matei la Brâncoveni, iar Caplea, alături de mama sa la Tismana, favorizând relația cu părinții.

Abordarea prezentă a vizat astfel rememorarea în linii esențiale, atât cât au permis documentele, a istoriei familiei Pârdescu de-a lungul a două generații, când de fapt au dobândit un anumit statut social, disputele patrimoniale care au marcat raporturile dintre membrii săi, precum şi dispozițiile lor testamentare, influențate de modul în care au conviețuit. În lipsa descendenților direcți, peste numele său, dar ulterior şi peste al satului prin care se identificaseră s-a aşternut colbul uitării.

ANEXE

1 **1680 (7188) februarie 28, Bucureşti**

† Милостїею Божїею Їѡ Шърбан воеводъ и господинъ въсое Земле Оуггровлахїеи, вн8к великаго покоинаго Їѡ Шърбан воеводъ. Дават господство ми сїю повѣление господства ми jupânésii Caplii, jupâneasa lui Matei postelnic Pârdescul, fata jupânésii Brânduşii ot Meanți ot sud Mehedinți, şi cu feciorii ei, câți-i va da Dumnezeu, ca să-i fie ei satul Slăvileştii ot sud Romanați, tot satul cu tot hotarul şi cu tot venitul, den câmpu, den pădure, den apă, şi cu 3 roate de moară în apa Oltului şi cu podul şi cu 10 case dă rumâni, anume: Costandin cu feciorii lui şi Stancul cu feciorii lui şi Ion cu feciorii lui şi Tatul cu feciorii lui şi Ianăş cu feciorii lui şi Nistor, fratele lui Ianăş, cu feciorii lui şi Cozma cu feciorii lui şi Arion cu feciorii lui şi Oprea cu feciorii lui şi Drăghici Cimpoiariul cu feciorii lui, şi cu casele boiereşti dentr-acestu sat şi cu toate dichisele casii.

Şi iar să-i fie moşia den Pârdeşti toată partea judecească, carea easte hotărâtă şi împietrită. Şi iar să-i fie moşiia den Pârdeşti care o au fostu cumpărat Pană[1] clucer, tatăl lui Matei postelnic, dă la jupâneasă lui Elina şi cu zapisul ei de vânzare şi cu mulți boiari mărturie.

Şi iar să-i fie moşiia den Răscăiați şi den Bălăneşti, toată partea cât au ținut Matei postelnic, precum scriu în cărțile de cumpărătoare de la călugării de la mănăstirea Hotăranii.

Şi iar să-i fie jupânésii Caplii toate viile de la Caracal, cât ține îngrădişul, şi viile de acasa!.

Acéste moşii şi rumâni şi vii şi cu alalte toate, precum scriu în sus, să le ție toate jupâneasa Caplea pre dăplin, pentru că acéste moşii şi vii şi rumâni den

Slăvileşti şi cu casele şi cu morile, cu podul şi cu alalte cu toate şi cu acéste moşii, afară den satul Slăvileştii, carii scriu mai sus, fost-au ale lui Matei postelnic Pârdescul, bărbatul jupânésii Caplii, dă le-au ţinut tot cu bună pace. Iar după acéea, Matei postelnic, el ajungându la lipsă şi la multă datorie, cât n-au mai avut cu ce se plăti de cătră datornicii lui şi cu altă nemaiavându ce să mai facă, el s-au sculat de au fostu vândut acéste moşii şi vii şi rumâni, toate câte sântu mai sus scrise, boiarinului domni<i>i méle Barbului peharnicul Urdăreanul, dereptu bani gata taleri 1 200, care să fac ughi 800, şi cu zapis de vânzare dă la mâna lui şi cu mulţi boiari mărt<u>rie iscăliţi în zapis. Şi au fostu luat aceşti bani toţi dăplin la mâna lui, dă au dat în trebile şi la datoriile lui.

Iar după acéea, nu multă vréme trecându, jupâneasa Caplea, jupâneasa lui Matei postelnicul Pârdescul, ea ne-ndurându-se de sat şi de munca ei ce au fost muncit, făcând şi unile şi altele pre lân<gă> casa şi socotindu cum va ieşi den munca ei, n-au vrut să lase[2] cum să fie vândute, precum le-a vândut bărbatul ei Matei postelnicul, ci au venit naintea domni<i>i méle la divan de au avut întrebăciune şi pâră de faţă cu boiarinul domni<i>i méle Barbul peharnic Urdăreanul. Şi aşa zicea jupâneasa Caplea naintea domni<i>i méle în divan, de vréme ci au vândut bărbatul ei Matei postelnic Pârdescul, iară ea nu să îndură de acel sat Slăvileştii, nici de munca ei, ca să lase[2] să fie pre mâinile altora striini, nici va ieşi den casa ei, ci easte ea mai volnică a face cum va putea dentr-ale ei zestre şi dentr-a ei agonesită şi va da toţi banii dăplin câţi scriu mai sus şi pentru Slăvileşti şi pentru alalte moşii, pre toate câte sânt mai sus-scrise.

Într-acéea, domnia mea am socotit şi am judecat pre dirept şi pre lége, dâmpreună cu toţi cinstiţii deregătorii domni<i>i méle şi cu direaptă judecata a divanului domni<i>i méle aşa s-au adevărat cum easte mai volnică jupâneasa Caplea a darea banii Barbului peharnic Urdăreanul şi a ţinea ea acéste moşii toate câte sânt mai sus scrise, căci sânt dăspre bărbatul ei, Matei postelnic şi fiindu munca ei dă atâta vréme. Numai atâta am răspunsu domnia mea jupânésii Caplii, să fie banii ce va da den zestrile ei şi dân agonesita ei, iar să va lua banii altora, să nu fie volnică a înturna banii Barbului peharnic, nici a lua ea aceste moşii cu banii altora.

După acéea, jupâneasa Caplea, ea după judecata domni<i>i méle, făcut-au cum au putut şi au însemnat toţi banii dântr-ale ei ce au avut şi dentr-a ei agonisită şi iar au venit cu toţi banii dăplin în divan naintea domni<i>i méle, fiindu şi boiarinul domni<i>i méle, Barbul peharnic, de faţă în divan. Deci domnia mea iar am judecat dempreună cu tot divanul şi am dat domnia mea jupânésii Caplii dă au dat toţi banii dăplin câţi scriu mai sus în mâna boiarinului domni<i>i méle Barbului peharnic, precum i-au luat şi bărbatul ei Matei postelnicul dă la Barbul peharnic.

Şi să-şi ţie jupâneasa Caplea satul Slăvileştii cu casele, cu toate dichi-surile şi cu toţi rumânii şi cu morile den apa Oltului şi cu podul şi cu viile dă

acasa şi cu viile dă la Caracal şi cu moşiia dân Pârdeşti şi dă la Răscăiați şi dă la Bălineşti, toate pre dăplin cum scrie mai sus şi cu tot venitul. Iară bărbatul ei Matei postelnicul să n-aibă nici cu unile nici o treabă, nici cu venitul moşiilor, nici cu nemic, pentru că dă către dinsul au fostu nişte moşii pierdute pentru ale lui datorii, iar jupâneasa lui Caplea le-au răscumpărat cu direaptă munca ei. Aşijderea să fie jupâneasa Caplea în pace de către toți datornicii cui va fi dator bărbatul ei, Matei postelnicul, nimeni de nimic să nu o tragă, nici să o bântuiască, nici să aibă treabă cu acéste moşii, deci să-şi caute ei cineşi datoriia lui la bărbatul ei Matei postelnicul, ce ar găsi dă ale lui, afară dântr-acéste moşii ce scriu mai sus, ei să-şi ia.

Iar jupâneasa Caplea să-şi ție moşiile acéste cu bună pace, să fie ei moşii ohabnice, stătătoare şi neclătite în véci. Iar cându ar ajunge jupâneasa Caplea la vreo lipsă şi ar vrea să vânză acéste moşii, să n-aibă voie a le vende într-altă parte, ci să le vânză iar boiarinului domni<i>i méle, Barbului peharnic. **И исправник, саам речи господства ми.**

Сеже исведителиє поставлѣм господство ми: Радȣ Настȣрел вел бан, Бадѣ вел ворник, Хризѣ вел ворник, Радȣ вел логофът, Барбȣл вел вистиер, Михаи вел спътар, Владȣл вел клȣчер, Костандин Бръньковеанȣл вел постелник, Дȣмитрашко вел пехарник, Алихандрȣ вел столник, Барбȣл вел комис. И исправник, Шърбан втори логофът.

И написах аз, Дȣмитрашко логофът, въ столничином ȣ Бȣкȣрещи, мѣсеца феврȣариє к҃и-го дъни и от Адама до нынєа, въ лѣт ҂зрпи[3].

Їѡ Шърбан воеводъ, милостиїю Божїю господинъ.

Їѡ Шърбан воеводъ <m.p.>

Шърбан втори логофът прочитеном.

DANIC, *Colecția E. Vârtosu*, I/244.
Orig. rom., pergament, sigiliu mijlociu timbrat.

---

1 **Паанъ.**

2 **Ласа.**

3 „Şi ispravnic, însăşi spusa domniei mele. Iată şi martori am pus domnia mea: Radu Năsturel mare ban, Badea mare vornic, Hrizea mare vornic, Radu mare logofăt, Barbul mare vistier, Mihai mare spătar, Vladul mare clucer, Constandin Brâncoveanul mare postelnic, Dumitraşco mare paharnic, Alexandru mare stolnic, Barbul mare comis. Şi ispravnic, Şerban al doilea logofăt.

Şi am scris eu, Dumitraşco logofăt, în scaun în Bucureşti, luna februarie a 28-a zi şi de la Adam până acum, în anul 7188 <1680>”.

2 **1688 (7197) noiembrie 20, Brâncoveni**

† Adecă eu, Mateiu postelnic snă Pană clucer Părdescul, făcut-am această a mea diiată la vréme de slăbiciune, temându-mă de moarte, la sfânta mănăstire Brâncovéni, unde easte hramul Uspeniia Bogorodiţe şi la părintele Ananiia egumenul şi la tot săborul sfintei mănăstiri, ca să fie de mare credinţă, cum să să ştie că fiind eu slab şi temându-mă de moarte, care easte tuturor creştinilor de obşte, şi neştiind în ce chip mă voi afla în ceasul morţii méle, că de la Dumnezeu multe daruri sânt la om, că unii să biruesc cu limbă slobodă şi-şi tocmésc toate până la săvârşitul lor, iar alţii mai nainte să trec cu tot graiul.

Pentru acéea, temându-mă şi eu că den munca casei méle va rămânea fără pomeană şi bietul sufletul mieu va zăcea la necăutare şi perire, ce am trimis la sfinţiia sa părintele egumenul Ananiia de la Brâncovéni şi la părinţii de acolo de au venit şi mi-au făcut aşezământ încă fiind eu în mente întreagă, pentru bietele oasele méle, ca după moartea mea să le ia sfinţiia sa să le ducă la sfânta mănăstire şi să caute de ticălos sufletul mieu şi de păcatele méle céle gréle, fiindu-mi sfinţiia sa şi duhovnic.

Într-acéea, eu încă den ce am putut am dat şi am miluit sfânta mănăstire pentru pomeana şi pentru sufletul mieu şi al părinţilor miei, <c>a să pomenească la sfântul jărtăvnic şi să mă grijască cum să cade, că să zice că ce vei da milă, acéea vei afla în mâna lu Dumnezău. Derept acéea şi eu încă am adaos la sfânta mănăstire Brâncovénii, unde vor zăcea oasele méle, că acolea mi-am iubit loc mai-nainte den viaţa mea, să ţie sfânta mănăstire satul Lazul ot sud Doljiu, toată moşiia, tot hotarul şi cu rumânii şi Crăişanii, moşie stearpă fără rumâni şi satul Turburea ot sud Doljiu, cu toată partea noastră de moşie şi cu vaduri de moară în apa Gilortului şi cu rumânii şi cu viia şi moşiia den Căpréni jumătate, fără rumâni.

Dat-am şi la sfânta mănăstirea Bistriţa iar pentru pomeana, unde să odihnesc răpusate oasele părintelui mieu Panii clucer, satul Cacoţii, moşie stearpă, fără rumâni şi satul Stâpniţa iar fără rumâni. Să le stăpânească acéste sate cum s-au rânduit, mănăstirea Brâncovénii şi mănăstirea Bistriţa pentru sufletele noastre cu pace. Aşjderea, şi den ţiganii ce sânt de casă de la tatu-miu, să ţie mănăstirea Brâncovénii jumătate şi mănăstirea Bistriţa jumătate, afară den Mateiu ţiganul cioban cu sălaşul lui, căci l-am vândut sfinţi<e>i sale mai nainte pe bani gata, cu zapis. Şi iar cu ţiganii ce să chiamă Pistrueştii să n-aibă treabă mănăstirea Bistriţa, că i-am cumpărat eu cu osteneala mea încă de la banul Radul Năsturel şi i-am dat mănăstirei Brâncovéni osăbi, ca să fie unde vor zăcea oasele méle de pomeană. Deci, pre această tocmeală şi aşăzământ al mieu să aibă a ţânérea sfintele mănăstiri ce scrie mai sus şi moşiile şi ţiganii cu pace.

Iar pentru o legătură ci au fost făcut tată-mieu cu bistricénii mai nainte, cu nişte scrisori, ca după moartea lui să i să ducă oasele în Bistriţa şi ce s-ar fi rânduit pentru daniia lui, să <ia> mănăstirea acéle scrisori ale tătâne-mieu, să nu

să ție în samă. Pentru că, trăind tată-mieu în urma acelor scrisori lungă viață şi fiind în gréle slujbe ale țărăi, cu multă cheltuială pân Țarigrad şi multe alte locuri, au căzut la multă datorie, cât era casa a să strica. Iar eu am făcut cum am putut în urma dumnealui şi n-am lăsat casa să să pustiiască, ci o am scos den datorie cu munca mea, precum scrie cartea mări<e>i sale lu Antonie vodă şi cartea sfinți<e>i sale părintelui Teodosie mitropolit, care am tras judecată la divan cum să n-aibă treabă nimenea cu ale casei, scoțindu-le eu den datorie.

Derept acéea, rămâind toate ale casăi pre seama mea, răscumpărându-le a dooa oară den datorie, am dat pentru sufletul tătâne-mieu mănăstirei Bistrețăi şi den moşii şi den țigani, cum scrie mai sus şi la sfânta mănăstire Brâncovéni asemene.

Iar pentru rândul datoriilor încă mărturisesc într-această scrisoare ca să n-aibă sfintele mănăstiri după moartea mea val, că eu cui am fost datoriu şi unde am eu datorii sânt scrisori, că eu altă datorie nu ştiu necăire, fără cât numai finului Matei chiurciubaşea taleri 150 încă den socoteala unor dobânzi, den nişte bani ce am fost luat de la dumnealor, care capetele s-au plătit şi dobânda au rămas. Deci, de-i vor ierta, bine vor face, Dumnezău să-i ierte şi pre ei, iar neputând să-i ierte, să va vende ceva dentr-ale méle şi să va plăti de la toți frăţeşte.

Iar céle ce rămân ale méle, să le ție sfintele mănăstiri pre tocmeala cum scrie mai sus, cu pace, fără de nici o gâlceavă, ca să le fie sfintelor mănăstiri de ajutoriu şi întărire şi părinților călugări de hrană, iar noao şi părinților noştri vécinică pomenire.

Derept acéea, am întărit această scrisoare a mea şi cu blestem, cum de s-ar scula cineva cu vreo gâlceavă să-i ispitească a lua cineva ceva den daniia mea sau să o strice şi să o calce această tocmeală a mea, au den neamul mieu, au dentr-alții, măcară cine ar fi, să fie blestemați de Dumnezău şi legați de 318 sfinți părinți de la Nechea, afurisiți, anatema, fierul, pietrele, lémnele să să treacă şi să putrezască, iar trupurile celor ce s-ar tinde a strica pomeana mea de la sfintele mănăstiri să stea întregi şi nedezlegate în véci, de casele şi de agonesitele lor să nu să aleagă nemeca, ca praful naintea vântului, lăcaşul lor să fie la un loc cu Iuda şi afurisitul Ariia. Amin.

Şi pentru mai adevărată credință, am întărit această scrisoare a mea cu iscălitura şi mărturii care să vor iscăli mai jos.

Şi am scris eu, Visarion proegumen ot Argeş, cu zisa dumnealui şi mărturisesc.

Pis noemvrie 20 dni, leat 7197 <1688>.

Az Matei postelnic Părdescul

Daniil iermonah cliséar ot B<râncoveni>

Iancul mărturie

Popa Petre mărturie

† Mihail iermonah ot Argeş martor

Visarion proin egumen ot Argeş martor
† Vasilie pârcălab ot mănăstirea Brâncovéni mărturie
Stanciul logofăt mărturie
Stoica pârcălabul mărturie[1].

DANIC, *Mănăstirea Brâncoveni*, XVIII/33.
Orig. rom., hârtie.

[1] Semnături autografe.

3 **1692 (7200) martie 23**

† Adecă eu Caplea Pârdeasca, coc<oa>na lui Laţco vel stolnic şi a jupânései Brânduşei stolnicései din Meanţi, dat-am al mieu zapis ca să fie de bună credinţă la mâna sfinţiei sale egumenului Atanasie şi la a sfinţi<e>i sale proegumenului Nicodim şi a tot soborul sfintei mănăstiri de la Tismana că am dat muşiia de la Meanţi cu viile şi din Văgiuleşti parâtea mea to<a>tă şi viile de la Oreaviţa, viile din dos, iar céle din faţă până voi trăi <să fie> pe sama mea, iar după mo<a>râtea tot la schit în Meanţi. Că am dat acéste moşii să dreagă casele şi biséreca, să puie un călugăr de <a>i mănăstirii să facă schit, să stăpânească acéste 2 moşii şi să ia tot venitul de pe eale din câmp, din păduri, din apă, ca să adaoge la sfânta mănăstire Tismana.

Să avem şi noi a mérge ca la o casă a noastră până vom fi cu zile. Şi ce va lua de pe ace<le> moşii să fie tot pe sama schitului, să să întărească şi să întemeéze până voi fi vie. Şi după mo<a>rtea mea, eu voi întări cu ce voi avea, după suf<l>etul mieu, cu tot, ca să mă caute părinţi să-mi ducă oasele să le puie lângă oasele maicăi mele la sfânta mănăstire, că am dat eu acéste moşii.

Iară cine s-ar ispiti cu vru gâlceavă să vii la mine până sânt vie şi în urma mea cine s-ar scula cu vreo gâlceavă asupra călugărului cari s-ar afla la schit să fie afurisit de vlădica Hristos şi de 318 oteţi.

Şi când am făcut acest zapis au fost mulţi megiéşi marturi.

Şi am scris eu mnogo greaşnic popa Gheorghe, cu învăţătura jupânései Caplei.

Measeţa martie dni 23, leat 7200 <1692>.

Şi mai pentru adeverită credinţa am pus pecetea să crează.

Eu Caplea Pârdeasca.
† Eu Jupa martor.

† Eu Nicula rumân martor.
† Eu Vâlsan rumânul martor.
† Eu Stelea fecior martor.
† Eu Oprea armăşăl martor.
Şi aceşti oameni țin de Pârdeşti.

DANIC, *Mănăstirea Tismana*, LXII/6.
Orig. rom., hârtie, sigiliu inelar.

THE LAST WILLS AND TESTAMENTS OF A BOYAR FROM OLTENIA AND HIS WIFE (SECOND HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY)

Abstract

The history of private life and family in the Romanian Ancien Regime, as well as the relationship between family members and their community still require further research at theoretical level and within case studies. An important avenue of research should concern less the politically powerful families but more the second and third rank nobles, who were part of solidarity and client networks, distributing and redistributing jobs and benefits.

In this study the author uses the testaments of Matei Pârdescu, a boyar from Oltenia, and his wife Caplea as a departure point for gaining insight into their life, following several leads: the relationships between family members and their community; the economic and social ties that shaped their life together; the affectionate bonds; the highs and lows of marital life; the bonds that were created amongs relatives and friends; and the final dispositions of each spouse.

ÎNTRE COROANELE ARPADIENILOR ŞI ASĂNEŞTILOR: IMPLICAȚIILE UNUI DOCUMENT DE LA BÉLA III

ALEXANDRU SIMON

Din vremurile tulburi de la sfârşitul veacului XII, când frații Asăneşti i-au desprins pe români şi pe bulgari de Imperiul Bizantin, pare să vină un document unic emis de Béla III al Ungariei (1172-1196) în favoarea credinciosului comite (conte) Narad (din păcate însă, singura versiune ajunsă în secolul XX a donației este o copie autentificată, cu greşeli, de la 1417).

Nos Bela dei gracia rex Hungariae, dantes pro memoria significamus quibus expedit universis presencium per tenorem, quod comes Narad vir nobilis natione theotonicus ex mitali [astfel în text] *progenie oriundus, nobis in diversis rebus regis nostri diversa fidelitatem opera exhibuisset, et specialiter cum contra furorem Bulgarorum et Rumeorum* [astfel în text; poate în original avea şi un *n*] *exercitum habuissemus generalem* [...] *Datum Bude, in octavis sancti Michaelis archangeli, anno domini M^{mo} centesimo LIII* [astfel în textul copiei] (28 septembrie *1153*! [i.e. 1194?; actul a fost confirmat de Béla IV (1235-1270), iar bulgarii au încetat să mai fie o putere între 1020 şi 1187, intrând în componența Imperiului Bizantin, astfel încât regii Béla I (1061-1063) şi Béla II (1131-1141) ies din discuție ca emitenți ai donației de față]).

Deşi era de *progenie oriundus* (adică venetic), *teutonul* se remarcase mai mult decât alții. Luptase şi în Austria (1173-1178), de unde se pare era originar, pentru Béla (în război cu ducele Henric II al Austriei, care-l sprijinea pe Géza, fratele şi rivalul lui Béla), pierzându-şi stăpânirile. Apoi adusese şi mai mult de 3 000 de germani în Ungaria (*adduxit secum plus quam tria millia theotonicorum, per quos maximam partem regni nostri desertam fecit populosam*). A fost răsplătit cu posesiunile Durugh, Cheh şi Lenged din comitatul Abaújvár (nord-estul Ungariei). Datorită poziției

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 127-136

geografice a domeniilor, donația confirmată anterior de Béla IV (1261), a fost autentificată de conventul de la Lelesz, lângă Kosice (1417). Doar autentificarea şi copia de la 1417 au supraviețuit secolelor, până la venirea armatei sovietice care a distrus arhiva Bátthyányi din Körmend, în care se păstrau. Distrugerea, comună tuturor epocilor, a privat cercetarea de poate cea mai veche atestare documentară a numelui de român[1].

Primii editori ai actului (Imre Nagy şi István Szentpetéryi) l-au considerat autentic. Cel dintâi a identificat *Rumenorum* cu românii (1891),

[1] Pentru donația lui Béla III, confirmarea lui Béla IV şi transcrierea de la 1417: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, VIII, editor Imre Nagy, Budapest, 1891, no. 5, p. 9-11; *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I-1, *1001-1270*, editor Imre Szentpétery, Budapest, 1923, no. 157, p. 50. Donația, ca şi alte documente, fusese omisă din colecția *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, editor Gusztáv Wenzel, I-XII, Pest, 1860-1874. Reproducem textul donației (din Arhiva familiei Batthyányi, Körmend, *Miscell. iur. divers. tang.*, 209) aşa cum a fost publicat de Imre Nagy (singura ediție in extenso), inclusiv marcațiile editorului [*igy* = astfel în text]. Pentru cea mai veche mărturie, din punct de vedere cronistic (în acest context): Şerban Turcuş, *Prima mărturie străină despre etnonimul român (1314)*, „Cele Trei Crişuri” (Oradea), seria a III-a, I (2000), 7-9, p. 1-14 (a se vedea şi Sergiu Iosipescu, La *Colonia delli Romani Negri che dicono Valacchi. La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siècle*, **RRH** (Bucarest), XVIII (1979), 4, p. 673-685). În legătură cu poziția geografică şi politică a familiei comitelului (dacă n-avem de a face cu un titlu austriac, poate de Abaujvár), este de reținut poate şi că un urmaş al acestuia, Benedict de Narad, a fost castelan de Borsod (tot în nord-estul Ungariei) şi apropiat al lui Ladislau IV Cumanul (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, editor György Féjer, VII-3, *Supplementare*, Buda, 1835, p. 273). Pentru răscoala Asăneştilor: Boris Primov, *Crearea celui de al doilea țarat bulgar şi participarea vlahilor*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (secolele XII-XIX). Studii*, I, editor Eugen Stănescu, Bucureşti, 1971, p. 9-56; Nicolae Şerban Tanaşoca, *De la Vlachie des Assénides au second Empire Byzantin*, **RESEE**, XIX (1981), 3, p. 581-594; *Răscoala şi statul Asăneştilor*, editor E. Stănescu, Bucureşti, 1989; Florin Curta, *South-eastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge, 2006, p. 357-365. Pentru *loca credibilia*, în cadrul conventurilor şi capitlurilor din regatul ungar medieval: Tamás Kőfalvi, *Places of Authentication (loca credibilia)*, în *Chronica. Annual of the Institute of History* (Szeged), II (2002), p. 27-38; Károly Vekov, *Locul de adeverire din Alba Iulia (secolele XIII-XVI)*, Cluj-Napoca, 2002; Zsolt Hunyadi, *Administering the Law: Hungary's loca credibilia*, în *Custom and Law in Central Europe*, edited by Martyn Rady, Cambridge, 2003, p. 25-35. Din punct de vedere comparativ, un alt aspect este de menționat aici. Conventul din Cluj-Mănăştur, cu peste 3 100 de acte emise (1413-1500), are de aproape patru ori mai multe documente cunoscute decât toate domniile din Țara Românească şi Moldova, la un loc, în secolul XV. Evident pentru secolele anterioare comparația este şi mai dură (Al. Simon, *Ştefan cel Mare şi Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 33-35).

Cel de al doilea a propus, cu semnul explicit al întrebării, identificarea lor cu rutenii (1923). La 1925, János Karacsonyi a inclus donația pe lista documentelor ungare false, motivând sumar că stilul actului este de secol XV şi că la *1153* nu domnea Béla III. Autoritatea lui Karacsonyi explică de ce istoricii maghiari nu mai iau în calcul actul ca autentic (din câte se pare, cei români nu se ocupaseră de el nici înainte de „verdict"). Totuşi Karacsonyi a omis două aspecte elementare, decurgând din însuşi textul de la 1417. Donația fusese autentificată şi întărită de Béla IV. Stilul (ductul cu precădere) de la 1417 nu avea cum să nu fie de secol XV, fiind vorba şi de o copie făcută în pripă, cu greşeli, cea mai evidentă: anul donației (un falsificator, mai ales dacă era un copist cu experiență cum trebuiau să fie cei de la conventul de la Lelesz şi-ar fi dat mai mare silință). Un falsificator nici nu s-ar fi complicat cu formula *Rumeorum.* Ar fi pus fie *V*<a>*lachorum*/ *Olachorum*, fie *Ruthenorum* (denominațiunile curente din regat de peste două secole), fie orice altceva. În aceste condiții, donația trebuie să fie socotită drept autentică[2].

Rume<n>*orum* însă poate fi o greşeală de copist, forma corectă inițială fiind *Ruthe*<n> *orum*. Posibilitatea este sprijinită de politica rusească

---

[2] János Karacsonyi, *Hamis oklevelek* [Documente false], Kolozsvár, 1925, no. 60, p. 10-11; *Hazai okmánytár*, no. 5, p. 10-11; *Regesta regum stirpis Arpadianae*, I-1, no. 157, p. 50. Interesant este că în „prima ediție" a lucrării sale (*Hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* [Lista diplomelor false, datate greşit sau nedatate anterioare anului 1400], Budapest, 1902), János Karacsonyi (membru al Academiei Maghiare de Ştiințe, ca şi István Szentpéteryi şi Imre Nagy) n-a trecut donația printre numeroasele falsuri medievale identificate care au contribuit decisiv la impunerea autorității sale. Nu este exclus ca în acest context, un rol aparte să-l fi jucat şi polemicile sale cu parte din autorii români (Karacsonyi a continuat să muncească şi trăiască la Cluj, unde a murit la 1929), motivate şi de „disputa continuității" (în acest context, a se vedea şi demonstrația sa legată de un document controversat la românii din Secuime în secolul XIV, demonstrație acceptată de editorii seriei C, *Transilvania*, din *Documente privind Istoria României*, I, *Veacurile XI-XIII*, Bucureşti, 1952, p. 375; pentru alte detalii: Gusztáv Mihály Hermann, „*Villa nostra olachalis* (Egy hamis oklevél utóéleteről)" [*Villa nostra olachalis* (despre viața de după a unui document fals)], în *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről* [Minoritatea majoritară: studii asupra istoriei românilor din Secuime], editori Nándor Bardi şi G.M. Hermann, Csíkszereda, 1999, p. 7-24). În ceea ce priveşte neluarea în seamă a acestui document de către istoriografia română, cel mai bun exemplu sunt valoroasele sintezele ale lui Adolf Armbruster care folosesc cvasi-exhaustiv toate sursele cunoscute în această materie (cu titlu de exemplu: *Der Donau-Karpatenraum in den mittel-und west-europäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts: eine historiographische Imagologie*, Köln-Wien-Graz, 1991; *Romanitatea românilor: istoria unei idei,* Bucureşti, 1993[2])

a lui Béla III. El a reuşit chiar să se înstăpânească pentru scurt timp asupra Haliciului (între 1188 şi 1189/1190) al cărui cneaz detronat, aliatul său, Vladimir II îi ceruse ajutorul (după aceea, relaţiile au revenit la normal). Însă distanţa geografică dintre ruteni şi bulgari era şi este imensă. Ei n-au fost nici asociaţi în confruntările dintre Ungaria şi Asăneşti din anii 1190. Mai mult, se foloseseşte *exercitum* (*oaste* la singular). Aceasta exclude posibilitatea ca Narad să fi fost răsplătit pentru două campanii distincte, contra bulgarilor, respectiv contra rutenilor. Potenţiala identificare (nepropusă nici de istoricii maghiari) a acelor *Rumeorum* cu romeii (*Romeorum*), adică cu bizantinii este şi mai puţin plauzibilă. Asăneştii s-au revoltat împotriva Bizanţului, al cărui aliat Béla III era. A şi intervenit în sprijinul Comnenilor (se pare şi că Béla, crescut ca prinţ pe malul Bosforului, a fost cel care a introdus crucea dublă, patriarhală, de sorginte bizantină, pe stema regatului *latin*, apostolic şi marianic, al Ungariei). Ca atare, acei *Rume*<n>*orum* trebuie să fi fost românii, aliaţi cu bulgarii, în luptă atât cu Bizanţul, cât şi cu Ungaria[3].

Revolta Asăneştilor a izbucnit la 1187. Béla III a murit la 1196 (23 aprilie). Astfel acţiunea lui Narad contra bulgarilor şi românilor şi donaţia din 28 septembrie, trebuiesc plasate în intervalul 1188-1195. Este posibil ca anul donaţiei să fi fost chiar 1194 (după cum propunea deja Nagy). La 1194, conform promisiuni făcute ginerelui său, împăratul Isaac II Angelos, de a-l sprijini cu oastea de la Vidin, Béla a trimis trupe contra insurgenţilor. Acţiunea lui Narad poate şi să fi avut loc şi mai devreme (1190-1192), în contextul deschis de trecerea împăratului Frederic I Barbarossa prin Balcani, în vremea Cruciadei a III-a (atât Asăneştii, cât şi Bizanţul au căutat să-i câştige bunăvoinţa; el a evitat însă să se implice în

[3] Pentru epoca şi politica lui Béla III a se vedea cu precădere Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest-Amsterdam, 1970, p. 85-88; Zoltán J. Kosztolnyik, *The Church and Béla III of Hungary (1172-1196): The Role of Archbishop Lukács of Esztergom*, în *Church History: Studies in Christianity and Culture* (Cambridge), XLIX, 1980, 4, p. 375-386; Ferenc Makk, *The Arpáds and the Comneni: Political Relations between the Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Szeged, 1989, p. 177-185; Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos. 1143-1180*, Cambridge, 1993, p. 83-92; Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans 900-1204*, Cambridge, 2000, p. 278-285; Martin Dimnik, *The Dynasty of Chernigov. 1146-1246*, Cambridge, 2003, p. 189-196. Întrucât sursele disponibile pentru această perioadă sunt în general relativ puţine şi destul de bine cunoscute ori doar citate, limităm trimiterile în principal la lucrări care conţin trimiteri la sursele păstrate şi analize speciale şi relevante pe baza acestor informaţii de epocă.

luptă, mai ales de partea lui Isaac, în ciuda intervenţiilor lui Béla, spunând că obiectivul său era Ierusalimul cucerit de Saladin la 1187). Isaac pornise contra „confederaţiei balcanice”, a auxiliariilor ei cumani şi a aliatului ei Ştefan Nemanja, marele jupan sârb. Deşi a avut susţinerea lui Béla cu care se şi întâlnise pe Sava (1190 ori 1191), Isaac nu a a obţinut succesele dorite. Cert este că la 1199, în maniera aproape banală în care câţiva ani mai devreme Béla III vorbise în donaţia sa pentru Narad despre *rumeni*, Inocenţiu III îi scria lui Ioniţă Caloian despre strămoşii săi *romani*. În scurt timp, Ioniţă se lupta oficial pentru coroana sa cu acest argument[4].

[4] În acest cadru (predominant pe baza materialelor citate în nota precedentă şi a bibliografiei acestora), discuţia este de purtat atât pe plan istoriografic, cât şi pe cel al analizei (interne şi externe) a surselor de epocă (trebuie subliniat că în absenţa originalului sau măcar a autentificării de la anul 1417, toate discuţiile sunt conjecturi).

4.1. Sub raport istoriografic sunt de reţinut în principal două aspecte, primul în plan sudic, cel de al doilea în plan nordic. *4.1.1.* Datarea evenimentelor balcanice dintre marşul lui Frederic I (iarna lui 1189-1190) şi noua ofensivă a lui Isaac II din primăvara lui 1195 (în cursul căreia a fost şi detronat şi orbit de fratele său Alexios, punând bazele crizei care a dus la „deturnarea” veneto-francă a Cruciadei a IV-a şi la prima cucerire a Constantinopolului la 1204) este extrem de problematică, putându-se doar spune că între (cel târziu) 1192 şi 1194 (acţiunea ungară) a fost o perioadă de relativă acalmie. *4.1.2.* Deşi a evitat să se implice formal în conflictul balcanic (bizantino-ungaro-bulgaro-vlah), Frederic I l-a sprijinit pe Vladimir II, care scăpase din captivitatea lui Béla III şi fugise la împărat. Susţinut diplomatic şi dinastic de Frederic I şi militar de vasalul acestuia, ducele Cazimir II al Poloniei, Vladimir II, altminteri un incompetent, a putut reveni pe tronul său de la Halici. A rămas cneaz până la moartea sa (1198/ 1199), concentrându-se asupra conflictelor ruseşti (în disperare de cauză, împăratul Alexios III Anghelos a apelat apoi la succesorul lui Vladimir II, Roman Mstislavić care a intervenit împotriva cumanilor, aliaţii lui Ioniţă Caloian, care distrugeau poziţiile bizantine din aria estică a Dunării de Jos şi până în Tracia). Succesul halician al lui Vladimir II poate fi considerat încă un indiciu că la sfârşitul secolului XII (şi la începutul veacului următor), atât puterea imperială, cât şi cea papală nu erau interesate să susţină Buda sau Bizanţul, ci mai curând adversarii lor, între care un loc de frunte şi-l câştigaseră *rumeni*-i (pe lângă materialele citate anterior, vezi George Vernadsky, *History of Russia*, II, *Kievan Russia*, New Haven-London, 1948, p. 271-275, Jan Louis Van Dieten, *Niketas Choniates*: *Erläuterungen zu den Reden und Briefen, nebst einer Biographie,* Berlin-New York, 1971, p. 83-85; Simion Franklin, Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus'. 750-1200*, London-New York, 2005, p. 364-367; István Vásáry, *Cumans and Tartars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005, p. 42-46; Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid Thirteenth Century*, Leiden-Boston, 2009, p. 132-141.

4.2. Din punct de vedere al analizei sursei, datele sunt cel puţin la fel de dificile. *4.2.1.* În calendarul roman, sărbătoarea Sfântului Arhanghel Mihail cade pe 29 septembrie (chiar dacă *octavis* poate fi o greşeală de copist, greu de crezut totuşi, data în

Este greu de spus cât din această afirmare şi asumare a romanităţii s-a datorat papei Inocenţiu III, respectiv împăratului de Apus Frederic I Barbarossa, şi cât a fost rodul unei identităţii locale deja conturate. Sigur este însă că urmaşii lui Béla III au făcut tot posibilul să întrerupă legăturile dintre Roma şi noile puteri balcanice (Serbia şi Bulgaria-Vlahia), care-şi aşteptau coroanele de la papalitate. N-au izbutit decât să întârzie (destul de mult totuşi în cazul Serbiei) primirea lor. Roma avea să piardă „partida”, când se simţea mai sigură pe ea (cu un împărat latin la Constantinopol), datorită conflictelor dintre puterile balcanice, revirimentului bizantin din exilul de la Niceea şi rezistenţei anti-romane pornite de pe platourile Muntelui Athos. La mijlocul anilor 1230, în ajunul marii invazii tătare (1241), Roma trebuia să accepte că Ungaria rămânea singurul ei regat misionar din sud-estul Europei. Astfel, în preajma anului 1250, regele Béla IV a putut lansa „conceptul” de *poartă a creştinătăţii* aplicat Ungariei şi pretinde libertate de la Roma în administrarea, conformă cu realităţile locale şi interesele sale, a frontierei creştinătăţii (succesorii regelui Béla IV, fie Ludovic I de Anjou, fie Vladislav I (III) Jagiello sau, mai ales, Matia Corvin,

sine nu poate fi mult anterioară ori ulterioară sărbătorii, cel mai greu de greşit). *4.2.2.* În acelaşi registru al analizei, ce cuvin reţinute şi alte aspecte de ordin documentar şi paleografic (întrucât în colecţia **DIR. C**, în care au fost publicate în anii 1950 actele privind voievodatul înainte de mijlocul secolului XIV, sursele figurează doar în traducerea lor în română, elementele sunt extrase în primul rând din culegerile maghiare anterior menţionate şi din *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*/ *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levelek és más irásos emlékek Erdélyi történetéhez*, editor Zsigmond Jakó, I, *1023-1300*, Budapest, 1997, cu informaţii suplimentare). 4.2.2.1. În raport cu datarea la 1194 a donaţiei, în plan paleografic datarea la 1195 este mai puţin plauzibilă. *LXXXXIIII* este mai uşor de greşit şi schimbat, cu pierderea zecilor, în *LIII*, decât *LXXXXV*, caz în care greşeala ar fi implicat şi schimbarea lui *V* în III, mai greu de greşit decât *IIII*, cum se scria de obicei IV, în *III*. 4.2.2.2. În cazul în care actul ar fi databil la 1190-1191 sau 1192 (în raport cu evenimentele de la 1189-1190 ori de la anul 1191) eroarea, provenită poate mai mult decât în primul caz din uzura documentului, ar corespunde lecturii eronate a unei combinaţii de tip *LXXXX* (*I, II* sau *III*), care a devenit *LIII*. Datorită numărului de *X*-uri transformate în *I*, cel mai plauzibilă datare, în acest context timpuriu, ar fi la 1190 sau 1191. *4.2.3.* Indiferent de datare, se cuvin reţinute alte două aspecte. 4.2.3.1. Sunt destul de puţine la număr cazurile în care în secolele XII-XIII mileniul şi secolul sunt marcaţi ca *MC* (*C*) şi nu ca în cazul de faţă prin *milessimo* (*M*^{mo}) *centessimo*. 4.2.3.2. Sunt practic la fel de rare cazurile în care donaţia survine imediat după conflict, ceea ce lasă loc, şi în cazul datării donaţiei la 1194/1195, posibilităţii ca acţiunea militară din sud a lui Narad să fi avut loc mai devreme (la 1189-1191).

s-au prelevat şi au dezvoltat „unicitatea” cruciată regală ungară). Aceasta însă ar fi putut-o face la fel de bine şi regele Béla III care, înainte de moartea sa prematură jurase că va pleca în cruciadă (prin Balcani)[5].

Înainte de Sigismund de Luxemburg şi Matia Corvin şi după „experienţa orientală” a lui Ştefan I, Béla III a fost regele ungar cel mai apropiat de lumea greacă (bizantină), în care şi-a şi petrecut o bună parte din viaţă (1164-1172). În urma tratatului dintre fratele său Ştefan III şi Manuel I Comnenul, Béla a fost trimis ca ostatec la Constantinopol. Tânărul vlăstar arpadian a reuşit să câştige simpatia împăratului Manuel I, al cărui succesor desemnat a şi fost până la naşterea lui Alexios (1166). Mai mult, Béla l-a şi însoţit pe Manuel în campaniile sale ungare (1164-1166), când v(a)lahi i-au deschis împăratului drumul carpatic în regat, iar alţi valahi, în serviciul coroanei ungare, i s-au opus. A fost cel mai bun prilej pentru Béla de a-i cunoaşte pe diferiţii „urmaşi ai Romei”. Ei nu-şi spuneau v(a)lahi, precum puterile care-i stăpâneau direct sau nominal, ci români/rumâni. Era unul dintre marile motive pentru care cronicari bizantini, obligaţi măcar parţial să le recunoască acea origine, nu aveau adesea vreun cuvânt bun la adresa lor. Erau *nişte barbari* care-i concurau pe bizantini, care la rândul lor nu-şi spuneau bizantini ori greci, ci romani/romei. Când a izbucnit şi s-a propagat violenta revoltă numită a Asăneştilor, Béla III ştia foarte bine cu ce avea de a

[5] Pentru evenimentele balcanice şi nord-dunărene din ultimii 15 ani ai secolului XII: Robert L. Wolff, *The Second Bulgarian Empire: Its Origin and History to 1204*, în *Speculum* (Cambridge, Mass.), XXIV (1949), p. 167-206; Robert Browning, *A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century*, **BSt** (Sofia), II (1961), p. 173-214 (pentru 1164-1166); Klaus-Peter Todt, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und Byzanz*, în *Hellenika. Jahrbuch für die Freunde Griechenlands* (Schlitz, Hessen), [XXVIII] (1993), p. 132-172. În completare nordică, trebuie amintite articolele Martei Font, *Ungarn, Polen und Galizien-Wolhynien im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts*, în *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), XXXVIII (1993), p. 27-39; Eadem, *On the Frontiers of West and East: The Hungarian Kingdom and the Galician Principality between the Eleventh and the Thirteenth Centuries*, în *Annual of Medieval Studies at C*<entral> *E*<uropean> *U*<niversity> (Budapest), VI (2000), p. 171-180 (problema celor două, în fapt trei, fronturi zonale de expansiune ale regatului ungar). Pentru conceptele „misionare” dezvoltate de regatul ungar în urma crizelor provocate de invazia tătărească şi de afirmarea Asăneştilor (1190/1200-1250), vezi aici Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and* Pagans *in Medieval Hungary, c. 1000-c. 1300*, Cambridge, 2001, passim; Eadem, *Hungary, The Gate of Christendom*, în *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, edited by David Abulafia, N. Berend, Aldershot, 2002, p. 195-215.

face, atât ca rege al Ungariei, cât şi ca fost *despotes* şi mai apoi (după 1166) doar *kaisar* al Imperiului Bizantin[6].

Astfel, este poate firesc ca Béla III a fost primul care i-a înregistrat pe români ca români (nu este însă exclus ca el să fi avut predecesori în

[6] Pentru Béla III şi Bizanţul în mod special în acest context, a se vedea, pe lângă sintezele citate anterior ale lui V. Spinei, F. Curta, I. Vásáry şi lucrările de la notele 3 şi 5, şi studiul lui Zoltán Farkás, *On the Betrothal of Béla-Alexios*, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), XLIV (2004), 2-4, p. 365-373. Béla III este legat de istoria românilor şi într-un alt mod aparte, delicat chiar. Acel *Magister P* (Notarul anonim) a fost adesea socotit un cleric credincios al acestui rege. Modul în care şi-a scris lucrarea însă şi felul în care tratează detaliile de la est de Tisa duc mai curând la un cleric, tot credincios, al regelui Béla I (Tudor Sălăgean, *Ţara lui Gelou. Contribuţii la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006; Idem, *Consideraţii asupra datării Gestei Notarului Anonim al regelui Béla*, în *Vocaţia istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea şi Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 461-480; pentru datarea *Gestei* în vremea regelui Béla III, vezi Alexandru Madgearu, *Denumirea Mării Negre în Gesta Hungarorum a Notarului Anonim*, în *Ephemeris Napocensis* (Cluj-Napoca), XIX (2009), p. 177-182; şi anterior Idem, *The Romanians in the Anonymous* Gesta Hungarorum. *Truth and Fiction*, Cluj-Napoca, 2005, p. 15-20). Ţinând cont de experienţa bizantino-v(a)lahă a lui Béla III (numit şi *Bela Graecus* în regatul său de către Simon de Keza în cronica sa de secol XIII; *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadianae gestarum*, editor I. Szentpétery, I, Budapest, 1937, p. 183: *post hunc regnavit Bela Graecus*) şi de *rumeni*-i din donaţia sa către Narad, putem spune că un supus şi apropiat al lui Béla III, cum ar fi trebuit să fie acel *Magister P*, ar fi prezentat diferit lucrurile decât a făcut-o autorul *Gestei* (care pentru românii din regatul ungar, din părţile estice ale acestuia, încă relativ slab controlate de autoritatea regală, inclusiv în părţile vestice ale Transilvaniei, foloseşte *olachi*). Totodată, în contextul acelor ostilităţi politice din anii 1190-1210, în care Béla III şi urmaşii săi (Emeric, în special, şi Andrei II) s-au situat, inclusiv din punct de vedere bizantin, în tabăra diametral opusă Asăneştilor, este greu de crezut că românii au răsărit dintr-o dată în regatul ungar la trecerea dintre secolele XII-XIII, de când datează primele documente certe care să ateste prezenţa românilor în regatul Sfântului Ştefan, cu aproape trei decenii înainte de „persecuţiile" ţarului Ioan II Asan (în acest context, a se vedea, în egală măsură, datele şi argumentele din *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, coordonator Imre Lukinich, editori László Gáldi, Antál Fekete Nagy, László Makkai, Budapest, 1941; şi din Ioan Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944). Pe de altă parte, *rumeni*-i din donaţie sunt dificil de localizat geografic, date fiind numele de *olachi* folosit de *Magister P*. pentru românii din regatul ungar şi ajutoarele primite de Asăneştii de la nord de Dunăre, mai ales de la cumani. Cum şi acţiunile militare pro-bizantine ale Budei sub Béla III au avut loc la sud de Vidin, *rumeni*-i sunt greu de aşezat la nord de Dunăre (caz în care, ar fi fost legaţi de cumani, o ameninţare cel puţin la fel de mare pentru coroană din punct de vedere al stabilităţii frontierelor răsăritene ale Regatului Ungariei, cumanii nefiind însă menţionaţi în donaţia aflată în discuţie).

acest plan), nu pentru a flata orgolii ori răsplăti aliaţi, ci pentru a recunoaşte un pericol. Romanitatea românilor va apărea tot mai pronunţat pe parcursul secolelor următoare, ajutată de umanism, predominant în contexte politice papale (ca în cazul acelor *Olachi Romani* pe care-i conducea, la 1345, spre papalitatea, de la Avignon atunci, Nicolae Alexandru, un drum blocat de către regele Ludovic I de Anjou). În plan politic, aceşti români nu mai puteau conta, altfel decât primii Asăneşti, decât pe un mal al Dunării, în sud puterea lor rispindu-se în secolul XIII între *greci* şi *slavi*. Atunci, două căi par să se fi deschis *rumeni*-lor. Una ducea spre o istorie de auxiliari sau supuşi rebeli (care par să se fi înţeles adesea cel mai bine cu puterile de sorginte orientală, cumanii, tătarii ori turcii), cu reuşite mai curând individuale, decât „colective". Celalaltă cale, desprinsă oarecum din prima, şi trecută şi prin penele atonite strânse de Paisie de Hilandar şi de tradiţiile bulgare ale *vlahilor păroşi* izgoniţi de Ioan (II) Asan (în anii 1230), pentru că erau *catolici* şi vorbitori de *latină*, ducea la afirmarea românilor la nordul Dunării. Aici, măcar pentru cei ce vor fi fugit din ţaratul devenit exclusiv bulgar, cel mai sigur loc se găsea, paradoxal, sub autoritatea nominală (mai ales) a Sfintei Coroane. El era viitoarea Oltenie[7].

[7] Evident orice discuţie privind problema alungării *românilor* trebuie să pornească de pe baze ştiinţifice echilibrate (din acest punct de vedere, a se vedea abordarea propusă de către Stelian Brezeanu, *Imperator Bulgariae et Vlachiae. În jurul genezei şi semnificaţiei termenului Vlachia din titulatura lui Ioniţă Asan*, **RdI** (Bucureşti), XXXIII (1980), 4, p. 651-674). Este imposibil de acceptat că zeci, sute de mii de oameni puteau trece prin teritorii conflictuale fără ca mişcarea lor să fie înregistrată de vreun act. Pe de altă parte, este dificil de crezut că, mai ales în zonele (cheie) disputate, stăpânite apoi direct de el, elementul românesc s-ar fi putut impune fără o „infuzie" de populaţie în raport cu celelalte etnii politice (câteva consideraţii preliminare la Al. Simon, *În jurul Carpaţilor. Formele şi realităţile genezei statale româneşti,* Cluj-Napoca, 2002, p. 10-12). Din acest punct de vedere, tradiţiile şi legendele bulgare privind condamnarea vlahilor pentru latinitatea lor ar putea fi şi ele utile (a se vedea aici şi un pasaj remarcabil, extras dintr-o legendă culeasă în secolul XIX în nord-vestul Bulgariei, la Vintilă Mihăilescu, *Imagini ale celuilalt. O perspectivă antropologică*, în *Reflecţii asupra diferenţei*, editori Irina Culic, István Horváth, Cristian Stan, Cluj-Napoca, 1999, p. 106-107). Cât priveşte „problema Olteniei", nu este nevoie să se forţeze uşi deschise şi să se promoveze interpetări hazardate cu mobiluri extra-ştiinţifice, sursele, indiferent de cât de puţine sau de laconice sunt ele, având glasul lor şi nemaitrebuind „forţate să vorbească" (în acest sens, din punct de vedere al raporturilor Olteniei/ al nordului ei, al Gorjului, cu Ţara Haţegului, o analiză lucidă la T. Sălăgean, *Note asupra relaţiilor dintre voievodatul lui Litovoi şi Ţara Haţegului*, în *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, editori Ionel Cândea şi Cristian Luca, Brăila, 2009, p. 115-122). În încheiere, ar fi poate şi de reţinut, atât în raport cu documentul arpadian în discuţie, cât şi cu

BETWEEN THE CROWNS OF THE ARPADIANS AND THE ASEN FAMILY: IMPLICATIONS OF A CHARTER FROM KING BÉLA III

Abstract

Since the troubled late 12th century, when the Asen brothers separated the Romanians and the Bulgarians from the Byzantine Empire seems to have survived a unique document issued by Béla III of Hungary (1172-1196) in favour of Narad, his faithful count (earl). Unfortunately, however, the only version of this donation that has survived to the 20th century is an authenticated copy, with errors, dating from 1417. Although of *progenie oriundus* (i.e., a foreigner), the *Teuton* had stood out from the crowd. He had also fought for Béla (who at the time was at war with duke Henry II of Austria, a supporter of Géza, Béla's brother and rival) in Austria (1173-1178), wherefrom Narad seems to have come, and had lost his properties. Then he had brought over 3,000 Germans (*adduxit secum plus quam tria millia theotonicorum, per quos maximam partem regni nostri desertam fecit populosam*) to Hungary. He was awarded the properties of Durugh, Cheh and Lenged in Abaújvár county (north-eastern Hungary). Due to the location of these estates, the above-mentioned donation, confirmed by Béla IV (1261), was authenticated at the convent of Lelesz, near Kosice (1417). Only the authentication and the 1417 copy survived the centuries, until the arrival of the Soviet army, when the Bátthyányi archive in Körmend, where these documents were kept, was destroyed. Thus, destruction, a trait that is common to all periods in history, has deprived the researchers of what would perhaps be today the earliest document attesting the word *Romanian*.

relația dintre regalitatea ungară şi românii supuşi acesteia, faptul că, la mai puțin de două decenii de la autentificarea de către conventul din Lelesz (1417) a donației lui Béla III [1194] şi a întăririi acesteia de către Béla IV (1261), pentru Sigismund de Luxemburg în dispozițiile sale militare, atât *vlahii* din Peninsula Balcanică (Croația), cât şi *românii* din regatul ungar şi din „dependințele vasalice" ale acestuia figurau ca *valahi* (*Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns*, [I], *1301-1457*, editori Ferenc Döry, György Bónis, Vera Bácskai, Budapest, 1976, *1432-1433*, *Propositiones*, art. XXI, p. 418, 420: [...] *totum regnum Croatie et* ***Walachi*** *in eo existentes, cum potentiis eorum* [...] *waywoda Moldavus contra Turcos et partes Transalpinas, cum tota potentia*, *Saxones, Siculi, nobiles* ***Walachi*** *partium Transsylianarum, cum potentia* [...] *Despotus cum quantis potest* ***Walachi****, Sclavi et Iuanchi, Comani et Philistei*).

ROLUL MILITAR AL NOBILIMII
ÎN TRANSILVANIA PRINCIARĂ

FLORIN ARDELEAN

Sfârşitul Evului Mediu a fost marcat de o serie de schimbări profunde ce au afectat pe termen lung civilizaţia şi cultura europeană. Războiul şi organizarea militară au înregistrat în această perioadă poate unele dintre cele mai spectaculoase transformări, ce au schimbat nu doar caracterul propriu-zis al conflictelor militare, ci societatea europeană în întregul ei. Rezultatele cercetărilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea a determinat mulţi istorici să afirme cu un oarecare entuziasm că perioada modernă timpurie a cuprins în limitele ei cronologice desfăşurarea unei adevărate „revoluţii militare”. Caracterizată prin creşterea importanţei armelor de foc şi mai ales a artileriei grele, afirmarea superiorităţii infanteriei, apariţia unor noi tipuri de fortificaţie, o nouă organizare internă a armatelor precum şi lărgirea corpului de ofiţeri[1], această revoluţie a prilejuit schimbări majore şi în ceea ce priveşte rolul militar al nobilimii.

Deşi războiul modern timpuriu şi-a schimbat destul de radical caracterul, ieşind de sub monopolul cavaleriei grele, nobilimea a continuat să participe activ la organizarea şi conducerea armatelor. Originea nobilă a continuat să fie privită ca un semn al calităţilor marţiale, asigurând celor care puteau să dovedească o asemenea origine o ascensiune rapidă în ierarhia militară a statelor premoderne. Reprezentanţii nobilimii au fost atraşi încă de la începutul secolului al XVI-lea în corpul de ofiţeri

[1] Frank Tallet, *War and Society in Early Modern Europe 1495-1715*, London and New York, 1992, p. 1-2; *Europe 1450 to 1789. Encyclopedia of Early Modern Europe*, ed. John Dewald, IV, New York, 2004, p. 117-137; Christen Jörgensen, Michael F. Pavkovici, Rob S. Rice, *Fighting Techniques of the Early Modern World. AD 1500 ~ AD 1763. Equipment, Combat Skils, and Tactics,* New York, 2005, *passim*; Geoffry Parker, *The Limits to Revolutions in Military Afairs: Maurice of Nassau, The Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy*, în „The Journal of Military History”, nr. 71, 2007, 331-332; Thomas Arnold, *Renaissace at War*, London, 2001, p. 17-18.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 137-148

al armatelor permanente, care în această perioadă a avut o evoluție numerică ascendentă. În vârful ierarhiei militare s-au poziționat reprezentanții marii nobilimi, care pe lângă prestigiu dețineau şi o putere economică semnificativă ce le permitea să susțină financiar regimentele pe care le conduceau. Deşi statul se ocupa de finanțarea minimală a armatelor, anumite cheltuieli reveneau „patronilor de regimente" care acopereau în unele cazuri costuri legate de armament, aprovizionare sau chiar pregătire. Aceste sacrificii pecuniare erau însă mai apoi răsplătite de monarh prin acordarea de beneficii şi onoruri[2]. În secolul al XVII-lea elita Europei de Vest a devenit o nobilime a funcțiilor şi a slujbelor în folosul statului absolutist (*service nobility*). Familiile nobile au început să furnizeze statului personalul specializat necesar instituțiilor de conducere, administrative, centrale şi locale şi, nu în ultimul rând, armatei. În viziunea noii istoriografii, aceste aspecte au dominat evoluția nobilimii în epoca modernă timpurie într-o măsură mai mare decât economia alodială şi creşterea rolului țărănimii aservite[3].

În cadrul general conturat de aceste linii evolutive, nobilimea fiecărui regat european a avut un parcurs specific. Nobilimea daneză, spre exemplu, a păstrat în secolul al XVI-lea o puternică identitate de „castă războinică", după cum rezultă din discursul lordului amiral Herulf Trolle, învingătorul flotei suedeze care în 1565 amenința să îşi extindă controlul asupra întregii mări Baltice. Acesta se considera nobil deoarece avea datoria de a proteja celelalte Stări ale țării, în schimbul privilegiilor ce i le acordase regele. În Danemarca, nobilimea a continuat să participe personal în oastea țării până în anul 1661. Aici, ca şi în alte părți, rolul militar al nobilimii a fost subminat de revoluția militară. Nobilimea daneză nu mai putea să îşi revendice în exclusivitate profesia armelor deoarece era insuficient de numeroasă. În jurul anului 1600, nobilimea reprezenta mai puțin de un procent din populația totală a regatului, mai exact 181 de familii cu 1850 de membri, printre care femei, copii şi bătrâni. În deceniile ce au urmat numărul familiilor nobiliare a scăzut şi mai mult deoarece Danemarca a pierdut teritorii însemnate în favoarea Suediei. Treptat, nobilimea daneză s-a transformat într-o castă extrem de închisă întrucât

[2] Christer Jörgensen, Michael F. Pavkovici, Rob S. Rice, *op. cit.*, p. 154; *Europe 1450 to 1789. Encyclopedia of Early Modern Europe*, p. 130-131.

[3] Hamish M. Scott, *Serfdom and Service Nobility*, în "The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" ed. Hamish M. Scott, II, London and New York, 1995, p. 8-10.

dreptul regelui de a înnobila era restricționat de Consiliul țării, alcătuit din cei mai importanți reprezentanți ai aristocrației[4]. O situație similară avea şi nobilimea suedeză, ce a parcurs în epoca modernă timpurie un proces de polarizare care a rezultat în scăderea numărului de familii nobile din țară. Până în anul 1620 nobilimea suedeză furniza armatei regale doar un singur regiment de cavalerie, alcătuit în exclusivitate din nobili, cunoscut sub numele de *Adelsfana*[5].

În principatele germane, nobilii ce alegeau meseria armelor o făceau în calitate de antreprenori militari, adică căpitani de mercenari strânşi prin resurse proprii, pe care îi puneau în slujba unui principe dispus să îi plătească. Satisfacerea obligațiilor militare față de suveran nu mai era privită ca şi o obligație tradițională, personală, ci mai degrabă ca şi o posibilitate de a câştiga o avere considerabilă, statut social şi funcții oficiale. Un caz exemplar este cel al brandenburghezului Hans Georg von Arnim-Boitzenburg, care s-a dovedit a fi unul dintre cei mai de succes generali în Războiul de 30 de Ani. În 1628, Arnim câştiga, în calitate de asociat al celebrului general Wallenstein, 24.000 de taleri imperiali, la care se mai adăugau profituri ocazionale, generate mai ales de prada de război[6]. Nobilimea germană a suferit schimbări esențiale în secolul al XVII-lea. Ea s-a transformat dint-o elită regională (cu interese şi ambiții locale), din principiu opusă tendințelor centralizatoare, într-o elită administrativă, politică, diplomatică şi nu în ultimul rând militară, aflată în slujba monarhului. În spațiul german şi nu numai, suportul ideologic al acestor transformări a fost filosofia neo-stoică, promovată mai ales de Justus Lipsius. Scrierile lui Lipsius susțineau un reviriment moral şi o conduită specifică individului dedicat unui țel superior, în acest caz statul şi monarhul care îl personifică. Neo-stoicismul, care a găsit o mare receptivitate în rândurile corpului de ofițeri de origine nobilă, însemna disciplină personală, rațiune, devotament şi un simț exacerbat al datoriei[7].

---

[4] Knud J. V. Jespersen, *The Rise and Fall of the Danish Nobility, 1600-1800*, în "The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" ed. Hamish M. Scott, II, London and New York, 1995, p. 44-45.

[5] Richard Brzezinski, *The Army of Gustav Adolf. Cavalry*, II, Oxford, 1993, p. 4; A.F. Upton, *The Swedish Nobility, 1600- 1772,* în "The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" ed. Hamish M. Scott, II, London and New York, 1995, p. 12-13.

[6] Edgar Melton, *The Prussian Junkers, 1600-1786*, în "The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" ed. Hamish M. Scott, II, London and New York, 1995, p. 77.

[7] *Ibidem*, p. 86-87.

Cariera militară era pentru nobilimea boemă şi austriacă, o cale eficientă de a câştiga avere, reputaţie şi o poziţie bună la curtea imperială. Majoritatea nobililor, mai ales cei care porneau fără o bază economică solidă, serveau la început ca şi ofiţeri inferiori, pentru a ajunge în timp proprietari de regimente. Un context favorabil pentru astfel de cariere a fost oferit de Războiul de 30 de Ani. Johann Sprock, fiul unui simplu ţăran din Paderbon, a reuşit datorită calităţilor sale militare să parcurgă o ascensiune exemplară. La începutul războiului, el s-a înrolat în armata bavareză şi a luptat în bătălia de la Muntele Alb în calitate de ofiţer de cavalerie. Spre finalul războiului, a intrat în serviciul Habsburgilor, obţinând titlul de baron. Serviciile făcute Curţii de la Viena în Polonia[8], Pomerania şi Ungaria i-au adus lui Sprock numeroase proprietăţi în sudul Cehiei, devenind în timp unul dintre cei mai bogaţi nobili boemi[9].

Nobilimea din principatul Transilvaniei a avut o evoluţie specifică în contextul „revoluţiei militare" şi a celorlalte transformări ce se petreceau în rândul elitelor sociale din statele europene. Naţiunea nobiliară ardeleană a fost influenţată de aceste fenomene de anvergură europeană, însă a continuat să păstreze într-o bună măsură trăsăturile tradiţionale, medievale, de castă războinică.

Tradiţia militară a nobilimii s-a conturat mai cu seamă în perioada regatului Ungariei, deşi originile legăturii dintre nobilime şi meseria armelor erau plasate într-un trecut mitic. Potrivit legilor „scite" – o tradiţie îndepărtată şi în bună parte fictivă, bazată pe credinţa că maghiarii erau descendenţi ai sciţilor – la început, fiecare membru al poporului era considerat liber şi egal în drepturi cu semenii săi, dar cei care au refuzat să lupte au fost aspru pedepsiţi, pierzându-şi drepturile şi libertăţile. Dimpotrivă, cei curajoşi, care au pus mâna pe arme, şi-au păstrat libertatea străbună, iar urmaşii lor au devenit nobili. Ceilalţi, din pricina laşităţii, au fost condamnaţi la servitute perpetuă[10]. Războiul era astfel privit

---

[8] În 1657 Sprok a condus o oaste de 6 000 de soldaţi imperiali împotriva oştilor transilvănene ale principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea aflate în Polonia. Oastea lui Sprok a asediat Cracovia apărată de o garnizoană ardeleană condusă de Ioan Bethlen însă a fost respins. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608-1665*, Bucureşti, 1965, p. 217-218.

[9] James Van Horn Melton, *The Nobility in the Bohemian and Austrian Lands, 1620-1780*, în "The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" ed. Hamish M. Scott, II, London and New York, 1995, p. 115.

[10] Engel Pál, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj Napoca, 2006, p. 366.

nu doar ca o funcție de bază a nobilimii, ci însăşi esența şi justificarea supremă a existenței acesteia ca şi grup privilegiat. Ideologia modernă a nobilimii maghiare, implicit cea a nobilimii din principatul Transilvaniei, a fost fundamentată pe această „construcție fictivă”, propagată de cărturari influenți precum Ştefan Werböczy[11]. Dovadă a perenității acestei concepții, un secol mai târziu, nobilul ardelean şi mai apoi principe, Ioan Kemény, afirma la începutul scrierii sale autobiografice că familia sa se trăgea din vechii maghiari ce au părăsit *Sciția*[12].

Introducerea în Ungaria a modelelor comportamentale curteneşti, specifice curților monarhilor absolutişti, a întâmpinat numeroase rețineri şi chiar aversiuni. Printre motivele ce au determinat această situație, în cazul Ungariei regale de după căderea Budei din 1541, erau lipsa unei curți regale naționale şi starea aproape perpetuă de război. Valorile militare erau prețuite şi constituiau subiecte favorite ale poeților vremii precum Valentin Balassi, care slăvea lupta soldaților maghiari la granița turcească. Balassi a murit alături de cei care îi furnizau inspirația poetică în asediul Esztergomului din 1590[13]. Barbarismul deliberat profesat de nobilii maghiari îşi are originea tot în tradiția cultural istorică a „identității scitice”, similară în multe privințe cu „sarmatismul” nobililor poloni. Identitatea războinică a nobilimii era exprimată la nivel vestimentar prin purtarea pieilor de animale (lup sau chiar piei de animale exotice precum leu, panteră) peste hainele obişnuite. În aceeaşi categorie intră şi căciulile de blană împodobite cu pene, purtate de unguri, polonezi şi cazaci[14].

Portul armelor, precum şi al blănurilor de animale sălbatice, era etalat cu diverse ocazii solemne. În iarna anului 1644, Ioan Kemény, pe atunci căpitan general al oştirii principelui Gheorghe Rákóczi I, a fost trimis în Moldova la nunta fiicei domnitorului Vasile Lupu, cu magnatul lituanian Janus Radziwill. Căpitanul general a participat la acest eveniment însoțit de un steag de 100 de călăreți, toți nobili, purtând peste îmbrăcăminte blănuri de lup. Toți reprezentanții țărilor vecine au venit însoțiți de oşteni, trimisul regelui polon având un anturaj de 2.000 de călăreți şi pedeştrii[15]. O asemenea escortă militară nu avea doar scopuri

[11] *Ibidem*, p. 367.

[12] Ioan Kemény, *Memorii. 1607-1662*, Cluj Napoca, 2002, p. 23.

[13] Gábor Klaniczay, *Daily Life and the Elites in the Later Middle Ages, the Civilized and the Barbarians*, în „Environment and Society in Hungary”, ed. Ferencz Glatz, III, Budapest, 1990, p. 84

[14] *Ibidem*, p. 85.

[15] Ioan Kemény, *op. cit.*, p. 258-259.

pragmatice, era mai ales un gest simbolic menit să reflecte strălucirea şi puterea militară a monarhului pe care îl reprezenta.

O primire plină de fast i-a făcut principele Gabriel Bethlen viitoarei sale soţii, Ecaterina de Brandenburg, în apropiere de Košice. Bethlen, principe ce s-a remarcat prin gusturi alese şi înclinaţie spre lux, era *îmbrăcat într-un veşmânt tivit cu fire de argint, alb înflorat, în mintean cu guler îmblănit cu blană de jder, având o pălărie cu pană atât el, cât şi calul său de căpetenie cu pană*[16]. Principele era însoţit de o adevărată oaste: 6 000 de călăreţi, 1.500 de haiduci îmbrăcaţi în haine albastre şi 500 de muschetari ce purtau uniforme roşii[17]. Prin prezenţa acestor soldaţi nu se dorea impresionarea principesei ci mai degrabă a solilor imperiali (Brandenburg, Bavaria) ce o însoţeau.

Numirea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în funcţia de căpitan al cetăţii Oradea s-a făcut cu multe solemnităţi şi fast, începând cu data de 21 august 1640. La ceremonii au participat soldaţii din garnizoana cetăţii şi haiducii liberi din comitatul Bihor, împărţiţi în şase coloane. Aceştia erau urmaţi de o unitate de cavalerie de 200 de oameni, din oastea de câmp, înarmaţi cu platoşe, coifuri şi lănci cu flamuri (însemne) albe şi roşii. Urmau două steaguri mai mici şi 10 cai cu harnaşamente preţioase. Dintre personalităţile de seamă de la curtea princiară se găseau Sigismund Kornis şi Ştefan Kassay (comisarii însărcinaţi de principe cu instalarea noului căpitan). Viitorul căpitan de Oradea era însoţit de Paul Bornemisza (căpitanul oştilor de curte) şi Gabriel Bakos. Apoi urmau 80 de soldaţi de la curte, din care 23 purtau peste veştminte piei de tigru şi leopard. Coloana era încheiată de 200 de călăreţi trimişi din Munkacs şi Patak. În total, la această paradă au participat 2 500 de soldaţi. Ceremonia a continuat cu înmânarea unui steag şi a unei săbii noului căpitan al cetăţii de către bătrânul căpitan general Sigismund Kornis. Înmânarea obiectelor simbolice a continuat cu o cheie a cetăţii, purtată de celălalt comisar, Ştefan Kassay, care a ţinut cu această ocazie şi o scurtă cuvântare. Soldaţii prezenţi la ceremonie şi-au primit soldele din mâinile comisarilor, iar participanţii de vază s-au aşezat la un ospăţ, nu înainte de a fi salutaţi de artileria din cetate cu 66 de salve de tun. La scurt timp după acest eveniment a fost instalat şi Mihail Ibrany la căpitănia cetăţii Săcuieni, în

[16] *Ibidem*, p. 71.

[17] Ionuţ Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară*, Cluj Napoca, 2005, p. 251.

cadrul unei ceremonii mai modeste[18]. În timpul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, portul blănurilor de lup în rândul oştenilor a devenit, se pare, un semn distinctiv pentru ofiţeri. După mărturiile lui Georg Kraus, principele avea obiceiul să petreacă mult timp în compania oştenilor săi, mai ales a locotenenţilor (hotnogi) ce purtau cu toţii ca semn al rangului lor blănuri de lup[19].

În cazuri excepţionale, principii, cât şi susţinătorii lor din rândul nobilimii, soseau înarmaţi şi însoţiţi de suite militare la dietele ţării. În februarie-martie 1659, principele Acaţiu Barcsay a venit la dieta de la Bistriţa însoţit de numeroase trupe din ţară, dar şi străine. Cortegiul său era alcătuit după cum urmează: 3 steaguri de soldaţi din oastea de câmpie (*milites campestris*), apoi 16 steaguri de curteni călăreţi din Moldova şi Ţara Românească, 2 steaguri de tătari (un steag de asemenea oşteni număra cam 100 de oameni), judele primar al Bistriţei însoţit de circa 300 de călăreţi, 4 steaguri de oşteni de curte (*militiae aulicae*), 2 steaguri de dragoni şi 6 steaguri de seimeni pedeştrii din Ţara Românească. La dietă au sosit alături de principe şi câţiva nobili importanţi: Gabriel Haller, Gheorghe Bánffy şi Gheorghe Lázár, însoţiţi de o gardă de ieniceri[20]. Înspăimântaţi de această mulţime de soldaţi, locuitorii Bistriţei s-au rugat de principe să le interzică să se aşeze în oraş. Prezenţa unei asemenea oştiri la o dietă putea fi considerată un atac la adresa drepturilor şi privilegiilor Stărilor, însă este explicabilă în contextul războiului civil purtat cu fostul principe Gheorghe Rákóczi al II-lea şi susţinătorii săi.

Un alt element al identităţii războinice la nobilii ardeleni era exclusivitatea dreptului de a purta arme. Impunerea unei asemenea restricţii s-a dovedit însă dificilă şi nu întotdeauna utilă, într-o ţară afectată aproape anual de conflicte militare. Deşi portul armelor era un privilegiu ancestral al nobilimii, legile concrete privitoare la această problemă au început să apară abia în secolul al XVII-lea. Prevederile dietale care interzic iobagilor portul armelor de orice fel: puşcă, suliţă, sabie, lance, arc şi tolbă, precum şi interdicţia de a umbla călare, încep să se generalizeze după evenimentele de la începutul secolului al XVII-lea: domnia lui Mihai Viteazul şi guvernarea generalului Basta[21]. În deceniile

[18] *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, X, 1884, doc. XXXII, p. 298 (în continuare = **MCRT**).

[19] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608-1665*, Bucureşti, 1965, p. 188.

[20] **MCRT**, XII, doc. XXI, p. 157-158.

[21] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 100; **MCRT**, VIII, 1882, doc. V, art. XIII, p. 131.

ce au urmat, această legislație a început să se nuanțeze. În dieta de la Alba Iulia, din mai 1632, erau stabilite câteva excepții de la interdicția de a purta arme: darabanții, libertinii, vânătorii şi păstorii, care aveau dreptul să poarte arme datorită meseriei ce o practicau[22]. Dieta din anul următor (1633) mai include o excepție în cazul iobagilor din comitatele Zarand şi Bihor, care aveau dreptul de a deține şi purta arme deoarece se aflau în vecinătatea teritoriilor turceşti[23]. Problema iobagilor posesori de arme nu a fost însă înlăturată pe deplin deşi în dieta din aprilie-mai 1638 era impus chiar şi un termen (sărbătoarea Sfântului Iacob) până la care toți iobagii erau obligați să predea armele ce le mai aveau nobililor pe pământurile cărora se aflau[24].

Armele erau prezente în viața de zi cu zi a nobilului şi ocupau un loc însemnat chiar şi în cadrul riturilor funerare. Simbolizând statutul şi modul de viață al defunctului, armele erau purtate de participanții la înmormântare şi erau implicate într-o serie de ritualuri simbolice. Funeraliile voievodului Cristofor Báthory au fost organizate cu mult fast de fratele său Ştefan, regele Poloniei. La ceremonie au participat cei mai importanți nobili ai țării, care au alcătuit un cortegiu ce a însoțit sicriul defunctului în biserică. Este semnificativ faptul că primii doi nobili ce deschideau acest cortegiu funerar erau deținătorii celor mai importante funcții militare din principat: căpitanul de Oradea, Ioan Giczy, şi banul de Lugoj şi Caransebeş, Toma Tornai. Şirul înalților demnitari era urmat de un slujitor apropiat al fostului voievod ce purta o lance şi un scut cu însemnele acestuia[25]. Această ceremonie a fost descrisă cu multe detalii şi de către nunțiul papal Bolognetti, prezent atunci la curtea princiară. Acesta era contrariat de prezența oamenilor înarmați în biserică şi atribuie acest obicei polonezilor. Tot Bolognetti este cel care menționează, pe acelaşi ton de dezaprobare, că la un moment dat în timpul ceremoniei cel care purta armele principelui frânge cu mult zgomot lancea ce aparținuse defunctului[26]. Obiceiuri similare sunt descrise şi de memorialistul Nicolae Bethlen, aproape un secol mai târziu. La înmormântările principilor şi ale nobililor importanți, bărbații cu ranguri înalte şi apropiați defunctului ce participau la ceremonie purtau lănci cu vârfurile îndreptate spre pământ.

[22] **MCRT**, IX, 1883, doc. XI, art. XXI, p. 283-284.

[23] *Ibidem*, doc. XV, art. III, p. 313.

[24] *Ibidem*, X, 1884, doc. XIII, art. IX, p. 140.

[25] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, II, 1930, doc. 227, p. 244.

[26] *Ibidem,* doc. 232, p. 250.

De asemenea, toți nobilii prezenți purtau cele mai bune arme, erau îmbrăcați în negru și purtau drapele. La lăsarea sicriului în mormânt, toate lăncile erau rupte[27].

Un aspect important al culturii şi literaturii nobiliare în secolele XVI-XVII era preamărirea virtuților militare. Războaiele împotriva turcilor au constituit o sursă de inspirație favorită pentru scriitorii din epocă, dar şi pentru creația orală, populară. Un caz exemplar este cel al poetului Sebestyén Tinódi Lantos care, după căderea Budei, în 1541, a rătăcit prin Ungaria adunând relatări despre cele mai importante evenimente din lupta anti-otomană, imortalizându-le într-o serie de cronici rimate (*Asediul de la Szeged, Cântec despre asediul de la Eger, Despre moartea lui Istvan Losonczi în mlaştinile de la Timişoara, Istoria lui Ali paşa de Buda*, etc). Asemenea cântece puteau fi auzite la curțile marilor nobili, unde erau primiți poeții rătăcitori, precum Tinódi Lantos. Toate lucrările sale au fost adunate şi tipărite la Cluj de Gaspar Heltai sub titlul *Cronica* în 1554, dovadă că lucrările sale erau bine cunoscute şi în mediul nobiliar transilvănean[28]. Opere precum cele ale lui Tinodi aveau un declarat scop didactic, în acest caz cu o puternică amprentă militară, după cum rezultă chiar din prefața realizată de autor la unul din volumele sale de poezii: *Cărticica de față am făcut-o nu de alta, ci ca să fie de învățătură ostaşilor unguri, care se războiesc, luptă, asediază cetăți şi oraşe sau sunt asediați în cetăți, pentru ca să scape şi cu cinste să supraviețuiască, cum să se opună duşmanului păgân şi cum să lupte cu el*[29]. Acelaşi spirit al luptei anti-otomane răzbate şi din opera celui mai cunoscut poet maghiar al Renaşterii, Valentin Balassi. O bună parte din creația sa poetică are în vedere virtuțile militare ale nobilimii. Balassi era reprezentantul unei noi aristocrații, ridicate din rândul nobilimii mijlocii, pentru a înlocui vechea clasă baronială căzută pe câmpul de luptă de la Mohács[30]. În anul 1575,

---

[27] Nicolae Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuşi*, Cluj Napoca, 2004, p. 213-214.

[28] István Bitskey, *Courtly Culture in Royal Hungary and Transylvania*, în „A Cultural History of Hungary. From the Beginings to the Eighteenth Century” ed. László Kósa, Budapest, 1999, p. 253-254: Carol Vekov, *Începuturile literaturii istorice din Transilvania în limba maghiară în secolul al XVI-lea*, în **SMIM**, IX, 1978, p. 92.

[29] *Apud* Carol Vekov, *Începuturile literaturii istorice din Transilvania în limba maghiară în secolul al XVI-lea*, p. 98-99.

[30] *Ibidem*, p. 255; Tibor Klaniczay, *La littérature de la Renaissance et la noblesse hongroise*, în „La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie”, Budapest, 1963, p. 251.

Balassi se afla în oastea pretendentului Gaspar Bekes, ce încerca să îl înlăture pe Ştefan Báthory cu sprijin habsburgic. Armata lui Bekes era de altfel alcătuită în mare parte din nobili şi mercenari din Ungaria superioară, ostaşi cu o bogată experienţă militară în confruntările cu turcii. Bekes a fost înfrânt în bătălia de la Sânpaul, iar Balassi a fost capturat de ostaşii transilvăneni. Conştient de valoarea prizonierului său, Báthory l-a primit pe acesta la curtea sa de la Alba Iulia, unde a rămas pentru o perioadă[31].

În educaţiei tinerilor nobili şi mai apoi în viaţa de zi cu zi, practicarea exerciţiilor de natură militară sau asociate cu războiul ocupau un loc important. Giovanandrea Gromo, căpitan al gărzii princiare în timpul lui Ioan Sigismund Zápolya, relatează în a sa descriere a Transilvaniei că exerciţiile fizice şi îndeletnicirile războinice precum: vânătoarea de cerbi, vânătoarea cu şoimi şi ereţi, dresatul cailor, lupta cu lancea, trasul cu archebuza şi arcul, alergatul, săriturile şi lupta voinicească predominau în educaţia tânărului principe[32].

Uneori tinerii nobili învăţau meseria armelor departe de casă, la curţile unor nobili străini, recunoscuţi pentru virtuţile lor militare. Acest obicei era foarte răspândit în secolul al XVI-lea şi cuprindea un areal destul de larg ce permitea îmbogăţirea experienţei militare şi adaptarea diverselor stiluri de luptă specifice Europei Centrale şi de Răsărit. Astfel, în 1585, regele Poloniei, Ştefan Báthory, îi cerea comitelui de Vas, Ferenc Nádásdy, să îl găzduiască la curtea sa pe un tânăr din familia Pototki, care să înveţe aici „meseria de viteaz"[33].

În secolul al XVII-lea situaţia a rămas în multe privinţe aceeaşi. Pentru tinerii nobili transilvăneni, însuşirea ştiinţelor şi a artelor mergea mână în mână cu perfecţionarea deprinderilor războinice, ca şi scrima, călăritul sau arhitectura militară. În tinereţe, Nicolae Bethlen a vizitat multe universităţi din spaţiul protestant german şi nu numai. Pe când se afla la universitatea din Utrecht, în anul 1662, nobilul ardelean a luat câteva lecţii de arhitectură militară de la un belgian care nu cunoştea limba latină sau alte limbi decât limba sa maternă. Bethlen participa la lecţiile acestui maestru alături de alţi cinci tineri. Entuziasmul ce l-a

[31] László Makkai, András Mócsy, *History of Transylvania,* I, New York, 2001 p. 740.

[32] Maria Holban, Maria Alexandrescu Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.) *Călători străini despre ţările române*, II, Bucureşti, 1973, p. 362.

[33] Andrei Veress, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, II (1576-1586), Cluj, 1944, doc. 795, p. 291.

căpătat pentru această artă l-a determinat mai târziu să traducă din germană în latină *Arhitectura* lui Adam Freytag. Tot în cadrul acestui periplu de câţiva ani Bethlen mărturiseşte că, pe lângă teologie, matematici, istorie, drept şi alte ştiinţe, a luat şi lecţii de scrimă[34].

Nobilimea transilvăneană prezintă câteva similarităţi cu nobilimea celorlalte state europene din perioada modernă timpurie, mai ales cu cele din Europa centrală şi nordică, unde elita socială a continuat să joace un rol militar important. Însă schimbările fundamentale petrecute în statele absolutiste au influenţat într-o mai mică măsură evoluţia naţiunii nobiliare din Transilvania. Aici nobilimea a păstrat, mai ales până la jumătatea secolului al XVII-lea, o puternică identitate de castă războinică. Dietele solicitau aproape an de an participarea directă a nobilimii la oastea ţării în cadrul insurecţiei nobiliare care îi privea pe toţi membrii acestei categorii indiferent de statut sau avere. Trupele nobiliare organizate pe principii teritoriale (steaguri de comitate) alcătuiau mai ales trupe de cavalerie cu un armament defensiv uşor în timp ce principala armă ofensivă era lancea (*kópja*). Principalele funcţii militare (căpitan general, căpitanii şi prefecţii cetăţilor fiscale, căpitanii oştirii de curte etc.) erau ocupate mai ales de nobili în detrimentul celorlalte naţiuni privilegiate ale ţării. Meseria armelor şi modul de viaţă specific acesteia au rămas pe parcursul secolelor XVI-XVIII trăsături dominante pentru elita comitatelor din principatul Transilvaniei.

THE MILITARY ROLE OF THE NOBILITY IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

The “military revolution” brought major changes in European warfare during the early modern period. One of the first consequences was the increasing role of infantry and gunpowder in the outcome of battles. On the other hand the role of heavy cavalry was constantly decreasing, and thus the military role of the nobility. The influence of the “military revolution” expanded across Europe and beyond, but some regions maintained their particularities in warfare and military organization. Such was the case of the principality of Transylvania, were the nobility continued to play an important military role despite the elements of modernization that were being accepted. The Transylvanian nobles maintained a close connection with the military profession as they continued to fulfill their

[34] Nicolae Bethlen, *op. cit.*, p. 96.

traditional obligation of personal military service. Weapons were also a part of daily life and their symbolism accompanied the noble in the essential phases of life. War and military life had a great influence on the written culture of the Hungarian and Transylvanian nobility imposing some specific literary subjects: war, military virtues etc.

STRĂJUIREA NAVIGAȚIEI PE DUNĂRE ÎN EPOCA OTOMANĂ: *DERBENDCILIK*-UL[1]

ANCA POPESCU

Termenul *derbend* este compus din două cuvinte persane: *der* care înseamnă „trecătoare" şi *bend* care are sensul de „a păzi"[2]. *Derbendci-ii* erau aşadar paznici în locuri de trecere, de obicei montane (defilee sau pasuri), dar şi fluviale.

Instituția *derbendcilik*-ului face parte din categoria structurilor militare teritoriale, cu existență anteotomană, al căror principiu era utilizarea grupurilor etnico-religioase locale pentru prestarea unor servicii, de cele mai multe de natură militară, în schimbul degrevării de anumite sarcini fiscale. Instituții similare celei a *derbendci*-ilor erau instituția *martolos*-ilor, a *voynuk*-ilor şi a *filorici* (*filurici*)-ilor[3]. Comune tuturor acestor grupuri

---

[1] Documentele pe care se bazează acest studiu mi-au fost accesibile prin stagiul documentar efectuat grație bursei Mellon de care am beneficiat în anul 2009 pentru a face cercetări în arhivele istorice otomane de la Istanbul (*Osmanlı Başbakanlık Arşivi*). Exprim şi pe această cale gratitudinea mea Fundației Andrew Mellon precum şi Institutului de Studii turceşti din Istanbul (*ARIT*) care m-a găzduit.

[2] M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deymleri ve Terimleri Sözlüğü* (Dicționar de noțiuni şi expresii istorice), Istanbul, 1946, vol. I, p. 425.

[3] Instituțiile *martolos*-ilor, *voynuk*-ilor şi *filurici*-ilor din Peninsula Balcanică sunt cunoscute prin studiile lui Nicoară Beldiceanu, v. N. Beldiceanu, *La région de Timok-Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim II*, **RER**, 1957, t. III-IV, p. 111-129, Idem, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550)*, **REI**, t. XXXIV, 1966, p. 84-132, Idem, *Les Roumains des Balkans dans les sources ottomanes*, **RER**, 1995-1996, XIX-XX, p. 7-21 (cu bibliografia retrospectivă). O valoroasă cercetare a acestui subiect a întreprins, mai recent, Ayşe Kayapınar în *Les* filorici *dans la région timoko-danubienne à l'époque ottomane (XVe-XVIe siècles)*, vol. *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles). Etudes à la mémoire de Mihail Guboglu*, îngrijit de Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu, Brăila, 2007, p. 243-288. Pentru instituția *derbendci*-ilor, în afară de lucrarea clasică a lui Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Imparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı* (Organizarea *derbend* în imperiul otoman), Istanbul, 1967, v. puncte noi de vedere, rezultate din cercetarea registrelor de recensământ ale *sancak*-ului Vidinului, la Ayşe Doğan-Kayapınar, *Le sancak de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle*, Teză de doctorat susținută în anul 2004 la Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, sub conducerea profesorului Gilles Veinstein (consultabilă în manuscris).

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 149-168

specializate sunt nu numai funcția (paza unui loc periculos situat la frontieră sau în interiorul țării) sau statutul fiscal (scutiri fiscale în schimbul prestării slujbei de păzitori) dar şi componența etnico-religioasă (în general supuşi otomani nemusulmani) şi menținerea structurilor ierarhice interne tradiționale având rolul de interfață între autoritățile otomane şi supuşii proprii[4]. Spre deosebire de celelalte categorii amintite, în cazul *derbendci*-ilor, vocabula denominatoare este otomană[5]. *Martolos*-ii, *derbendci*-ii, *voynuk*-ii şi *filorici*-ii se aflau într-o strânsă interdependență şi erau chiar interşanjabili, statutul lor fiind asemănător ca sarcini şi ca regim fiscal[6].

Instituția *derbendci*-ilor fluviali este mai puțin cunoscută. Pentru *derbendci*-ii fluviului Dunărea, doar regiunea *sancak*-ului Vidin a beneficiat de un studiu aprofundat[7]. Fără ambiția de a oferi o cercetare completă a instituției *derbendcilik*-ului pentru segmentul dunărean neexplorat încă din acest punct de vedere, acela al *sancak*-ului Silistrei, prezentăm aici două porunci otomane inedite, din timpul domniei sultanului Süleyman *Kanunî* (Legiuitorul), care cuprind informații foarte interesante în legătură cu utilizarea *derbendci*-ilor în regiunea Dobrogei otomane, cu funcționarea instituției *derbendcilik*-ului fluvial precum şi câteva atestări topografice importante[8].

Primul document (Anexa, doc. I) este o poruncă sultanală din 10 august 1565 (13 *Muharrem* 973) către *kadi*-ul Brăilei, ca răspuns la o

---

[4] *Voynuk*-ii puteau fi şi musulmani, eventual creştini convertiți ulterior la *Islâm*. *Filurici*-ii erau valahi, cum a arătat pentru regiunea timoko-dunăreană N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane*, p. 102-104. *Martolos*-ii, *voynuk*-ii şi *filurici*-ii erau beneficiari de baştine adică de posesiuni funciare privilegiate, conducătorii lor, însă, erau deținători de *timar*; v. şi Ayşe Kayapınar, *Les* filorici, p. 246-251.

[5] *Martolos*, cuvânt de origine greacă, din „ámartolós", care înseamnă om de arme, persoană aparținând unei miliții ; *voynuk,* cuvânt slav, însemnând viteaz, oştean ; *filurici*, cuvânt redând pronunția otomană a cuvântului « florin«, monedă de aur care era obligația fiscală caracteristică acestei categorii paramilitare, Ayşe Kayapınar, *Les* filorici, p. 259 şi 262.

[6] Fie îşi furnizau reciproc personal, fie constituiau masă de recrutare pentru celelalte categorii. Un caz elocvent este cel al satului Novasel din *kaza*-ua Feth-ül-Islam (astăzi, Kladovo) care apare într-un registru din 1560 ca sat de *filurici* dar, mai târziu, conform unui registru din 1586, satul e înregistrat cu funcția de *derbend*, v. Ayşe Kayapınar în *Les* filorici*,* p. 258 şi 267.

[7] V. *supra*, n. 2.

[8] Actele se află într-o condică de porunci din fondul *Maliyyeden Müdevver* (nr. 1653) de la *Osmanlı Başbakanlık Arşivi*, din Istanbul. Aceste documente de natură economică, fiscală, socială se află copiate în condici, în succesiune cronologică cu alte porunci, eterogene ca problematică şi destinatari.

petiție ([c]*arz*) a acestuia din urmă, pentru rezolvarea unor probleme stringente în regiunea Gurilor Dunării. *Kadi*-ul Brăilei s-a făcut purtătorul de cuvânt al unui grup de persoane, anume: *emin*-ul Brăilei, Ismail, *emin*-ul schelelor Tulcea şi Isaccea, Mustafa, şi căpitanii de corăbii numiți Yahşi, Hacı, Abdî, Sinan, Kerim, musulmani, dar şi creştinii Agap (un armean: Agop) şi grecul Laskari. De ce toți aceştia, căpitani de corăbii dar şi eminii schelelor Tulcea, Isaccea şi Măcin, s-au adresat *kadi*-ului Brăilei, deşi problema sesizată privea regiunea din dreapta Dunării ? Nu se poate răspunde acum cu certitudine. Un registru de *avariz*, din anul imediat următor (1566), menționează Tulcea şi Isaccea drept *kaza*-le[9]. Atunci, fie în anul 1565 Tulcea şi Isaccea nu erau *kaza*-le, fie, mai probabil, *kadi*-ul Brăilei avea (încă) o poziție preeminentă, în problemele administrative, între *kadi*-ii din regiunea nordului Dobrogei şi a Dunării maritime[10].

Chestiunea semnalată de către toți aceşti petiționari era starea de nesiguranță şi de tulburări din zona Deltei Dunării din cauza atacurilor unor tâlhari care pândeau şi jefuiau corăbiile la intarea sau ieşirea lor din Dunăre. Situația invocată afecta nu numai liniştea localnicilor, dar mai ales, un interes de stat major: derularea comerțului prin Gurile Dunării şi Marea Neagră. Insecuritatea traficului fluvial aducea mari prejudicii fiscului otoman, şi de asemenea, aprovizionării capitalei imperiului. Zahereaua nu mai ajungea la Istanbul şi de aceea locuitorii metropolei treceau prin mari lipsuri (*müzayaka*).

Nu se spune explicit cine erau cei care perturbau liniştea locurilor, dacă erau supuşi interni sau persoane din afara statului otoman. Documentul menționează doar oprirea corăbiilor care circulau pe brațele Dunării de către persoane înarmate: „unele corăbii care, ducând provizii (*zahire*) la Istanbul, descarcă mărfurile lor, pe jumătate sau în întregime, ies şi trec; aşteptând cu arme, corăbiile sunt oprite iar mărfurile lor suferă multe distrugeri şi pagube". Ne putem gândi şi la atacurile „căzăceşti"

[9] Registru de *avarız* din 1566, în *Muhâsebe-i vilayet-i Rum-ili defteri* (937/1530), Ankara, 2002, vol. II, p. 20.

[10] Cu 20 de ani mai devreme, în anul 1545, Poarta solicita pe *emin*-ul Brăilei, pe atunci atunci, Ahmed, să supravegheze aducerea la îndeplinire a ordinelor privind vânzarea averilor fostului domn Radu Paisie al Țării Româneşti şi ale boierilor rebeli, ceea ce arată importanța regională a *kaza*-lei Brăila în secolul al XVI-lea, v. Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays roumains*, 1544-1545, Paris, 1987, doc. 60.

care, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, încep să se manifeste în zona Gurilor Dunării. Pentru această epocă, termenul de *kazak* nu avea nici o accepţie etnică şi nici statală ci era folosit în sensul său originar vechi-turcic de „hoţ, aventurier, vagabond", desemnându-i pe toţi cei care făceau incursiuni militare în zonele de frontieră, episoadele de jaf fiind endemice[11]. În situaţia evocată de document, perturbatorii puteau fi atât turci cât şi tătari sau orice altă extracţie etnică din mozaicul dobrogean şi din regiunile învecinate. Despre "locuri periculoase" din regiunea *sancak*-ului Silistra şi Akkerman avem numeroase referiri în ordinele sultanale către comandanţii cetăţilor din spaţiul Dunării maritime (Akkerman, Kilia, Brăila, Bender) sau către principatele româneşti, fie pentru stăvilirea prădăciunilor tâlhăreşti ("*harami*", „*hırsız*", „*eşkıya*"), fie pentru a fi ajutat vreun agent imperial să treacă nevătămat, fie pentru a se lua măsuri generale „împotriva hoţilor care săvârşesc răutăţi de-a lungul Dunării", etc. În secolul al XVI-lea, fenomenul *hırsızlık*-ului sau *haramilik*-ului se manifestă pe toată întinderea Dunării de Jos şi Mijlocii: la vadurile de la Giurgiu şi Turnu, de asemena în regiunea Vidinului, a Belgradului şi chiar a Budei[12]. Documentul nostru nu conţine precizări în privinţa identităţii

[11] Pentru studierea acestui fenomen şi clarificarea accepţiei termenilor utilizaţi de izvoarele otomane, v. Mihnea Berindei, *Le probleme des "cosaques" dans la seconde moitié du XVIe siècle; à propos de la révolte de Ioan Vodă de Moldavie*, **CMRS**, XIII, 1972, p. 338-367; pentru sensul termenului «kozak», p. 339-340; V. şi Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV-XVII (mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, „Studii", 1965, nr. 5, p. 1112-1113.

[12] Câteva exemple dintre numeroasele situaţii întâlnite în ordinele şi dispoziţiile emise de guvernul otoman către autorităţile locale: o poruncă a sultanului Süleyman *Kanunî* din 1 septembrie 1564 către *kadi*-ii şi *emin*-ii schelelor din *sancak*-ul Silistrei pentru a se echipa şăicile aflate la Brăila şi Chilia cu ostaşi de cetate şi cu azapi, v. Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României, 1455-1774*, vol. I, Bucureşti, 1976, doc. 57; poruncă din 7-8 august 1565 către voievodul Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu, în legătură cu „haraminii" care acţionau la Chilia, împotriva cărora să se ia bărci de la Chilia şi Brăila şi să se înarmeze caiacele din Galaţi, v. Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, Bucureşti, 1965, vol. II, p. 39, nr. 109; porunci ale lui Selim II către *sancakbei*-ul Silistrei pentru a se lua măsuri împotriva tâlharilor care săvârşeau răutăţi de-a lungul Dunării între Silistra şi Chlia (10 martie 1568), către *kadi*-ii şi *ağa*-lele de *beşli*-ii din Akkerman şi Chilia pentru a-l ajuta pe un ceauş al Porţii să treacă prin locurile periculoase (2-8 martie 1568) şi către Petru cel Tânăr, principele Ţării Româneşti, pentru a rezolva problema răufăcătorilor din cetăţile Giurgiu şi Turnu (decembrie 1567), doc. în colecţia *Mühimme defterleri* (Condica afacerilor importante), Arhivele Naţionale, *Microfilme Turcia*, R 15, c. 439, 456, şi respectiv 425.

agenţilor perturbatori şi a modalităţilor de acţiune dar putem deduce că erau oameni care se ascundeau în insulele şi plaurii Deltei, fără a exclude posibilitatea atacurilor dinspre mare la Gurile Dunării[13].

Soluţia propusă problemei banditismului în zona Gurilor Dunării, de către oamenii locului, cunoscători ai situaţiei (*ehl-i vukuf*), este exprimată astfel: „este necesar şi oportun (*münasib*) să se stabilească, în locul numit Prislav, un sat; dacă s-ar face aşa, veniturile *mukata^{c}a*-lelor[14] lor ar creşte cu mulţi aspri, căpitanii de corăbii vor veni în acel loc cu mai bună [siguranţă], trecând astfel corăbii multe şi, la Istanbul, nu va [mai] fi lipsă (*müzayaka*) de provizii”. Şi, mai departe, se detaliază: „şi, oameni din Ţara Românească şi Moldova vin şi spun : dacă dările noastre ar fi de *derbend*, vom întemeia 340 de case (*hane*) mai mult. În felul acesta corăbiile vor veni şi noi astfel ne angajăm să veghem trecerea lor astfel ca să fie bună”. Aşadar înfiinţarea unui sat de paznici (*derbendci*) în locul numit Preslav/Prislav era remediul la dezordinile din regiunea afectată de acţiunile tâlharilor.

De când datează instituţia *derbendci*-ilor la Dunărea maritimă? Registrele vor da un răspuns precis, în măsura în care s-au conservat şi se vor studia sistematic. După codurile de legi otomane (*kanun*), cea mai veche menţiune pentru *derbendci*-ii din *sancak*-ul Silistrei o constituie stipulaţia din vremea sultanului Selim I *Yavuz* (1512-1520), tatăl lui

---

[13] Adică este vorba fie de o problemă de brigandaj local efectuat din poziţii aflate în Deltă, fie de temutele şi cronicele, de la mijlocul secolului al XVI-lea, atacuri ale şăicilor de „cazaci” ale căror baze se aflau în nordul bazinului pontic, nu neapărat în Delta Dunării. V., mai nou, Andrei Pippidi, *Cazacii navigatori, Moldova şi Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – Puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. Ovidiu Cristea, Bucureşti, 2006, p. 276-278. Pentru situaţia de la Karaharman în această epocă, v. Sergiu Iosipescu, *Portul şi castelul Qaraharman. O contribuţie la navigaţia pontică în secolele XIV-XIX*, în vol. *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, coord. prof. univ. dr. Valentin Ciorbea, Constanţa, 2008, p. 116. O paralelă cu pirateria din Mediterana otomană ar fi importantă dar din păcate, fenomenele comparabile din Marea Neagră mai au nevoie de elucidări documentare. Pentru Mediterana, v. recent, Ovidiu Cristea, *Pirat sau reis? O dilemă a navigaţiei şi comerţului în relaţiile veneţiano-otomane din Mediterana Răsăriteană în prima jumătate a secolului al XVI-lea,* în vol. *Negustorul în Ţările Române, între* societas mercatorum *şi individualitatea mercantilă în secolele XVI-XVIII*, Cristian Luca (coord.), Galaţi, 2006, p. 265-280.

[14] *Mukata^{c}a*, cuvânt arab desemnând grupaje, porţiuni de venituri publice, de obicei arendate.

Süleyman *Kanunî*, conform căreia în schimbul serviciului de pază, *derbendci*-ii erau scutiți de impozitele extraordinare (*^{c}avarız-ı divâniye*)[15].

Derbendci-ii proveneau şi ei, ca şi celelalte grupări de pază amintite, în primul rând dintre creştini. Din document se vede şi posibilitatea recrutării lor dintre supuşii Țării Româneşti şi ai Moldovei, fără îndoială, atraşi în acest serviciu prin avantajele fiscale oferite. Satul de *derbendci* preconizat de porunca lui Süleyman *Kanunî* ar fi fost să aibă inițial 340 de case (*hane*). Pare mult, deşi nu dispunem de suficiente cifre comparative. Ar putea fi vorba de amploarea pericolului dar şi de o funcție cumulată, în ambele situații fiind necesare efective sporite[16]. Locul numit Preslav/Prislav se afla pe malul sudic al brațului Sf. Gheorghe, la răsărit de Tulcea, unde Dunărea se împarte în mai multe derivații ale brațelor principale. Punctele de ramificare sunt cunoscute cu numele turcesc „ceatal", adică „bifurcarea" (tc. *çatal*): ceatalul Tulcei, ceatalul Sf. Gheorghe. O asemenea poziție, la ceatal, apăra, atât prin concentrarea efectivelor de pază în acest punct de trecere, cât şi prin posibilitatea de a le distribui pe brațele şi canalele deltaice, întreaga arie de contact între Marea Neagră şi principalele porturi şi vaduri ale Dunării maritime: Tulcea, Isaccea, Ismail, Reni (Tomorova), Brăila.

Atestarea toponimului Preslav/Prislav în anul 1565, prin acest document otoman, este foarte importantă pentru reconstituirea existenței localității omonime. Fonetismul clar şi specificarea zonei în care s-ar afla – în vecinătatea ramificației fluviului Dunărea de lângă Tulcea – face uşoară identificarea cu Prislava, astăzi numită Nufărul, după ce şi-a mai schimbat de două ori numele în trecutul apropiat: Domnița Maria, în perioada Regatului României, şi Ada Marinescu, în timpul regimul comunist. Poziția strategică importantă a locului, la vadul Dunării Nufărul-Ilganii, a făcut să fie ales pentru construirea unor fortificații atât în epoca romană

---

15 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri ve hukukî tahlilleri* (*Kanun*-urile otomane şi bazele juridice), Istanbul, 1994, vol. V, p. 468-469: „^{c}avarız-ı divâniyeden mu^{c}âf ve müsellem olalar". Este de remarcat că regimul fiscal al *derbendci*-ilor din regiunea Vidinului era mai avantajos, constând în scutirea atât de impozitele extraordinare cât şi de taxele cutumiare (*^{c}örfiyye*), v. Ayşe Doğan-Kayapınar, *Le sancak de Vidin*, p. 189-190.

16 Situația are analogii în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în *sancak*-ul Nikopol: compania (*bölük*) *martolos*-ilor care păzeau granița (*ki kenar bekler*) deservea un întreg segment dunărean, de la vadul Nikopol-Turnu până la Giurgiu, dispunând de o flotă cu personal tehnic şi navigant, *Turski izvori za Bălgarskata istorija*, (XV-XVIv.), vol. II, 1966, ed. Nicolai Todorov şi Boris Nedkov, p. 298-333.

cât şi în cea bizantină[17]. Raportul privind săpăturile de salvare de la Nufarul, întocmit de şeful şantierului arheologic Nufărul, D-na Oana Damian, descrie sugestiv avantajele esenţiale ale terenului: „o pantă lungă a unuia dintre dealurile Tulcei, ce coboară până la malul drept al braţului Sf. Gheorghe sub forma unui promontoriu stâncos alungit care a strangulat cursul fluviului, având în dreptul său un vad propice trecerii în şi din Deltă”[18]. Localitatea Prislava apare menţionată în diverse documente cartografice din secolul al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea sub denumirea de Crislova, Krislow[19]. Numele de Prislava este menţionat în jurnalul călătoriei pe Dunăre a Baronului Von Herbert din august 1779 [20]. În prima treime a secolului al XIX-lea Prislava avea în jur de 60 de case[21]. Cartografia medievală a secolelor XV şi XVI înregistrează şi o altă o formă a toponimului: Proslaviţa. Identificarea Proslaviţei cu modernul Prislava este acceptată de istoricii Radu Vulpe[22], Radu Ştefan Ciobanu[23], Ion Barnea[24] şi Anca Gheaţă[25]. Un pas mai departe în trecutul Prislavei este făcut prin identificarea Proslaviţei Bruscavica (Bruscaviţa) din actele genoveze ale lui Antonio di Ponzò din secolului al XIV-lea, ceea ce a dus la înserierea Prislavei în lista punctelor comerciale genoveze de la Gurile Dunării[26]. Săpăturile arheologice întreprinse de Silvia Baraschi la

[17] Dărâmături ale unor fortificaţii antice şi descoperiri de vieţuire bizantină sunt notate de episcopul romano-catolic Raymund Netzhammer când ajunge la Prislava în periplurile sale dobrogene din 1907 şi 1918, v. Raymund Netzhammer, *Antichităţi creştine din Dobrogea,* ediţie îngrijită de Alexandru Barnea, Bucureşti, 2005, p. 126.

[18] Îi mulţumesc şi pe această cale Doamnei Oana Damian pentru că mi-a pus la dispoziţie, prin intermediul acestui raport, informaţiile arheologice şi cartografice, citate mai jos, în legătură cu situl Prislava-Nufărul.

[19] Krislow, în lucrările ofiţerilor cartografi austrieci.

[20] C. Cihodaru, C., *Litoralul de apus al Mării Negre şi cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII-XIV)*, „Studii”, 21, 1968, 2, p. 227 şi n. 66-69.

[21] Al. P. Arbore, *Din etnografia Dobrogei*, **AnD**, IV, 3, 1923, p. 331 (o hartă rusă din 1838).

[22] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 395, n. 3.

[23] R. Şt. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfârşitul secolului al XIII-lea şi în secolul al XIV-lea*, „Pontica”, 3, 1970, p. 302, n. 36.

[24] I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei,* vol. III, Bucureşti, 1971, p. 379.

[25] Anca Gheaţă, *Contribuţii noi privind unele aspecte ale societăţii româneşti din Dobrogea*, Memoriile Secţiei Istorice, IV, t. 1, 1975+1976, Bucureşti, 1978, p. 78.

[26] Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360-1361)*, Genova, 1971, p. 54, doc. 33, p. 68, doc. 41.

Nufărul-Prislava au avut drept concluzie stabilirea identității aşezărilor Bruscavița-Proslavița-Prislava-Nufărul[27].

Documentul otoman furnizează informația despre un proiect de întemeiere a unei aşezări, a unui sat, cu funcția de „paznic la vad”, într-un loc numit Prislav, la 1565**.** Nu se spune nimic precis despre existența vreunei localități cu acest nume, anterioară datei acestei porunci, deşi un indiciu ne este oferit prin mențiunea că satul de *derbendci* va reînvia/ revitaliza (*ihya*) locul Prislav. Vechea aşezare, cunoscută din alte izvoare, neotomane, începând cu secolul al XIV-lea, se va fi pustiit? Inițiativa lui Süleyman *Kanunî* se referea la crearea satului otoman pe vechea vatră, sau „pe locul Prislav” în sens mult mai larg? Nu se pomeneşte nimic nici de vreo cetate sau de urmele ei. Dar, din enunțul documentului este cu prisosință re/demonstrată importanța strategică a „locului Prislav”: « în aval de Tulcea, Dunărea fiind divizată, o parte atinge gura Sf. Gheorghe, o parte gura Sulina, şi o parte gura Lyko, din această cauză Dunărea fiind joasă (scăzută)”. Dintre cele trei brațe ale Dunării, menționate de document, doar al Chiliei şi al Sf. Gheorghe erau intens navigate în această epocă[28]. Brațul Sulina nu intra în calcul încă pentru marea navigație. Brațul Chilia era apărat de cetatea omonimă, din vecinătatea gurii sale, cu o asemenea eficacitate încât cetatea a fost numită de cronicarii otomani cheia (*kilid*) ținuturilor răsăritene[29]. Un incident din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, petrecut în anul 1428, arată şi alte metode de apărare a brațelor Dunării: domnul Moldovei a reuşit să împiedice pătrunderea unor corăbii pe brațul Chilia, punând să se construiască, la gura acestuia, un obstacol din nave, legate între ele, sau scufundate, care să închidă accesul naval[30]. Doc. I (Anexa, nota 40) sugerează şi el, din păcate

---

[27] Silvia Baraschi, *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age: I. Proslavița*, **RRH,** 28, 1989, 1-2, p.53-68; Eadem, *Unele probleme despre Proslavița*, „Peuce”, 10, 1991, p. 399-409.

[28] V. de exemplu, John Newberie în *Călători străini despre țările române*, Bucureşti, 1970, vol. 2, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca- Bulgaru, p. 514-515; Anca Popescu, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în* kanunname*-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, **RI**, 1995, nr. 3-4, p. 272-3.

[29] N. Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, **REI**, 2, 1969, p. 240.

[30] „..certa obstacula posuerit ad Danubium ubi mare intrat et inibi fustes fixerat”, text în *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae (1376-1430)*, editat de A. Prochaska la Cracovia în anul 1882. V. Şerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, **RRH**, nr. 3, 1976, p. 431, n. 33. Termenul „fusta-fustae” are atât sensul de trunchi de copac, țăruş cât şi pe cel de biremă, deci un

neexplicit, folosirea de către agresorii danubieni a unor metode de oprire a corăbiilor şi ambarcaţiunilor care se deplasau pe braţul Sf. Gheorghe. Trebuie să ne gândim însă la mijloace mai simple, improvizate, folosind avantajele naturale ale terenului de la o „strictură" a fluviului sau de la un vad (unde apa era „joasă, scăzută"). În secolul al XVI-lea nu exista pe braţul Sf. Gheorghe o cetate la fel de importantă cum era cetatea Chilia. Poziţia de la Prislava era una foarte potrivită atât pentru a împiedica pătrunderile inamice dinspre gura Sf. Gheorghe, cât şi pentru curăţarea întregii zone de cuiburile de briganzi deltaici. Mai mult, ea putea constitui un element de securitate pentru cetatea Chiliei înseşi, o pază eficientă în acest punct înlăturând riscul ca ambarcaţiunile de piraţi care ar fi pătruns pe braţul Sf. Gheorghe să cadă în spatele puternicei cetăţi a lui Ştefan cel Mare. Comanda deci o cale strategică importantă a Dunării care trebuia securizată. Iar efectivele mari ale *derbendci*-ilor de Prislava pot fi explicate prin importanţa acestei sarcini de îndeplinit. Completarea informaţiei despre *derbendci*-ii de la Gurile Dunării vine în mod fericit prin cel de-al doilea document pe care îl prezentăm aici (Anexa, doc. II): o poruncă, din acelaşi an, a sultanului Süleyman *Kanunî*, emisă o lună mai târziu faţă de prima, adică la 10 septembrie. La Kara Harmanlık sau Karaharman, astăzi satul Vadu, la gura omonimă a unei ramificaţii a braţului Sf. Gheorghe (gura Karaharman, *Karaharman boğazı*), existase o formaţiune de 92 de case de *derbendci*: „înainte vreme, când s-a făcut înregistrarea *vilayet*-ului, satul menţionat avea 92 de case fiind înregistrate în registrul imperial cu taxe conform cutumei (*ᶜadet üzere*) de *derbend*". De asemenea, *derbendci*-ii mai sunt menţionaţi la Hârşova în registrul contabil din primul deceniu al domniei lui Süleyman Kanunî[31]. Fără a avea deocamdată alte precizări asupra amplasării de posturi de *derbendci*-i la Dunărea dobrogeană, nu se poate să nu aducem în discuţie locul numit Dervent care, prin nume, evocă instituţia *derbendicilik*-ului. Situat pe malul stâng al Dunării, vis-à-vis de insula Păcuiul lui Soare, dealul Dervent era o poziţie strategică ideală pentru controlarea unui străvechi vad de trecere dinspre Câmpia Bărăganului spre Dobrogea din împrejurimile Silistrei şi

tip de corabie. Domnul Virgil Ciocîltan a sesizat primul această alternativă de interpretare. Atât fragmentul din *Codex epistolaris Vitoldi* cât şi documentele otomane din prezentul articol nu oferă indicii suficient de clare pentru a opta pentru una sau alta dintre accepţii. Analogii istorice mai târzii ar înclina balanţa spre ideea de baraj din nave; subiectul rămâne deschis deocamdată. Mulţumesc Domnului Şerban Papacostea pentru lămurirea textului şi Domnului Sergiu Iosipescu pentru explicaţiile de istorie militară.

[31] *370 numaralı muhâsebe-i vilayet-i Rum-ili defteri* (937/1530), p. 412 (124).

ale Ostrovului[32]. Locuită din timpuri preistorice, înălțimea de la Dervent a găzduit în secolul al XI-lea și o fortificație de piatră care făcea pandant cu cetatea din insulă a Păcuiului. Păstrarea denumirii de Dervent sugerează existența anterioară a unui post de control fluvial din epoca otomană. Cele patru poziții, Karaharman, Prislava, Hârşova şi Dervent, sunt strategic valoroase pentru împiedicarea incursiunilor navale nedorite dinspre Marea Neagră. Toate patru străjuiesc câte un vad al Dunării[33]. Prezența instituției *vozarlık*-ului, în anumite locuri pe malul fluviului, arată vocația acestora de a controla atât traversarea de pe un mal pe celălalt cât şi traficul fluvial. Pentru regiunea care ne interesează aici, această instituție este documentată la Karaharman, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârşova şi Silistra[34]. *Vozar*-ii erau agenții controlului fiscal, încasau o taxă (*vozariyye*) pe mărfurile care tranzitau prin porturi şi schele având totodată monopolul traversării mărfurilor şi a pasagerilor de pe un mal pe altul cu ajutorul ambarcațiunilor pe care le dețineau şi administrau. *Vozar*-ii cunoscuți la Dunărea de Jos erau, de asemenea, creştini[35]. Instituția *vozarlık*-ului, ca şi instituția de pază militară a *derbendcilik*-ului, continuau instituții anteotomane, datau „din vremuri de demult" (*kadîm el-eyyâmdan*) şi funcționau „după obicei" (*^{c}adet-i üzere*)[36]. Karaharman, ca şi Tulcea (lângă

[32] Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. 1, Bucureşti, 1972, p. 11-12.

[33] Pentru vadul de la Karaharman, între *terra ferma* şi Ostrovul Chituc, v. Sergiu Iosipescu, *Portul şi castelul Qaraharman.* p. 117-118.

[34] Nicoară Beldiceanu, *Le vozarlıq: une institution ponto-danubienne*, în vol. *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566), Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, Londra, 1976, p. 77-78.

[35] Idem, *art. cit.*, p. 80.

[36] V. documentele din Anexă şi N. Beldiceanu, *art. cit.*, p. 75. Problema originii *vozarlık*-ului rămâne deschisă în acest stadiu al cercetărilor. Un alt etimon care s-a propus este cuvântul românesc „vad", de la latinul *vadum*, din care ar fi derivat „vădar", transformat apoi în *vozar*, v. Sergiu Iosipescu, recenzie la Nicoară Beldiceanu *Le monde ottoman des Balkans* (*1402-1566*), în **AIIAI**, 1979, p. 579-584. Un text din secolul al XVII-lea cuprinde expresia *praefectus vadorum*, v. V.A. Urechiă (ed.), *Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646. Urmat de text, însoțit de acte şi documente*, **AARMSL**, seria a II-a, 1893-1894, Bucureşti, 1895, 16, p. 179. Mai trebuie amintit că, în secolul al XV-lea, atât în Țara Românească cât şi în Moldova, funcționa o instituție cu acelaşi rol, „brodină", „brudină", numită aşa de la cuvântul slav „brod" care înseamnă „vad", similară cu „podăritului", deservită de „podari", termen slav care denumea pe cei care conduceau un pod umblător, v. *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 60 şi p. 366. Este de reținut şi menționarea acelor *nautai*, locuitori ai malurilor Dunării, în timpul unei expediții a avarilor lui Baian împotriva slavilor, v. Nicolae Iorga, *Le Danube d'Empire*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924, p. 16-17.

Prislava), precum şi Hârşova erau locuri unde se percepeau taxele de trecere pentru corăbii: *resm-i ubur, bâc-ı ubur* (taxe de tranzit), *geçer bâcı, geçid-bâcı, resm-i güzar* (taxe de trecere). Totodată Karaharman era un punct vamal pentru traficul între Dunăre şi Marea Neagră fiind legat prin circuite fluviale, pe brațul omonim, cu celelalte centre dunărene până la Vidin[37]. Celelalte posturi vamale otomane pentru traficul fluvial în regiunea Deltei Dunării erau la Măcin, Isaccea şi Chilia[38]. La Karaharmanık, dubasuri (*donbaz*) şi *ladii*[39] transportau în sus şi în jos fie mari cantități de peşte prins la gura brațului Karaharman (în locul numit *Bozcih* adică, Boazgic), fie vinuri, fie variate alte produse şi mărfuri (*meta*[c]); de asemenea, aici soseau corăbii maritime (*derya gemisi*) care aduceau vinuri de la Trapezunt şi de la Varna şi încărcau cereale[40]. Cele mai multe dintre corăbiile maritime, sosite la Gurile Dunării, transbordau încărcăturile lor pe ambarcațiuni mai uşoare. În documentul I se spune că din cauza împărțirii Dunării, în aval de Tulcea, în trei brațe, apele ei sunt puțin adânci în această regiune şi, de aceea „unele corăbii care, ducând provizii (*zahire*) la Istanbul, descarcă mărfurile lor, pe jumătate sau în întregime, ies şi trec”. Locurile de transbordare erau, prin însăşi natura operațiunilor, vulnerabile la atacuri pirateresti sau tâlhăreşti.

Porturile importante de la Dunăre (ca şi cele din alte părți ale imperiului otoman) dispuneau de mici flote proprii care îndeplineau atât funcții economice cât şi militare. Din documentele de tip *„mühimme*” avem multe informații referitoare la măsurile pentru echiparea şăicilor sau

---

[37] Akgündüz, *op. cit*., vol. VII, p. 741: *Kanunnâme-i iskele-i Karaharmanlık* (Reglementarea schelei Karaharmanlık), şi p. 737-738: *Kanunnâme-i iskele-i Tolça ve Sakçı ve Maçin* (Reglementarea schelelor Tulcea, Isaccea şi Măcin) şi p. 739-740: Kanunnâme-i iskele-i Hırsova (reglementarea schelei Hârşova); v. şi Anca Popescu, *Schela Măcin în secolul al XVI-lea (după reglementări comerciale otomane)*, în vol. *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cândea*, îngrijit de Valeriu Sîrbu şi Cristian Luca, Brăila, 2009, p. 303.

[38] Anca Popescu, *Circumscripții vamale otomane în zona Pontului stâng si a Dunării de Jos*, în vol. *Național şi universal în istoria românilor*, Bucureşti, 1998, p. 312-325.

[39] Pentru aceste tipuri de ambarcațiuni (şi bibliografia problemei), v. Anca Popescu, *Flotila Dunării otomane*, **SMIM**, 2003, p. 151-160.

[40] Hadiye Tunçer, *Osmanlı ımparatorluğunda toprak hukuku arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Dreptul funciar în Imperiul Otoman, legile agrare şi explicația lor), Ankara, 1962, p. 214-215 (reglementarea schelei Karaharmanlık din anul 1597-8); şi *Reglementarea schelei Karaharmanlık* editată de Akgündüz (v. *supra*), din anul 1570. Pentru cele mai recente rezultate şi concluzii ale săpăturilor de la Vadu (Karaharman), v. *supra*, S. Iosipescu, *Portul şi castelul Qaraharman.* p. 115-124.

a caiacelor aflate în diferite porturi dunărene cu ostaşi de la cetăţi, cu azabi, sau despre recrutarea de vâslaşi (din rândul *martolos*-ilor), pentru paza Dunării[41]. Căpitanii acestor flotile avea un rol complemetar *derbendci*-ilor şi *martolos*-ilor în asigurarea securităţii traficului fluvial, protejarea corăbiilor imperiale (*miri gemileri*) şi a celor de transport, poate chiar sarcini în efectuarea anumitor transporturi ordonate de Poartă. Erau atât musulmani cât şi creştini[42]. Sistemul flotilelor otomane de pe Dunăre nu era o noutate. Cronicarul otoman Ibn-ı Kemal pomeneşte un *kapudan* al Chiliei moldovene care fusese capturat de *sancakbey*-ul de Silistra înaintea începerii operaţiunilor militare otomane din anul 1484[43]. Otomanii au folosit ambarcaţiunile şi echipajele care funcţionau în aceste porturi înainte de cucerire, adecvându-le nevoilor lor. Asigurarea securităţii comunicaţiilor pe Dunăre se mai realiza şi prin patrulele organizate de-a lungul malurilor[44]. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în cadrul marilor reformări organizatorice ale sultanului *Kanunî* (Legiuitorul), flotilele locale au fost puse sub comanda superioară a unui amiral al Dunării (*Tuna kapudanı*). Instituţia *kapudanlık*-ului Dunării este, de asemenea, o reutilizare a unui model local preexistent, de data aceasta a unui mod de organizare bizantin[45].

Primul document surprinde şi o altă problemă interesantă, de geografie istorică. Alături de gurile menţionate, Sulina şi Sf. Gheorghe, nu apare, aşa cum ne-am aştepta, gura Chilia ci gura Lyko (*Lyko boğazı*). Aşa înregistrează documentul, după spusele „oamenilor locului care cunoşteau situaţia”. Bineînţeles dezbaterea Chilia-Licostomo *versus*

---

[41] *Mühimme defterleri*, Arhivele Naţionale, *Microfilme Turcia*: poruncă a sultanului Selim II, 2 august 1568, către beiul de Akkerman pentru folosirea azapilor din Chilia pentru paza pe Dunăre (R15, c. 499); poruncă din octombrie 1593 a lui Murad III către beiul de Silistra, pentru reţinerea comandantului Ahmed până în primăvară pentru a asigura paza braţelor Chilia, Sulina, Sf. Gheorghe, împotriva tâlharilor cazaci care atacă corăbiile negustorilor (R20, c. 456); poruncă din aprilie-mai 1594, acelaşi Murad III către *kapudan*-ul de Hârşova despre angajarea de vâslaşi din rândurile *martolos*-ilor pentru apărarea Dunării (R20, c. 501).

[42] V. Anexa, doc. I.

[43] N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în vol. *Le monde ottoman des Balkans,* p. 65. Despre flotele maritime şi fluviale ale principatelor Cărvunei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei v. N. Stoicescu, în *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Bucureşti 1986, p. 75-76.

[44] Shmuelevitz A., *The Jews of the Ottoman Empire in the late fifteenth and the sixteenth centuries*, Leiden-Brill, 1984, p. 162.

[45] V. Anca Popescu, *Flotila Dunării*, p. 159-160.

Chilia şi Licostomo, problemă de geografie istorică a secolelor XIV şi XV, ne vine în minte[46]. Expresia *Lyko boğazı*, ar fi fost tradusă automat, de orice grec care ştia turceşte, cu „Lyko–stomo”. De fapt, lucrurile au stat invers, turcii au fost cei care au tradus toponimul aflat din contactele lor cu marinarii greci şi, apoi, cu populația locală. Un alt caz de menționare a gurii Lyko, în sursele otomane, nu cunoaştem până acum. Numele Chilia se aplica fie cetății fie oraşului, schelei sau „apei”[47]. În sursele europene din secolul XVI şi următoarele, Licostomo, deşi nu apare frecvent, nu lipseşte. De exemplu în relatarea de călătorie a negustorului englez John Newberie (1585): „am intrat într-o gură a fluviului numită Licostomo..şi țara din partea de sud se numeşte Dobrogea iar cea dinspre nord se numeşte Moldova”. Intrând apoi pe gura Sf. Gheorghe, notează: „şi Licostomo de care ne depărtăm, merge spre apus şi apoi deodată, iarăşi spre nord”. Şi trecând de Tulcea: „pe lângă râul Chilia care curge spre nord-est”[48]. Mențiunile otomane cunoscute ale gurii Chilia (*Kili boğazı*) datează din primul sfert al secolului al XVII-lea[49]. Importanța menționării gurii Lyko din acest document decurge în primul rând din natura actului: o poruncă sultanală, un act oficial, bazat pe un altul dat de la agenții locali ai administrației statului otoman. Acest fapt oferă garanții că toponimul era în uz efectiv la acea dată. Aşadar, în secolul al XVI-lea, după surse otomane precise, şi după relatări exacte de călătorii negustoreşti, o gură a Dunării, a brațului Chilia, poartă numele insulei şi al scalei cunoscute din secolul al XIV-lea – Licostomo. Numele Licostomo apare de asemenea, în hărți din secolul al XVIII-lea, pentru ostrovul de pe brațul Chilia.

În concluzie: sistemul otoman de controlare a liniei Dunării, aşa cum rezultă din segmentele dunărene studiate până acum (regiunea Vidinului şi cea Silistrei până la Gurile Dunării) consta în asigurarea unei duble supravegheri: pe de-o parte, fiscală şi economică, realizată prin instituțiile vămii şi ale taxelor pe circulația fluvială. De cealaltă parte,

---

[46] Petre Diaconu, *„Kilia et Licostomo”. Un faux problème de géographie historique*, «Il Mar Nero», II, 1995-1996 şi Octavian Iliescu, *Nouvelles contributions à la géographie historique de la mer Noire,* în *ibidem,* I, 1994.

[47] „Apa”, „brațul” Chiliei, în documente din secolul al XVI-lea, v. *Muhâsebe-i vilayet-i Rum-ili defteri*, p. 85; „brațul cetății Chilia”, la Evliya Çelebi, în *Călători străini despre țările române*, vol. VI, îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Mustafa Ali Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 360.

[48] *Călători străini,* vol. 2, p. 514.

[49] Arhivele Naționale, *Microfilme Turcia*, R. 79, c. 555, 560.

controlul militar-naval, articulat pe cetăţile danubiene, cu garnizoanele, flotilele şi echipajele lor, dar şi pe structuri militare teritoriale de pază, satele de *derbendci*-i şi de *martolos*-i, care, în schimbul serviciului de pază la vaduri beneficiau de scutiri fiscale. Acest sistem economic şi militar al Dunării otomane continuă instituţii străvechi imperiale, romano-bizantine, dar şi locale, româno-slave. Fluviul imperial („le Danube d'Empire" după expresia lui Nicolae Iorga) a transportat în timp tiparele funcţiilor sale esenţiale – arteră comercială şi de circulaţie şi frontieră militar-politică –, din antichitate până dincolo (prin reminiscenţe) de ultima stăpânire imperială care i-a încadrat malurile, statul osmanlâilor[50].

Cele două documente otomane prezentate au permis numai surprinderea instituţiei *derbendcilik*-ului fluvial la Dunărea maritimă. Sunt necesare alte cercetări şi descoperiri care vor permite descrierea completă a acestui sistem, atât morfologic cât şi funcţional.

ANEXĂ[51]:

Doc. I:

[1] Brâ'il kadısına hüküm yazıla ki: hâliyâ, der gâh-ı muallama, ^{c}arz gönderüb, Tulça ve Isakça iskelelerine [2] bilfi^{c}il, emin olan Mustafa, ve hâliyâ Brâ'il emini olan Ismail, ve sefine re'isleri olan [3] Yahşi ve Hacı ve Abdî ve Sinan ve Kerim ve Agab ve Laskari nam kimesneler, bu hakire gelüb [4] Tulça'dan aşağı, Tuna ifraz olub, bir bölük Hızır-ı Eliyas boğazına ve bir bölük Soline/Sulina [5] boğazına ve bir bölük Lyko boğazına bulunub, ol sebebden Tuna sığ olub, Islambola zahire [6] iledecek gemilerin bazısı yarı yükünü çıkarub ve bazısı cem^{c}i yükünü çıkarmakla geçip çıkardukları [7] yüklerini yarag ve yasag (?) ile bekleyub gemileri bağlamak ile bir nice malları telef olub, küllî [8] ıstırapları mukarrer olmağın Prislav nam mevzi^{c}de köy konulması lâzım ve münasibdir [9] eğer köy konulacak olursa, mukata^{c}aları nice yük akçe ziyade olduğunda gayrı gelen [10] sefine reisleri ol mevzîde ahsen vechle geçmeyi küllî gemiler gelüb, Isalmbol'a zahire [11] müzayaka çektirmezüz dediklerinden gayrı ehl-i vukuf'tan bir nice kimesneler gelüb, ve taife'-i Eflak [12] ve Boğdan'dan dahi gelüb, eğer rusumumuz derbend olursa, üç yüz kırk ziyade hane [13]

[50] Pentru organizarea bizantină a Dunării cea mai recentă cercetare aparţine lui Alexandru Madgearu, *Organizarea militară a bizantinilor la Dunăre în secolele X-XII*, Târgovişte, 2007.

[51] Mulţumesc şi pe această cale colegilor Ayşe Doğan-Kayapınar (Ankara), Rifat Gunalan (Istanbul) şi Adrian Tertecel (Institutul de Istorie „N. Iorga") pentru bunăvoinţa de a examina dificultăţile paleografice sau sintactice ale acestor documente. Orice eroare îmi aparţine însă, prin opţiunile finale în privinţa lecţiunilor şi a traducerii.

konaruz deyü nice kimesneler gelmeğin ve anda gelen gemilerin ahsen vechle geçmesini dahi [14] boyunumuza alıruz demeyin ᶜarz olundu, deyü, bildirmişsiz. Imdi buyurdum ki: hükm-ü şerifim vardukda [15] kaziye ᶜarz eylediğin gibi olub, mahall-i mezburun şenlemesi lâzım ve mühim ise kimesnenin yaraklusu [16] ve yazılusu olmayub ve Eflâk ve Boğdan caniblerinden mümkün olan reayadan götürdüb, mahall-i [17] mezburu derbend ᶜadeti üzere şenledüb ihya ettiresiz. Ve kaç nefer kimesne gelüb şenletürse [18] isimleri ile yazıb, kapuma ᶜarz eyleyesiz ki ellerine derbend ᶜadeti üzere muaffiyet için hükm-ü şerif verile deyu tahrîren fi 13 Muharrem sene 973.

Traducere:

Să se scrie un ordin kadi-ului Brăilei: în prezent trimițând o petiție (*arz*) la Sublima mea Poartă/sublimul Tron [în care se spune că] „Mustafa, actualmente eminul porturilor Tulcea şi Isaccea şi eminul Brăilei, Ismail, şi căpitanii de corabie numiți Yahşi şi Hacı şi Abdî şi Sinan şi Kerim şi Agop şi Laskaris, au venit în fața umilului vostru servitor [kadiul] [zicând]: în aval de Tulcea, Dunărea fiind divizată, o parte atinge gura Sf. Gheorghe, o parte gura Sulina, şi o parte gura Lyko, din această cauză Dunărea fiind joasă (scăzută). Unele corăbii care, ducând provizii (*zahire*) la Istanbul, descarcă mărfurile lor, pe jumătate sau în întregime, ies şi trec; aşteptând cu arme şi (? *yasag*), corăbiile [sunt oprite][52] iar mărfurile lor suferă multe distrugeri şi pagube ; este necesar şi oportun (*münasib*) să se stabilească, în locul numit Prislav, un sat; dacă s-ar face aşa, veniturile *mukataᶜa*-lelor lor ar creşte cu mulți aspri, căpitanii de corăbii vor veni astfel în acel loc cu mai bună (maximă) [siguranță], trecând corăbii multe şi, la Istanbul, nu va [mai] fi lipsă/criză (*müzayaka*) de provizii, după cum spuneau „oamenii cunoscători” /experții (*ehl-i vukuf*) care au venit. Şi, oameni din Țara Românească şi Moldova vin şi spun: dacă dările noastre ar fi de *derbend*, vom întemeia/stabili 340 de case (*hane*) mai mult. În felul acesta corăbiile vor veni şi noi astfel ne angajăm să veghem trecerea lor astfel ca să fie bună”. „Aşa au spus”, ați făcut cunoscut. Acum am ordonat precum că: la sosirea ilustrei mele porunci, în concordanță cu situația pe care ai expus-o în petiție [*kadi*-ului], locul sus-numit trebuie să fie populat şi prosper şi dacă este important [să fie acolo] persoane echipate şi înarmate (*yaraklu*) şi înscrise [în registru], aducându-se dintre supuşii din părțile Țării Româneşti şi Moldovei pentru a popula acel loc, conform cutumei de *derbent* şi pentru a reînvia/ revitaliza (*ihya*) locul sus-numit. Şi câte persoane venind vor fi stabilite acolo, să le înscrieți numele şi să trimiteți la Poarta Mea un raport, pentru a le da în mână un ordin ilustru despre faptul că au scutire [de taxe] conform cutumei de *derbent*. Scris la 10 august 1565.

[52] Neclar: corăbiile erau oprite cu improvizarea unui obstacol pentru înaintare.

Doc. II:

[1] Livâ-i Silistre mukâta^{c}âtı müfettişi Prevadi kadısı Mevlânâ Hızır'a hüküm yazıla ki, hâliyâ kapuma [2] ^{c}arz gönderüb Hırsova kazâsına tâbi^{c} Kara Harmanlık nâm karye mukâta^{c}asına ^{c}âmil-i pây olan Hüdaverdi [3] bendeleri gelüb ayitdiler ki: karye-i mezbûre sâbıkda vilâyet kitâbet olundukda doksan iki hâne [4] mevcûd bulunub vâkı^{c} olan rüsûmların derbend ^{c}âdeti üzere defter-i hâkânîye kayd eyleyüb hâlen [5] karye-i mezbûreye külli hâne cem^{c} olub sonradan gelüb mütemekkin olanlar dahi rüsûmların derbend [6] kânûnu üzere vermek isterler dedikde karye-i mezbûrun üzerine varılıb görüldükde fi-l-vâkı^{c} [7] vilâyet kitâbet olundukda doksan iki hâne mevcûd olub defter-i hâkânide rüsûmları derbend [8] ^{c}âdeti üzere mukayyed bulunub hâlen mu'âfiyetleri mukâbelesinde hizmetleri dahi olmadığından gayri sonradan [9] gelüb mütemekkin olanlar dahi sâ'ir re'âyâ ve berâyâ verdikleri üzere ^{c}öşürlerin ve sâ'ir rüsûmların [10] edâ etmeğe te'allül ederler şöyle ki sonradan gelüb mütemekkin olanlar rüsûmların sâ'ir re'âyâ verdikleri [11] gibi edâ ederler mukâta'a-i merkûm küllî terakki bulmasın emr-i mühim olmağın ^{c}arz olundu deyu bildirmişsin [12] imdi buyurdum ki hükm-ü şerîfim vardukda mahall-i mezbûrun üzerine varılıb ehl-i vukûf ma'rifetiyle teftîş [13] edüb göresiz mezkûr karyede vilâyet defterinde derbend rüsûmu vermek üzere kayd olunan [14] doksan iki hâne muhâfaza hizmetine vefâ ederse ol takdirce vilâyet defteri muktezâsınca derbend kayd [15] olunan hânelerden gayri sonra hâneden içlerine gelüb kesret-i re^{c}âyâdan sâyir re^{c}âyâ gibi muktezâyı [16] şer^{c} üzere ^{c}öşr-i terekelerin ve kânûn üzere alınacak sâlâriyelerin ve rüsûmun emîn-i mezbûra aldırıb [17] mîrî içün zabt etdiresin kimesneyi bî vech dahl ve nizâ^{c} etdirmeyesin şöyle bilesin deyu tahrîren fi 14 Safer sene 973.

Traducere:

Să se scrie un ordin lui Mevlâna Hızır, *kadiu* de Provadia (*Prevadi*), inspector al *mukâta^{c}a*-lei *livâ*-lei Silistrei: în prezent, s-a trimis o petiție (^{c}*arz*) la Poarta Mea: umilul rob Hüdaverdi, care este *âmil* al părții de *mukâta^{c}a* a satului numit Kara Harmanlık, depinzând de *kaza*-ua Hârşova, a venit şi a spus [următoarele]: înainte vreme, când s-a făcut înregistrarea *vilâyet*-ului, satul menționat avea 92 de case, fiind înregistrate în registrul imperial cu taxe conform cutumei (^{c}*adet üzere*) de *derbend*. În prezent, sunt reunite mai multe case. Iar cei care au venit mai târziu (ulterior) şi s-au stabilit [acolo] vor să dea [şi ei] dările conform legii (*kanun üzere*) pentru *derbend*. Când s-au dus în satul menționat au văzut că într-adevăr în momentul înregistrării *vilâyet*-ului existau 92 de case ale căror taxe erau înregistrate, în registrul imperial, conform cutumei *derbend* (*derbend* ^{c}*adeti üzere*). În prezent, neavând slujbe [de îndeplinit] conform scutirilor [de care beneficiază], cei care au venit mai târziu şi s-au stabilit [acolo], au pretextat [aceasta] ca să plătească dările lor şi să dea dijmele ca celelalte raiale; şi astfel, cei veniți şi stabiliți ulterior dau [acum] dările ca

celelalte raiale. Tu ai făcut cunoscut că s-a făcut *ᶜarz* [în care s-a scris] că este necesar un ordin pentru ca menționata *mukataᶜa* să nu fie mărită[53].

Acum, am poruncit:

La sosirea ilustrei mele porunci, mergând în locul menționat, să se facă o anchetă prin oameni avizați [care cunosc lucrurile, situația] şi să vedeți [verificați] dacă este adevărat că cele 92 de case înscrise în registrul *vilâyet*-ului [cu obligația] să dea taxe *derbend* în satul menționat, fac serviciul de pază. În cest caz să se ia pentru fisc (mirie), prin *emin*-ii sus-numiți, de la casele care, conform registrului, sunt [cele] în afară de casele *derbend*, şi care au venit mai târziu şi s-au instalat [între, alături de casele *derbend*], dijmele din cereale (*ᶜöşr terekeleri*), conform *Şeriat*-ului, şi dările (*resm*) şi *salâriye*, conform legii cutumiare (*kanun*), la fel ca de la celelalte raiale. Nimeni să nu se amestece sau să conteste acestea [ordonate], aşa să ştiți!

Scris la 10 septembrie 1565.

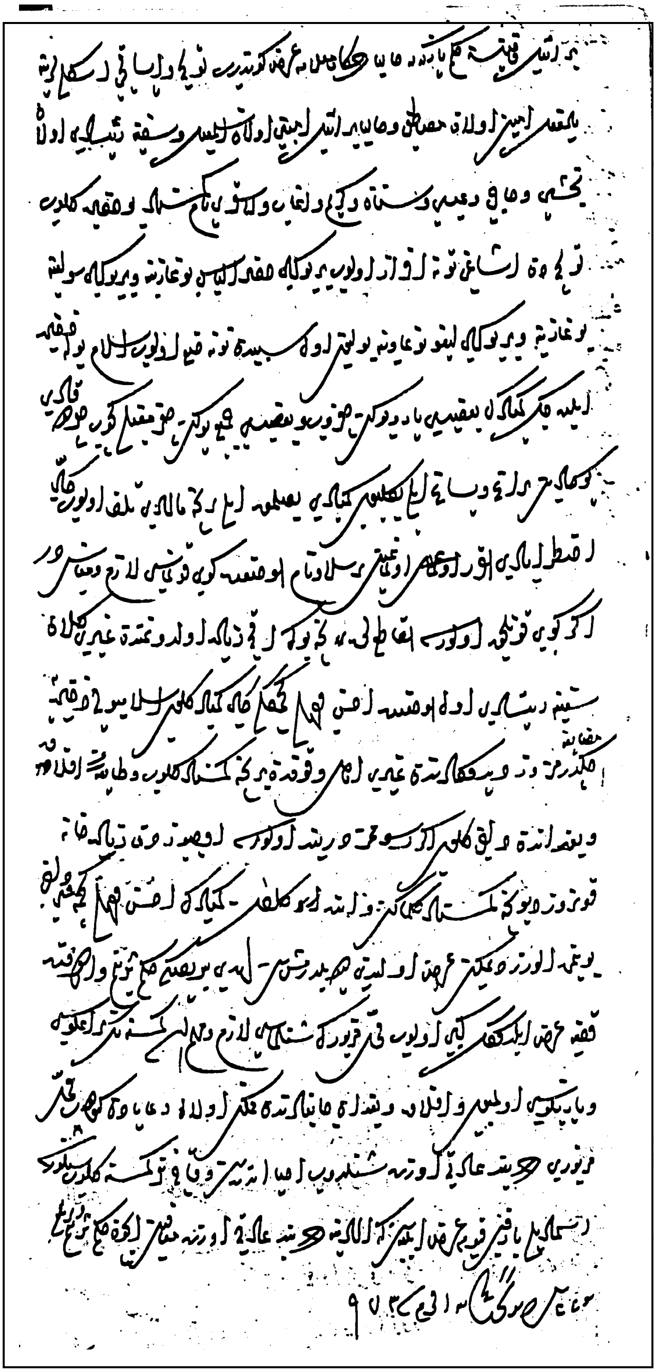
POLICING THE DANUBE IN OTTOMAN TIMES: THE *DERBENDCILIK*

Abstract

The Ottoman control over the Danube river had a twofold objective. On the one hand, it provided means of fiscal control via custom taxes (the *gümrük*) and transit taxes (such as the *vozarlık*, *resm-i ubur, geçer bâcı*, etc.). On the other, it ensured military and naval protection, chiefly via the Danubian fortresses with their garrisons and flotillas, but also via territorial structures such as villages of so-called *derbendci*. In exchange for the security services they provided on the banks of the Danube, the *derbendci* were tax-exempt. Institutions such as these had antecedents in ancient imperial, Roman-Byzantine as well Romanian-Slavic arrangements.

Two previously unknown Ottoman orders issued by the Sultan Süleyman Kanunî (dated 10 August and 10 September 1565) contain important information on the sites of *derbendci* villages in regions of Ottoman Dobrudja (at Karaharman, today the village of Vadu in Constanța county, and at Prislava, today Nufărul in Tulcea county, both on the Sf. Gheorghe arm). They show how the institution of the *derbendcilik* worked, give indications of the *derbendci*s' tax status and of their roles, and provide interesting evidence for some locations (for instance, the "Lyko mouth" of the Chilia arm).

[53] Pasajul este interesant pentru problema prestării efective a *derbendcilik*-ului la Karaharman în aceasta epocă, dar infromația este insuficientă.

Facsimil doc. I

Facsimil doc. II

Punctele vamale, de trecere (*vozar*) şi de pază (*derbend*) pe Dunărea maritimă (*sancak*-ul Silistra), sec. XVI. (Desen: Iuliana Barnea)

CONSIDERAŢII ASUPRA CRONICII VENEŢIANULUI ANTONIO MOROSINI

ŞERBAN V. MARIN

Agostino Pertusi arăta la un moment dat, într-unul dintre articolele sale de largă consistenţă, că "în perioada care se scurge de la moartea lui Monacis la primii ani ai jumătăţii a doua a secolului al XV-lea nu au fost istorici care să fi scris despre lucrurile veneţiene. Foarte probabil, situaţia locală în aspra climă de război, mai întâi contra Carraresilor şi genovezilor, apoi contra lui Francesco Sforza, nu ar fi permis dezvoltarea unei istoriografii"[1]. Explicaţia istoricului italian conţine, în opinia noastră, două inexactităţi: în primul rând, motivaţia perioadei de război nu se verifică, prin aceea că sunt nu puţine situaţiile în care perioadele de criză politică nu au putut stopa scrierea istorică: este suficient să ne gândim la perioada în care dogele A. Dandolo a elaborat *Chronica per extensium descripta*, iar exemplul este departe de a fi singular; în al doilea rând, A. Pertusi, având desigur în gând opera istorică a lui Flavio Biondo şi considerându-l pe acesta drept etapă succesivă lui Lorenzo de Monacis, lasă complet deoparte cronicile "de consultaţie" care au continuat să fie elaborate în respectiva perioadă (ne referim aici atât la cronici atribuibile unui autor bine determinat, precum Antonio Morosini, Fantino Pisani sau Giorgio Delfino, cât şi la nu puţinele cronici anonime ale acestei perioade) şi care s-au dezvoltat în paralel cu scrierea mai mult sau mai puţin "oficială" a istoriei Veneţiei din acest secol (Lorenzo de Monacis, Flavio Biondo, Marcantonio Coccio Sabellico)[2]. Despre una dintre aceste din urmă

[1] Cf. Agostino Pertusi, *Gli inizi della storiografia umanistica nel quattrocento*, în *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi* (editor Agostino Pertusi), Florenţa, 1970, p. 269-332 (289).

[2] Pentru distincţia dintre "cronicile de consultaţie" şi cele considerate ca oficiale, vezi Dorit Raines, *Alle origini dell'archivio politico del patriziato: la cronaca «di consultazione» veneziana nei secoli XIV-XV*", "Archivio Veneto", seria a V-a, 150 (1998), p. 5-57.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 169-191

cronici ne propunem să vorbim în cuprinsul articolului de faţă, anume despre scrierea elaborată de Antonio Morosini.

Manuscrise:

Manuscrisul autograf al cronicii lui Antonio Morosini[3] se află în prezent la Nationalbibliothek din Viena, aparţinând fostei colecţii Foscarini şi intrată în posesia Bibliotecii pe atunci imperiale în anul 1801[4], unde s-a considerat că a fost împărţit în două volume (divizare cu totul arbitrară[5]), având cotele CCXXXIV n. 6586 şi CCXXXV n. 6587[6],

---

[3] Singurele eventuale dubii asupra autografiei lui Morosini au fost manifestate de Vittorio Lazzarini, *Marino Faliero. Avanti il Dogado – La Congiura*, Florenţa, 1963 [1897], p. 101 nota 4, care vorbeşte de "*presupusul* [subl. n.] original", şi de Christiane Neerfeld, Historia per forma di Diaria. *Venezianische Gegenwartchronistik um 1500*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn, Bonn, 2001 [http://hss.ulb.uni-bonn.de/ diss_online/phil_fak/2001/neerfeld_christiane/0235.pdf], p. 23 nota 47, care îl consideră drept "copie contemporană"; în rest, cei ce au analizat cele două codice vieneze de mai jos au considerat acest manuscris ca fiind cel original.

[4] Cf. Freddy Thiriet, *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, extras din "Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, publiés par l'École Française de Rome", 1954, p. 241-292 (244); cf. John R. Melville-Jones, în Antonio Morosini, *The Morosini Codex* (editori Michele Pietro Ghezzo-John R. Melville-Jones-Andrea Rizzi), vol. I, Padova, 1999, p. ix; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, "Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia", 4 (2002), p. 177-183 (178).

[5] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. ix.

[6] Cf. Tommaso Gar, *I codici storici della collezione Foscarini conservata nella Imperiale Biblioteca di Vienna*, "Archivio Storico Italiano", V (1843), p. 281-430 (304, 306); cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; cf. Idem, *La Romanie vénitienne au moyen age. Le développement de l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Paris, 1959, p. 17; cf. V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 101 nota 4; cf. Antonio Carile, *La cronachistica veneziana (secoli XIII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Florenţa, 1969, p. 55; cf. Silvana Ozoeze Collodo, *Attila e le origini di Venezia nella cultura veneta tardomedioevale*, "Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti", CXXXI (1972-73), p. 531-567 (559 nota 106 – o eroare tipografică prezintă cotele 6486-6587); cf. E[lyahu] Ashtor, *Levantine Weights and Standard Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages*, "Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London", 45 (1982), 3, p. 471-488 (483, unde nu se prezintă numărul cotelor); cf. Reinhold C. Mueller, *The Venetian Money Market. Banks, Panics, and the Public Debt, 1300-1500*, Baltimore, 1997; cf. J. Melville-Jones, loc. cit., vol. I, p. ix; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178 nota 4. Pentru o prezentare detaliată a manuscrisului, cf. şi http://www.stejeannedarc.net/chroniques/chronique_morosini.php.

cel de al doilea începând cu narațiunea faptelor din anul 1416[7]. Conform descrierii oferite de Tommaso Gar în urmă cu circa 160 de ani, cele două codice erau considerate ca fiind dificil de descifrat, însă aflate într-un bun stadiu de conservare[8]. În funcție de cercetătorii care le-au avut în vedere, ele ar număra fie 320 respectiv 330 file[9], fie 319 respectiv 293[10], sau un total de 561 file[11]. După cum susține acelaşi T. Gar, Marco Foscarini intrase în posesia celor două codice la câtiva ani după publicarea operei sale, acesta fiind motivul pentru care dogele-literat, în celebra sa *Della Letteratura Veneziana* de la 1752 nu făcuse nicio trimitere la cronica morosiniană[12].

Încă din secolul al XIX-lea, August Prost remarca absența primelor file ale manuscrisului vienez, acoperind perioada ante-1192[13]. Istoricul francez nu sesizase însă existența unui scurt fragment referitor la anii 1094-1108, cuprins în chiar prima filă a codicelui, detaşată de restul cronicii[14]. În orice caz, primele 48 de file lipsesc[15], iar incipitul cronicii (f. 48, conform numerotării originale) este următorul: "*Quel luogo fo meso in prima mente*"[16] şi se referă la dogatul lui Vitale Micheli, mai exact la anul 1095[17].

În legătură cu acest codice, se mai ştie că, anterior trecerii în posesia lui Marco Foscarini, fusese deținut de Annibale degli Abati Olivieri

[7] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

[8] Cf. T. Gar, *op. cit.*, p. 304.

[9] Cf. *Ibidem*, p. 304, respectiv 306; cf. R[inaldo] F[ulin], *Saggio del catalogo dei codici di Emmanuele A. Cicogna*, "Archivio Veneto", IV, partea I (1872), p. 59-132, 337-398 (347).

[10] Cf. Fr. Thiriet, *Les chroniques vénitiennes*, p. 273, care totuşi mărturiseşte că nu a putut consulta manuscrisele vieneze.

[11] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. ix.

[12] Cf. T. Gar, *op. cit.*, p. 304.

[13] Cf. Aug. Prost, *Les chroniques vénitiennes*, "Revue des questions historiques", 31 (1882), p. 512-555 (547).

[14] Cf. Germain Lefèvre-Pontalis, *Étude sur Antonio Morosini et son oeuvre. Annexes et tables*, în *Chronique d'Antonio Morosini. Extraits relatifs a l'histoire de France* (introducere şi comentariu Germain Lefèvre-Pontalis, text stabilit şi tradus de Léon Dorez), vol. IV, Paris, 1902, p. 41.

[15] Cf. Silvana Collodo, *Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare del Tre-Quattrocento (Enrico Dandolo)*, "Studi Veneziani", 9 (1967), p. 127-151 (129 nota 9); cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. S. Ozoeze Collodo, *Attila*, p. 559 nota 107; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. xx; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177 nota 2.

[16] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56.

[17] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273.

din Pesaro[18]. Până la acel moment (anul 1756), nu există nicio menţiune despre istoria codicelui[19], iar achiziţionarea sa de către Foscarini a fost prea târzie pentru ca acesta să îl includă pe A. Morosini în scrierea sa despre literatura veneţiană[20]. Donaţia către M. Foscarini este certificată de conţinutul câtorva file inserate în manuscrisul de la Viena, conţinând o pagină de titlu şi un eseu introductiv, compus probabil de M. Foscarini însuşi[21], care certifică scrierea codicelui de către A. Morosini. Dacă aceste amănunte aparţin într-adevăr lui Foscarini, atunci rezultă că împărţirea codicelui în două volume, menţionată în această introducere, era deja realizată înaintea trecerii codicelui la Viena, contrazicând astfel ceea ce John Melville-Jones însuşi sugerase anterior[22].

Codicele de la Viena se încheie cu anul 1433[23], într-un mod foarte brusc, în mijlocul unei şedinţe a Senatului din 20 noiembrie 1433, referitoare la Conciliul de la Basel, cu cuvintele: "[...] *e tute le cose fate in pezudixio dele raxion e di ocasion de quele lor legitimamente non citade, ne legitima*" (f. 611)[24]. S-a dedus de aici pierderea ultimelor file ale manuscrisului[25].

După cum demonstrează J. Melville-Jones, studiul asupra codicelui sugerează o scriere continuă pentru perioada ce merge până la evenimentele

---

[18] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. ix; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178 nota 4. Annibale Giordani Olivieri degli Abati (1708-1789), originar din Pesaro, este autorul lucrării *Memorie del porto di Pesaro*, Pesaro, 1774.

[19] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. ix; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178 nota 4.

[20] Cf. Idem, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. xi.

[21] Textul acesteia, în T. Gar, *op. cit.*, p. 304-305; de asemenea, în traducere în limba engleză, cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. xvii-xviii; amintită şi de A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

[22] Vezi *supra*, nota 5.

[23] Cf. T. Gar, *op. cit.*, p. 304, 306; cf. R. Fulin, *op. cit.*, p. 347; cf. A. Prost, *op. cit.*, p. 547; cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 66, 172, 188-189; cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55, 56; cf. Maria Maddalena Sarnataro, *La rivolta di Candia del 1363-65 nelle fonti veneziane*, "Studi Veneziani", serie nouă, XXXI (1996), p. 127-153 (127 nota 3); practic, nu înţelegem pe ce bază S. Collodo, *Note sulla cronachistica veneziana. A proposito di un recente volume*, "AV", seria V, 91 (1970), p. 13-30 (15 nota 2) propune anul 1434 ca încheiere a cronicii, criticând semnalările lui Lefèvre-Pontalis, Thiriet şi Carile şi persistând în această opinie în S. Ozoeze Collodo, *Attila*, p. 559 nota 106, din moment ce manuscrisul este cât se poate de clar în acest sens.

[24] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273.

[25] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. xx; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179 şi nota 8.

din 1413-1414, după care este elaborat în fragmente mai scurte. De asemenea, hârtia folosită pare să fi provenit din acelaşi pachet până la fila 479b (descriind evenimente din 1428), după care s-ar fi folosit diferite tipuri până la final[26]. Aceste concluzii îl fac pe editorul australian să conchidă că prima parte a cronicii ar fi fost în principal copiată mecanic din altă cronică sau din alte cronici[27].

Repertoarul lui A. Prost adaugă un alt codice, incomplet (ar cuprinde perioada 1290-1422), pe baza informației furnizate de E. A. Cicogna[28], însă nu avem posibilitatea să identificăm despre care codice ar fi vorba. De asemenea, J. Melville-Jones aminteşte de existența unei alte copii, incompletă şi extinzându-se doar până la anul 1418, însă chiar editorul arată că “prezenta sa locație este necunoscută”[29]. Din păcate, nu am avut acces la articolul semnat de L. C. O. Vangensten, care presupune existența unui codice morosinian la Archivio di Stato di Frari[30].

O copie sigură şi totodată fidelă a manuscrisului vienez se află la Marciana, în dreptul cotelor M 2048-M 2049 (8331-8332), achiziționat în anul 1889. Catalogul “Ital. VII.” de la Marciana o prezintă drept “*Morosini Antonio. Cronaca Veneta dall'origine della città fino all'anno 1443, divisa in due parti*” (adăugând: “*E' copia dell'originale che apparteneva alla Biblioteca Foscarini*”), în vreme ce catalogul marcian “Soggetti Veneti” o denumeşte drept “*Cronaca Morosini fino al 1433*”. În prezent, se poate consulta doar ca microfilm: Pos. Marc. 135 şi 138 (pentru M 2048), respectiv Pos. Marc. 118, 150 (pentru M 2049). Pe pagina de gardă a manuscrisului, foarte frumos ornată, se află inscripția: “*CRONICA / del N(obel) U(omo) / ANTONIO MOROSINI / q(uondam) Marco*”.

S-a observat faptul că această copie a păstrat cu fidelitate conținutul autografului[31], ca şi împărțirea în două volume, însă cuprinzând 1042,

---

[26] Cf. Idem, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. XI.

[27] Cf. *Ibidem*.

[28] Cf. A. Prost, *op. cit.*, p. 217.

[29] Cf. J. Melville-Jones, *loc. cit.*, p. IX.

[30] Cf. L[angaard] C[onrad] O[ve] Vangensten, *Erik af Pommern i Venedig 1424. Antonio Morosini Krønike og Akstykker fra Archivio di Stato ai Frari, Venedig*, “Danske Magasin”, 6, I (1913), p. 72-88, apud Mladen Ibler, *Count Ivan Anž* [sic!] *Frankopan, the Royal Steward of the Estate in Sweden 1426-1434* [= http://www.croatianhistory.net/etf/ibler.doc].

[31] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. IX; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178; cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 24 nota 47.

respectiv 1579 pagini[32]. Copia a fost realizată în 1887-1888 de Giuseppe Gallovich, arhivist la Archivio di Stato di Venezia, sub îndrumarea directorului de atunci al Arhivelor venețiene, Bartolomeo Cecchetti[33]. Erorile, evidențiate de J. Melville-Jones pe parcursul ediției sale, sunt de natură minoră (ținând de folosirea majusculelor şi de punctuație) şi, ca urmare, copia executată a stârnit admirația editorului australian[34]. Grafia, mult mai accesibilă decât cea a codicelui de la Viena, a făcut ca acest manuscris să fie preferat de cea mai mare parte a cercetătorilor care s-au referit la cronica morosiniană[35], în comparație cu cel vienez[36].

Anterior cronicii, se întâlneşte o introducere, care, nefiind semnată, se poate datora fie lui G. Gallovich, fie lui B. Cecchetti. Aceasta cuprinde două file şi oferă date interesante asupra cronicii morosiniene, într-o grafie excelentă: "*La presente Cronaca, cosi chiamata dal suo Autore, che come si legge a carte 604 di essa, fu ANTONIO MOROSINI q(uonda)m Marco, è mancante di cinquanta carte nel principio. Si vede però, che seguendo la pratica degli altri Cronisti, ha scritto succintamente, seguitando egli ancora la serie, o sia Cronologia de Dogi. In fatti nelle cinquanta carte mancanti nel principio si continua l'istoria della Città di Venezia dalla sua fondazione sino al 1192 in cui fu elletto Doge Errico Dandolo. Quanto più però se avvicina al tempo, in cui cominciò a scrivere, tanto più si va diffondendo nelle notizie. L'anno, in cui l'ha principiata può supporsi probabilmente il 1374 ma certamente non dopo il 1380 ed arriva sino a parte del 1433, non potendosi sapere il tempo preciso, in cui l'ha terminata, per mancanza di molte carte nel fine.*

[32] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273.

[33] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. IX; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178; cf. şi Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; cf. şi A. Carile, *op. cit.*, p. 56, aceştia doi din urmă creditându-l pe B. Cecchetti chiar cu executarea copiei.

[34] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, I, p. IX; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178.

[35] Cf. Léopold Delisle, *La cronique d'Antonio Morosini*, "Journal des Savants", 1895, p. 511-518 apud V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 101 nota 4; cf. Camillo Manfroni, *La marina veneziana alla difesa di Salonicco*, "Nuovo Archivio Veneto", s.n., 20 (1910), p. 1-70; cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 273-277; cf. S. Collodo, *Temi e caratteri*, p. 128 nota 6; cf. Frederic C. Lane, *Pepper Prices Before Da Gama*, "Journal of Economic History", 28, 4 (1968), p. 590-597 (591 nota 30); cf. M. M. Sarnataro, *op. cit.*, p. 127 nota 3.

[36] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, *passim*; cf. A. Carile, *Note di cronachistica veneziana: Piero Giustinian e Nicolò Trevisan*, "Studi Veneziani", 9 (1967), p. 103-125 (121 nota 52); cf. Idem, *La cronachistica*, *passim*; cf. Raymond-J[oseph] Loenertz O. P., *Les Ghisi dynastes vénitiens dans l'archipel 1207-1390*, Florența, 1975, p. 318 notă.

Il pregio di questa Cronaca, che per altro dal detto anno 1374 può dirsi un esattissimo Diario, è inestimabile. In essa si leggono le più minute cose, ed i fatti più considerabili della Repubblica; le guerre che ha intraprese, sia per offesa, che per difesa, così sola, che co' suoi collegati, tanto contro alcuna particolare Potenza, quanto contro altri Principi uniti; le deliberazioni del Consiglio de' Pregadi, tacendo quelle, che doveano rimaner segrete; [...].

Questa Cronaca, o sia Diario, è scritta in lingua Veneziana, con parole semplici, alcune delle quali non sono al presente più in uso. Spicca nell'Autore la verità, semplicità, e imparzialità: cose tutte, che da pochi degli Scrittori vengono osservate; e finalmente vi si leggono i più veri sentimenti di un Cittadino amoroso verso la Patria, [...].

Fu donata nel 1756 a S[*ua*] *E*[*ccelenza*] *il Signor Cavalier, e Procurator Marco Foscarini dal Signor Annibale degli Abati Olivieri di Pesaro, suggetto illustre per nascita, e per letteratura, e rilegata per maggior comodo in due tomi, col titolo di Parte prima a Parte seconda.*"

Textul cronicii din acest codice prezintă o numerotare a filelor datorată bibliotecarilor ulteriori, alături de alte două, originale.

Datare:

Imediat după prezentarea unor confruntări veneto-genoveze din 1403-1404, scrierea pe care o analizăm se transformă în mod vădit, după cum apreciază G. Lefèvre-Pontalis, într-un jurnal[37] (cu o altă ocazie, Fr. Thiriet[38] apreciază că narațiunea anterioară anului 1410 ar fi fost, ca şi cea precedentă, copiată de la cronicarii mai vechi). Ca urmare, se poate propune perioada 1404-1433 (anul încheierii scrierii) ca interval în care Antonio Morosini să-şi fi redactat cronica, variantă apropiată de cea avansată de J. Melville-Jones: circa 1400-1433[39] şi care face ca ideea

[37] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 55-56, 138, 167, 171; cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; cf. Hans Baron, *A forgotten Chronicle of early Fifteenth-Century Venice. The copy in Newberry Manuscript F 87.1*, în idem, *From Petrarch to Leonardo Bruni. Studies in Humanistic and Political Literature*, Chicago-Londra, 1968 [prima ediție, în Idem, *Essays in history and literature presented by fellows of the Newberry Library to Stanley Pargellis*, Chicago 1965, p. 19-36], p. 175. Pe de altă parte, Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 24 reține perioada 1415-1433 ca fiind cea care corespunde elementului diaristic. În orice caz, în conformitate cu S. Collodo, *op. cit.*, p. 128, "cronica lui Antonio Morosini [...] este primul exemplu reuşit de diaristică istorică în vulgară".

[38] Cf. Fr. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, p. 16.

[39] Cf. J. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177.

contemporaneităţii cu Lorenzo de Monacis[40] să fie acceptabilă. S-a mai remarcat faptul că jurnalul se îmbogăţeşte rapid după 1414[41].

Pe de altă parte, informaţia (aparţinând probabil lui M. Foscarini) anexată la începutul manuscrisului de la Viena şi reluată în introducerea copiei marciane presupune că perioada de început a compunerii cronicii ar fi fost 1374-1380[42], motivul acestei ipoteze fiind, conform cu T. Gar, "marea extindere a datelor începând din acea perioadă"[43]. A. Carile, după ce afirmă că "perioada de compunere trebuie plasată în prima jumătate a secolului al XV-lea"[44], respinge ipoteza lui Gar, arătând că "a atribui un arc de timp de 50 de ani pentru compunerea unei cronici pare excesiv" şi propune "un an nu foarte departe de cel în care a scris el însuşi, către 1430"[45]. Contraargumentul lui Carile nu este însă convingător, din simplul motiv că nu există o viteză standard pentru elaborarea unei cronici, iar posibilitatea ca Morosini să îşi fi dedicat o bună parte din timp scrierii acestei cronici nu trebuie repudiată *ab initio*. În fond, propunerea lui Carile, referitoare la anul 1430 ca început de elaborare a scrierii, ca şi cea a lui M. Foscarini, nu sunt decât simple presupuneri. În plus, avem dovada că în 1418 cronica lui A. Morosini era cunoscută, chiar dacă într-un context total nefavorabil pentru ea, recomandându-se distrugerea unor pagini[46], fapt care exclude fără echivoc varianta propusă de Carile. Ca urmare, considerăm ca justă aprecierea lui G. Lefèvre-Pontalis, nu numai din perspectiva că apare ca variantă intermediară între celelalte două ipoteze, ci bazându-ne pe observaţia editorului francez potrivit căreia, într-adevăr, aspectul scrierii este unul de jurnal şi dovedeşte participarea lui Morosini ca martor al evenimentelor.

În privinţa manuscrisului foscarinian, studiul lui A. Carile îl plasează iniţial la jumătatea secolului al XV-lea[47], pentru ca mai târziu, în cadrul schemei de derivare, să fie distribuit către sfârşitul aceluiaşi

---

[40] Cf. John W. Barker, recenzie la John R. Melville-Jones, în *The Morosini Codex* (editori Michele Pietro Ghezzo-John R. Melville-Jones-Andrea Rizzi), I, Padova, 1999, "Renaissance Quarterly", 54, 4 (2001), p. 1582-1586 (1582-1583) (1583).

[41] Cf. Fr. Thiriet, *Les chroniques vénitiennes*, p. 274; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. XI.

[42] Cf. *Ibidem*, p. XVII.

[43] Cf. T. Gar, *op. cit.*, p. 304.

[44] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56.

[45] Cf. *Ibidem*, p. 56.

[46] Vezi *infra*.

[47] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

secol[48]. În privința lui Fr. Pall, acesta îl consideră pe cronicar ca fiind contemporan cu episodul cruciadei de la Nicopol[49], în vreme ce B. Kedar oscilează între posibilitatea ca Morosini să fi scris în jur de 1400[50] şi "începutul secolului al XV-lea"[51]. De asemenea, O. Cristea îl plasează în primele decenii ale secolului[52], ca şi H. Hurlburt, care reține scrierea drept "o relatare de început de secol XV"[53].

Paternitate:

Ne aflăm în fața primei cronici "de consultație" care să aibă un autor bine determinat, cronicarul însuşi devenind personaj al propriei scrieri. Parcurgerea ultimei părți a textului dovedeşte "autodeconspirarea" lui Antonio Morosini ca autor al scrierii, în trei rânduri:

1. în cursul narării evenimentelor notate în dreptul perioadei aprilie-iunie 1430, povestind despre jefuirea Salonicului, deținut de venețieni, de către o incursiune turcească, petrecută în martie al aceluiaşi an[54].

---

[48] Cf. *Ibidem*, p. 63.

[49] Cf. Francisc Pall, *Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antiottomana di Nicopoli (1396)*, **RESEE**, VII, 1 (1969), p. 187-197 (188-189).

[50] Cf. Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth-Century Depression*, New Haven-Londra, 1976 [ediția italiană: B. Z. Kedar, *Mercanti in crisi. A Genova e Venezia nel '300*, Roma, 1981], p. 40.

[51] Cf. *Ibidem*, p. 76.

[52] Cf. Ovidiu Cristea, *Rivalitatea venețiano-genoveză în Marea Neagră: campaniile lui Giustiniano Giustiniani (1323, 1328)*, **RI**, s.n., XV (2004), nr. 1-2, p. 89-106 (92).

[53] Cf. Holly S. Hurlburt, *The Dogaressa of Venice, 1200-1500: Wife and Icon*, New York, 2006.

[54] Pentru incursiunea turcească asupra Salonicului şi căderea oraşului, la 1430, a se vedea, printre altele: C. Manfroni, *op. cit.*; Paul Lemerle, *La domination vénitienne à Thessalonique*, în *Miscellanea Giovanni Galbiati*, III = Fontes Ambrosiani 27 (1951), p. 219-225; Fr. Thiriet, *Les Vénitiens à Thessalonique dans la première moitié du XIV siècle*, "Byzantion", XXII (1952), p. 323-332; Apostolos E. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki* (traducător T. F. Carney), Salonic, 1972, p. 63-73; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, vol. 1: *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, p. 19-30; George T. Dennis, *The Second Turkish Capture of Thessalonica, 1391, 1394, or 1430?*, **BZ**, 57 (1964), p. 53-61 [retipărit în Idem, *Byzantium and the Franks, 1350-1420*, Londra, 1982, studiul V]; Speros Vryonis Jr., *The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430*, în *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (editori Anthony Bryer-Heath W. Lowry), Birmingham-Washington, D.C., 1986, p. 281-321; Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge, 1988, p. 360-363, 367-371; Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, ediția a II-a, Cambridge, 1993, p. 334-336, 347-350. Pentru starea de spirit, vezi şi Manuela Dobre, *Les Vénitiens dans*

Comentând dezastrul suferit de Republică, autorul se exprimă astfel: "*E io Ant^{o} M^{o} o vezudo e scrivo de mia man cusy sia la veritade*" (f. 520b în manuscrisul de la Viena[55]). Astfel, cronicarul dovedeşte caracterul său de martor participant direct la evenimente. Desigur, încă nu avem certitudinea deplină asupra numelui autorului, datorită prescurtării utilizate: dacă prenumele Antonio nu ridică probleme, numele de familie s-ar putea translitera la fel de bine Morosini (*Morexini*, *Morexin*), ca şi Mocenigo (*Mozenigo*), Martinacio (*Martinazzo*), Moro, Marcello, Martenigo (*Martinengo*), toate aceste nume figurând în rândul caselor patriciene, după cum la fel de bine putea fi vorba de un nume de simplu cetăţean;

2. pe parcursul lunii iulie a anului 1433, cu ocazia înregistrării ştirilor sosite din Istria, mai exact de la Pola, privitoare la convoaiele de mărfuri venind de la Alexandria şi Beirut: "*Noto fazo mi Ant^{o} Morexin, fo de miser Marcho, aver vezudo molte letere vegnude da nostry da Puola de le oto galie de marchado, IIII d'Alexandria e IIII per Baruto ...*" (f. 604a în manuscrisul vienez). De această dată, cronicarul nu mai participă direct, ci apelează la mărturia unor scrisori. Însă, în ceea ce ne interesează în chestiunea identificării, nu mai lasă loc niciunui dubiu: autorul îşi transcrie numele de familie cât se poate de citeţ, mai mult chiar îşi prezintă şi descendenţa, anume din Marco Morosini[56];

3. la puţină distanţă, tot în iulie 1433, autorul notează: "*Trovandome mi Ant^{o} M^{o} in la gliexia de Sancta Trinità preso la Celestria da mattina e avanti terza, aparse uno malissimo tempo con uno fulgaro ...*" (f. 630a a codicelui de la Viena[57]), informaţie care, din punctul de vedere al identificării numelui autorului, ne oferă aceleaşi date ca şi prima referinţă; în plus, Morosini certifică astfel că, la momentul respectiv, se afla la Veneţia.

În privinţa lui Fr. Thiriet[58], preluat apoi de Carile[59], trimiterile se fac doar la primele două dintre cele trei pasaje evidenţiate de Lefèvre-Pontalis şi, tot ca un punct negativ, deja se operează transliteraţia (*Moroxini* în loc

---

les sources de Thessalonique du XVe siècle, în *XXe Congrès International des Etudes Byzantines: Pré-Actes, I: Séances plénières*, Paris, 2001, p. 271-278.

[55] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 103; cf. J. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177 nota 3; amintit în treacăt şi în R. Fulin, *op. cit.*, p. 347.

[56] Primul care a remarcat acest pasaj a fost T. Gar, *op. cit.*, p. 304, 305, preluat apoi de G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 104 şi enumerat şi în R. Fulin, *op. cit.*, p. 347.

[57] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 104-105.

[58] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 274-275.

[59] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

de *Mor^{o}*), ceea ce ar putea induce în eroare. De asemenea, J. Melville-Jones nu remarcă decât prima dintre cele trei informații[60].

În orice caz, atunci când îşi exprima nădejdea apariției unei ediții complete a cronicii, G. Lefèvre-Pontalis spera totodată şi în adăugarea unor alte posibile indicii asupra autorului[61].

Despre viața lui Antonio Morosini:

În analiza altor cronici cu autor bine determinat, se identifică situații în care, prin recurgerea la documente sau la memorii, se poate reconstitui în bună măsură viața acestuia, în special în situația în care acesta a fost un personaj marcant al vremii sale, fie sub aspect politic, fie cultural (Andrea Dandolo, Lorenzo de Monacis, Flavio Biondo, Marcantonio Sabellico, Marino Sanudo, Giovanni Giacomo Caroldo); în alte cazuri însă, autorul nu este cunoscut decât strict din perspectiva cronicii în sine (Martino da Canal). În privința lui A. Morosini, acesta se află cumva la mijlocul distanței; nefiind un personaj de prim ordin (chiar dacă aparținând unei familii patriciene), se pot totuşi depista unele scurte fragmente despre viața sa[62].

Astfel, tatăl său, Marco Morosini şi-a dictat testamentul la 1 octombrie 1368[63], iar mama lui Antonio, Catterina, la 29 mai 1377, pe când era deja văduvă[64]. În plus, testamentul cronicarului nostru însuşi certifică faptul că Marco Morosini era deja încetat din viață în prima lună a anului 1377[65] (aşadar în martie, conform *more veneto*). Tot în legătură

---

[60] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. xviii; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177 nota 3. În pofida tuturor acestor evidențe, E. Ashtor, *Profits from Trade with the Levant in the Fifteenth Century*, **BSOAS**, 38 (1975), 2, p. 250-275 (270) foloseşte expresia "autorul cronicii Morosina", sugerând astfel o oarecare îndoială asupra atribuirii către Antonio Morosini.

[61] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 105.

[62] Afirmația prin care Jean-Claude Colrat, *A Study of Jeanne d'Arc's Standard* [= http://www.stjoan-center.com/j-cc/] o face referitor la Morosini, anume că este vorba de un "negustor italian", o considerăm ca superficială, izvorâtă probabil din stereotipul de a stabili un permanent semn de egalitate între un personaj provenit din Veneția şi îndeletnicirea de negustor.

[63] Cf. Archivio di Stato di Venezia [în continuare, ASV], Sezione Notarile, notar Giacomo Gezzo, busta 562.

[64] *Ibidem*, notar Marino, busta 115.

[65] Apud G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 115; cf. şi J. Melville-Jones, *op. cit.*, p. 178; pentru mai multe detalii despre Marco Morosini, nu toate sigure, dat fiind că nu era singurul care să poarte acest nume în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, vezi G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 113-115.

cu tatăl lui Antonio, J. Melville-Jones afirmă că era fratele dogelui Michele Morosini (1382)[66], însă nu ne oferă nicio trimitere bibliografică în acest sens. Despre alți membri apropiați ai familiei, se pot extrage câteva foarte succinte informații din cronica însăşi: astfel, se remarcă faptul că Antonio avea o soră, măritată cu Francesco Cornaro din Santa Fosca (cf. f. 515a[67]), şi un frate, Giusto, tată a doi fii, Benedetto şi Lorenzo, şi care în 1431 activa ca *sopracomito* pe galera de Coron (cf. f. 566a[68]).

În ceea ce priveşte anul naşterii lui Antonio Morosini, s-a afirmat că ar fi fost "probabil în jur de 1365"[69], "de-a lungul a cinci ani înainte de 4 decembrie 1368"[70], "1365/68"[71] sau "în jur de 1368"[72] sau de-a dreptul anul 1364[73], iar cel al încetării din viață "puțin după 1433"[74] sau "după 1434"[75]. Însă toate aceste date nu au nicio bază documentară, după cum lipsită de evidență este şi informația după care ar fi fost căsătorit "însă fără să se ştie să fi avut vreun copil"[76], ca şi cea a accederii sale în Marele Consiliu la 4 decembrie 1388[77] sau cea care, în termeni generali, îl reține drept "negustorul-cronicar venețian Antonio Morosini"[78] sau "negustorul diarist"[79]. În schimb, avem certitudinea existenței testamentului său[80],

---

[66] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. IX; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177.

[67] Apud Idem, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. XVIII.

[68] Apud A. Carile, *op. cit.*, p. 55-56; J. Melville-Jones, *loc. cit.*, vol. I, p. XVIII.

[69] Cf. *Ibidem*, vol. I, p. ix; cf. şi J. W. Barker, recenzie cit., p. 1582; cf. şi Guillaume Saint-Guillain, *Les conquerants de l'Archipel. L'Empire latin de Constantinople, Venise et les premiers seigneurs des Cyclades*, în *Quarta crociata. Venezia-Bisanzio-Impero latino* (editori Gherardo Ortalli-Giorgio Ravegnani-Peter Schreiner), I, Veneția, 2006, p. 125-237 (p. 169): "către 1365".

[70] Cf. J. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178.

[71] Cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23.

[72] Cf. R. Fulin, *op. cit.*, p. 348, pe baza informației, pe care nu am putut-o verifica, conform căreia ar fi fost admis în Marele Consiliu la 4 decembrie 1388; cf. şi A. Carile, *op. cit.*, p. 155 nota 8.

[73] Cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23.

[74] Cf. R. Fulin, *op. cit.*, p. 348; cf. şi A. Carile, *op. cit.*, p. 155 nota 8.

[75] Cf. G. Saint-Guillain, *op. cit.*, p. 169.

[76] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. IX.

[77] Cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177.

[78] Cf. B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 40.

[79] Cf. *Ibidem*, p. 76.

[80] Cf. ASV, Sezione Notarile, notario Giacomo Ghezzo busta 562 apud Melville, *Publishing*, p. 177 nota 3.

redactat la o vârstă fragedă, anume în 1377, imediat după moartea tatălui, şi reînnoit în 1384[81].

În fapt, pentru persoana lui Antonio Morosini, se pot desprinde doar două date exacte, pe baza relatărilor din propria sa cronică. Astfel, aflăm că a fost prezent la Salonic în 1430, asistând neputincios la jefuirea oraşului de către turci. Şi tot din scrierea sa se deduce că în iulie 1433 se afla la Veneția.

Despre el şi despre cronica sa, documentele conservate în Arhivele Veneției mai divulgă un detaliu, anume că autoritățile venețiene aveau la cunoştință, în 1418, faptul că el lucra la o cronică. În urma unui probabil denunț, la 7 iulie 1418, o moțiune propusă de Bulgaro Vitturi, Francesco Pisani şi Lorenzo Veniero, aprobată în unanimitate, a condus la investigarea operei lui A. Morosini, motivul constituindu-l "unele treburi cauzatoare de scandal"; ca urmare, s-a luat inițiativa ca anumite pagini ale cărții să fie arse[82].

Practic, acestea sunt singurele referiri la cronica lui Morosini care au supraviețuit în documente oficiale, lipsa unor informații mai bogate conducându-l pe J. Melville-Jones la concluzia că autorul nu ar fi fost un personaj proeminent în viața politică[83]. Nu se ştie care pagini anume se aflau în vizorul vigilent al Consiliului celor Zece. După Melville-Jones, nu poate fi vorba de cele 48 de file de la început, pe motivul că acestea ar fi o simplă copie după alte cronici (este vorba de cele identificate de A. Carile ca făcând parte din "familia B")[84], şi nici despre cele din final, care tratează evenimente din mai-iunie 1433, aşadar ulterioare deciziei autorităților[85]. Dacă explicația pentru acestea din urmă este cât se poate de veridică, precizăm că nu putem decât bănui că începutul scrierii ar fi fost tratat în aceeaşi manieră ca şi codicele familiei B; chiar dacă o propunem

---

[81] Cf. J. Melville-Jones, *op. cit.*, p. 178.

[82] Cf. ASV, *Cons. dei X*, *Misti* 52: 184r şi 187r; pentru traducerea în engleză a textelor celor două decizii, vezi J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. XIX; despre acelaşi episod, cf. şi V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 101; cf. şi Giorgio Cracco, *Società e Stato nel medioevo veneziano (secoli XII-XIV)*, Florența, 1967, p. 452; cf. şi Gino Benzoni, *Scritti storico-politici*, în *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, vol. IV: *Il Rinascimento. Politica e cultura* (editori Alberto Tenenti-Ugo Tucci), Roma, 1996, p. 757-788 (759).

[83] Cf. J. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177.

[84] Pentru "familia cronistică B", vezi *infra*.

[85] Cf. Idem, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. XX.

cu titlu de posibilitate, nu trebuie exclusă ipoteza ca acele prime pagini să fi inclus, pe lângă perioada originilor şi a primelor secole de istorie veneţiană, chiar dacă prezentată în maniera "familiei B", şi eventualele "fapte scandaloase".

Surse:

Aprecierea potrivit căreia cronica morosiniană face parte din "familia B"[86] se bazează pe similitudini atât de clare, încât s-a conchis că reconstituirea acelor file pierdute nu ar mai constitui nicio problemă[87], fidelitatea faţă de manuscrisul M 102 (atribuit lui Enrico Dandolo) fiind mai mare chiar decât în cazul altor codice ale "familiei B" (M 89, M 559[88]) şi ajungându-se chiar la aprecierea că "versiunea originală a lui Enrico Dandolo s-ar păstra tocmai în cronica lui Morosini"[89], deşi, în alte situaţii, se notează absenţa din cronica lui E. Dandolo a unui pasaj referitor la alegerea lui Giovanni Delfino ca doge, care în schimb se regăseşte în A. Morosini[90]. De asemenea, s-a remarcat diferenţa de viziune asupra poziţiei omului în lume, optimistă în cazul lui E. Dandolo, cu totul diferită la Morosini, care accentuează rolul inevitabilului, al destinului[91]. În schimb, G. St.-Guillain propune un text comparativ al cronicii noastre cu versiunea din manuscrisul ambrosian H 85 inf al "cronicii lui Enrico Dandolo", ca şi cu anonima M 798, privitor la cucerirea insulelor din Egee de către veneţieni[92], căutând astfel să demonstreze influenţa cronicii lui "E. Dandolo" asupra celorlalte două[93]. Această dependenţă este notată şi de Chr. Neerfeld[94], fără însă a se preciza la care dintre manuscrisele trecute sub numele lui Enrico Dandolo face trimitere.

În ce ne priveşte, consecvenţi principiului de a analiza strict ceea ce avem la dispoziţie, nu ne hazardăm spre asemenea concluzii. În orice

[86] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55, 56, 199.

[87] Cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 129 nota 9, 134, 145 nota 78; cf. Idem, *Attila*, p. 559.

[88] Cf. Eadem, *Temi e caractteri*, p. 134; pentru relaţia cu "Enrico Dandolo", cf. şi D. Raines, *Alle origini dell'archivio politico del patriziato*, p. 33 nota 97; cf. şi J. Melville-Jones, *loc. cit.*, vol. I, p. X; vol. II, Padova, 2000, p. VII, VIII; cf. şi Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179.

[89] Cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 145 nota 78.

[90] Cf. *Ibidem*, p. 145.

[91] Cf. *Ibidem*, p. 149 nota 108.

[92] Cf. G. Saint-Guillain, *op. cit.*, p. 169-171.

[93] Cf. *Ibidem*, p. 137, 169, 172, 186 nota 148.

[94] Cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23.

caz, pe baza acestei apartenențe, s-au analizat comparații cu cronica atribuită lui Enrico Dandolo, considerată ca punct de pornire al acestei familii, referitoare, de exemplu, la expediția lui Giacomo Delfino în Romània la 1262[95]. Pe de altă parte, fidelitatea față de E. Dandolo se extinde şi asupra continuării extrase de E. Dandolo din Caresini[96], deşi anterior acesta din urmă fusese văzut ca sursă directă pentru Morosini[97], pentru perioada de la alegerea dogelui Lorenzo Celsi (1361) până la anul 1383, mai degrabă în varianta tradusă în vulgară a acesteia[98]. Ca urmare, G. Lefèvre-Pontalis oferă texte comparative Morosini-Caresini[99].

Clasificările lui A. Carile plasează codicele Foscarini CCXXXIV (6586) în "categoria B", axată în jurul presupusului cronicar Enrico Dandolo[100], în acelaşi sens abordând chestiunea şi R.-J. Loenertz, care plasează cronica morosiniană în "familia B1", alături de codicele Ambros. H 85 inf, Ci 2831, Ci 2832, M 102, Viena 6580, M 559, Co 589, Co 873 şi Gradenigo 53[101]. În ceea ce ne priveşte, am grupat cronica în "categoria 4", alături de M 102 (pseudo-E. Dandolo) şi M 559 (pseudo-Delfino), privind modalitatea de descriere a următoarelor evenimente: alegerea patriarhului Tommaso Morosini[102], campania pe coasta adriatică în Ragusa, Durazzo şi Corfù[103], alegerea primului împărat latin pe tronul din Constantinopol[104], obținerea titlului de *Dominus* de către dogele Enrico Dandolo şi presupusa

---

[95] Cf. R.-J. Loenertz, *op. cit.*, p. 317 notă.

[96] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55 nota 4; cf. R.-J. Loenertz, *op. cit.*, p. 318 notă.

[97] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 156-167; cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 134; cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. X; vol. II, p. VII; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179.

[98] Cf. Rinaldo Fulin, *La Cronaca di Raffaino Caresini tradotta in volgare veneziano nel secolo XIV*.

[99] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *Étude*, p. 159 (despre revolta Cretei), 161-164 (despre războiul Chioggiei); 165-166 (despre achiziționarea Argosului şi a Nauplion la 1388).

[100] Cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 55-56. Pentru schema de derivare, cf. *Ibidem*, p. 63.

[101] Cf. *Ibidem*, p. 214. Pentru familia B, cf. *Ibidem*, p. 213-215.

[102] Cf. Şerban Marin, *The First Venetian on the Patriarchal Throne of Constantinople. The Representation of Tommaso Morosini in the Venetian Chronicles*, "Quaderni della Casa Romena", 2 (2002), p. 49-90 (64-65).

[103] Cf. *Ibidem*, p. 78-79.

[104] Cf. Idem, *The Venetian 'Empire'. The Imperial Elections in Constantinople on 1204 in the Representation of the Venetian Chronicles*, "Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia", 5 (2003), p. 185-245 (p. 218-219).

revenire a sa la Veneția[105], episodul de la 1261[106]. De asemenea, am notat faptul că episodul, atât de larg dezvoltat de cronica atribuită lui Daniele Barbaro, al presupusei intenții a dogelui Pietro Ziani de a strămuta instituțiile statului la Constantinopol, este prezent, în forme mai succinte, şi în cronica noastră, precum şi în următoarele cronici: "Agostini-Tiepolo", pseudo-Savina, M 551, M 1800, M 71[107].

Pentru o vreme, Nicolò Trevisano a fost apreciat ca autor de cronică, iar existența autentificată a acestuia, ca procurator de San Marco şi ca *provveditore* în Candia în vremea insurecției cretane din 1363, conducea la opinia conform căreia respectiva cronică ar trebui datată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Dat fiind că aceasta prezintă afinități şi cu scrierea lui Morosini, o consecință a fost considerarea lui Trevisano ca sursă a acestuia, fie şi numai până la momentul încetării din viață a dogelui Giovanni Delfino (1356-1361), chiar dacă opera considerată ca aparținând lui Trevisano ar mai fi continuat până la 1367. Este opinia îmbrățişată de G. Lefèvre-Pontalis[108], care oferă şi câteva comparații de text[109]. De asemenea, au fost indicate şi similitudini în erorile cronologice sau în dialect[110]. După cum cu justețe a remarcat S. Collodo,

---

[105] Cf. Idem, Dominus quartae partis et dimidiae totius Imperii Romaniae. *The Fourth Crusade and the Dogal Title in the Venetian Chronicles' Representation*, "Quaderni della Casa Romena", 3 (2004), p. 119-150 (130-131, 140).

[106] Cf. Idem, *Veneția şi căderea unui imperiu. Reprezentarea momentului 1261 în cronistica venețiană*, **RI**, s.n, 14 (2003), 3-4, p. 211-254 (218-219).

[107] Cf. Idem, *The Venetian Community – between civitas and imperium. A Project of the Capital's Transfer from Venice to Constantinople, According to the Chronicle of Daniele Barbaro*, "European Review of History/Revue européenne d'histoire", 10 (2003), 1, p. 81-102 (90-91 şi notele 29-34 – pentru Morosini, nota 29); cf. Idem, *Comunitatea venețiană – între civitas şi imperium. Un proiect de transfer al capitalei de la Veneția la Constantinopol, în conformitate cu cronica lui Daniele Barbaro*, **SMIM**, 20 (2002), p. 139-159 (152-154 notele 29-34 – pentru cronica noastră, nota 29).

[108] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 142-155; cf. şi Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; cf. şi A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. şi B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 182 nota 54; cf. şi J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. X; cf. şi Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179; cf. şi J. W. Barker, recenzie cit., p. 1583; cf. şi Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23-24 (pentru perioada ante-1400).

[109] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 145 (referitor la fila inițială a lui Morosini, detaşată de rest, narând despre dogii V. Falier, V. Michiel şi O. Falier), 146-150 (despre Cruciada a IV-a), 150-152 (despre războiul cu Genova din 1350), 152-155 (despre confruntarea de la Portolongo).

[110] Cf. *Ibidem*, p. 146.

este însă mai probabil ca autorul cronicii atribuite lui N. Trevisano să se fi bazat pe A. Morosini, dacă nu chiar de-a dreptul pe "Enrico Dandolo"[111].

De asemenea, au fost amintite printre posibile surse pentru Morosini şi scrierile lui Martino da Canal[112], Andrea Dandolo[113], *Venetiarum Historia*[114], Raffaino Caresini[115], Lorenzo de Monacis[116], fără însă a se dezvolta acest subiect.

În orice caz, în legătură cu pasajul referitor la perioada 1388-1404, editorul francez al cronicii mărturiseşte că nu se poate identifica sursa cronicii lui Morosini[117], reținându-l, în consecință, ca original[118].

Pentru perioada contemporană autorului, se poate afirma originalitatea sa şi utilizarea de documente oficiale[119], însă, după cum just a sesizat Fr. Thiriet, aceasta nu trebuie neapărat să presupună un acces privilegiat al lui Morosini la arhivele Republicii, ci se poate avea în vedere şi faptul că respectivele documentele ar fi fost aduse între timp la cunoştința publicului[120]. El aminteşte întâmplări de toate genurile, inclusiv zvonuri; în orice caz, unele dintre ele nu găsesc corespondent în documentele oficiale, astfel încât acestea nu ar fi supraviețuit altminteri[121]. În plus, autorul a inserat textele latine ale unor documente (de exemplu, instrucțiunile pentru locuitorii venețieni din Creta sau epitafele dogilor); acest fapt a fost apreciată de J. Melville-Jones ca "o decizie nu tocmai fericită, dat fiind că înțelegerea latinei de către el nu era bună"[122]. Printre

---

[111] Cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 129.

[112] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. X; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179; cf. J. W. Barker, recenzie cit., p. 1583.

[113] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. X; cf. J. W. Barker, recenzie cit., p. 1583.

[114] Cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 134.

[115] Cf. M. M. Sarnataro, *op. cit.*, p. 146 nota 120; cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23-24 (pentru perioada ante-1400).

[116] Cf. J. Melville-Jones, *loc. cit.*, vol. I, p. x; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179; cf. J. W. Barker, recenzie cit., p. 1583.

[117] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 167.

[118] Cf. *Ibidem*, p. 167-168.

[119] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 275, 276; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. x; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 179; cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 24.

[120] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 275.

[121] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. x.

[122] Cf. *Ibidem*, vol. I, p. x; vol. II, p. viii.

altele, Morosini a transcris în cronica sa şi raportul lui Pietro Loredan, referitor la victoria acestuia asupra turcilor la Gallipoli, de la 1416[123].

De asemenea, ca un veritabil diarist pentru această a doua parte a scrierii, Antonio Morosini s-a bazat în principal şi pe informaţiile directe pe care le-a putut culege[124].

Influenţe:

Printre cronicile care ar fi folosit opera lui Antonio Morosini s-a vehiculat cronica lui Zorzi Dolfin (Giorgio Delfino), care, "deşi mai scurtă şi mai puţin colorată [decât Morosini, n. n.]"[125], urmează aceeaşi metodă de compoziţie şi reproduce cu conştiinciozitate indicaţiile lui Morosini[126], ceea ce este ilustrat prin comparaţia referitoare la episodul ambasadei genoveze din 1413[127]. Acest tip de dependenţă este cumva atenuat de H. Baron, care apreciază că Morosini ar fi fost doar consultat de Z. Dolfin[128], acelaşi tip de raport fiind valabil şi pentru cronica M 2034[129], cu precizarea suplimentară că anonimul cronicar al M 2034 ar fi un fel de "*counterpart*" pentru semicontemporanul său Morosini, prin aceea că acordă mai multă atenţie evenimentelor de natură economică şi comercială[130].

[123] Cf. A. Carile, *Note di cronachistica veneziana*, p. 120; cf. Idem, *La cronachistica veneziana*, p. 140; pentru acest raport, cf. şi Sophie Antoniadis, *Le récit du combat naval de Gallipoli chez Zancaruolo en comparaison avec le texte d'Antoine Morosini et les historiens grecs du XVe siècle*, în *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento* (editor Agostino Pertusi), Florenţa, 1965, p. 267-281 (271). Pentru eveniment, vezi S[amuele] Romanin, *Storia documentata di Venezia*, 10 volume, Veneţia, 1853-1861, vol. IV, p. 70-74; C. Manfroni, *La battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca (1381-1420)*, "Ateneo veneto", XXV/2 (1902), 1, p. 3-34 şi 2, p. 129-169; Ismail Hakkı Uzunçarşili, *Osmanli tarihi*, 4 volume, Ankara, 1982-1983 [ediţia princeps: Ankara, 1943-1959], p. 349-359; Franz Babinger, *Le vicende veneziane nella lotta contro i turchi durante il secolo XV*, în *Aufsaetze und Abhandlungen zur Geschichte Suedosteuropas und der Levante*, I, München, 1962, p. 240-253 (240-242); Joseph von von Hammer[-Purgstall], *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, Graz, 1963, p. 368-371; S. Antoniadis, *op. cit.*; Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, Istanbul, 1990, p. 77-82.

[124] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 276.

[125] Cf. *Ibidem*, p. 288.

[126] Cf. *Ibidem*; cf. şi G[ino] L[uzzatti], recenzie la Fr. Thiriet, *Les chroniques vénitiennes*, în "Archivio Veneto", LXXXIV, seria a V-a, 89-90, vol. LIV-LV (1954), p. 126-128 (128).

[127] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 288.

[128] Cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 178.

[129] Cf. Fr. C. Lane, *Andrea Barbarigo, Merchant of Venice*, Baltimore, 1944, p. 151; cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 176, 178.

[130] Cf. *Ibidem*, p. 177; cf. în acelaşi sens şi Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 253.

De asemenea, cronica lui Pietro Delfino, personaj care "intra în viață atunci când A. Morosini își încheia zilele"[131], a fost văzută ca preluând numeroase informații din Morosini. Analogiile dintre cele două scrieri sunt frapante și continue[132], astfel încât tentația unor comparații nu a putut fi evitată[133]. Primul care să aducă în discuție acest paralelism a fost, indiscutabil, Em. A. Cicogna, care precizează că "o cronică venețiană, care trece sub numele unui autor al său, Antonio Morosini, nu este, din câte mi se pare, decât *Cronaca Dolfina* extinsă, nu abreviată, [...]"[134], deși apoi restrânge "marea asemănare" doar la perioada ulterioară anului 1290[135], mai aproape de zilele noastre H. Baron[136] referindu-se la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea pentru reproducerea aproape *ad litteram* a scrierii lui Morosini. După ce considerase cronica lui Morosini drept un simplu transumpt al "Dolfinei"[137], E. Cicogna are unele îndoieli asupra raportului dintre cele două scrieri, precizând că "nu aș putea într-adevăr spune cu siguranță dacă Antonio Morosini ar fi copiat cronica lui Pietro Dolfin sau dacă Dolfin ar fi copiat de la Morosini"[138], însă în final acceptă, din motive cronologice, că Morosini a stat la baza celeilalte cronici[139].

Influența morosiniană asupra lui P. Delfino a condus și la cea, indirectă, asupra *Vite de' duchi* a lui Marino Sanudo[140]. Se cunoaște că

---

[131] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 175.

[132] Cf. *Ibidem*; pentru această derivare, cf. și R. Fulin, *op. cit.*, p. 348 ș. u.; cf. și G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 172; cf. și Roberto Cessi, *Introduzione*, în *Petri Delphini Annalium Venetorum Pars quarta* (editori Roberto Cessi-Paolo Sambin), Veneția, 1943, p. XXVII, XXVIII, XXIX; cf. V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 102; cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 176, 177, 191; cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 155 și nota 8; cf. Eric Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago-Londra, 1981, p. 63; cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. XI.

[133] Cf. R. Fulin, *op. cit.*, p. 349-350 (pentru evenimente din anii 1290, 1330, 1347, 1350, 1354, 1405 și 1410); cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 176 (despre cutremurul din 1348), 176-177 (despre furtuna din 1410).

[134] Cf. R. Fulin, *op. cit.*, p. 347.

[135] Cf. *Ibidem*, p. 348; cf. și A. Carile, *op. cit.*, p. 155.

[136] Cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 176.

[137] Cf. R. Fulin, *op. cit.*, p. 342.

[138] Cf. *Ibidem*, p. 348.

[139] Cf. *Ibidem*.

[140] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 183, 187, 191; cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 128; cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 175-177, 191, 193; cf. Fr. Pall, *op. cit.*, p. 189, 194; cf. E. Cochrane, *op. cit.*, p. 63; cf. Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 69 nota 149.

această din urmă scriere face repetate trimiteri la *Cronaca Dolfina*, motiv pentru care s-a apreciat chiar că “prin textul lui Dolfin, [Sanudo] şi-a primit de fapt inspiraţia de la Morosini”[141]. S-au comparat pasaje între Morosini şi Sanudo, referitoare la achiziţionarea Argosului şi a Nauplion[142], intrarea restului Albaniei sub dominaţie veneţiană la 1394[143], dezbaterile din Senat asupra Conciliului de la Basel (explicitul lui Morosini)[144] etc. Cu toate acestea, influenţa lui A. Morosini asupra lui Sanudo rămâne indirectă, prin intermediari (P. Delfino), atâta vreme cât nicăieri în *Vite* nu se întâlneşte menţionarea sau citarea unei cronici sau opere a lui Antonio Morosini[145].

De asemenea, a fost notată o strânsă dependenţă a textului morosinian faţă de cronica atribuită lui Gasparo Zancaruolo, în principal de către Fr. Thiriet[146] şi S. Antoniadis[147], chiar dacă cei doi autori ezită în a stabili anterioritatea lui Morosini faţă de cronica atribuită lui Zancaruolo.

Considerându-l pe N. Trevisano ca sursă a lui Morosini, G. Lefévre-Pontalis ne oferă numeroase date asupra acestei relaţii[148], atâta doar că raportul trebuie inversat, în sensul că Morosini a constituit baza scrierii atribuite lui Trevisano[149].

De asemenea, s-au avut în vedere şi câteva cronici anonime care s-ar inspira vizibil din Morosini, precum M 46[150], M 2448[151], M 51[152] sau 87.1. de la biblioteca Newberry[153].

---

[141] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 183.

[142] Cf. *Ibidem*, p. 185-186.

[143] Cf. *Ibidem*, p. 186-187.

[144] Cf. *Ibidem*, p. 189.

[145] Cf. *Ibidem*, p. 183; cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 176.

[146] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 260, 288.

[147] Cf. S. Antoniadis, *op. cit.*, p. 271.

[148] Vezi *supra*. Pentru Trevisano ca sursă, pentru perioada anterioară lui 1400, cf. şi Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23-24.

[149] Cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 129.

[150] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 256, pentru perioada post-1375.

[151] Cf. *Ibidem*, p. 260.

[152] Cf. A. Carile, *Note di cronachistica veneziana*, p. 121; cf. Idem, *La cronachistica veneziana*, p. 141.

[153] Cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 180, furnizând şi pasaje referitoare la anii 1403, 1410, 1417, 1430-1433 şi conchizând totuşi că nicăieri nu apare nici cea mai uşoară similitudine.

Ediții:

Cronica lui Antonio Morosini a cunoscut o editare parțială, datorată lui L. Dorez şi G. Lefèvre-Pontalis, sub titlul *Extraits de la cronique de Morosini relatifs à l'histoire de France*, apărută la Paris, în patru volume (dintre care, volumul IV este rezervat studiului operei şi autorului, realizat de Pontalis), bilingvă (dialectul venet-franceză). Inițiativa celor doi editori, sub auspiciile Societății pentru Istoria Franței, a fost desigur lăudabilă, însă ea s-a redus, după cum denotă şi titlul, la editarea exclusivă a pasajelor referitoare la sau tangențiale cu istoria Franței. Faptul este explicabil, prin prisma bogăției de informații pe care Morosini le furnizează cu privire la episoade dragi istoriei franceze (Războiul de 100 de ani, Ioana d'Arc etc.)

Ar mai fi de notat că, în paralel cu apariția ediției lui Lefèvre-Pontalis şi Dorez, Nicolae Iorga a publicat câteva scrisori extrase din partea diaristică a cronicii lui Morosini, referitoare la operațiunile militare veneto-otomane în contextul ocupării Salonicului de către turci, în cadrul operei sale, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, Paris, 1899-1902. O intenție la acelaşi nivel, în sensul publicării unor scrisori ataşate cronicii, a fost exprimată şi de B. Z. Kedar[154]. De asemenea, R.-J. Loenertz a editat un scurt fragment, referitor la expediția din 1262 a lui Giacomo Delfino în Romània[155].

În studiul său asupra cronicii, G. Lefèvre-Pontalis îşi exprimă speranța unei publicări integrale a cronicii[156]. Cu toate acestea, editorul este cumva criticat de Fr. Thiriet pentru publicarea doar parțială a scrierii: "Ar fi convenabil, în acelaşi timp, a se publica tot ceea ce priveşte acele perioade, iar nu extrase referitoare la cutare sau cutare afacere, la cutare sau cutare regiune, [...]. [...], o publicare fragmentară nu permite să se sesizeze unitatea şi originalitatea cronicarului ...", conchizându-se: "A se publica extrase relative la Orient sau cele referitoare la Occident înseamnă a se condamna la a nu se vedea ce loc ocupă în politica şi în economia venețiană Orientul şi Occidentul"[157]. Calculele lui J. Melville-Jones conduc la un procent de 15% din ansamblul cronicii ca fiind publicat în ediția sa franceză[158].

---

[154] Cf. B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 223 nota 59.
[155] Cf. R.-J. Loenertz, *op. cit.*, p. 318.
[156] Cf. G. Lefèvre-Pontalis, *loc. cit.*, p. 105.
[157] Cf. Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 292; în acelaşi sens, cf. şi *Ibidem*, p. 279.
[158] Cf. J. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, p. 177, 180.

Lipsa unei ediţii integrale a fost resimţită de-a lungul timpului[159], arătându-se că "este uimitor că o atât de bogată sursă de informaţii nu a fost niciodată pe de-a-ntregul disponibilă cercetătorilor, [...]"[160]. Ca urmare, B. Z. Kedar, de exemplu, a utilizat, pe lângă ediţia parţială a lui Pontalis, şi manuscrisul M 2048[161], în vreme ce R. C. Mueller trimite pe scară largă chiar la manuscrisul vienez original[162].

În acest context, întreprinderea iniţiată în ultimii ani de John R. Melville-Jones, Michele Pietro Ghezzo şi Andrea Rizzi, sub egida *Archivio del Littorale Adriatico*, se constituie într-o completare binevenită a acestei lacune. Este vorba de o ediţie bilingvă (venetă-engleză). În legătură cu titlul, editorii au optat pentru varianta *The Morosini Codex*, considerat, pe bună dreptate, ca neutru şi astfel "împăcând" partea propriu-zis cronistică şi cea diaristică a codicelui[163]. Până în prezent, au apărut primele trei volume, publicate în 1999 (mergând până la 1354, odată cu încheierea dogatului lui Andrea Dandolo), 2000 (perioada de la 1354 la 1400, adică de la dogatul lui Marino Falier până la cel al lui Antonio Venier) şi 2005 (perioada 1400-1407, corespunzând primilor ani ai dogatului lui Michele Steno), editorul australian prognozând un total de şase volume[164]. Este ediţia la care fac trimitere, în mod firesc, studiile mai recente[165], în vreme ce ediţia lui L. Dorez şi G. Lefèvre-Pontalis devine tot mai neglijată. De asemenea, J. Melville-Jones semnalează intenţia unei ediţii în italiană, sub egida Fondazione Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo di Spoleto, avându-l ca promotor pe Andrea Nanetti de la Universitatea din Bologna[166].

---

[159] Cf. S. Romanin, *op. cit.*, vol. III, p. 182; cf. Fr. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, p. 16; cf. S. Collodo, *op. cit.*, p. 128 nota 6; cf. H. Baron, *op. cit.*, p. 176, 180; cf. A. Carile, *op. cit.*, p. 56; cf. S. Collodo, *Note sulla cronachistica veneziana*, p. 14; cf. D. M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, [Milano], 1990 [ediţia originală, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge, 1988], p. 583 nota 7.

[160] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. I, p. x.

[161] Cf. B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 228.

[162] Cf. R. C. Mueller, *op. cit.*, *passim*.

[163] Cf. J. Melville-Jones, *loc. cit.*, vol. I, p. X; cf. Idem, *Publishing the Morosini Codex*, p. 178.

[164] Cf. *Ibidem*.

[165] Vezi şi J. W. Barker, recenzie cit.

[166] Cf. J. Melville-Jones, în *The Morosini Codex*, vol. III, Padova, 2005, p. VII; cf. şi mesajul e-mail primit de la John Melville-Jones, datat 20 iulie 2006.

SOME CONSIDERATIONS WITH REGARD TO THE VENETIAN CHRONICLE OF ANTONIO MOROSINI

Abstract

Among the around 1,000 codices representing the Venetian chronicles written between the 11th and 18th centuries, the author of this paper selected the chronicle written by Antonio Morosini. Along with other Venetian historical writings, this particular one was regarded by Freddy Thiriet as so important that it should be edited with priority. The present paper makes an examination of the two main manuscripts that include this chronicle, meaning the original preserved at the Austrian National Library in Vienna and a very late copy made towards the end of the 19th century by those that directed Marciana National Library at those times. The proofs demonstrating the paternity and the date of the chronicle are also investigated in this paper, along with the place taken by it in the ensemble of the Venetian historical writing. This latter is sustained by the analysis of the sources that it relies on and of its more or less possible influences upon other chronicles. All these respects are the result of an attempt of taking into consideration as more as possible modern works dealing directly or only tangentially with the Venetian chronicles.

CÂTEVA DOCUMENTE DE LA NEAGOE BASARAB

PETRONEL ZAHARIUC

Acum doi ani am publicat în **SMIM** patru acte inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Țării Româneşti[1]. Continuăm, acum, cu alte şase documente de la Neagoe vodă Basarab, dintre care patru necunoscute şi două cunoscute doar datorită unor scurte rezumate, păstrate într-o condică de documente a mănăstirii Mihai-Vodă de la Arhivele Naționale din Bucureşti. Aceste documente fac parte din fondul de documente româneşti, aflat în arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos, şi au fost semnalate de cercetătorii Dumitru Nastase şi Florin Marinescu, în catalogul sumar al acestui fond[2].

I. 1513 (7021) martie 10, Târgşor. *<Neagoe> Basarab voievod şi domn al Țării Româneşti, fiul lui Basarab voievod, întăreşte mănăstirii Bolintin cu hramul Buna Vestire stăpânirea asupra satele Pileşti, Bucşanii la Argeş şi o parte din Ogrăzeni, moara de la Neajlov, cu loc de fâneață, şi 24 sălaşe de țigani. Pentru unul dintre sălaşele de țigani, mănăstirea s-a judecat cu Mane Negrul şi cu fiii acestuia, dar datorită faptului că aceştia din urmă nu au reuşit să aducă 12 boieri jurători, mănăstirea a câştigat.*

Acest hrisov completează numărul mic de documente emise de cancelaria lui Neagoe Basarab în anul 1513 (doar cinci sunt cuprinse în **DRH**). Hrisovul a fost dat, din „minunatul” oraş Târgşor, mănăstirii Bolintin, la 10 martie, după ce cu o zi înainte, din Bucureşti, domnul dăduse un hrisov asemănător mănăstirii Snagov. Actul contribuie la cunoaşterea istoriei mănăstirii Bolintin şi a fost dat de Neagoe Basarab, datorită faptului că egumenul i-a înfățişat actul mai vechi, din 4 septembrie 1474, dat mănăstirii

* Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare CNCSIS-UEFISCSU, PNII-IDEI, nr. 75/2008.

[1] Petronel Zahariuc, *Patru documente inedite din secolul al XVI-lea privitoare la istoria Țării Româneşti*, în **SMIM**, vol. XXVI, 2008, p. 163-176.

[2] D. Nastase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Manoutios, Athenes, 1987, p. 16-17, nr. 9-13.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 193-213

de „unchiul” domnului, Basarab voievod „cel bătrân” (Laiotă Basarab)[3]. La această vreme, egumen al mănăstirii era Sava; acesta a fost al treilea egumen cunoscut al mănăstirii Bolintin, după Samuil şi Dionisie[4]. Totodată, documentul cuprinde în Sfatul domnesc pe Barbul Craiovescul, care apare fără dregătorie, deşi în aceşti ani el a deținut dregătoria de mare ban, alături de Detco, care apare cu dregătoria de ban[5].

II. 1516 (7025) octombrie 17, Braneți. *<Neagoe> Basarab voievod şi domn al Țării Româneşti, fiul bunului Basarab vv., întăreşte mai multor oameni stăpânirea asupra unor părți din Rumâni.*

Documentul completează zestrea săracă a documentelor emise în anul 1516 (şase documente cuprinse în **DRH**), contribuind astfel la o mai bună cunoaştere a istoriei politice şi sociale din această vreme.

III. 1517 (7025) iulie 19, Piteşti. *<Neagoe> Basarab voievod şi domn al Țării Româneşti, fiul preabunului şi marelui Basarab vv., dăruieşte mănăstirii Bolintin, unde este hramul Buna Vestire, un obroc anual de 700 de aspri, pe care călugării urmau să-l ia în ziua de Sf. Petru, pentru că a văzut mănăstirea sărăcită şi a vrut să urmeze ctitorilor. Călugării erau datori să-i facă domnului, mai multe slujbe şi pomeniri, atât în viață, cât şi după moarte.*

Hrisovul este solemn, conținând un formular diplomatic fastuos, asemănător cu hrisoavele de danie date de Vlad Călugărul pentru mănăstirea Hilandar (1492 noiembrie) şi Radu cel Mare, pentru mănăstirea Govora (1497 martie 22) şi mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai (1497 septembrie 15)[6]; arenga hrisovului emis de Neagoe Basarab este identică cu cea cuprinsă în hrisoavele predecesorilor săi, pe care Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă le-au grupat în „tipul 3”[7]. Acelaşi formular a fost folosit de

---

[3] Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 170-171, nr. III.

[4] Constantin Bălan, *Hrisoavele mănăstirii Bolintin din 1453 şi 1479*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, Bucureşti, 1998, p. 89-90; Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 166, 170-171.

[5] N. Stoicescu, *Lista dregătorilor din Sfatul domnesc al Țării Româneşti*, **SMIM**, IV, 1960, p. 566; idem, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 17.

[6] **DRH**, **B**, I, vol. întocmit de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, p. 377-380, nr. 235; p. 443-446, nr. 273; p. 453-456, nr. 279.

[7] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, 1971, p. 90.

Neagoe Basarab pentru hrisovul din 12 iunie 1517, prin care dăruieşte mănăstirii Corbii de Piatră un obroc anul de 700 de aspri[8], şi la 30 octombrie 1517, atunci când întăreşte mănăstirii Govora stăpânirea peste întreaga ei avere[9].

În anul 1517, cancelaria domnească a lucrat cu mult mai mult decât în anii anteriori. În aceeaşi zi, 19 iulie, Neagoe Basarab, tot din Piteşti, a mai dat un hrisov de întărire pentru stăpânirea unei ocini din Groşani[10], pentru ca, la 23 august, după câteva zile de la sfinţirea ctitoriei sale de la Curtea de Argeş, să dăruiască mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos, un obroc anual de 7 000 de aspri[11].

IV. 1518 (7027) septembrie 3, Curtea de Argeş. *<Neagoe> Basarab voievod şi domn al Ţării Româneşti, fiul preabunului şi marelui Basarab voievod, întăreşte lui Costie vătaful şi fratelui lui, Crăciun, şi fiilor lor, stăpânirea peste părţi din satele Petreşti şi Româneşti.*

Acest document arată faptul că Neagoe Basarab a zăbovit mai multe săptămâni la Curtea de Argeş, unde a ajuns în august 1517 la hramul mănăstirii sale (Adormirea Maicii Domnului); la 16 august 1518, a judecat o pricină a mănăstirii Nucet[12], pentru ca la 3 septembrie să întărească boiernaşilor de mai sus stăpânirea peste cumpărăturile lor.

V. <1520> ianuarie 16, Târgovişte. *<Neagoe> Basarab voievod şi domn al Ţării Româneşti, fiul marelui şi preabunului Basarab voievod, întăreşte lui jupan Diicul comis stăpânirea peste o parte din Spanţov, partea lui jupan Calotă vornic, pentru că jupan Calotă vornic l-a „înfrăţit” pe jupan Diicul comis peste această parte de ocină.*

Acest document contribuie la completarea informaţiilor despre neamul boierilor din Izvorani; unul dintre membri acestei familii, comisul Diicul[13], fiind beneficiarul acestei „înfrăţiri” cu marele vornic Calotă, pentru stăpânirea părţii din moşia Spanţov.

---

[8] **DRH**, **B**, II, vol. îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu,, Bucureşti, 1972, p. 295-297, nr. 153.

[9] *Ibidem*, p. 310-319, nr. 163.

[10] *Ibidem*, p. 303-304, nr. 159.

[11] *Ibidem*, p. 304-306, nr. 160.

[12] **DRH**, **B**, II, p. 335, nr. 174.

[13] Vezi şi Ştefan Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumaţi. Observaţii asupra pomelnicului mănăstirii Argeşului*, în idem, *Perspective medievale*, Bucureşti, 2002, p. 68; Petronel Zahariuc, *O biserică veche din Bucureşti şi neamul doamnei Anca*, în *Vocaţia istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*, vol. îngrijit de Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 691-701.

Totodată, publicarea acestui document, ne oferă prilejul de a îndrepta o eroare strecurată atunci când am publicat documentul din 12 decembrie 1466; intitulația acelui document este următoarea: „† Cu mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod şi domn a toată Țara Rumânească, feciorul lui Vlad marelui voievod”. În comentariul hrisovului din 12 decembrie 1466 am folosit intitulația corectă, dar în textul documentului, din greşeală, a apărut intitulația documentului din <1520> ianuarie 16, pe care îl publicăm acum[14]. Această greşeală (pe jumătate!) a făcut posibilă apariția unei întrebări privitoare la existența unei schimbări de domnie în Țara Românească în doua jumătate a anului 1466[15]. Întrebarea primeşte, acum, răspuns negativ.

VI. 1521 (7029) mai 14. *<Neagoe> Basarab voievod şi domn al Țării Româneşti, fiul bunului Basarab voievod, întăreşte lui Mănea şi fiilor săi, stăpânirea peste o parte din Buăra de Sus şi peste altă parte, din acelaşi sat, pentru care s-a înfrățit cu sora lui, Dobra; soțul Dobrei, Cernat, nu făcea parte din această înfrățire.*

DOCUMENTE

I. 1513 (7021) martie 10, Târgşor

† М(и)л(о)стию Б(о)жїю, Їѡ Бас(а)раба воевод<а и господинь въс>[1]ои Земли Оуґрѡвлахїискои, сынъ добра<го Басараба воеводї. Даватъ господство ми сїе>[2] повелѣнїе г(о)сп(о)дств(а) ми с(вѧ)томꙋ монастирꙋ ѡт с(вѣ)тѣ <мѣсто, на и>[3]ми Болинтин, храмꙋ же и ѡбителю Прѣс(вѣ)тѣи <Владьчици наши и Богородице>[1] Прїснод(ѣ)вѣи Марїи и славнои и ч(и)стнои еи Бл(а)говѣщенїе, и <егꙋ>[1]менꙋ, кїр Савꙋ, и въсем братїѩм ере живꙋщих въ св(ѣ)та <монастирꙋ>[1], ѩко да им ест въ подрꙋчїем села и челѣдї ацигани. Села, п<о имен>[1]ꙋ: Пилещїи въси съ въсем хотаром, и воденицꙋ ѡт Нѣжло<в>[1] и <м>[1]есто ѡт сено кос(ѧ), и Бꙋкшани въси ѡт Аргиш, и ꙋ Ѿгръзѣни дел Чегова в<ъси сам>[1]ꙋю ест приложил бил

[14] Idem, *Patru documente inedite din secolul al XVI-lea privitoare la istoria Țării Româneşti*, p. 165-166, 169.

[15] Alexandru Simon, *O schimbare de domnie în Țara Românească în a doua jumătate a anului 1466?*, anexa II, la ***Valahii** la Baia. Regatul Ungariei, domnia Moldovei şi Imperiul otoman în 1467*, în **AIIX**, t. XLVI, 2009, p. 147-148.

Влаикꙋл, с(ы)нь Чегев, како да ест б(о)жественыи <ино>[1]ком въ потрѣбꙋ и въ пищꙋ, а родителѣм емꙋ въ вѣчнои въспоминанї<е. Че>[1]лѣдї ацигани, по именꙋ: Фїика съ децами с(и), и Нан съ децами с(и), Сто<ика>[1] съ децами с(и), и Драгсин съ децами с(и), и Манчюл съ децами с(и), Драгомир съ децами с(и), <Бъ>[4]дилѣчи съ децами с(и), Влаикꙋл съ децами с(и), Радоіан съ децами с(и), <Ба>[4]боѧ съ децами с(и), Грьдѣ съ децами с(и), Кондрѣ съ децами с(и), Ѡпрѣ съ децами с(и), Бобан съ децами с(и), Лал съ децами с(и), Радꙋл Дадикев съ децами с(и), и брат(о)мꙋ Дади<кев съ>[1] децами с(и), Софронїе Радꙋл съ децами с(и), Михо съ децами с(и), Болован съ децами с(и), Др<ꙋме>[4] съ децами с(и), Слав съ децами с(и), и Рьдꙋкꙋл съ децами с(и), и брат(о)мꙋ ...[1] съ децами с(и). Понеж(е), сꙋт тїѧ въсѣ села и челѣдї ацигани с(вѧ)томꙋ монас<тир>[1]ꙋ старе и праве ѡчине, дѣдине.

Потом, имаше съ прѣднїе къ<лꙋ>[1]гъри[5] съ с(ы)нови Мане Негрꙋл за радї един челѣд ациган, по име Михо съ дец<ами си>[1]. Тако, г(оспо)дство ми дадох с(ы)новом Мане Негрꙋлꙋ ві҃ болѣри и с(о)рок постави г(оспо)дство ми на С(вѧ)тое Възнесенїе Г(о)с(под)а Б(ог)а, Спас(а) н(а)шего, Ї(исꙋс)ꙋ Х(ри)ста, т<ако не>[1]могоше до нести болѣри на с(о)рок, идеже им нех поста<вити ...>[1]ми, анꙋ ѡсташе ѡт закона. Тере, сꙋдих г(оспо)дство ми съ ч(и)стити болѣри <наши>[1] и видех г(оспо)дсво ми и книгꙋ ꙋцꙋ г(о)с(подст)во ми, старомꙋ Бас(а)раб вои<вода>, како ест стара и права ѡчина дѣдина с(вѧ)т(о)мꙋ монастирꙋ.

Сего р<адї, да>[1]дох и г(о)с(подс)тво ми іако да им ест въ ѡчинꙋ и въ ѡхабꙋ б(о)ж(е)ствныї иноком, ана родїтелем н(а)шим с(вѧ)топочивших въ вѣчнои въспоми<на>[1]нїе.

Того радї, нихто да их несмѣет бантовати тѣх села и ац<иг>[1]ани монастирски ни сꙋдци, ни бирчїи, ни поводникари, ни армаши, <н>[1]и апрози ѡт кꙋхню, ни слꙋге двороникови, ни ин нихто <слꙋ>[1]гах или ѡт правителех г(о)с(подс)тво ми посилаемих по м(и)л(о)стех и по работах <господства ми>[1], понеже варе кто се би покꙋсил их бантовати или по<забавити>[1] их, аще да влас един, а то таковаго ч(ь)л(овѣ)ка имат въспрїети <велико>[1] зло и ѡргїю ѡт г(о)с(подс)тво ми, іакоже невѣрник и прѣстꙋпник <сие>[1]мꙋ повелѣнїю г(о)с(подст)ва ми. И но нѣст.

Сеже и свѣд(и)телїе: жꙋпан <Барбꙋл Кралев>[1]ски, жꙋпан Датко бан, жꙋпан Калот(ъ) дворник, жꙋпан Иван л<огофет>[1],

жȣпан Харват вистїiар, Радꙋл спатар, Ȣдрѣ велики армаш, <Дръгич>[4] пехарник, Хамза комис, Барбȣл столник, Радꙋл и Ѡнче вели<ки стра>[1]торници.

И азъ, съделавшаго и рȣкописвшаго ...[1], писах и нач(и)рътах въ дивнеч варош ȣ Тръгшор, м(ѣ)с(ѧ)ца март(їє) ҃ї д(ь)н(и), в(ъ) лѣт(о) ҂зка҃.

И исправник жȣпан Син трети логофет.

† Їѡ Басараба воевода, милостїѧ Божїѧ, господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Basarab voievod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, fiul bunului Basarab voievod. Dat-am domnia mea această[2] poruncă a domniei mele sfintei mănăstiri de la sfântul loc[3], pe nume Bolintin, hramul şi lăcaşul Preasfintei Stăpânei noastre şi de Dumnezeu Născătoare, pururea Fecioară, Maria, şi slăvitei şi cinstitei ei Bune Vestiri şi egumenului, chir Sava, şi tuturor fraţilor câţi vieţuiesc în sfânta mănăstire[1], ca să le fie lor supuse satele şi sălaşele de ţigani. Satele, anume: Pileştii toţi cu tot hotarul, şi moara de la Neajlov şi locul de cosit fân, şi Bucşanii toţi de la Argeş, şi la Ogrăzéni, toată partea lui Cega, pe care a închinat-o singur Vlaicul, fiul lui Cega, pentru ca să fie dumnezeieştilor călugări de trebuinţă şi de hrană, iar părinţilor lui întru veşnică pomenire. Sălaşele de ţigani, anume: Fiica cu copiii săi, şi Nan cu copiii săi, şi Stoica cu copiii săi, şi Dragsin cu copiii săi, şi Manciul cu copiii săi, Dragomir cu copiii săi, Bădiléci cu copiii săi, Vlaicul cu copiii săi, Radoian cu copiii săi, Baboiu cu copiii săi, Grădea cu copiii săi, Condrea cu copiii săi, Oprea cu copiii săi, Boban cu copiii săi, Lal cu copiii săi, Radul al lui Dadica cu copiii săi şi fratele lui Dadica cu copiii săi, Sofronie Radul cu copiii săi, Miho cu copiii săi, Bolovan cu copiii săi, Drume cu copiii săi, Slav cu copiii săi, şi Răducul cu copiii săi şi fratele ...[1] cu copiii săi. Pentru că, acestea toate, satele şi sălaşele de ţigani, sunt ale sfintei mănăstiri vechi şi drepte ocine, dedine.

După aceea, au avut pâră călugării[5] cu fiii lui Mane Negrul pentru un sălaş de ţigani, anume Miho cu copiii săi. Astfel, domnia mea am dat copiilor lui Mane Negrul 12 boieri şi sorocul l-am pus domnia mea la Sfânta Înălţare a Domnului Dumnezeu, Mântuitorul nostru, Iisus Hristos, astfel nu au putut să aducă boieri la soroc, unde lor nu li s-a pus ...[1], ci au rămas de lege. De aceea, am judecat domnia mea cu cinstiţii noştri boieri şi am văzut domnia mea şi cartea unchiului domniei mele, a bătrânului Basarab voievod, precum este veche şi dreaptă ocină, dedină, sfintei mănăstiri.

Pentru aceasta, am dat şi domnia mea ca să le fie dumnezeieştilor călugări de ocină şi de ohabă, iar părinţilor noştri sfinţi răposaţi pentru veşnică pomenire.

Pentru aceea, nimeni să nu îndrăznească a bântui aceste sate şi ţigani ai mănăstirii, nici judeţi, nici birnici, nici podvodnicari, nici armaşi, nici aprozi de

cuhnie, nici slugile vornicilor, nici nimeni altul dintre slugile sau dintre dregătorii domniei mele trimişi după milostenii şi după muncile domniei mele, pentru că oricine s-ar încumeta să-i tulbure sau să-i împiedice, chiar cât un fir, un asemenea om va primi mare rău şi urgie de la domnia mea, ca un necredincios şi călcător al acestei porunci a domniei mele. Altfel să nu fie.

Iată şi mărturii: jupan Barbul[1] al Craiovei, jupan Datco ban, jupan Calotă vornic, jupan Ivan <mare>[1] logofăt, jupan Harvat vistier, Radul spătar, Udrea mare armaş, <Drăghici>[6] mare paharnic, Hamza comis, Barbul stolnic, Radu şi Oncea mari stratornici. Ispravnic, jupan Sin al treilea logofăt.

Şi eu, întocmitorul şi scriitorul cu mâna, ...[1], am scris şi am însemnat în minunatul oraş al Târgşorului, martie 10 zile, anul 7021 <1513>.

† Io Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia). Orig. slavon, pergament (31,5/36 cm.), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt la îndoituri şi pătat, cerneala ştearsă în câteva locuri, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, căzut; pe v. însemnare în limba rom.: "† Acesta este hrisovul Cegăi carii au dat partea de ocină de la Ogrăzeni" şi două însemnări greceşti; trad. din 1775 de Costandin dascăl slovenesc, care spune: "unde a fost uricul spart şi şters am lăsat loc şi aicea în izvod"; trad. în limba franceză din sec. XIX; două rez., unul în limba română şi unul în limba franceză, din sec. XIX (toate la Simonopetra); un rez. la **DANIC**, M-rea Mihai Vodă, VIII/70, f. 3v.-4 (cu data de an greşită 1517 <7025>).

EDIŢII: I. Ionaşcu, *Vechimea mănăstirii din Pădurea cea Mare de la Bolintin*, în **RIR**, VII, 1937, p. 334, nr. VI (rez. după rez. de la **DANIC**, cu data de an greşită: 1517); **DRH**, **B**, II, p. 292, nr. 150 (rez. după rez. de la **DANIC**, cu data de an greşită).

[1] Pătat şi rupt.
[2] Pătat; completat după intitulaţia şi începutul altor documente emise de Neagoe Basarab, ţinând seama şi de câte cuvinte pot intra în spaţiul înnegrit.
[3] Pătat şi rupt; completat după alte documente de danie pentru mănăstirea Bolintin.
[4] Pătat şi rupt; completat după traducerea din 1775.
[5] Aşa în text; cuvânt românesc în textul slavon.
[6] Rupt; completat după actul din 23 martie 1513 (**DRH, B,** II, p. 239-240, nr. 117).

II. 1516 (7025) octombrie 17, Braneţi

† М(и)л(о)стию Б(о)жїю, Їѡ Басараба воевода и г(о)с(по)д(и)нь въсои Землы <Оүггрѡвлахїиской, сынъ до>[1]бр<аго Ба>[1]сараб в(о)еводї. Дават г(о)с(подст)во ми сїє повелѣнїє г(о)сп(о)дств(а) ми Къзан …[1] и Бадѣ, и Ꙗрчю, и Стънислав и съ них с(ы)нови, ꙗко да <им ест ѹ>[1] Рѹ<мъни>[1] колико ест них, понеж(є) им ест стара ин права ѡчина, дедина. И Цинтѣ съ с(ы)нови с(и) и Д<а>[1]нѹ съ с(ы)нови с(и) да им ест ѹ Рѹмъни колико ест Цинтев(и), понеж(є) мѹ ест стара и права ѡчина, али Дан да ест пад(ъ) трети дел. И баба Стънає и съ них с(ы)нови, по именѹ: Драгои, и Драгомир, и Лаломир и Радослав и Стан, и с(ы)нови Радүлѡв, по имє Драгот(ъ) и Станчѹл, да им ест ѹ Рѹмъни, колико ест дел Станов(и), понеж(є) мѹ ест стара и права ѡчина, дедїна, али с(ы)нови Радүлѡв да сѹт над(ъ) шести дел ѡт дел Станаев; и пак, да им ест въсем ѹ Рѹмъни ѡт половинѹ ѡт дел Димимитров, над(ъ) шести дел, понеж(є) им ест права ѡчина, дедина.

Сего радї, им дадох и г(о)с(под)ство ми, ꙗко да им ест въ ѡчинѹ и ѡхаб(ъ).

И пак, Стънає съ <сыно>[1]ви, и Бѹнає съ с(ы)нови с(и) и Нанѫ съ с(ы)нови да им ест ѹ Рѹмъни ѡт дел Нанѹ половинѹ, <по>[1]не<же>[1] ест им стара и права. И Попаръ съ с(ы)нови с(и) и съ анепсею мѹ, Драгомир и Крачюн, съ них с(ы)нови, да им ест ѹ Рѹмъни една ѹже щѡ им ест дединѹ, али Попаръ и Драгомир над(ъ) пол, а Крачюн над(ъ) дрѹг половина. И въ них въсем придалике да нѣст, а нѹ да сѹт внѹкомъ и прѣвнѹчетѡм им. И не ѡт когоже непотъкновено, по реч(є) г(о)спод)ства ми.

Сведтелж(є): пан Бабѹл бан, Калѡт(ъ) дворник, Харват логофет, Радү спатар, Димитрѹ вистиꙗр, Драгич пехарник, Хамза комис, Житиан столник.

Ис(правник) сам г(оспод)ство ми.

Пис ѹ Бранец, ѡх(томврїє) зі҃, в(ъ) лѣт(о) ҂зке҃.

† Їѡ Басараба воевода, милостїѧ Божїѧ, господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Basarab voievod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, fiul[1] bunului Basarab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Căzan …[1] şi Badea, şi Iarciu, şi Stănislav şi cu fiii lor, ca să le fie lor în Rumâni cât este a lor, pentru că le este veche şi dreaptă ocină, dedină.

Şi lui Ţintea cu fiii săi şi lui Dan cu copiii săi să le fie în Rumâni, cât este a lui Ţintea, pentru că le este veche şi dreaptă ocină, însă Dan să fie peste a treia parte. Şi baba Stana şi cu fiii ei, anume: Drăgoi, şi Dragomir, şi Lalomir, şi Radoslav şi Stan, şi fiii lui Radul, anume Dragotă şi Stanciul, să le fie lor în Rumâni, cât este partea Stanei, pentru că le este veche şi dreaptă ocină, dedină, însă fiii lui Radul să fie peste a şasea parte din partea Stanei; şi iarăşi, să le fie lor tot în Rumâni din jumătate din partea lui Dimitrie, peste a şasea parte, pentru că le este dreaptă ocină, dedină.

De aceea, şi domnia mea le-am dat, ca să le fie de ocină şi de ohabă.

Şi iarăşi, Stanei cu fiii, şi Bunei cu fiii săi şi Nană cu fiii să le fie în Rumâni din partea lui Nanu jumătate, pentru că le este veche şi dreaptă. Şi Popară cu fiii săi şi cu nepoţii lui, Dragomir şi Crăciun, cu fiii lor, să le fie lor în Rumâni de acum o <parte> pentru că le este dedină, însă Popară şi Dragomir peste jumătate, iar Crăciun peste altă parte. Iar la ei prădalica să nu fie, ci să fie nepoţilor şi strănepoţilor lor. Şi de nimeni neatens, după spusa domniei mele.

Martori: jupan Barbul ban, Calotă vornic, Harvat logofăt, Radu spătar, Dumitru vistier, Drăghici paharnic, Hamza comis, Jitian stolnic. Ispravnic însăşi domnia mea.

S-a scris în Braneţi, octombrie 17, în anul 7025 <1517>.

† Io Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia). Orig. slavon, pergament (25/27 cm.), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt la îndoituri şi pătat, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, căzut; pe v., o însemnare grecească.

[1] Pătat; completat după intitulaţia altor documente emise de Neagoe Basarab, ţinând seama şi de câte cuvinte pot intra în spaţiul înnegrit.

III. 1517 (7025) iulie 19, Piteşti

† Късе С(вѣ)томꙋ б(о)ж(е)ств(е)номꙋ послѣдꙋеще Писанїю, рекшомꙋ: „м(и)л(о)сти хощ<ꙋ, а>[1]не жирт(ъ)вѣ”, и паки: „ꙗко м(и)л(о)стїнѣми ѡцѣщает сѧ грѣси” и паки: „бл(а)ж(е)ни м(и)л(о)стиви ꙗко ти пом(и)лованы бꙋдет”, ꙗкоже и прор(о)ческаа Д(ꙋ)хо насищенаа ꙋста гл(а)г(о)лю: „бл(а)жен мꙋж милꙋеи въс д(ь)нь наслаждает сѧ г(о)с(по)дстви”.

Сїа оубо ѡт б(о)ж(е)ст<венаго> Писанїа ꙋвѣдевше, паки слишахом прор(о)ческа, гл(а)(го)лющіа Д(ꙋ)хомь С(вѣ)тимъ: „Ꙗко оубо слишите ца<р>[1]їе и разꙋмѣите, навикнѣте, сꙋдие концем землѣ, вънꙋшите, дръжещеи множества и гръдещеи се ѡ народѣх ꙗзик, ꙗко дана бист Г(оспод)а дръ<ж>[1]ава вам и сила ѡт Кешнѣго”. Разꙋмѣвше ꙋбо ꙗко въса въ рꙋка Б(о)жїи сꙋт и елико хощет комꙋждо ѡт нас подавают; нъ ꙋбо блажен и тръблажен иже богоданное б(о)гатьство добрѣ растачает и дѣлает въ таинѣ б(о)говърꙋченї емꙋ та<л>[1]ант, ꙗко ꙋбо ꙋслишит бл(а)ги ꙋбо и сладки ѡн глас радованїе: „Бл(а)ги рабе и вѣрни вънииди въ радост Г(оспод)а <св>[1]оего”. Сїꙗ сышавше, под(о)бает нам вънимати ѡт здешних ꙗко маловрѣменнаа и преходна сꙋт, ꙗкоже имет: „въсака слава доврѣмена ест под(о)башеж(е) нам поревновати прѣждним бл(а)гочестивиим и с(вѣ)топочившим г(о)сп(о)дамь, иже земнаа добрѣ ꙋстро<ившевъ>[1] сїꙗ добрѣ прѣпроводивше, сими земними н(е)б(е)снаа приѡбрѣтше бл(а)га и сих наслѣдоваше а земна земниим ѡставиш(е)”[2].

Се ꙋбо и азь, иже въ Х(ри)ста Б(ог)а, бл(а)говѣрнии и бл(а)гоч(ь)стивии и Х(ри)столюбив<ии>[1] и самодрьжавнии Їѡ Бас(а)раба воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)с(по)д(и)нь въсои Земли Ꙋггровлахиискои, с(ь)нь прѣдобраго и великаго Бас(а)раба воевод, ꙋсрьдїем и желанїе въжделѣхом къ въсеччьстним и Б(о)жїим цр(ъ)к(о)вам, по прор(о)ческомꙋ словꙋ: „имже ѡбр<азом желае>[3]т <е>лень на источники вод<нїе”. Ви>[3]дѣвше ꙋбо ꙗко радї наших грѣхов ꙋмалише се бл(а)гочестиваа г(о)сп(о)да, иже б(о)ж(е)ствнїе и св(ѣ)щ(е)нїе цр(ъ)к(о)ви <въ>[1]ставлꙗхꙋ и миловахꙋ и ꙋкрашахꙋ, нѧжипаче <иже въ св>[1]ѣт(о)мꙋ мѣсто сꙋщїих, с(вѣ)т<агоже цръков, храма и ѡбитѣли С>[3](вѣ)т<ѣи Б>[1]л(а)говѣщенїе Г(оспод)а Б(ог)а и Сп(а)са наше<го Їисꙋсꙋ>[4] Х(ри)ста[5], <мона>стирꙋ нарицаема Болинтинꙋ, ꙋзрѣхом ѡбсирѣвша

и <же>[1]ланїем въжелѣхом неѡставити, нѫ нази<р>[1]ати <и>[1] м(и)лова<т>[1]и, <и послѣднїи хтитори нарицати се.

Сего радї, въсе сръдо въ>[3]сирноꙗхом називати се насѣ<дних х>[1]тито<ри>[1] с(вѣ)томиꙋ монастирꙋ. Да приидꙋт егꙋмен катаг<одинꙋ, по ѡбичаю>[3], на Петров д(ь)нь да ꙋзимают ѡб<рок> св<ѣтомꙋ> монастирꙋ, п<о ѱ҃ аспри[6], да ест на ꙋкрѣпленїе свѣтомꙋ монастирꙋ, на по>[3]тр(ѣ)бꙋ нꙋждамь с(вѣ)томꙋ мѣсто, томꙋ и б(о)ж(е)ствних иноком въ пищꙋ, а нам више реченим, да ин ꙋ<пѣеть кат>[1]а недѣли, един д(ь)нь, вечер, параклис съ коливом, а ꙋтрѣ <свѣта ле>[1]тꙋ<ргїе съ>[1] прилевко<м и коли>[1]вом, и докле <бꙋдемъ въ живих>[3]; и по наших прѣставленїе, да нї се поет, катагодине, на един д(ь)нь, бꙋдиꙋ кои <дьнь, вечер, параклис>[3] непор(о)чни съ коливом и прилевком, а ꙋтрѣ с(вѣ)та летꙋрг<їе>[4] съборно и съ прилевком и да ни се чинит на дьнь трапезꙋ, ꙗкож(е) и с(вѣ)топочивших прѣжде нас бивших хтитори, али непоколѣбимо, дондеже ст<оит свѣта монас>[1]тир.

А <аще>[1] кто недръжит и нетворит молбꙋ що зде наместихмо, да даст ѡтвѣть пред Б(о)гомъ.

И сие, елико рекохом, ꙗко по силѣ бъзмогохом, да се дават ѡставихом. И такожде, и наше синове по наше <съмръти да>[1] творит, дондеже их ꙋздръжит Г(оспод)ь Б(ог)ь живех и въ б(о)годарованно их власт. Како Б(ог)ь изьволит бити сим више реченим намѣстник, а ѡн тако и да творит и да испльнит наше ѡбѣщанїе и да почетет и ꙋтвръдит <и съхранит>[1] съи хрисовꙋл г(о)сп(о)дства ми, а тои Г(оспод)ь Б(ог)ь да почетет и съхранит и ꙋкраѣпит; иже сїа исплънит да мꙋ дат Г(оспод)ь Б(ог)ь зде земна добрѣ и мирна прѣпроводивши, н(е)б(е)сна бл(а)га полꙋчити и да сподобит его еже ѡт дес<нꙋю Свое>[1]го, прѣдстоꙗнїа егоже бꙋди и нам грѣшни полꙋчити и съ прѣжднїми бл(а)гоч<истивими>[1] и с(вѣ)топочивши хтитори ѡт Х(ри)ста, амин.

Пис ꙋ Питещ(и), м(ѣ)с(ѧ)ца юл(їе) ѳ҃і, ѡт Адама текꙋщи въ лѣт(о) ҂зке.

† Їѡ Басараба воевода, милостїѧ Божїѧ, господинь.

† Urmând întru totul Sfintei, dumnezeieştii Scripturi, care spune: „milă voiesc, iar nu jertfă”, şi iarăşi „cu milostenii să curăţă păcatele” şi iarăşi: „fericiţi cei milostivi că aceia se vor milui”, precum şi gura proorocului cea plină de Duh spune: „fericit bărbatul care miluieşte, în fiecare zi se îndulceşte de Domnul”.

Acestea dar cunoscându-le din dumnezeiasca Scriptură, iar am înțeles de la prooroc, care spune cu Duh Sfânt: „Auziți, împărați, şi înțelegeți, învățați-vă, judecătorii ai marginilor pământului, pricepeți, stăpânitori ai mulțimilor şi cei ce vă mândriți cu popoarele şi limbile, că stăpânirea vă este dată de la Domnul şi puterea de la Cel-de-Sus”. Înțelegând dar că toate în mâna lui Dumnezeu sunt şi cât voieşte, fiecăruia din noi îi dăruieşte; ci fericit însă şi de trei ori fericit este acela care cheltuieşte bine bogăția dată de Dumnezeu şi foloseşte în taină talantul încredințat de Dumnezeu, încât să audă acel bun şi dulce glas de bucurie: „Slugă bună şi credincioasă intră în bucuria Domnului tău”. Acestea auzind, se cuvine să înțelegem despre lucrurile de aici că sunt scurte şi trecătoare, precum se spune: „orice mărire este vremelnică şi se cade să râvnim domnilor binecinstitori şi sfânt răposați dinaintea noastră, care bine şi-au orânduit cele pământeşti, bine le-au petrecut, dobândind cu acestea pământeşti bunurile cereşti şi moştenindu-le pe acestea, iar pe cele pământeşti le-au lăsat pământului”[2].

Iată dar şi eu, cel întru Hristos Dumnzeu, binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul, Io Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu, domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul preabunului şi marelui Basarab voievod, cu sârguință şi cu dorire am râvnit către atotcinstitele biserici ale lui Dumnezeu, după cuvântul proorocului: „în ce chip doreşte cerbul izvoarele apelor”. Văzând dar că pentru păcatele noastre s-au împuținat binecinstitorii domni, care au ridicat şi au miluit şi au înfrumusețat dumnzeieştile şi sfințitele biserici, iar mai cu deosebire cele aflate în sfântul loc, sfânta biserică, hramul şi lăcaşul[3] Sfânta Buna Vestire a Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Iisus[4] Hristos[5], mănăstirea numită Bolintin, am văzut-o sărăcită şi cu dorire am râvnit să nu o lăsăm, ci să o căutăm şi să o miluim a nu o lăsa, ci a o căuta şi a o milui, şi să ne numim ultimii ei ctitori.

De aceea, din toată inima am râvnit a ne numi ctitor ctitor următor al sfintei mănăstiri. Să vină egumenul în fiecare an, după obicei[3], la ziua <Sfântului> Petru, să ia obrocul sfintei mănăstiri, câte 700 aspri[6], să fie de întărire sfintei mănăstiri[3], la trebuința şi nevoile acestui sfânt loc, şi dumnezeieştilor călugări de hrană, iar nouă celor mai sus spuşi, să ne cânte în fiecare săptămână, într-o zi, seara, paraclis cu colivă, iar dimineața sfânta liturghie cu băutură şi colivă, cât timp vom fi în viață[3]; iar după moartea noastră, să ni se cânte, în fiecare an, într-o zi, fie orice zi, seara, paraclis[3] desăvârşit cu colivă şi băutură, iar dimineața sfânta liturghie cu sobor şi cu băutură şi la zi să ni se facă masă ca şi sfânt răposaților ctitori, care au fost mai înaintea noastră, însă neclintit, până când va sta sfânta mănăstire.

Iar dacă cineva nu va ține şi nu va face rugăciunea ce am azeşat, să dea răspuns înaintea lui Dumnezeu.

Şi acestea, câte am spus, cât ne-a stat în putere, am lăsat să se dea. De asemenea, şi fiii noştri să facă după moartea noastră, cât îi va ține Domnul Dumnezeu în viață şi în stăpânirea dăruită de Dumnezeu. Pe cine va voi

Dumnezeu să-l lase urmaş al acestora mai sus spuşi, iar el astfel să facă şi să împlinească făgăduinţa noastră şi să cinstească şi întărească şi păzească[1] acest hrisov al domniei mele, iar pe acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l păzească şi să-l întărească; care va împlini acestea să-i dea Domnul Dumnezeu aici să cârmuiască cele pământeşti cu bine şi cu pace, să dobândească bunurile cereşti şi să se învrednicească să stea la dreapta Lui, pe care să o dobândim şi noi păcătoşii şi împreună cu mai dinainte binecinstitorii şi sfânt răposaţii ctitori întru Hristos, amin.

S-a scris în Piteşti, în luna iulie 19, de la Adam curgerea anilor 7025 <1517>[7].

† Io Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia). Orig. slavon, pergament (37/54,5 cm.), cerneală neagră, invocaţia simbolică, iniţiala şi monograma ornate în chinovar, rupt la îndoituri, cerneala ştearsă în câteva locuri, sigiliu domnesc atârnat, căzut; pe verso, o însemnare contemporană: † **Ѡброк ѱ҃ аспри, радї параклис** („† Obroc 700 aspri, pentru paraclis"), o însemnare din secolul al XVII-lea: „Pentru mănăstirea Bolintinul" şi o însemnare din secolul al XIX-lea în limba greacă; trad. din 1775, cu omisiuni, făcută de Costandin dascăl slovenesc; rez. la DANIC, M-rea Mihai Vodă, VIII/70, f. 4.

EDIŢII: I. Ionaşcu, *Vechimea mănăstirii din Pădurea cea Mare de la Bolintin*, p. 334, nr. VII (rez. după rez. de la DANIC); **DRH**, **B**, II, p. 303, nr. 158 (rez. dup rez. de la DANIC).

---

[1] Rupt şi pătat.

[2] Urmează un spaţiu liber, în care diacul a desenat cinci grupuri de puncte dispuse în cruce.

[3] Rupt şi pătata; completat după hrisoavele din 12 iunie 1517 (**DRH**, **B**, II, p. 295-297, nr. 153) şi 1492 noiembrie (*ibidem*, I, p. 377-380, nr. 235).

[4] Şters.

[5] Hramul a fost scris greşit de diac; formula obişnuită este următoarea: „Buna Vestire a Sfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu, pururea Fecioară Maria".

[6] Suma de bani, după însemnarea de pe verso şi după actul din 12 iunie 1517, prin care mănăstirea Corbii de Piatră primeşte acelaşi obroc.

[7] Potrivit traducătorului din 1775, hrisovul ar fi fost scris de „Oprea grămătic", dar nicăieri în textul acestui document nu se găseşte acest nume. Totuşi, se poate ca numele să fi fost scris pe un colţ al pergamentului, astăzi rupt. Un Oprea grămătic a scris mai multe acte în cancelaria domnească, după sfârşitul domniei lui Neagoe Basarab, printre acestea se găseşte şi unul cu un formular diplomatic asemănător, fiind vorba despre un act de danie către mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos, dat de Vlad Vintilă voievod, la 27 aprilie 1534 (**DRH**, **B**, III, vol. întocmit în cadrul Seminarului de paleografie slavă, condus de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1975, p. 290-293, nr. 178).

IV. <1520> ianuarie 16, Târgovişte

† Cu mila lui D(u)mnezeu, Io Basab v(oie)v(o)d şi domn a toată Ţara Rumânească, feciorul marelui şi preabunului Basarab v(oie)v(o)d. Dat-am domnia mea această poruncă a domniei méle slugii şi boierului domnii méle, jupan Diicul com(i)s, ca să-i fie lui în Spanţov, partea lui jupan Calotă dvor(nic), oricâtă are, toată, pentru că au venit jupan Calotă dvor(nic) înaintea domniei méle de au însoţit pre jupan Diicul com(i)s şi pre feciorii lui ca să-i fie lui feciori, în véci. Şi domnia mea i-am iertat calul.

Pentru aceasta, am dat şi domnia mea jupanului Diicul com(i)s şi feciorilor lui ca să le fie lor de moştenire şi ohabnică lor şi feciorilor lor şi nepoţilor şi strănepoţilor lor şi oricăruia dintru dânşii i să va întâmpla mai nainte moarte, iar între dânşii vânzare să nu fie ci aşa să rămâie. Şi de cătră nimenea să nu să clătească, după zisa domniei méle.

Mărturii: jupan Barbul banul, i jupan Calotă dvor(nic), i jupan Harvat log(o)făt, Dumitru vist(ier), Radul spat(ar), Drăghici pah(arnic), Hamza com(i)s, Badea i Neagoe marii postélnici.

S-au scris în scaunul cetăţii Târgoviştei, ghenuarie 16 d(â)ni.

Ispravnic Badea post(elnic)[1].

† S-au tălmăcit asémenea după cartea domnească cea sârbească. Az, Costandin diacu slov(enesc), i zăpisah, leatu 1775.

Datat după componenţa Sfatului domnesc: între iunie 1517 şi august 1520, mari postelnici au fost Badea <Bădica> şi Neagoe <fiul lui Socol> (N. Stoicescu, *Lista dregătorilor din Sfatul domnesc al Ţării Româneşti*, p. 580), şi după prezenţa în Târgovişte a lui Neagoe Basarab: în anii 1518 şi 1519, domnul a stat, în luna ianuarie, în Piteşti.

Arhiva Mănăstirii Simonoeptra, Muntele Athos (Grecia). Trad. românească de Costandin dascăl slovenesc din 1775.

[1] Urmează un cerc, având următoarea însemnare: „pecetea”.

V. 1518 (7027) septembrie 3, Curtea de Argeş

† Cu mila lui D(u)mnezeu, Io Basab v(oie)v(o)d şi domn a toată Ţara Rumânească, feciorul preabunului şi marelui Basarab v(oie)v(o)d. Dat-am domnia mea această poruncă a domniei méle slugii domnii méle Costie vătaful cu feciorii lui şi frăţine-său Crăciun cu feciorii lui, ca să le fie lor moşie la Petreşti partea lui Neagoe şi partea Vişii toată oricâtă să va alége, pentru că o au cumpărat Costea şi frate-său Crăciun de la Vişa şi de la Neaga, drept 400 aspri gata.

Şi iar să fie Costei şi cu feciorii lui şi lui Crăciun cu feciorii lui la Petreşti jumătate din moşiia Petreştilor partea lui Stăncilă şi partea lui Stănislav şi a Radului toată, pentru că o au <cum>[1]părat Costea şi frate-său, Crăciun, de la Stăncilă şi de la Stănislav şi de la Radul, drept 700 aspri.

Şi iar să fie Costii cu feciorii lui şi frăţine-său, Crăciun, cu feciorii lui la Româneşti, din moşiia lui Roman jumătate, pentru că o au cumpărat Costea şi frate-său, Crăciun, cu feciorii lui de la Stăncilă şi de la Stănislav şi de la Radul, pentru 100 aspri.

Şi iar să fie şi altă jumătate, partea lui Roman toată, pentru că o au cumpărat Costea şi frate-său, Crăciun, de la Stănimir, drept 150 aspri.

Şi iar să fie lor la Petreşti din partea lui Dragoslav trei părţi, pentru că o au cumpărat Costea şi Crăciun de la Stănimir, drept 200 aspri.

Pentru acéea, am dat lor şi domniia mea ca să le fie lor moşiile stătătoare şi ohabnice lor şi feciorilor lor şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi de nimenea să nu să clătească după zisa domniei méle, nici întru dânşii prigonire să nu fie, ci să fie celor ce or rămâné dintru dânşii.

Iată dar şi mărturii am pus domniia mea pe jupan Barbul Craiovescul i jupan Calotă vel dvor(nic) i jupan Harvat vel log(o)f(et) i jupan Dumitru vel vist(ier) i Radul spat(ar) i Drăghici pah(arnic) i Hamza com(i)s i Jitiian stol(nic) i Pârvul port(ar) i Badea i Neagoe marii postelnici.

S-au scris la Curtea de Argeş, în luna lui sept(embrie) 3 d(â)n(i), de la Adam cursul anilor 7027 <1518>.

Is(pravnic) Vlaicul pah(arnic) i Cocora.

† S-au tălmăcit asémenea după cartea domnească cea sârbească. **Аз, Костандин диакꙋ слов(енеск), и зъписах, леатꙋ** 1775 („Eu, Costandin diacul solovenesc, şi am scris, anul 1775”.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia). Traducere românească de Costandin dascăl slovenesc din 1775, într-o condică de documente.

[1] Omis.

VI. 1521 (7029) mai 14

† М(и)л(о)стїю Б(о)жию, Ӥѡ Бас(а)раб воивода и г(о)сп(о)д(и)нь въсои Земли Ѹгрѡвлахїиской, с(ы)нь добраго Бас(а)раб воивода. Дават г(о)с(под)ство ми Мънѣ съ с(ы)нови с(и), ꙗко да им ест ꙋ Бꙋжра Долнѣ варе колико ест ...[1] избрат се, дел Мънѣв, понеж(е) мꙋ ест <ст>[2]ара и права ѡчина, дѣдина. И потом, прїиде Мънѣ пред г(о)с(по)дство ми па ꙋложише сестри си, по име Добра, и съ с(ы)нови еи, над(ъ) негов дел ꙋ Бꙋжра Долнѣ, над(ъ) чет(в)ръти дел. И г(о)с(под)ствꙋ ми дадош(е) кон.

Ꙗли мꙋж(и) Добреи[3], Чернатꙋ, да нѣст волен да си ꙋложит братїа над(ъ) сїю ѡчинꙋ, а нꙋ да ест како ест ꙋложил Мънѣ сестрꙋ си, Добръ, съ с(ы)нови еи, над(ъ) чет(в)рьти дел.

Сего радї, им дадох и г(о)с(подство ми ꙗко да ест въ ѡчинꙋ и въ ѡхаб(ъ), ним, и с(ы)новом им, внꙋком и прѣвнꙋком им. И въ них пръдалика да нѣст, а нꙋ да ест ѡставшим. И ни ѡт когож(е) непотъкновено, по (о)ръ(змо) г(о)с(по)дства ми.

Свед(ь)тели: жꙋпан Ꙋдрѣ дворник, и <ж>[2]ꙋпан Преда бан, и жꙋпан Харват логоф(е)т, и Хамза спатар, и Дꙋмитрꙋ вистїар, и Житїан столник, и Драгич <пе>[1]харник, и Бадѣ комис и Нѣгое постелник.

Ис(правник) Тꙋдор грам(атик) ѡт гражд(ескомꙋ).

Пис(а) маи дї д(ь)н(и), <въ>[2] лѣт(о) ҂зкѳ.

† Ӥѡ Басараба воевода, милостїѧ Божїѧ, господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Basarab voievod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, fiul bunului Basarab voievod. Dă domnia mea lui Mănea şi fiilor săi, ca să-i fie în Buăra de Sus, oricât ...[1] se va alege partea lui Mănea, pentru că le este veche şi dreaptă ocină, dedină. Şi după aceea, a venit Mănea înaintea domniei mele după ce s-a aşezat cu sora sa, anume Dobra, şi cu fiii ei, pentru altă parte în Buăra de Sus, pentru a patra parte. Şi domniei mele au dat un cal.

Însă soţul Dobrei[3], Cernat, să nu aibă voie să se aşeze frăţeşte peste acea ocină, şi nici să fie cum şi-a aşezat Mănea cu sora sa, Dobra, cu fiii ei, peste a patra parte.

De aceea, le-am dat şi domnia mea ca să le fie de ocină şi de ohabă, lor, şi fiilor lor, nepoţilor şi strănepoţilor lor. Şi la ei prădalica să nu fie, ci să fie celor rămaşi ai lor. Şi de nimeni neatins, după porunca domniei mele.

Martori: jupan Udrea vornic şi jupan Preda ban şi jupan Harvat logofăt şi Hamza spătar şi Dumitru vistier şi Jitian stolnic şi Drăghici paharnic şi Badea comis şi Neagoe postelnic. Ispravnic, Tudor grămătic al cetăţii.

S-a scris, mai 17 zile, <în>[1] anul 7029 <1521>.

† Io Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia). Orig. slavon, pergament (27,1/38,5 cm.), cerneală cafenie, monograma în chinovar, rupt puțin la îndoituri şi înnegrit, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, căzut; pe v., o însemnare rom. din sec. XVII: “Bocşan” şi însemnări greceşti.

---

[1] Neclar.

[2] Înnegrit, pentru că se află pe îndoitura pergamentului.

[3] Nume scris deasupra rândului.

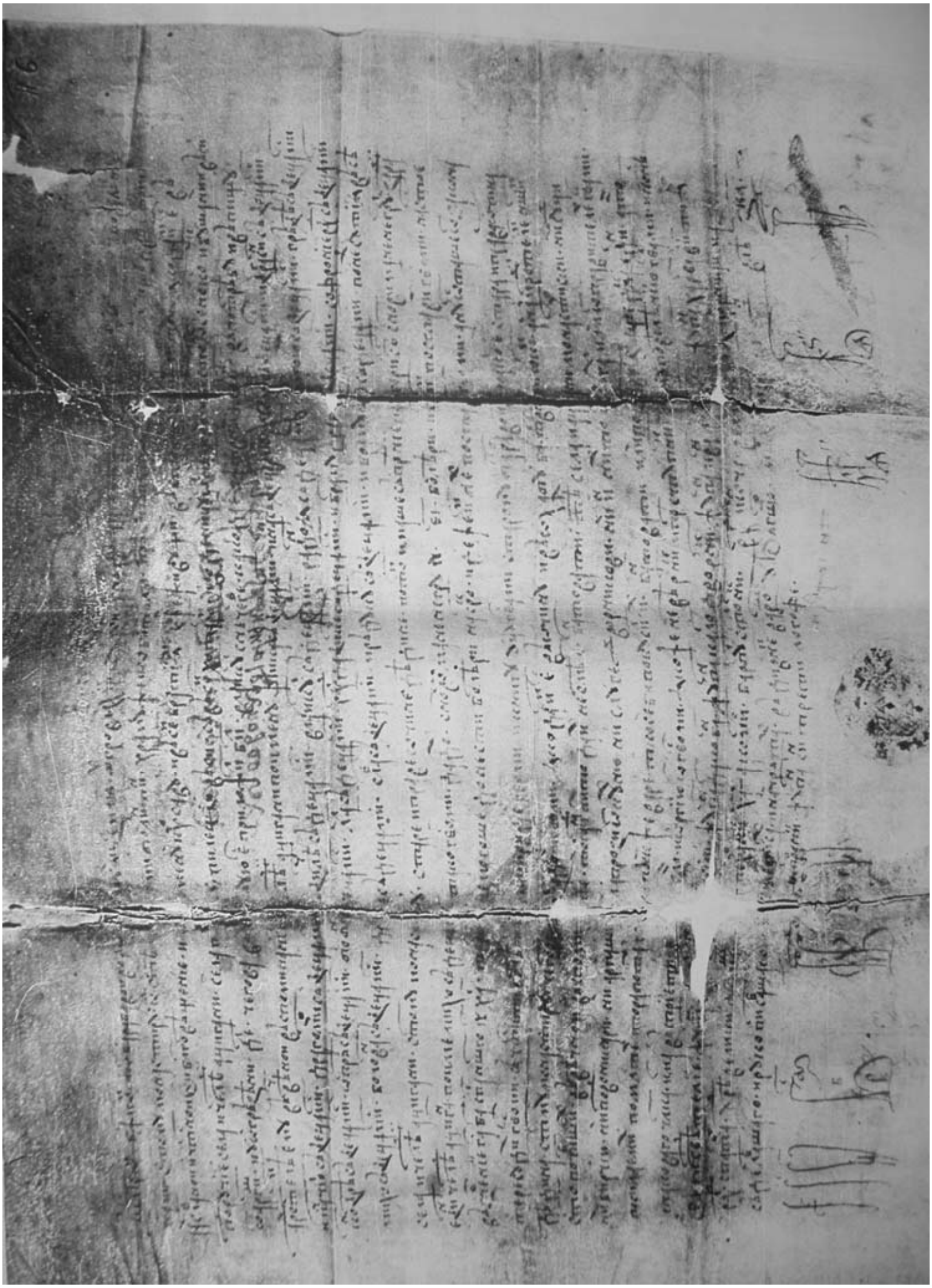

Fig. I: Documentul nr. I

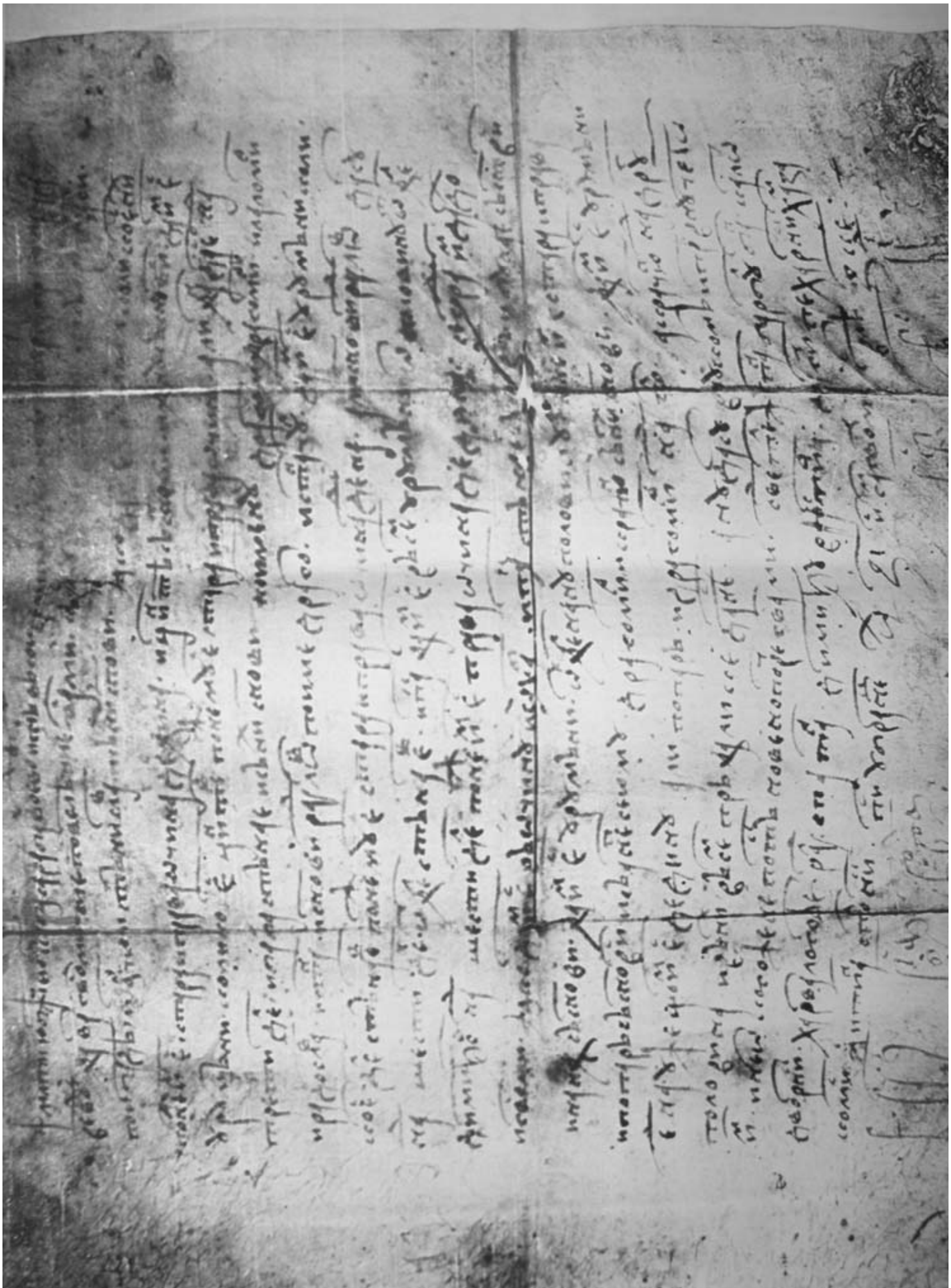

Fig. II: Documentul nr. II

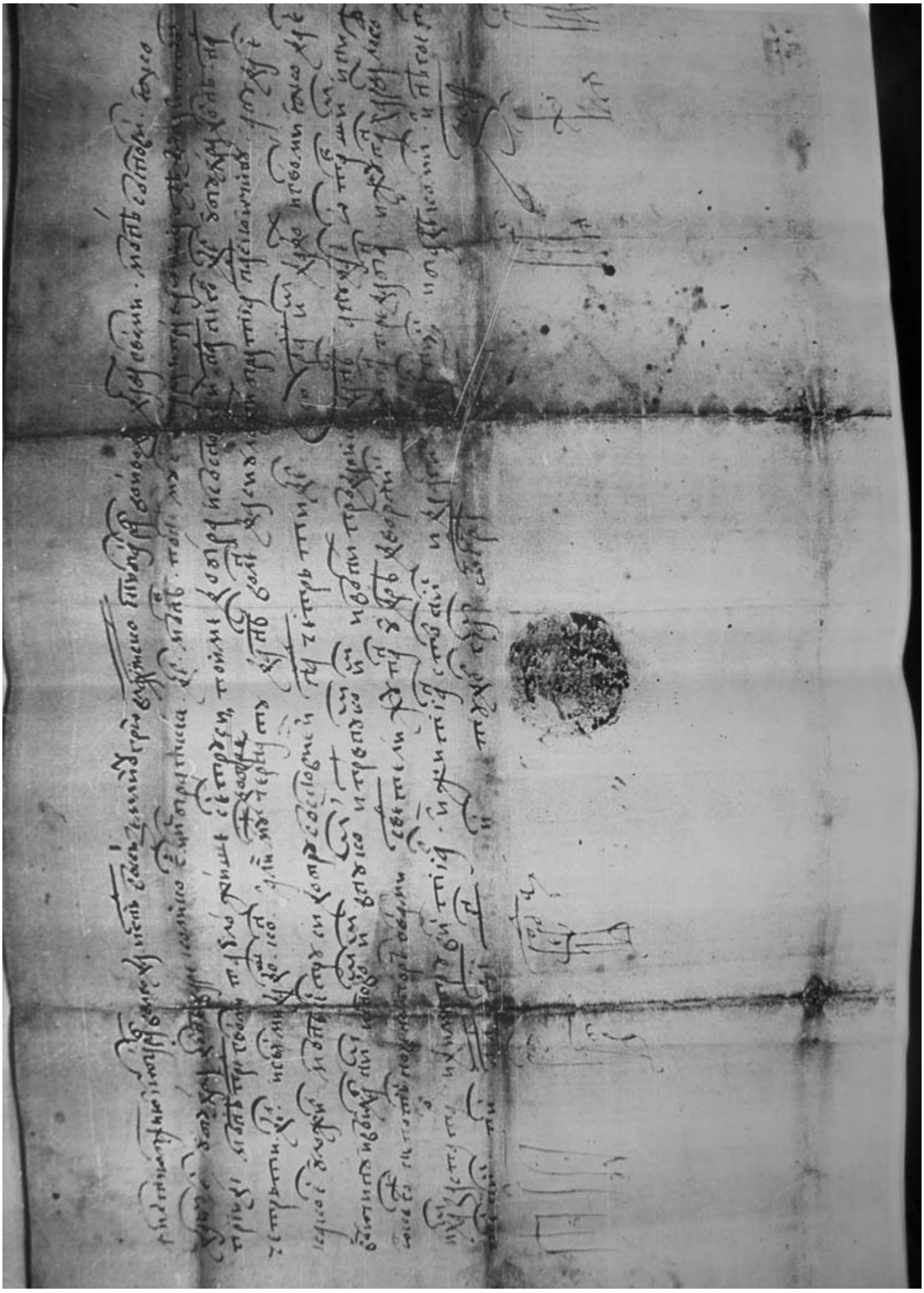

Fig. III: Documentul nr. VI

CERTAIN DOCUMENTS BY NEAGOE BASARAB

Abstract

In this study the author publishes six internal (Wallachian) documents issued by the chancery of Neagoe Basarab, which were preserved in the archives of Simonopetra monastery of Mount Athos. The texts were originally discovered by researchers Dumitru Nastase and Florin Marinescu. Of these documents, four are unpublished, while two are known by short abstracts in the prothocols of the Mihai-Vodă monastery currently kept at the National Archives in Bucharest. The six documents are dated as follows: 1513 March 10; 1516 October 17; 1517 July 19; 1518 September 3; <1520> January 16; and 1521 May 14. Two of the documents concern the estates of Bolintin monastery, one of the oldest monastic communities in Wallachia. The other documents are princely confirmations of grants over villages.

CATALOGUL DOCUMENTELOR LUI RADU LEON AFLATE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI MUNICIPIULUI BUCUREŞTI

GRINA-MIHAELA RAFAILĂ

Cum favoritul grupării Leurdenilor la tronul muntean, obscurul boier Dumitraşcu Buzoianu din Căpățâneşti, nu era pe placul Porții se va decide numirea, în locul pribeagului Grigore I Ghica, a grecului țarigrădean Dimitrie Stridie, care se declarase fiu al lui Leon Tomşa, cu numele de Radu Leon. Prin această numire se spera ca noul Vodă să joace rolul unui arbitru, care să unească pe membrii celor două facțiuni boiereşti, fără a se şi reuşi în acest sens. Deşi a încercat să distribuie cât mai echitabil posibil dregătoriile țării, politica sa de compromis a stârnit indignarea tuturor. Pe de altă parte, țara era tot mai mult nemulțumită de numărul mare de cămătari greci care storceau financiar cât şi de luxosul trai afişat. Un nou val de fiscalitate a urmat în anul 1667 cu prilejul reconfirmării sale în tron, după trecerea celor 3 ani, care a devenit un obicei pentru Poartă şi a cărei sumă se ridica aproape de suma plătită pentru preluarea domniei de către un candidat.

Între timp Cantacuzinii reuşiseră reabilitarea marelui postelnic, ucis, fără judecată, în trapeza mănăstirii Snagov, la 20/30 decembrie 1663. Cum principalul vinovat Stroe Leurdeanu nu fusese pedepsit de noul domn, şi mai mult moartea în condiții suspecte la Constantinopol a lui Drăghici Cantacuzino, în 1667, au declanşat o adevărată răscoală împotriva lui Radu Leon către sfârşitul anului următor, care a dus în final la mazilirea sa. Cu sprijinul marelui spătar Şerban Cantacuzino, în calitate de comandant al oastei, partida Cantacuzinilor a lansat zvonul conform căruia Radu Leon ar pregăti uciderea boierilor pământeni. Nevoit să cedeze şi în urma negocierilor purtate la Mitropolie, întărite prin jurământ, domnul se angaja să-i alunge pe greci, să îndepărteze garda domnească şi să asculte de sfaturile boierilor. Deşi înțelegerea era întărită şi de un hrisov emis la 9/19 decembrie 1668 împotriva grecilor, care repeta întrutotul prevederile celui emis de către Leon Tomşa în 1631, conflictul

nu s-a stins deoarece Radu Leon a refuzat să promită şi menţinerea în dregătorii a boierilor răzvrătiţi. Simţindu-se ameninţaţi, Cantacuzinii au decis trimiterea unei delegaţii, de circa 200 de persoane din ambele grupări, la Poartă care să ceară îndepărtarea domnului şi a grecilor săi. Aceştia s-au înfăţişat sultanului Mehmed IV la Ienişer, în Tesalia, la începutul lunii ianuarie 1669, plângându-se de răutăţile grecilor şi ale domnului, cerând totodată alegerea unui cârmuitor dintre boierii pământeni. În aceste condiţii, în februarie, se decide trimiterea unei misiuni condusă de caimacamul marelui vizir, Kara Mustafa, care să se informeze asupra situaţiei din ţară. Cumpărată cu iscusinţă de către un om al boierilor adverşi se decide mazilirea lui Radu Leon la începutul lunii martie 1669 şi înlocuirea sa cu blajinul şi vârstnicul Antonie Vodă din Popeşti.

Cu o parte din banii strânşi din dăriile ţării domnul a reuşit să zugrăvească ctitoria lui Constantin Şerban din dealul Mitropoliei, care din vara anului 1668 a devenit sediu al Mitropoliei Ţării Româneşti. De asemenea se va îngriji şi de construcţia locuinţei mitropolitului împreună cu paraclisul Sf. Gheorghe şi va înălţa între anii 1664-1667 biserica Slobozia, cu hramul Sf. Dumitru, lângă crucea de pe mormântul colectiv ce amintea de lupta lui Leon Tomşa cu boierii răsculaţi în 1631, pe care de altfel a şi reparat-o.

Colecţia de „*Documente*” a **Muzeului Municipiului Bucureşti** este beneficiara a doar 39 de documente, numai pe hârtie, care provin din timpul acestei domnii. Avem doar o singură copie a unui regest, restul fiind acte originale, dintre care unele au şi cópii de epocă sau moderne. Predomină zapisele încheiate de către bărbaţi pentru diverse moşii, ocine sau vaduri de apă, la care se adaugă şi femei vânzătoare, singure – Neacşa, fata lui Negoi din Dărmăneşti şi Dumitra, fata lui Riga portar, fie însoţite de soţi – dar li se şi întăresc proprietăţi, cum se întâmplă în cazul jupâneselor Creaţa şi Ancuţa, soţia lui Jipa fost mare agă. De asemenea avem şi un document emis de către reprezentantul autorităţii locale bucureştene, în persoana lui Gherghina judeţul, care împreună cu cei 12 pârgari întăresc, la 18 iunie 1665, stăpânirea unui loc de casă în Capitală. Actul este fixat pe suportul papetar de către Vlădilă grămătic de la biserica domnească şi validat cu sigiliu în negru de fum care înfăţişează scena Bunei Vestiri, de altfel stema oraşului în acea vreme.

Dintre aşezările monastice ale ţării în timpul domniei lui Radu Leon mănăstirea Sadova este beneficiara a două întăriri domneşti, reconfirmări ale domnilor antecesori, a daniilor făcute de către ctitorii ei, ca şi mănăstirile bucureştene Mihai Vodă şi Sf. Ecaterina. Trebuie să remarc

faptul că cele mai multe acte (28) menționează şi numele celor care le-au scris – logofeți (Stoica Ludescu, Badea, Anghel, Radu, Goran Olănescu, Manta sau Matei), preoți (Sen din Copăceni, Stan din Albeşti sau Neacşu din Lipăreşti), sau oameni simpli ştiitori de carte, ca de pildă Stan, Crăsteian, Alecse, Donosie ş.a.

Actele acestei domnii sunt validate cu sigiliul mijlociu (9) sau sigiliu inelar domnesc aplicat în ceară sau chinovar, la care se adaugă sigilii inelare în cerneală şi negru de fum aparținând diverşilor boieri martori cât şi semnături digitale ale celor prezenți la încheierea tranzacțiilor. Locul de emitere preferat a fost oraşul de reşedință Bucureşti (10 acte), care menționează şi membrii sfatului domnesc, unul este emis la Iaş (j. Brăila), pe când restul nu au specificat acest lucru. În ce priveşte valorificarea anterioară şi din bibliografia cercetată până în prezent doar 15 doc. au văzut lumina tiparului sub diverse forme – ediții, regeste, mențiuni sau facsimile sau au beneficiat de aprecierea publicului prin expunerea în cadrul unor expoziții temporare, cum a fost şi cea din vara anului 2006 intitulată „*Mărturii sigilare*".

1. 1665 (7173) ianuarie 30, Bucureşti. Radu Leon domnul Țării Româneşti întăreşte mănăstirii Sadova cu hramul Sf. Nicolae, egumenului Ştefan şi tuturor călugărilor stăpânirea satului Nedeia, j. Dolj, împreună cu toți rumânii care fuseseră dăruiți de către bătrânii ctitorii Craioveşti, aşa cum se menționa în cărțile lui Vlad Vodă din *leat* 7038 şi a lui Radu Vodă din *leat* 7050. Martori: Ghiorghie mare ban, Stroe mare vornic, Radu Crețulescul mare logofăt, Mareş mare vistier, Drăghici mare spătar, Neagoe Săcuianul mare clucer, Şărban Cantacuzino mare postelnic, Badea mare paharnic, Iordache mare stolnic, Papa mare comis, Ivaşco Ştirbei mare slujer şi Stoia mare pitar. Ispravnic: Radu al doilea logofăt. Scrie Alicsandru.

***M.M.B.**, nr. 30 526*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (44 x 29), invocația simbolică, litera inițială şi monograma domnească scrise cu chinovar şi ornate vegetal, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, timbrat, cusut. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

2. 1665 (7173) aprilie 8, Iaş. Dima spătar, fiul lui Pătru ceaprăzar, vinde lui Teofil cupeț partea sa de moşie de la Răstoaca cu suma de 1 taler *pol*.

***M.M.B.**, nr. 28 348*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5 x 21,5), o semnătură digitală în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

3. 1665 (7173) mai 20, Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti întăreşte lui Ghiorghie mare ban şi jupânesei lui, Maria, fata lui Ivaşco medelnicer şi a Slamnei, stăpânirea satului Uda, j. Argeş, împreună cu vii şi rumâni, care fuseseră date de zestre soției de către părinți. Martori: Stroe mare vornic, Radu Crețulescul mare logofăt, Mareş mare vistier, Drăghici mare spătar, Neagoe mare clucer, Şărban mare postelnic, Badea mare paharnic, Iordache mare stolnic, Papa mare comis, Ivaşco mare slujer şi Stoia mare pitar. Ispravnic: Radu Toma Năsturel al doilea logofăt. Scrie Alexandru.

***M.M.B.**, nr. 26 927*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (43 x 29), invocația simbolică, litera inițială şi monograma domnească scrise cu chinovar şi ornate vegetal, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, căzut. Are copie modernă din 1897, unde apare cu ziua de „5”.

***Bibliografie**: reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 222 (nr. 704), însă apare cu ziua de „5”; *menț.*: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 118, n. 1; p. 178, n. 10; p. 201, n. 2 şi n. 8.

4. 1665 (7173) mai 28. Stan Copăceanu împreună cu fiii lui, Nan, Toader, Ruse şi Dima; cu fratele lui, Vlad, şi Neacşu cu nepoții lui, Vlad şi Dumitraşco, vând lui Dumitraşco logofăt şi jupânesei lui, Ioana, jumătate de funie împreună cu vad de moară din moşia Copăceni cu suma de 3 200 bani. Martori: Stoica Titeanul vornic, Stroe postelnic din Drăgeşti, fiul lui Necula pitar din Drăgeşti, Nedelco peharnic, fiul lui Marica Boteanul, Vlădimir ceauşul de Pogorăşi, Paraschiva paharnic de Cepturoaia, Costea logofăt din Craiova, Badea [..][1] din Chiiujdeni, Brătia logofăt, Ion stolnic, Pahome spătar, Alecsandru logofăt, Negoiță logofăt, Ion […][1] logofăt, Vlădimir ceauşul şi […][1] din Drăgeşti. Scrie Alexandru din Săteni.

***M.M.B.**, nr. 28 433*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31 x 21), 10 semnături digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

5. 1665 (7173) iunie 17, Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti întăreşte lui Ivaşco postelnic, fiul lui Ghiorghie mare ban din Băleni, şi jupânesei lui, Maria, stăpânirea peste partea de ocină a lui Ivaşco medelnicer din Olteniți împreună cu toți rumânii, care au fost de zestre ai jupânesei Slamna, viile de la Piteşti, doi rumâni cu feciorii lor şi

[1] Semnătură indescifrabilă.

pe țiganca Ioana cu doi copii ai ei. Martori: Gheorghie mare ban, Stroe mare vornic, Radu mare logofăt, Mareş mare vistier, Drăghici mare spătar, Neagoe mare clucer, Şărban mare postelnic, Badea mare paharnic, Iordache mare stolnic, Papa mare comis, Ivaşco mare slujer şi Stoia mare pitar. Ispravnic, Radu al doilea logofăt. Scrie Stan.

***M.M.B.**, nr. 27 234*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (43,5 x 29), invocația simbolică, litera inițială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, căzut.

***Bibliografie**: reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 34-35 (nr. 132); *menț.*: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 201, n. 3.

6. 1665 (7173) iunie 18. Gherghina județul oraşului Bucureşti împreună cu 12 pârgari întăresc jupânesei Creața şi fiilor ei un loc de casă în oraş, care fusese cumpărat de la Petru, fiul lui Dumitru abagiu, cu suma de 35 ughi. Martori: Vartolomei cojocar, fiul popei Ivan cel bătrân, Tudori cojocar, Vasilie abagiu, Bădica cizmar, Albul, feciorul lui Dobre călăraş, Hristodor abagiu şi Iane Breja. Scrie Vlădilă grămătic de la biserica domnească.

***M.M.B.**, nr. 49 148*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30 x 43,5), sigiliul oraşului Bucureşti în negru de fum. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

***Bibliografie**: ed.*: *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, red. resp. Fl. Georgescu, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, 1960, p. 34-36 (doc. 6) cu facs.; *facs.*: *Documente feudale privind istoria oraşului Bucureşti şi a satelor învecinate, aflate în colecția Muzeului Municipiului Bucureşti*, coord. dr. Ionel Ioniță, Bucureşti, 2006, p. 24.

7. 1665 (7173) iulie 23, Bucureşti. Radu Leon domnul Țării Româneşti întăreşte lui Teofil negutător stăpânirea ocinei din satul Mătăsari, de pe Răstoaca, care fusese cumpărată de la Dima spătar, fiul lui Pătru ceaprăzar, cu suma de 80 taleri. Martori: Gherghe Băleanul mare ban al Craiovei, Stroe mare vornic, Radu Crețulescu mare logofăt, Mareş mare vistier, Drăghici mare spătar, Neagoe mare clucer, Iordache mare stolnic, Badea mare paharnic şi Şerban mare postelnic. Ispravnic: Radu Năsturel al doilea logofăt. Scrie Dumitraşco logofăt.

***M.M.B.**, nr. 28 349*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (42,5 x 28,5), invocația simbolică, litera inițială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, căzut. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

8. 1665 (7174) decembrie 25. Dona Pepano cupeț vinde lui Gheorghie mare comis partea sa de ocină din Copăceni, de pe Răstoaca, j. Dâmbovița, pe care o cumpărase de la Barbu căpitan și Pătru cămăraș, fiii lui Danciu postelnic, cu suma de 80 taleri. Martori: Gheorghie Băleanul mare ban, Drăghici mare spătar, Neagoe mare sluger, Stoica, Vintilă Bucșanul, Stroe Parepa, Antonie postelnic din Negoești, Ivan Vucmir, Stoian căpitan.

***M.M.B.**, nr. 28 434*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30 x 21), un sigiliu inelar în cerneală.

Bibliografie: *menț.*: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 127, n. 3.

9. 1666 (7174) februarie 15. Mâinea, fiul unchiașului Vălcu din Dărmănești, j. Prahova, vinde lui Stroe vornic 10 stj. de ocină din satul Dărmănești, cu suma de 600 bani. Martori: Ianachi cupeț. Scrie Cârsteian.

***M.M.B.**, nr. 13 919*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (29,5 x 21), sigiliu inelar în negru de fum.

10. 1666 (7174) martie 13, București. Radu Leon domnul Țării Românești întărește schimbul moșiei Măgureni, j. Prahova, dăruită Sfântului Mormânt de către jupâneasa Neacșa a lui Gherghe logofăt din Măgureni, cu moșia Stoicești a lui Drăghici mare spătar. Martori: Gheorghe Băleanu mare ban, Mareș mare vornic, Radu Crețulescu mare logofăt, Ianache mare vistier, Neagoe mare clucer, Dumitrache mare stolnic, Gherghe mare comis, Neculae Sofialău mare paharnic, Șerban mare postelnic. Ispravnic, Radu Năsturel al doilea logofăt. Scrie Stoica Ludescu logofăt.

***M.M.B.**, nr. 27 068*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31 x 21). Are copie rom. din 1817.

Bibliografie: *reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București, 1919, p. 54-55 (nr. 191); *menț.*: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 137, n. 1.

11. 1666 (7174) martie 20. Mihnea, fiul lui Sava șufar din Furduiești, vinde lui Radu al doilea logofăt 300 stj. de moșie din Ciumernic cu suma de 18 ughi. Martori: Mihai căpitan și Mihai logofăt. Scrie Badea logofăt.

***M.M.B.**, nr. 25 456*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30,5 x 21), o semnătură digitală în cerneală. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

Bibliografie: *facs.*: *Documente feudale privind istoria orașului București și a satelor învecinate, aflate în colecția Muzeului Municipiului București*, coord. dr. Ionel Ioniță, București, 2006, p. 24.

12. 1666 (7174) mai 25. Cârstea clucer din Săteni, Vintilă clucer din Bucşani, Badea clucer din Bucşani, Radu logofăt din Bilcereşti, Nica căpitan din Săteni, Stoica iuzbaşa din Lazuri, Vasilie iuzbaşa din Răzvad, Cârstea iuzbaşa din Conţăşti, Nedelco paharnic din Târgovişte, Anghel, fiul lui Ghinie din Târgovişte, Ivan, fiul lui Tatul din Muşceleni şi Pătraşco paharnic din Cârsteşti hotărăsc părţile de moşie din Băleni ale lui Gherghe banul şi ale nepoţilor lui, Matei, Socol şi Ivaşco.

M.M.B.*, nr. 27 207*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (20,5 x 15), sigiliu mijlociu domnesc în chinovar.

13. 1666 (7174) iunie 7. Doisprezece boieri hotărnicesc o ocină în Băleni disputată de către Gherghie mare ban şi nepoţii lui, Matei, Ivaşco şi Socol. Martori: Cârstea din Săteni, Vintilă vornic din Bucşani, Radu Şerban logofăt, Nedelco paharnic din Târgovişte, Badea clucer din Bucşani, Crăstea iuzbaşa din Conţeşti, Pătraşco paharnic din Cârsteneşti, Vasilie iuzbaşa din Răzvad, Anghel logofăt, Stoichiţi iuzbaşa din Lazuri, Nica din Săteni şi Ivan din Muşceleni. Scrie Anghel logofăt din Târgovişte.

M.M.B.*, nr. 27 233*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30 x 21), 12 sigilii inelare în cerneală.

14. 1666 (7175) octombrie 8. Neacşa, fata lui Negoi din Dărmăneşti, vinde lui Stroe vornic 43 stj. din moşia Dărmăneşti cu câte o jumătate de taler pe stj. Martori: popa Stoica din Filipeşti, popa Dumitru din Filipeşti, Stoica ceauş din Dărmăneşti, Coman din Dălbăneşti, Calotă pârcălab, popa Mitru şi Alexea. Scrie Alexe.

M.M.B.*, nr. 13 918*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (20,5 x 16,5), 6 semnături digitale în cerneală.

15. 1666 (7175) decembrie 17. Radu Leon domnul Ţării Româneşti porunceşte celor 6 boieri: Bălan cupeţ, Sima clucer, Ghincea slujer, Manu staroste, Iane clucer şi Iane popa să judece pricina de bani ivită între Vâlcu logofăt împreună cu fraţii lui şi Panait vameş. De asemenea să judece şi pentru pricina dintre Vâlcu logofăt şi fraţii lui cu popa Iorga şi Mavranghel[2].

M.M.B.*, nr. 26 907*

Orig. rom., hârtie folio cu filigran (21 x 14,5), sigiliu mijlociu domnesc în chinovar. Are copie modernă.

---

[2] Citire probabilă.

16. 1667 (7175) ianuarie 10. Oancea portărel din Gemenile împreună cu fiii lui, Tudor şi Panait, dau zapis de mărturie la mâna lui Radu Creţulescu mare logofăt pentru suma împrumutată de 30 ughi pentru care au pus zălog pe rumânul Oprea din Gemenile împreună cu doi feciori şi cu delniţa lui, angajându-se să plătească până la Paşti. Scrie Alexe.

M.M.B.*, nr. 26 921*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30,5 x 21), 3 semnături digitale în cerneală. Are copie modernă.

17. 1667 (7175) ianuarie 16. Barbu căpitan împreună cu fratele lui, Pătru cămăraş, fiii lui Danciu Părăianu postelnic, vând lui Gheorghe mare comis din Drugăneşti partea lor de moşie din Copăcenii de Sus împreună cu o jumătate de moară din apa Răstoacei, care fusese cumpărată de la Pătru ceauş din Băleni, ginerele lui Socol clucer, cu suma de 70 ughi. Martori: Gheorghie Băleanul mare ban, Mareş mare logofăt, Radul Creţulescu mare logofăt, Drăghici mare spătar, Şerban mare postelnic, Curuia medelnicer, Stoian mare pitar, Hriza logofăt, Ivaşco clucer, Stroe postelnic, Radul Năsturel al doilea logofăt, Staico Bucşanul logofăt, Muşat căpitan, Danciu paharnic, fiul lui Mihnea şi […][3] al doilea comis.

M.M.B.*, nr. 28 435*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (42 x 28,5), un sigiliu inelar în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

Bibliografie: *menţ*.: N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 115, n. 13 şi p. 163, n. 18.

18. 1667 (7175) ianuarie 23. Neacşu, Toader, Dima, Rusă, Vladul, fiii lui Manea, Vlad şi Dumitraşco, fiul lui Stănimir din Copăceni, vând lui Dumitraşco logofăt şi jupânesei lui, Ioana, o jumătate de funie de ocină din Copăceni împreună cu vad de moară cu suma de 3 200 bani. Martori: Stroe postelnic din Crov, din Copăceni: Voină dărăbanţ şi fratele lui, Tatul, Şteful, Stan, Dumitru, Neacşul, Stroe postelnic din Drăgeşti, Apostol din Voineşti, Mircea, Andrei logofăt, Stanimir, Dumitru, Stan din Suseni şi Bădilă. Scrie popa Sen din Copăceni.

M.M.B.*, nr. 28 436*

Orig. rom., hârtie folio cu filigran (30 x 21,5), 11 semnături digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

---

[3] Semnătură indescifrabilă.

19. 1667 (7175) februarie 14. Dragomir, fiul unchiaşului Dobren cel Negru din Tătărăi, vinde lui Hărsu, fratele lui Gradea, 30 stj. de ocină din Tătărăi cu suma de 5 ughi. Martori: din Tătărăi: uncheşul Fuga, Dobrin, Negre, Stan, Ursul, Lepădat, Oprea Drumescul, Tatul din Albeşti, Brătian, Neagoe şi Călin din Bueşti. Scrie popa Stan din Albeşti.

***M.M.B.**, nr. 27 316*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30 x 21), 10 semnături digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

***Bibliografie**: reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 9 (nr. 26).

20. 1667 (7175) martie 10. Udrea dă zapis de împărţire frăţească lui Barbu, pentru 20 stj. de moşie din Lipăreşti şi pentru o vacă cu lapte în valoare de 2 ughi. Martori: Toader din Lipăreşti, Ralea, Fătul, Dragul, Neagoe, Stoica, Paraschiva, Stoica, fratele lui Paraschiva, şi Sintion din Nănişori. Scrie popa Neacşu din Lipăreşti.

***M.M.B.**, nr. 27 526*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30 x 21), 9 semnături digitale în cerneală. Are copie rom. la nr. 27532 (3b).

***Bibliografie**: reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 114 (nr. 334).

21. 1667 (7175) martie f.z. Stoian împreună cu fiul lui, Dobrin, vând lui Negre şi Zaharie 15 stj. de moşie din hotarul de sus al Tătărăilor, cu suma de 2 ughi. Martori: Stroe din Bueşti, din Tătărăi: Zaharia, Hărsu, Stan, Ursul, Oprea, Pavel, Lepădat, Oprea, fiul lui Nicoară, Stanciul, Ignat şi Radul.

***M.M.B.**, nr.27 331*
Orig. rom., hârtie folio cu filigran (18,5 x 16), 8 semnături digitale în cerneală.

22. 1667 (7175) mai 15. Oancea portărel din Gemenele împreună cu fiii lui, Tudor şi Panait, vând lui Radu Creţulescu mare logofăt pe rumânul Oprea cu fiii lui, Oprea, Albu şi Coman, împreună cu a treia parte de delniţă din satul Gemenele, j. Dâmboviţa, cu suma de 45 ughi. Martori: Gheorghie mare ban, Mihai Cantacuzino mare postelnic, Papa mare comis, [C..][4] clucer, Curuia medelnicer, Staico Bucşanul logofăt,

[4] Semnătură indescifrabilă.

Hriza al doilea vistier, Vintili [C..][5] vistier, […][5] clucer [B..][5] , Radul Năsturel al doilea logofăt. Scrie Alixie.

***M.M.B.**, nr. 26 925*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32 x 21,5), 3 semnături digitale în cerneală. Are copie modernă.

***Bibliografie**: menț.*: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 191, n. 1.

23. 1667 (7175) august 2. Albu dărăbanț vinde lui Mihalcea căpitan, naşul lui, o livadă împreună cu loc şi a treia parte din prund cu suma de 10 ughi. Martori: Vasilie logofăt din Rătivoeşti, Stoica şi Necula vistier din Nenceşti.

***M.M.B.**, nr. 28 352*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (20,5 x 15), 3 semnături digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

24. 1667 (7176) septembrie 1. Copia diatei doamnei Elena, soția lui Costandin Cantacuzino fost mare postelnic, fiica Doamnei Elena, pentru împărțeala moşiilor, viilor şi a satelor pe şase frați. De asemenea jumătate din moşia Edera împreună cu 14 rumâni o lasă în stăpânirea fiului ei, Drăghici.

***M.M.B.**, nr. 27 002*
Copie rom., hârtie difolio cu filigran (28,5 x 10). Are copie modernă.

25. 1667 (7176) octombrie 20. Danciu iuzbaşa din Burăneşti vinde lui Tudor lumânărar 60 stj. de moşie în Boteni, care fusese cumpărați de la Radu Topor şi de la Stan, fiul lui Ciubotă din Boteni, cu suma de 80 bani pe stj. Martori: Ianache logofăt, Ianache, fiul lui [Anghel][6], Mihai logofăt şi Nedelco logofăt de slujitori. Scrie Donisie.

***M.M.B.**, nr. 53 189*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30 x 20), o semnătură digitală în cerneală.

26. 1668 (7176) martie 15. Danciu iuzbaşa din Burăneşti împreună cu jupâneasa lui, Elina, vând lui Tudor lumânărar 130 stj. de moşie din Boteni, j. Elhov, cu suma de 52 ughi, care fuseseră cumpărați de la Nedelco, fiul lui Radu Tătariu portar din Stoiceşti, şi de la Cârstea, fiul lui Barbu din Boteni, din Ageşti. Martori: Pătraşco Bucşanul căpitan,

[5] Semnătură indescifrabilă.
[6] Citire probabilă.

Barbu spătar, Ghidul pârcălab, Gherghe logofăt, fiul fostului clisiar, popa Manta din Bucureşti, Ianache logofăt, Radul al doilea pitar din Bucureşti, Mihai logofăt şi Neagul al doilea comis. Scrie Radu logofăt.

***M.M.B.**, nr. 53 188*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5 x 22), sigiliu inelar în negru de fum.

27. 1668 (7176) aprilie 13. Stan din Copăceni împreună cu fratele lui, Vlad, şi cu nepotul lui, Vlad, fiul lui Manea, şi Neacşu vând lui Dumitraşco logofăt 3 zile din moara lor cu suma de 10 ughi. Martori: Radu fost mare logofăt, Stoica Ludescu logofăt, Badea logofăt din Ciorogârlă, Stroe postelnic din Drăgeşti, […][7] căpitan, […][7] logofăt, […][7] logofăt din Băleni şi Crăciun. Scrie Apostol din Poienari.

***M.M.B.**, nr. 28 437*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30,5 x 21), 5 semnături digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

28. 1668 (7176) mai 9, Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti întăreşte lui Dumitraşco logofăt şi jupânesii lui, Ioana, stăpânirea ocinei din Copăceni, din partea lui Stan şi a fraţilor lui, Vlad şi Neacşu, fiii lui Nan din Copăceni, şi a nepoţilor: Vlad, fiul lui Manea, şi Dumitraşco, fiul lui Stănimir, împreună cu vad de moară din apa Răstoacei. Martori: Gheorghie mare ban, Mareş mare vornic, Radu mare logofăt, […][8] mare vistier, Şerban Cantacuzino mare spătar, Neagoe mare clucer, Mihai Cantacuzino mare postelnic, Gheorghie mare stolnic, Papa mare comis şi Stoia pitar. Ispravnic, Radu Năsturel al doilea logofăt. Scrie Goran Olănescu logofăt.

***M.M.B.**, nr. 28 438*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (44,5 x 30), invocaţia simbolică, litera iniţială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu inelar domnesc în ceară roşie, timbrat, cusut. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

29. 1668 (7176) mai 13. Radu Leon domnul Ţării Româneşti porunceşte celor 12 boieri hotarnici să aleagă împreună cu sluga domnească Naim al doilea portar, partea de moşie din Bădeni a lui Ghiorghie mare ban.

***M.M.B.**, nr. 27 235*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (29,5 x 20,5), monograma domnească scrisă cu chinovar şi sigiliu inelar domnesc în chinovar.

***Bibliografie**: reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 35 (nr. 134).

[7] Semnătură indescifrabilă.
[8] Loc alb în orig.

30. 1668 (7176) mai 23. Barbu căpitan din Bădeni împreună cu părintele egumen Partenie de la Brad, Pătru iuzbaşa din Pătârlage şi cu toţi moşnenii din Bădeni: popa Tudoran, Radul, fiul lui Crăciun vornic, Bălan roşu, Badea, Stroe, Pavel, Nedelcu, Stan din Muşcel, popa Andronec, Pătru, Laica, Bratu, Stancu, Ştef, Hărsu, Paraschiva şi Ivaşcu dau zapis lui Ghiorghie mare ban pentru hotărnicia făcută de cei 12 boieri la moşia din Bădeni.

***M.M.B.**, nr. 26 908*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31 x 21), 3 sigilii inelare şi 13 semnături digitale în cerneală. Are copie modernă din 1898.

31. 1668 (7176) mai 25. Balotă spătărel din Gârbovi împreună cu fiii lui, Tudosie şi Balotă, vând lui Gheorghe mare ban alţi 60 de stj. din moşia Schimbaţi cu suma de 1 200 aspri. Martori: Stan iuzbaşa din Gărbovi, Drăghici vătaf, Nica vătaf din Bucşani, Radu Jălăveanul, Stan Mârzacul din Gărbovi, Stan portar din Jălava, Socol căpitan, Lepedat din Nănişori, [Marcă][9] postelnic din Băleni, Drăghici vistier, Toader portar din Urziceni, Lazar din Mileşti şi Grozav, fiul lui aga Niţă. Scrie Manta logofăt.

***M.M.B.**, nr. 27 236*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30,5 x 21), sigiliu inelar în cerneală.

Bibliografie: *reg.*: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 35 (nr. 135).

32. 1668 (7176) mai 27. Danciu iuzbaşa din Burăneşti împreună cu ginerele lui, Irimia, vând lui Tudor lumânărar 85 stj. de ocină din Boteni, din Ageşti, cu suma de 36 ughi, care fuseseră cumpăraţi de la Ianache şi Pătraşco, fiii lui Radu Topor. Martori: Şerbu, fiul lui Danciu iuzbaşa, Irimia logofăt, Ianache logofăt, Pârvu spătar, Pătraşco Bucşanu căpitan, Gheorghe logofăt, fiul fostului clisiar popa Manta din Bucureşti, Ghidul pârcălab, Radu al doilea pitar din Bucureşti, Neagu al doilea comis şi Marin logofăt. Scrie Radu logofăt.

***M.M.B.**, nr. 53 187*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32,5 x 20,5), 3 sigilii inelare în negru de fum.

33. 1668 (7176) iunie 16. Postelnicii Matei, Socol şi Ivaşco, fiii lui Pătru căpitan din Băleni, vând lui Gherghe mare ban 50 stj. şi jumătate

[9] Citire probabilă.

de moşie din Bădeni, j. Săcuieni, cu suma de 47 ughi. Martori: Nica Bucşanu vătaf, Ghidul comis, Badea Bucşanu clucer, Vintilă Bucşanu, Stoica Bucşanu, Drăghici vătaf şi Radul pitar. Scrie Gavril din Hurezi.

***M.M.B.**, nr. 27 237*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31 x 22), 3 sigilii inelare în cerneală.

Bibliografie: *reg*.: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 35 (nr. 136); *menţ*.: N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 115, n. 15.

34. 1668 (7176) iunie 17, Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti lămureşte o pricină de bani între fiii lui Bunea vistier, Nica clucer şi Gligorie logofăt, cu Matei spătar, fiul lui Stroe vornic, şi Papa postelnic, fiul lui Diicu spătar din Buiceşti. Martori: Gherghe mare ban, Mareş mare vornic, Radu mare logofăt, Ianache mare vistier, Şărban mare spătar, Neagoe mare clucer, Mihai mare postelnic, Balaşa mare paharnic, Gherghe mare stolnic, Papa mare comis, Curtache mare slujer, Stoia mare pitar. Ispravnic, Radu Năsturel al doilea logofăt. Scrie Dumitraşco logofăt.

***M.M.B.**, nr. 26 897*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (42,5 x 28), invocaţia simbolică, litera iniţială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, timbrat, cusut. Are copie modernă.

Bibliografie: *reg*.: I.C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, pp. 224-225 (nr. 708); *menţ*.: N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 131, n. 3 şi p. 186, n. 6.

35. 1668 (7176) august 26, Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti întăreşte jupânesei Ancuţa, soţia lui Jăpa fost mare agă, fata lui Mihalcea clucer şi nepoată lui Paraschiva logofăt, stăpânirea a trei părţi de moşie împreună cu rumânii din satul Iadira (Edera), j. Prahova, iar Irimia slujer, unchiul ei, să stăpânească o parte. Martori: Gheorghie mare ban, Mareş mare vornic, Radu Creţulescu mare logofăt, Ianache mare vistier, Şerban mare spătar, Neagoe mare clucer, Mihai mare postelnic, Balasache mare paharnic, Gheorghe mare stolnic, Papa mare comis, Curtache mare sluger şi Stoia pitar. Ispravnic, Toma Radu Năsturel al doilea logofăt. Scrie Mihai logofăt din Târgovişte.

***M.M.B.**, nr. 27 662*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (39 x 26), invocaţia simbolică, litera iniţială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, căzut.

36. <1667 septembrie 1 – 1668 august 31> (7176), Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti întăreşte lui Stroe vornic mai multe delniţe şi vii din ocina satului Leurdeni, j. Muşcel, care fuseseră cumpărate de la Muşat, Dan şi Bunea, fiii lui Tatu slujer; 40 de stj. de ocină împreună cu rumânul Radu Cornea şi fiii lui, Mâinea, Radu, Stăniul şi Pătru, cumpărate de la Stan iuzbaşa din Târşor, cu suma de 10 400 bani; 40 stj. cumpăraţi de la Pătraşco cu suma de 2 700 bani; 40 stj., partea lui Vasilie şi a lui Stanciu, cu suma de 2 300 bani; 50 stj. de la Mâinea, fiul lui Vâlcu, cu suma de 3 800 bani; 33 stj. de la Neicu şi Stoica, fiii lui Vâlcu din Dărmăneşti; 30 stj. de la Gherghe cu suma de 1 800 bani; 20 stj. de la Iorga, fiul lui Stanciu logofăt din Târgovişte, cu suma de 1 300 de bani; 43 stj. de la Neacşa, fata lui Neagoe, cu suma de 3 000 de bani; 80 stj. de ocină din Brăneşti de la popa Stanciu şi soţia lui, Gherghina, cu suma de 8 000 bani şi 40 stj. de ocină de la Neagoe Poşca şi Dobrotă cu suma de 4 000 bani din satul Dălbăneşti, j. Prahova. Martori: Ghiorghe mare ban al Craiovei, Mareş mare vornic, Radu Creţulescu mare logofăt, Ianache mare vistier, Şărban mare spătar, Neagoe mare clucer, Mihai mare postelnic, Balasache mare paharnic, Ghiorghe mare stolnic, Papa mare comis, Curtache mare slujer şi Stoia mare pitar. Ispravnic, Toma Radu Năsturel al doilea logofăt. Scrie Radu logofăt.

***M.M.B.**, nr. 13 969*

Orig. rom., hârtie difolio (55 x 41), invocaţia simbolică, litera iniţială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, timbrat, cusut.

37. 1668 (7177) octombrie 21, Bucureşti. Radu Leon domnul Ţării Româneşti întăreşte mănăstirilor bucureştene Mihai Vodă şi Sf. Ecaterina, stăpânirile peste câte o jumătate din satele Popeşti şi Bănciuleşti, j. Ilfov, împreună cu rumâni. Martori: Gherghe mare ban, Mareş mare vornic, Radu mare logofăt, Ianache mare vistier, Şărban mare spătar, Neagoe mare clucer, Mihai mare postelnic, Bălaşa mare paharnic, Gherghe mare stolnic, Papa mare comis. Ispravnic, Radu al doilea logofăt. Scrie Dumitraşco logofăt.

***M.M.B.**, nr. 39 188*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (44 x 29), invocaţia simbolică, litera iniţială şi monograma domnească scrise cu chinovar, sigiliu mijlociu domnesc în ceară roşie, timbrat, cusut.

***Bibliografie**: facs.: Documente feudale privind istoria oraşului Bucureşti şi a satelor învecinate, aflate în colecţia Muzeului Municipiului Bucureşti*, coord. dr. Ionel Ioniţă, Bucureşti, 2006, p. 25.

38. 1668 (7177) noiembrie 5. Dumitra, fata lui Riga portar şi a jupânesei Voica, împreună cu fiii ei, Sima şi Dumitru, vând lui Radu Creţulescu mare logofăt 50 stj. de ocină din Cosoba de Jos, j. Elhov, cu suma de 12 ughi *poli*, care fuseseră daţi de zestre de către părinţii ei. Martori: Gheorghie mare ban, Mareş mare vistier, Şerban Cantacuzino mare spătar, Mihai Cantacuzino mare postelnic, Pătraşco Bălăceanul mare şătrar, Hriza al doilea vistier şi Ilie mare căpitan. Scrie Aliontie[10].

***M.M.B.**, nr. 39 177*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5 x 21,5), sigiliu inelar în negru de fum şi 2 semnături digitale în cerneală.

39. 1668 (7177) decembrie 13. Radu Leon domnul Ţării Româneşti scrie lui Mihai stegar pentru jalba rumânilor din Comoşteni, j. Dolj, puşi la slujbă, fără a fi scrişi la vistierie.

***M.M.B.**, nr. 28 577*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (29,5 x 20,5), monograma domnească şi sigiliu inelar domnesc în chinovar. Provine de la Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti.

THE CATALOGUE OF DOCUMENTS ISSUED BY RADU LEON IN THE COLLECTIONS OF THE BUCHAREST CITY MUSEUM

Abstract

The collections of the Bucharest City Museum contain only 39 documents written on paper issued from the chancery of Radu Leon (ante 1664 December 2 - 1669 March 3). Most of them are sale contracts for various estates, inherited land or mill streams, belonging to individuals or monasteries, such as Sadova monastery, Mihai-Vodă monastery or St. Ecaterina monastery. One documents was issued by *judeţ* Gherghina, member of the Bucharest magistrate, who together with the 12 burghers (*pârgari*) confirmed ownership over a house in town. The documents bears the seal stamp in soot of seventeenth-century Bucharest, depicting the Annunciation.

[10] Citire probabilă.

DIN ÎNSEMNĂRILE LUI DOSITHEI NOTARA DESPRE CĂLĂTORIA SA ŞI A PATRIARHULUI PAISIE AL IERUSALIMULUI ÎN JURUL MĂRII NEGRE

OANA MĂDĂLINA POPESCU

Istoria patriarhilor de Ierusalim, scrisă de Dosithei şi publicată ulterior de Hrisant Notara[1], fiind concepută ca o istorie generală a bisericii, conţine, alături de prezentarea principalelor evenimente din istoria creştinătăţii, între care un loc de seamă revine sinoadelor ecumenice, şi date de istorie bizantină sau fapte din vremea autorului, dar care sunt în conexiune cu aspectele religioase, pe care au rolul de a le pune mai bine în lumină sau a le completa. Lucrarea include unele informaţii de natură etnografică şi geografică, necesare creionării cadrului istoric, iar pentru istoria românească furnizează date de mare valoare, mai ales în legătură cu politica domnilor munteni şi moldoveni de sprijinire a bisericilor din lumea ortodoxă. Pe de altă parte, atât datele geografice cât şi cele de istorie românească sunt cu atât mai preţioase cu cât autorul însuşi a făcut numeroase călătorii în lumea ortodoxă pentru obţinerea de fonduri destinate patriarhiei din Ierusalim, aflată într-o situaţie grea la mijlocul secolului al XVII-lea. Cu alte cuvinte, datele furnizate sunt culese de la faţa locului, iar descrierile de regiuni au valoare de adevărate relatări de călătorie.

În cele ce urmează ne oprim asupra unor pasaje care prezintă călătoria lui Dosithei în Caucaz şi în câteva oraşe renumite din jurul Mării Negre, călătorie efectuată între 1657-1660 alături de patriarhul de atunci al Ierusalimului, Paisie, Dosithei însoţindu-l şi având în acea vreme doar rangul de diacon. Aceste vizite făcute de patriarhi în diferite zone ale lumii ortodoxe erau frecvente în veacul al XVII-lea şi aveau ca scop principal strângerea de ajutoare materiale pentru plătirea datoriilor patriarhiilor, în speţă a celei de Ierusalim faţă de Imperiul Otoman. În unele situaţii, dincolo de ajutorul material, se aveau în vedere şi scopuri politice, de implicare a

[1] În legătură cu structura cărţii şi tipărirea ei, vezi I.V. Dură, *Ştiri despre Ţările Române în «Istoria Patriarhilor Ierusalimului» a patriarhului Dositei al Ierusalimului*, în **ST**, seria II, an XXVIII, 1976, nr. 1-2, p. 120-129.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 231-246

Rusiei în planuri antiotomane, pentru eliberarea creştinilor de sub dominaţia Porţii. Acest ultim deziderat a fost urmărit probabil şi de patriarhul Paisie, care realizase cu câţiva ani în urmă, în 1649 o călătorie în Rusia şi pentru care fusese întemniţat de sultan, bănuit fiind de planuri antiotomane.

În acest context, legăturile patriarhilor orientali cu Ţările Române au o importanţă aparte, deoarece domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei promovau o constantă politică de ajutorare a bisericilor ortodoxe din teritorii aflate sub dominaţia Porţii[2], şi pe de altă parte, pentru că din punct de vedere geografic, spaţiul românesc se afla nu departe de Rusia, putând constitui o rută până la destinaţia dorită. Între patriarhii de Ierusalim care au poposit în Ţările Române în secolul al XVII-lea amintim pe Teofan (l608-1644) care vine în Moldova la Miron Barnovski în drumul spre Rusia, apoi Paisie (1645-1660), susţinut de Vasile Lupu, Nectarie (l661-1669) şi Dosithei (1669-1707)[3]. De asemenea, patriarhii Alexandriei au venit în Ţările Române, şi menţionăm aici doar câţiva, pe Nichifor Klarozanis (1634-1645) care ajunge în Moldova şi Ţara Românească în 1639, Paisie (1657-1678) care ajunge în Rusia iar la întoarcere trece prin Ţările Române, Partenie Prochoros (1678-1688), Gherasim Palada ori Samuil Capasulis[4]. Au vizitat Ţările Române în secolul al XVII-lea şi câţiva patriarhi ai Antiohiei, precum Macarie III Zaim, al cărui însoţitor, Paul de Alep, a lăsat şi importanta relatare a călătoriei din 1652-1659[5], sau Atanasie III Dabbas care a ajuns în 1700 în Ţara Românească.[6]

---

[2] Vezi de pildă I. Rămureanu, *Constantin Brâncoveanu, sprijinitor al ortodoxiei*, în **BOR**, 1964, nr. 9-10, p. 916-930 sau T. G. Bulat, *Daniile lui Constantin Vodă Brâncoveanu pentru orientul ortodox*, în **BOR**, 1964, nr. 9-10, p. 931-944.

[3] Pentru aceste aspecte se pot consulta, de pildă articolele lui I. Georgescu, *Legăturile Ţărilor Române cu Ierusalimul* în **ST**, an VIII, 1956, nr. 5-6, p. 349-362 şi N. Iorga, *Ceva din legăturile domniilor româneşti cu Ierusalimul* în **AARMSI**, seria III, tom XIII, 1932-1933, p. 109-129, precum şi lucrarea lui E. Legrand, *Récueil de documents grecs concernant les relations du patriarcat de Ierusalem avec la Roumanie (1569-1728)*, Paris, 1895, 478 p.

[4] I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile patriarhiei de Alexandria cu Ţările Române*, în **ST**, an VIII, 1956, nr. 1-2, p. 59-80.

[5] Relatarea călătoriei lui Macarie în Ţările Române, scrisă de Paul de Alep, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, 307 p. Textul integral cuprinzând şi perioada petrecută în Rusia, precum şi descrierea drumului propriu-zis, a fost scris în limba arabă. Se poate consulta însă traducerea englezească realizată de F. C. Belfour şi apărută sub titlul *The travels of Macarius, patriarch of Antioch*, *written by his attendant archdeacon Paul of Aleppa,* Londra, 2 vol., 1834-1836, 421 p. şi 486 p.

[6] M. Păcurariu, *Legăturile Ţărilor Române cu Patriarhia Antiohiei*, în **ST**, an XVI, nr. 9-10, 1964, p. 593-621 şi Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* vol. II, Bucureşti, 1994, p. 256-288.

Dosithei al Ierusalimului, personalitate de seamă a Bisericii Răsăritene, despre care cronicarul Radu Grecianu scria că era „mare om şi învăţat foarte, au păstorit turma pravoslavii ca un vrednec păstoriu, lumină multă lumii şi bisericii lui Hristos au fost, ştiut de monarşi şi domni mari, toţi ereticii şi câţi erau împotrivneci preavoslavii să temea de el, că putere mare şi tare avea şi la cuvânt şi la scris”[7], s-a remarcat printr-o politică constantă de sprijinire a ortodoxiei, materializată în principal prin scrierea de cărţi teologice şi de susţinere a tipăririi şi răspândirii lor în tot spaţiul ortodox. În Ţările Române, patriarhul Ierusalimului a venit în mai multe rânduri, rămânând vreme îndelungată la curtea lui Constantin Brâncoveanu, de unde s-a implicat şi în susţinerea transilvănenilor ortodocşi, aflaţi sub presiunea unirii cu Roma. În lucrarea sa despre istoria Patriarhiei de Ierusalim, el a lăsat importante menţiuni despre unii domni români sau despre câteva mănăstiri închinate.

Călătoria întreprinsă între 1657-1660 alături de Patriarhul Paisie, realizată în principal în regiunea caucaziană şi de-a lungul litoralului Mării Negre, trece şi prin spaţiul românesc, unde domnea în acea vreme Mihnea, care, aşa cum aflăm din text, s-a revoltat contra stăpânirii otomane, fiind din acest motiv războaie în regiune. Într-adevăr, Dosithei surprinde perioada imediat următoare declanşării răscoalei antiotomane, realizată prin colaborarea principelui Transilvaniei Gheorghe Rákoczi II cu Mihnea III al Ţării Româneşti, cel ce fusese încoronat domn de patriarhul Macarie Zaim, şi cu Constantin Şerban, fostul domn muntean ajuns în acea vreme pe scaunul Moldovei[8]. Autorul menţionează că a ajuns la Sulina la 8 octombrie 1659.

Înainte de prezentarea călătoriei propriu-zise, Dosithei dă câteva informaţii despre evenimente politice şi religioase ale locuitorilor din fostele teritorii ale Zichiei, Abasgiei şi Colhidei[9]. Metoda aceasta, de a aduce cititorului un plus de informaţie din autori antici şi medievali, este frecvent utilizată şi de alţi scriitori din veacurile XVII-XIX, care au vizitat

---

[7] Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714),* Bucureşti, 1970, p. 160.

[8] Pentru colaborarea celor trei suverani în vederea războiului antiotoman, declanşat la 12 septembrie 1659, vezi N. Stoicescu, *Constantin Şerban*, Bucureşti, 1990, p. 91 sau Ş. Ştefănescu, *Istoria Românilor de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1996, p. 88.

[9] Vezi O. M. Popescu, *Dositheos, the Patriarch of Ierusalem. Historical and Traveler Notes on the Caucasus*, în **HY**, V, 2008, p. 205-214.

la rândul lor spaţiul caucazian şi cel învecinat. În ceea ce-l priveşte pe Dosithei, el a putut consulta cronicile bizantine citate, chiar în spaţiul românesc, unde, aşa cum am văzut, a rămas vreme îndelungată, întrucât bibliotecile stolnicului Constantin Cantacuzino sau Constantin Brâncoveanu conţineau, aşa cum au dovedit cercetările lui M. Ruffini[10], M. Carataşu şi C. Dima-Drăgan[11], ediţiile pariziene ale autorilor bizantini, editate în veacul al XVII-lea. Interesul pentru istorie manifestat de Constantin Brâncoveanu reiese şi din faptul că patriarhul Antiohiei, Atanasie III Dabbas, care se afla şi el la curtea domnului muntean, a tradus în 1702 pentru acesta lucrarea *Istoria patriarhilor din Antiohia*, din limba arabă în limba greacă[12].

După creionarea cadrului geografic şi punctarea unor evenimente politice şi religioase anterioare, cu relevanţă şi pentru istoria locală şi a bisericii în general, Dosithei trece la descrierea locurilor pe care el însuşi le-a văzut de-a lungul călătoriei. Informaţiile oferite sunt de natură geografică, politic-instituţională, lingvistică, culturală şi religioasă şi sunt cu atât mai valoroase cu cât vin din partea unei persoane cu o vastă cultură, deopotrivă laică şi religioasă. În plus, în calitatea sa de însoţitor al patriarhului Paisie, a avut posibilitatea să ia contact cu conducători politici şi bisericeşti la nivel înalt, să viziteze biserici episcopale ori metropolitane, pe care le-a descris uneori în amănunt.

Cei doi clerici au călătorit pe mare până în Mingrelia, unde au debarcat în portul Kurs, unde era cândva Dioscuria, cum spune textul, actualmente oraşul Soukhoumi. De aici au înnaintat în interiorul ţării, spre est, vizitând Mănăstirea Mokfe şi reşedinţa suveranului numită Zugdetion, în prezent oraşul Zugdidi din districtul Samegrelo, Georgia. Are loc aici întâlnirea cu conducătorul Mingreliei, în acea vreme principat independent guvernat de dinastia georgiană a Dadianilor.

Din Mingrelia pleacă spre Imeretia, unde se opresc în Kutaisi, oraş cu origini coborând până în perioada antică, pomenit şi de Procopius din

[10] M. Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1973, 301 p.

[11] M. Carataşu, C. Dima-Drăgan, *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brâncoveanu*, în „Studii şi cercetări de bibliologie”, XI, 1969, p. 209-217 sau C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino Stolnicul,* Bucureşti, 1967, 405 p.

[12] M. Păcurariu, *Legăturile Ţărilor Române cu Patriarhia Antiohiei*, în **ST**, an XVI, 1964, nr. 9-10, p. 605.

Cezareea[13] pe care îl citează Dosithei în acest sens, oraş care se păstrează până în prezent sub acelaşi nume. Vizitează aici Mănăstirea Kelate, unde rămân peste iarnă şi se întâlnesc cu conducătorul Alexandru, numit mepes în georgiană. Revin în Mingrelia, rămânând în vremea Postului Paştilor la Mănăstirea Chope. Apoi, pleacă navigând cu luntea iberică pe râurile Chope şi Phasis, ajungând in portul Koupoulete al Guriei, cunoscut sub numele actual de Koubuleti, oraş în care se întâlnesc cu suveranul Guriei Kaehostros. Pe mare ajung în Trapezunt, vizitând şi împrejurimile, apoi pornesc spre vest, navigând de-a lungul litoralului nordic al Turciei actuale, trecând prin Tripoli şi Sinope. De aici se îndreaptă spre Crimeea, unde debarcă pe ţărmul sud-vestic, ajungând la Baluclava, azi Balaklava. Din Crimeea pleacă la Chilia, apoi o furtună le deviază traseul de întoarcere, ajungând din nou la Sinope, de unde pornesc spre vest, prin Ioanopolis, oraş cunoscut şi ca Inepolis, iar astăzi ca Inebolu; trec prin Amastris şi ajung la Heracleea Pontică, azi Eregli în Anatolia de nord. Interesant este că autorul menţionează între Batumi şi Trapezunt oraşul Athena, acest nume grecesc nefiind singular pe coasta nordică a Turciei, căci aşa cum aflăm de la un alt vizitator al zonei din veacul al XVII lea, Macarie, patriarhul Antiohiei, la Amastria era un râu larg, despre care spune ca se numea în greacă Partheno, numele fiind preluat după un oraş din apropiere[14]. Aproape de Athena, cale de trei zile, ne spune Dosithei în continuare, este oraşul Apsurtos, al cărui nume este explicat de autor prin legenda uciderii fiului regelui Colhidei de către Medeea şi Iason, amănunt care arată că patriarhul poseda şi o bogată cultură laică, el amintind şi în alte cazuri fapte sau persoane mitologice, de pildă vorbea de amazoanele din Caucaz, prezentate de numeroşi scriitori antici, din care cita adesea. Probabil că în această incursiune în mitologie, Dosithei s-a folosit tot de scrierile lui Procopius de Cezareea care vorbea atât despre Athena, cât şi despre Apsyrtos, povestind şi legenda Medeei[15].

[13] Procopius din Cezareea, *Războiul cu goţii,* traducere H. Mihăescu, Bucureşti, 1963, IV 14, 49.

[14] *The Travels of Macarius, the patriarch of Antioch*, written by his attendant archdeacon Paul of Aleppo in arabic and translated by F. C. Belfour, London, vol. II, 1834, p. 425.

[15] Procopius de Cezareea, *Războiul cu goţii*, trad. H. Mihăescu, Bucureşti, 1963, IV, 2, 12, 14: „Dincolo de Rhizaion se află hotarele unor oameni de sine stătători, care locuiesc între romani şi lazi. Este acolo şi un sat cu numele Athena… După Athena se află Archabis şi Apsarus, cetate străveche care e depărtată de Rhizaion cale de cel mult trei zile. Aceasta se numea în vechime Apsyrtos, după numele omului care a suferit,

Atent la detalii, autorul dă informații despre arhitectura, pictura şi istoricul mănăstirilor vizitate. El aminteşte astfel de Mănăstirea Mokfe din Mingrelia, de Mănăstirea Kelate, situată nu departe de oraşul Kutaisi, şi de Mănăstirea Chope din Guria, care şi-a luat numele după un râu din apropiere. De asemenea, vorbeşte şi de Mănăstirea Sumela de lângă Trapezunt, de Mănăstirea Teoskepastos şi Biserica Mitropolitană Sf. Filip, ambele din Trapezunt şi de Biserica Sf. Gheorghe din Balaclava.

Despre Mănăstririle Mokfe şi Sumela amintise şi anterior, precizând că a văzut acolo acte scrise în greceşte, cu ilustrație proprie, afirmând răspicat că au fost scrise în vremea lui Alexios Comnen şi David, mare împărat al Abhaziei[16], mențiune care aduce în prim plan o altă categorie a surselor cercetate de autor, alături de cronicile antice sau medievale, anume aceea a documentelor de arhivă. Acum Dosithei ne dă informații în plus, anume că Mănăstirea Mokfe din Mingrelia, la care rezida şi episcopul locului, era pictată de zugravi greci.

Urmează, în ordinea cronologică a vizitării, Mănăstirea Kelate, care este cel mai amplu descrisă. Situată mai sus de Kutaisi cale de circa trei ceasuri, după cum ni se spune în text, în Imeretia, Kelate este, la rândul ei „pictată de zugravi greci şi iviri în mod minunat” (...ƒstorhmšnon ØpÕ `Ell»nwn ka^ 'Ib»rwn zwgr£fwn qaumas…wj) şi a funcționat ca necropolă a împăraților iviri. Dosithei aminteşte şi câteva obiecte de preț pe care le adăposteşte această biserică, anume un cui din cele ale Domnului „pe care Marele Constantin l-a trimis ca dar de mare preț ivirilor” (™st^n eŒj Âloj ¢pÕ tîn toà kur…ou, Ñn Ð mšgaj Kwnstant…noj to‹j 'Ib»rsin, ™n tù kairù aÙtoà cristian…sasin, ¢pšsteilen ant^ polut…mou dèrou) care s-au creştinat în timpul lui, cui care are pecetea imperială, şi o placă de aur realizată, se spune, din „aurul pe care magii l-au oferit ca dar Cuvântului Dumnezeiesc” (e‹nai tÕn crusÕn, Ón prosekÒmisan oƒ M£goi). În interiorul bisericii, îl impresionează şi două icoane ale Maicii Domnului, una aflată în fața catapetesmei, redând-o pe Sf. Fecioară în picioare, cu Hristos în brațe şi având un împărat îngenunchiat în fața ei, probabil un ctitor, dar nespecificat de autor. Cea de-a doua, aflată într-o firidă, este aurită în interior şi exterior

deoarece localnicii zic că acolo ar fi încetat din viață Apsyrtos, prin vicleşugul Medeei şi a lui Iason şi de aceea locul a căpătat acest nume..”

[16] Dosithei, *'Istor…a per^ tîn ™n `IerosolÚmoij patriarceus£ntwn*, Bucureşti, 1715, p. 1200.

şi acoperită în întregime cu pietre preţioase, dintre care, la coroană, sunt puse pietre rotunde de sardoniu, care în turceşte se numesc lal, ne spune autorul. Această icoană este atribuită prin tradiţie Sf. Ap. Luca, precizează Dosithei.

Din Kuthaisi, Paisie şi Dosithei ar fi trebuit să plece în regiunea Karteli, situată mai la est, însă plecarea nu s-a mai efectuat, ne spune autorul, din considerente politice. Prin urmare, cei doi clerici revin în Mingrelia şi cu această ocazie vizitează o nouă mănăstire, Chope, unde poposesc pentru câtăva vreme. Mănăstirea aceasta, spune autorul, şi-a luat numele de la râul din apropiere, fiind situată la graniţa Mingreliei cu Guria, lângă înălţimea Zugdution. Urmează apoi o explicare a toponimului, atât din punct de vedere al provenienţei lui, anume de la hidronimul omonim, cât şi din punct de vedere al transformărilor fonetice pe care le-a suferit, căci, continuă autorul, Chope elenizat se spune Kope, căci ivirii zic Chope lui Kope, schimbându-l pe *k* în *ch*. Această incursiune în lingvistică nu este singulară, Dosithei oferindu-ne pe parcursul textului şi alte lămuriri. De pildă, explică numele Mokfelos care vine de la Mokfe, căci aşa se numesc în georgiană proprietăţile, de la Genate, Genatelos, de la Kutaisi, Kutatelos şi de la Mokfe, Mokfelos, sau redarea termenului sardoniu în turcă. Aflăm că Mănăstirea Chope adăposteşte o parte din Moaştele Sf. Kerykos şi o bucată dintr-o cămaşă despre care a aflat că se spune prin tradiţie că ar fi a Maicii Domnului.

La Mănăstirea Chope, Dosithei şi Paisie stau din iarnă până în vremea marelui post, apoi pleacă pe râurile Chope şi Fasis, navigând cu o luntre iberică, spre portul Koupoulete al Guriei, unde ajung la 22 martie 1659 şi unde vizitează o altă biserică, dar despre care nu se dau amănunte. Continuând circuitul de-a lungul ţărmului estic şi sudic al Mării Negre, cei doi navighează spre Trapezunt, unde ajung în mai 1659. Dosithei pomeneşte aici de Biserica Mitropolitană Sf. Filip şi de Mănăstirea Teoskepastos, în ambele având posibilitatea de a sluji.

Mănăstirea Sumela, aflată la o distanţă de circa 50 Km de Trapezunt, străbătuţi de cei doi clerici în două zile, după cum aflăm din text, este situată în munţi, în locuri prăpăstioase şi greu accesibile, iar intrarea se face, pe o scară îngustă. Mai multe nu se spune despre Sumela, dar din alte surse ştim că datează, conform tradiţiei, din secolul al V-lea, din timpul împăratului Theodosie II[17], în timpul căruia s-au stabilit în aceste

[17] Vezi E. Janssen, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles, 1969, p. 235; Ilhan Akşit, *Ancient Civilization and Treasures of Turkey*, Istanbul, 2000, p. 236.

locuri doi călugări, ea a fost refăcută ulterior, dar s-a dezvoltat în mod aparte în vremea împăratului Alexie III de Trapezunt, cel care emite şi un hrisobul pentru Sumela, în anul 1364. Actul, dat de Alexios în calitatea sa de împărat al Trapezuntului în Hristos Dumnezeu basileu şi autocrator al întregii Anatolii, Iviriei şi ținuturilor de lângă mare, Mare Comnen[18] este împodobit în partea superioară cu o miniatură reprezentându-l pe împărat şi pe soția sa Teodora Cantacuzino, cu coroane pe cap, ținând în mâini mănăstirea, în ipostază de ctitori[19]. Alexie III a fost încoronat la Mănăstirea Sumela în 1340, edificiu pe care îl va reface şi înfrumuseța ulterior, în 1360-1365, grija pentru acest lăcaş fiind manifestată şi de fiul său, Manuel, care i-a dăriut o cutie de argint conținând o bucată din crucea Domnului[20].

Dosithei vede în Trapezunt şi Biserica Mitropolitană cu numele Sf. Filip, devenită punct central al oraşului, loc de adunare a întregului popor şi are posibilitatea de a sluji în ea, informație de mare valoare, care ne arată că, la acea dată, în 1659, lăcaşul funcționa încă ca biserică. Nu peste mult timp, însă, în 1665 ea va fi transformată în moschee[21]. Istoricul bisericii coboară până în secolul al XIV-lea, fiind întemeiată de Ana, fiica lui Alexios III, având rol de catedrală, de la cucerirea turcească din 1461, in condițiile în care Bisericile Chrysokephalos, datând din secolul al IV-lea şi Sf. Gheorghe fuseseră transformate în moschei.

Dosithei şi Paisie au călătorit pe mare din Georgia spre Trapezunt. Traseul urmat este firesc dacă ținem seama nu doar de apropierea geografică a celor două spații cu biserici ortodoxe, ci şi de mai vechile legături politice stabilite între Georgia şi Trapezunt, care au facilitat şi multiple influențe reciproce, întărite şi prin relații matrimoniale. De pildă, prima soție a lui Andronic I Comnenul era de origină georgiană, fapt care a avut puternice implicații politice, Andronic refugiindu-se la curtea regelui George III (1155-1184), la Tiflis, iar Eudocia, soția lui Manuel, fiul lui Alexie III, era tot de origine georgiană[22]. De acum se observă că numele David, specific dinastiei Bagratide, începe să fie utilizat şi în Bizanț, unde

[18] Dosithei, *op. cit.*, p. 1200.

[19] Hrisobulul pentru mănăstirea Sumela din 1364 este redat de A. Bryer, *People and Settlement in Anatolia and the Caucasus 800-1900*, London, 1988, 210 p.

[20] E. Janssens, *op. cit.*, p. 52.

[21] *Ibidem*, p. 223; Ilhan Akşit, *op. cit.*, p. 230.

[22] E. Janssens, *op. cit.*, p. 129.

nu fusese utilizat anterior[23]. Fondatorul Imperiului de Trapezunt, Alexie I, împreună cu fratele lui David, au avut relații speciale cu Georgia, unde este posibil să fi stat o vreme, după revolta din 1185 şi de unde ar fi primit chiar ajutor pentru cucerirea Trapezuntului în 1204, cronicarul M. Panaretos subliniind aportul deosebit al reginei Tamara a Georgiei, înrudită cu frații Alexie şi David, la cucerirea oraşului[24]. Iar în unele cronici bizantine, împărăția Comnenilor din Trapezunt este denumita țara Colchidei, aşa cum citim de exemplu în opera lui L. Chalcocondil din veacul al XV-lea. Acesta, referindu-se tocmai la momentul 1204, scria că David „a plecat în țara Colchidei la Trapezunt. Sosind aici, cei din partea locului l-au pus în domnia Colchidei şi reşedința domnească a mutat-o la Trapezunt în Colchida"[25]. Iar cucerirea oraşului de către sultanul Mahomed II este redată în termeni similari, indicându-se zona prin sintagma țara Colchilor[26].

Influențele, vizibile în artă, sunt reciproce între cele două spații. De pildă, Dosithei menționează că Mănăstirea Mokfe din Mingrelia este pictată de zugravi greci şi că se păstra acolo tradiția despre domnia lui Alexios şi David, mare împărat al Abhaziei. Autorul scria şi despre Mănăstirea Kelate din Imeretia că este pictată de zugravi greci şi iviri, în mod minunat, şi amintea de un cui dintre cele ale Domnului, trimis de împăratul Constantin cel Mare ivirilor, care în timpul lui s-au creştinat, subliniind astfel legăturile georgienilor cu bizantinii din veacurile anterioare[27]. Şi la Trapezunt găsim influențe georgiene, în arhitectura şi pictura Bisericii Sf. Sofia din acelaşi oraş, ridicată de Manuel I Comnenul, dar refăcută de Alexius III, în secolul al XIV-lea[28].

---

[23] A. A. Vasiliev, *The foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)*, în „Speculum", vol. XI, nr. 11, 1936, p. 6. Autorul arată, sprijinindu-se pe autorul bizantin Kedrenos, că şi în timpul împăratului Roman III Argyrus în secolul al XI-lea, au existat legături matrimoniale între dinastia Bagratidă şi cea bizantină.

[24] M. Panaretos, *Per^ tîn tÎj TrapezÚntoj basilšon, tîn meg£lon Komnšnon , Opoj ka^ pote ka^ pÔson ecastoj ebasileÚsen*, ed. S. Lambros, în „Neoj ellenomnšmon", 1907, 4, p. 266.

[25] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, traducere de V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 264.

[26] *Ibidem*, p. 281: „Aşadar, oraşul Trapezunt a fost cucerit şi toată țara Colchilor a ajuns sub stăpânirea împăratului", termenii greceşti fiind „kólcwn cèra".

[27] Dosithei, *op. cit.,* p. 1200, unde vorbeşte de legăturile dintre Imperiul Bizantin şi spațiul georgian.

[28] D. Talbot-Rice, *The Work of the Rusell Trust in the church of St. Sophia at Trebizond*, în „Actes du XIIe congrès international d'études byzantines" Ochride, 10-16. 09.1961, Beograd, 1964, vol. III, p. 381-383.

Frescele Mănăstirii Kelate pe care le-a văzut Dosithei şi despre care a scris că fuseseră realizate de zugravi greci, cât şi pictura Mănăstirii Khope, datează de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XIV-lea, şi au fost puternic influențate de stilul picturii bizantine din vremea Paleologilor[29]. Picturi din vremea bizantină se mai păstrau şi la Mănăstirea Panaghia Theoskepastos şi după secolul al XVII lea, aşa cum mărturiseau şi alți călători, precum Tournefort, Fallmerayer sau Texier, care văzuseră acolo portretul votiv al împăratului Alexie III şi al soției sale Theodora[30] şi o inscripție cu titulatura sa, anume: „Alexios, credincios în Hristos Dumnezeu, împărat şi autocrator al întregii Anatolii, Mare Comnen"[31], titulatură care se aseamănă cu cea reprodusă de Dosithei, pe baza hrisobulului pe care l-a văzut dat mănăstirii Sumela de împăratul

[29] I. Lordkipanidze, *Le style des Paléologues et la peinture murale aux XIV-e-XV-e siècle en Géorgie*, în „Actes du XIVe congrès international des études byzantines, Bucarest, 1971", Bucarest, 1975, p. 189-191.

[30] Vezi G. Millet, *Les monasteres et les eglises de Trebizonde*, p. 419-459.

[31] *Ibidem,* p. 437. Vezi şi Pitton de Tournefort, *Relation d un voyage du Levant, fait par ordre du roy,* vol III, Lyon, Anisson et Posnel, 1717, p. 80-81 şi C. Texier, *Asie Mineure. Description geographique, historique et archeologique des provinces et des villes de la Chersonnese d Asie*, Paris, 1882, p. 597-598: „A l´extérieur il présente l´aspect d´une fortresse... Le mur du porche faisant office d´iconostase, en avant de la chapelle, est décoré de six grandes figures debout. Trois répresentant la Vierge, le Christ et Saint Jean, trois autres appellent particulièresement l´attention par les inscriptions qui les accompagnes. Ce sont les portraits d´Alexis III Comnène, de sa femme Théodora et sa mère Irène. Ces peintures sont noircies par la fumée des lampes et des cierges, mais on peut avec l´attention reconnaître le brillant costume des princes de Trébizonde. La figure du milieu, l´empereur Alexis, est coiffée de la tiare et porte le sceptre. L´inscription peintre sur le mur ne permet pas de douter du nom du personnage; on lit en caractères grecs: Alexis croyant en Jésus Christ, roi et empereur de toute l´Anatolie, le grand Comnène. A sa droite est la figure d´une princesse coiffée d´une diadème encore en usage chez les princesses russes et qu´on appelle kacochnik ; elle porte entre les mains un édifice qui paraît la désigner comme la véritable fondatrice du manastère. Son costume est de la plus grande richesse; on lit a côté l´inscription suivante: Irène, par la grace de Dieu, mère de l´aigles très pieux roi et seigneur Alexis le grand Comnène. A la gauche du prince est un autre portrait de femme portant d´une main le sceptre et d´une autre un disque. Sa coiffure et son costume ne sont pas moins riches que ceux d´Irène. L´inscription placée près de la figure est ainsi concue: Théodora, par la grace de Dieu , très pieux maîtresse et impératrice de toute l´Anatolie. Ces titres sont peut être un peu ambitieux quand on pense a quelle étendue se bornaît cet empire; mais ces tableaux prouvent qu´a cette époque les arts étaient encore en faveur dans cette limite extrême de l´empire d´Orient".

Alexie: Alexios, împărat al Trapezuntului, în Hristos Dumnezeu şi autocrator al întregii Anatolii şi a ținuturilor de lângă mare, Mare Comnen[32].

Mănăstirea Theoskepastos, construită în rocă, întocmai ca Sumela, s-a bucurat de o atenție deosebită din partea familiei imperiale din Trapezunt, daca ne gândim numai la faptul că mai mulți suverani au fost îngropați acolo, între care Andronic şi Manuel, fiii lui Alexis III şi chiar Alexis IV[33].

Legăturile dintre spațiul caucazian şi Trapezunt sunt evidențiate şi de un alt călător din secolul al XVII lea, Evliya Efendi, care vorbea despre frumusețea femeilor din Trapezunt, fiecare stălucind ca luna sau ca soarele, după cum spune autorul, precizând că ele veneau din Abhazia, Georgia şi Circasia[34]. Legăturile comerciale şi demografice se păstrează şi la începutul secolului al XIX lea, când, de pildă, M. Jacques Morier, secretar al ambasadei franceze la curtea Persiei, relata despre comerțul Trapezuntului că este concentrat pe țesături de in, obiecte de aramă, alune şi sclavi din Georgia. Acelaşi autor pomeneşte de Biserica Sf. Sophia din oraş, dar aceasta nu-l impresionează, căci, zice Morier, era nu are ceva remarcabil şi în plus este şi mică[35]. Despre comerțul cu sclavi în regiune aminteşte de asemenea şi Efendi[36].

Lucrarea lui Dosithei conține şi ample informații de natura geografică. Sunt amintite râurile Chope, Phasis, Kuros, Arax, unele dintre ele pomenite în contextul delimitării granițelor diferitelor regiuni, altele constituind rutele de deplasare ale celor doi clerici, căci, în cazul distanțelor mai mari, călătoria s-a făcut pe apă, adică pe Marea Neagră şi pe râurile georgiene.

Despre râul Chope, autorul, după ce face unele precizări lingvistice care demonstrează cunoaşterea unor particularități ale pronunției populațiilor din regiune, ne spune că a dat numele mănăstirii din apropiere, fenomen des întâlnit în toponimie şi că este mai mare ca cel numit Siret

---

[32] Dosithei, *op. cit.*, p. 1200.

[33] Despre îngroparea lui Andronic aminteşte cronicarul M. Panaretos, *op. cit.*, p. 289. Mănăstirea Theoskepastos se presupune că ar fi existat şi înainte de Andronic I Comnenul, care a înfrumusețat-o, însă. Vezi G. Millet, *op. cit.*, p. 439.

[34] *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa in the Seventeenth Century*, by Evliya Efendi, ed. R. J. Hammer, London, 1834, vol. III, p. 47.

[35] *Voyage en Perse, en Armenie et Asie Mineur et a Constantinopole, fait dans les annees 1808 et 1809 par M. Jacques Morier*, Paris, 1813, vol. II, p. 275, 295.

[36] Evliya Efendi, *op. cit.*, vol III, p. 52.

din Moldovlahia sau ca Puramos din Mopsuestia[37]. Dosithei a avut posibilitatea de a vedea bine acest râu, deoarece a stat la mănăstirea omonimă, din vecinătatea sa, în perioada marelui post, pregătindu-se pentru o nouă etapă a călătoriei, spre Guria şi, de asemenea, văzuse şi Siretul.

Despre râul Phasis autorul spune că este numit Rioni de către iviri, că este graniță între Mingrelia si Guria şi că, izvorând din Munții Caucaz, curge prin Imeretia, având insule multe şi diferite guri, dintre care unele mari ca ale Dunării. În legătură cu locul de unde izvorăşte Phasis, Dosithei aminteşte cuvintele lui Strabon, anume că râul iese din țara Moscului şi că, pe o distanță de patru zile, râul Kuros este navigabil, dar îl combate, arătând că Phasis curge din Munții Caucaz prin Imeretia si Kuros, mai jos de Tifliz, nefiind navigabil[38]. Strabon, într-adevăr, amintise că Phasis izvorăşte din țara Moscului, zonă pontică împărțită în Colchida, Iviria şi Armenia[39]. Observăm prin urmare că Dosithei, deşi citeşte autori antici care fac referire la zona în care avea să călătorească, el selectează informația şi preia numai ceea ce i se pare a fi corect, ceea ce pune în lumină o cercetare critică a izvoarelor istorice făcută de acesta. Strabon menționase şi faptul că Cyrus, cum se numea Kuros, era navigabil[40], însă Dosithei spune că acest râu, mai jos de Tifliz nu poate fi navigabil, fiind atât de strâmt încât el l-a putut trece călare, însă în alte zone poate fi mai larg, căci se uneşte cu râul Arax.

Strabon vorbise şi de râurile Arax şi Cirus, spunând că primul separă Armenia de Iviria şi se varsă în Marea Caspică[41], iar cel de-al doilea, de la care însuşi fondatorul monarhiei persane şi-ar fi luat numele, formează la rândul său, graniță între Armenia şi Iviria[42], împreună cu Munții Moschikes, pe care îi considea în legătură cu o ramură a Munților Caucaz[43], ca o prelungire a Munților Antitaurus[44]. O localizare a acestor

[37] Dosithei, *op. cit.* , p. 1202.

[38] *Ibidem*, p.1202.

[39] Strabon, *Géograpghie*, traduction nouvelle par A. Tardieu, deuxième édition, vol. II, Paris, 1873, p. 400: „Le reste de la Colchide consiste aussu principalement en une [étroite zone] maritime arrosée par la Phase, grand fleuve qui prend sa source en Arménie et qui se grossit des eaux rivières descendues des montaignes voisines ...” şi vol. II, p. 404: „On sait que le Phase prend naissance dans les montagnes situées au-dessus de la Colchide et qu´il s´y grossit déjà des eaux de nombreuses sources..”.

[40] *Ibidem*, vol. II, p. 403.

[41] *Ibidem*, vol. I, 1886, p. 103 şi vol. II, p. 407.

[42] *Ibidem*, vol. III, 1880, p. 283.

[43] *Ibidem*, vol. II, p. 398.

munți găsim, la începutul veacului al XVIII lea, la Pitton de Tournefort, care ia ca punct de referință tot lucrarea lui Strabon[45], mărturie asupra importanței operei geografului antic, studiat şi citat nu doar de Dosithei, ci şi de numeroşi alți autori, până în pragul epocii moderne.

Pentru descrierea cadrului geografic, Dosithei face trimitere şi la Procopius de Cezareea care scrisese despre Phasis. În cartea a patra a războiului cu goții, acesta menționa că Phasis este un râu din Colhida, că izvorăşte din Caucaz, se varsă în Pontul Euxin[46], că desparte Europa de Asia[47] şi că din acea zonă s-ar fi adus Lâna de Aur.

Exceptându-i pe de Strabon şi Procopius, citați frecvent de Dosithei şi alți autori antici dăduseră amănunte interesante despre râul Phasis. Arian, de exemplu, în călătoria sa în jurul Mării Negre, citează pe Plutarh cu detaliul că acest râu se revarsă periodic, la apariția stelei Arcturus, motiv pentru care mai era cunoscut şi sub această denumire, întocmai cum Nilul se revarsa la ivirea lui Sirius, iar Statius amintea şi un alt nume al râului, Nivosi[48]. Pe Arian îl impresionează în mod deosebit faptul că apa acestui râu se păstrează curată vreme îndelungată.

Evliya Efendi, în călătoriile sale în Europa, Asia şi Africa, a trecut şi prin Georgia şi a lăsat şi el o descriere a râului Phasis, spunând că este un râu mare, lat de o milă şi cu apă foarte proaspătă şi că el curge prin Mingrelia, Georgia şi Circasia, izvorăşte din Munții Caucaz şi se varsă în Marea Neagră. Autorul a dat şi varianta în limba turcă a numelui, Fasha[49].

Phasis si Chope erau renumite prin faptul că erau destul de frecvent tulburate de furtuni care se produceau în apropierea lor, mărturii având în acest sens povestirile marinarilor ruşi[50]. Înțelegem mai bine

---

[44] *Ibidem*, vol. II, p. 447.

[45] Pitton de Tournefort, *op. cit.*, p. 159, spune că munții care se întind de la Cars spre Tiflis, spre Marea Caspică, sunt de fapt Munții Mosquites din antichitate.

[46] Procopius din Cezareea, *op. cit.*, IV, 2, 27-28: Fasis „porneşte din Caucaz şi se varsă în Pont, către mijlocul țărmului în formă de lună. Astfel, unii socotesc că el desparte cele două continente, deoarece în stânga curentului se află Asia, iar latura din dreapta se numeşte Europa".

[47] *Ibidem,* IV 6, 7, 13: Fasis „curge pe la mijlocul celor două continente"; „Asia şi Europa sunt despărțite de Phasis din Colhida".

[48] *Arrian´s voyage round the Euxine Sea*, translated and accompanied with a geographical disserattion and maps, Oxford, 1805, p. 47-48.

[49] Evliya Efendi, *op. cit.*, vol. III, p. 52.

[50] Reproduse de E. Spencer, *Travels in Circassia and Krim-Tartary*, vol. I, London, 1839, p. 309, care arată că această parte a Mării Negre este tulburată de furtuni, mai ales în dreptul râurilor Phasis şi Chopi, unde plouă fără întrerupere nu doar câteva

riscurile la care s-au expus patriarhul Paisie şi Dosithei navigând în astfel de locuri, acestora adăugându-se, după cum spune textul, zonele prăpăstioase şi greu accesibile din jurul Trapezuntului, de la Mănăstirea Sumela, furtuna de pe mare din dreptul Chiliei, care le-a şi deviat traseul, de altfel, complicaţiile politice din cauza cărora nu au mai plecat spre Karteli, toate acestea marcându-i pe cei doi clerici, care s-au îmbolnăvit şi au suferit multe lucruri teribile, fiind în foarte mare primejdie, după propria lor mărturie.

Descrieri interesante ale râurilor Kuros şi Arax găsim nu doar la Dosithei, ci şi la călători din veacurile următoare, care confirmă şi completează relatările autorului nostru. Chardin, autor francez care la începutul secolului al XIX lea a întreprins o expediţie în Orient şi trecând prin Tiflis, capitala Georgiei, spunea că aceasta este situată lângă fluviul Kur[51], numit Cyr de georgieni, fluviul regelui Bameh, precizând că numele Bameh este cel pe care cronicile persane îl dau regelui Cirus[52]. Se subliniază în aceste rânduri o influenţă persană asupra vocabularului politico-instituţional al Georgiei medievale şi ne amintim în acest sens şi de cuvintele lui Dosithei că stăpânul său s-a întâlnit cu Bameh Dadian[53]. Semnificaţia termenului de Dadian ne-o dă tot Chardin, care spune că suveranii Mingreliei se numesc toţi Dadian, care are sensul de şef al justiţiei, din cuvântul persan dad care înseamnă justiţie[54].

Şi tot Chardin explică şi termenul *mepes*, folosit de Dosithei, în contextul în care relata vizita lor în Imeretia, la conducătorul Alexandru: „De acolo a plecat spre Kutaisi, oraş al Imeretiei... unde era mepes Alexandru..”[55]. Chardin spune că suveranul Imeretiei se numeşte mepes, care înseamnă rege în limba georgiană[56]. Cu aceeaşi tendinţă de a explica etimologia diferitelor cuvinte, Chardin se apleacă şi asupra denumirii râului Arax, spunând că e numit Kevan de autorii mai vechi arabi, dar că

ore, ca în Europa, ci zile întregi. Călătoria lui Spencer a fost la rândul ei încetinită de o furtună care a doborât copaci peste râul pe care naviga.

[51] *Voyages de M. Le Chevalier Chardin en Perse et autre lieux de l´Orient*, 1823, vol. II, p. 155.

[52] *Ibidem*, vol. II, p. 122.

[53] Dosithei, *op. cit.* , p.

[54] Chardin, *op. cit.*, vol. II, p. 253.

[55] Dosithei, *op. cit.*, p.1202.

[56] Chardin, *op. cit.*, vol. I, p. 254.

în mod obişnuit e numit Bend-Emir, de la Bend, dig, barieră în persană şi Emir, prinț, râul traducându-se aşadar Digul Prințului[57].

Călătoria lui Paisie şi Dosithei a avut şi o latură pastorală, căci ni se spune că au slujit în câteva biserici, bucurându-se de ospitalitatea conducătorilor locali, dar şi a populației, fapt vizibil mai ales la Trapezunt, unde au fost bine primiți de senat dar şi obştea creştinilor. Cei doi clerici s-au întâlnit cu personalități religioase şi laice, căci, aşa cum vedem, în Mingrelia au fost întâmpinați de episcopul eparhiei Mokfelos, iar apoi au vorbit cu Bameh Dadian. După cum reiese din text, Paisie şi Dosithei erau atenți la durerile locuitorilor, care-şi deschideau inima către ei nu doar în probleme strict religioase, dar şi în cele laice, cum era şi firesc de altfel, căci păstorirea duhovnicească implică şi ascultarea şi alinarea suferințelor. De pildă, ni se spune că stăpânul Guriei, Kaehostros, s-a întâlnit cu Paisie, plângându-se acestuia şi acuzându-l pe Alexandru, cu care avusese un război.

Importanța fragmentului care descrie călătoria celor doi clerici în jurul Mării Negre derivă, pe de o parte, din natura izvorului, care este o mărturie orientală din veacul al XVII-lea asupra acestui spațiu, sursele orientale în această privință fiind rare, deşi cele occidentale sunt mai abundente, iar pe de altă parte din varietatea tematică a informațiilor oferite. Căci, aşa cum observăm din parcurgerea textului, sunt atinse aspecte politico-instituționale, geografice sau religioase, iar detaliile sunt cu atât mai valoroase cu cât provin din mărturii de la fața locului.

EXCERPTS FROM DOSITHEI NOTARA'S NOTES ON HIS AND PATRIARCH PAÏSIOS OF JERUSALEM'S TRAVEL AROUND THE BLACK SEA

Abstract

The purpose of this article is to present the journey around the Black Sea, performed by two famous ecclesiastic persons of the XVII th century: Dositheos Notara and Paisie, the patriarch of Jerusalem. The fragment containing the travel notes is included in a monumental work, named *The History of the Patriarchs of Jerusalem*, written by Dositheos, in the Greek

[57] *Ibidem*, vol. IX, p. 45.

language and printed later in Bucharest by Hrisant Notara, the successor of Dositheos at the Apostolic Throne.

The travel we are referring at was accomplished between 1657-1660, around the coast of the Black Sea and even in the Caucasus region. Its aim was not only to collect some money for the needs of the patriarchate s throne, but also to visit some renowned orthodox places and monasteries and to meet different personalities.

Subsequently, the protagonists made a voyage on the Black Sea and disembarked in Mingrelia, at Kurs port. They visited some important places nearby, such as the Mokfe Monastery and the residential town Zugdetion. Later, they went to Imeretia, close to Mingrelia, and visited Kutaisi town and two famous monasteries, Kelate and Chope, and the author gave a detailed account of them.

Then, they went in Guria region from where they navigated to Trapezunt. In that town, they had the opportunity to visit and also to officiate the divine service in the Metropolitan Church, St. Filip. They also visited Sumela Monastery. The following routes included Batumi, Sinope and some other ancient towns along the sea shore. They also arrived in Crimeea and Chilia port.

The importance of the travel notes derives, one the one hand, from the mention of the places, towns, churches or rivers which they have seen and, on the other hand, from the detailed description of them. So, we can form an idea of the geography, history and culture of these regions. It is important to underline that the author bases his arguments not only on historical evidences, but on his own experience as well.

ADDENDA ET CORRIGENDA

1. *Nou despre Vlad vodă Ţepeş.* Un istoric al artei, Erwin Pokorny, a închinat de curând un studiu portretelor domnului Ţării Româneşti Vlad Ţepeş, portrete răspândite în Europa centrală începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea[1]. Lăsând la o parte celebrul portret de la castelul Ambras din Tirol, trebuie spus că la noi erau totuşi cunoscute unele dintre reprezentările trecute în revistă acum de către Dl. Pokorny. De pildă, imaginea pictată „prin 1700" şi păstrată în galeria Esterházy din castelul Forchtenstein (fig. 12) – nu departe de Wiener Neustadt – a fost semnalată în anul 1997[2]. Şi încă mai de demult, din 1973, dar numai din reproduceri alb-negru, a fost cunoscut la noi tabloul *Martiriul Sf. Andrei* (fig. 8 din seria ilustraţiilor lui E. P.), în care Vlad vodă figurează în rolul fiorosului proconsul Aegeas din Patras[3]. După părerea autorului studiului pe care îl prezentăm, tabloul cu acest „criptoportret" a fost realizat „prin 1470/1480". Şi de acum ştim sigur că se păstrează în galeria de la palatul Belvedere[4]. În acelaşi loc Erwin Pokorny a identificat un alt portret „deghizat" al lui „Dracula", anume pe un „retablu înfăţişând *Răstignirea*, pictat pe la 1475 şi atribuit unui atelier apropiat maestrului din Schotten (Wiener Schottenmeister)" (fig. 6). În sfârşit, toată atenţia merită portretul lui vodă Ţepeş în postura lui Pilat din Pont, pe panoul de altar „Hristos în faţa lui Pilat", pictat la Viena către 1465 şi care se găseşte astăzi în Galeria Naţională din Liubliana (fig.5). Mai trebuie reţinut faptul că atât portretul de la Ambras (fig. 9), cât şi „replica" lui miniaturală aflată la Kunsthistorisches Museum din Viena (fig. 10) sunt atribuite intervalului

---

[1] Erwin Pokorny, *Bildnisse und Kryptoporträts des Vlad Dracula,* în „Ars Transsilvaniae", XVIII, 2008, p. 109-118 + 12 il. în afară de text.

[2] Raymond McNally, Benjamin le Blanc, *Dracula într-un tablou necunoscut*, în **MI**, XXXI, 1997, 1, p. 12-14 (fotografia tabloului a fost reprodusă pe coperta interioară a revistei).

[3] Vezi „Tribuna României", II, 1973, 6, din 1 febr., p. 4. Tabloul a făcut parte din expoziţia *Alltag und Fest im Mittelalter*, din prima jumătate a anului 1970, de la palatul Belvedere din Viena. Portretul lui Ţepeş a fost semnalat de istoricul de artă austriac Walter Peters.

[4] În 1973 nu se preciza în chip limpede unde se conservă.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 247-252

1570-1595. Ceea ce ridică problema prototipului. Acesta, cred, nu poate fi totuşi decât un tablou din colecţia de familie a lui Petru vodă Şchiopul, care, cum prea bine se ştie, şi-a trăit ultimii ani de viaţă în Tirol. În schimb, reprezentările din prima fază, anume din răstimpul 1465-1480, par să fie legate de perioada de captivitate petrecută în Ungaria de către voievodul român (1462-1474). În concluzie, nu putem decât să-i fim recunoscători D-lui Erwin Pokorny pentru încercarea sa de a grupa imaginile pictate ale lui vodă Ţepeş, pe care el însuşi le-a îmbogăţit cu câteva noi reprezentări.

În categoria „noutăţilor" despre vodă Vlad intră fără îndoială discuţia despre emisiunile lui monetare. Până în 1979 nu i se cunoştea niciuna! De abia atunci marele nostru numismat, de curând dispărut, Octavian Iliescu a reexaminat un „ban" anepigraf de argint, atribuindu-l lui Ţepeş. Pe reversul acestei monede figurează o reprezentare extrem de neobişnuită, o „stea cu coadă", adică o cometă... Ulterior, acelaşi Octavian Iliescu a identificat şi un ducat de argint, descoperit în 1968, în cursul săpăturilor de la Târgşor, drept o altă monedă a aceluiaşi domn. Iată, însă, că un tânăr numismat, Bogdan Costin, contestă această din urmă identificare, apreciind că ducatul cu pricina, atât prin iconografie, cât şi prin stil este mult mai apropiat de monedele muntene emise în prima jumătate a secolului al XV-lea, până la reforma monetară a lui Vladislav II (c. 1452). Aşadar, acest „ducat de cruciadă", cum l-a denumit Octavian Iliescu, ar aparţine lui Vlad Dracul şi nu lui Vlad Ţepeş. Ceea ce l-a întărit pe autor în această convingere a fost faptul că în anul 2006 a achiziţionat un ducat de tipul „comun muntean", adică aparţinând seriei binecunoscuţilor ducaţi ai lui Vladislav II sau Radu vodă cel Frumos, cu o inscripţie care-l indică pe un *Vlad voievod* drept emitent. Pe de altă parte, desenul scutului este apropiat de cel de pe „banul cu cometa". În consecinţă, Bogdan Costin crede că ducatul respectiv a fost bătut în cursul celei de-a doua domnii a lui vodă Ţepeş, adică între 1456-1462[5].

2. *La biografia lui Nica din Corcova.* De curând, colegul şi vechiul prieten Matei Cazacu a închinat un amănunţit studiu biografic unui epirot, Niko din Frastani, cunoscut la noi sub numele de Nica din Corcova. Biografia acestui personaj merită fără îndoială toată atenţia. Stăpân al unui întins domeniu (29 de sate sau părţi de sate), acest boier a atins zenitul carierei lui politice, aşa cum subliniază Matei Cazacu, în vremea

[5] Bogdan Costin, *Ducatul muntean al voievodului Vlad III Ţepeş (1448, 1456-1462, 1476)*, în **CN**, XIV, 2008, p. 433-434, 436 şi 439.

lui Radu vodă Şerban, când îl vedem conducând mai multe solii în Transilvania, la Praga şi la Viena[6].

În cele de faţă doresc să întregesc lista misiunilor lui diplomatice din acelaşi moment cu încă una, de astă dată în Moldova. Izvorul este neaşteptat: povestea miracolului de la Alba Iulia în vremea stăpânirii lui Mihai Viteazul, consemnată de Petru Movilă! La sfârşitul rândurilor sale, Petru Movilă a indicat şi sursa informaţiilor: „Acestea s-au scris, cetind în letopiseţul muntenesc şi auzind-o de la mulţi marturi vrednici de credinţă şi mai ales de la vistierul ce era atunci, iar acum logofăt mare al Ţării Româneşti, şi de la Dragomir, marele pitar”[7].

Dregătorul muntean nenumit, fost „vistier” şi „acum” mare logofăt nu poate fi decât Nica din Corcova, dacă se ţine seamă şi de celălalt boier, de astă dată indicat nominal: Dragomir mare pitar. Fiindcă acesta din urmă este mare pitar doar un scurt răstimp, între 19 aprilie 1604 – 6 iulie 1605. Or, pe atunci mare vistier în sfat era tocmai Nica din Corcova (12 august 1602 – 10 decembrie 1610), care ulterior, într-adevăr, a devenit mare logofăt (15 septembrie 1611 – 29 decembrie 1613; 3 octombrie 1616 – 18 mai 1618). În treacăt fie spus, Petru Movilă a relatat în scris miracolul pomenit cel mai târziu în 1618, din moment ce ne spune că primul boier este „*acum*” mare logofăt.

Solia în Moldova a lui Nica din Corcova şi Dragomir din Băjeşti poate fi aşadar datată în 1604-1605, adică pe vremea lui Ieremia vodă Movilă, la curtea căruia se găsea de bună seamă copilul Petru, unul dintre cei trei fii ai lui Simion Movilă. Date fiind relaţiile încordate dintre domnii Ţării Româneşti şi Moldovei, care au precedat-o, este firească întrebarea: în ce context a putut avea loc acest demers diplomatic? O descoperire recentă în arhivele otomane ne îngăduie astăzi singurul răspuns posibil. Anume, faptul că la 4/14 noiembrie 1604 Poarta l-a recunoscut în sfârşit şi l-a învestit ca domn al Ţării Româneşti[8] pe Radu vodă Şerban ne îndeamnă să asociem solia cu pricina de acest act. În fond, Ieremia vodă Movilă se situa demult, de la începutul domniei sale, pe „axa polono-otomană”. Pregătirea păcii între Ţara Românească şi Imperiul otoman, anunţată chiar prin recunoaşterea lui Radu Şerban, impunea deci şi curmarea, cel puţin aparentă, a duşmăniei între cei doi domni.

---

[6] Matei Cazacu, *Niko de Frastani ou Nica de Corcova: un épirote au service des princes de Valachie*, în **SMIM**, XXVI, 2008, p. 204-205.

[7] Am folosit tălmăcirea lui N. Iorga (*Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 380).

[8] Vezi Mihai Maxim, *Noi documente turceşti privind Ţările Române şi Înalta Poartă (1526-1602),* Brăila, 2008, p. 308.

3. *O altă mărturie despre familia Ghizolfi.* Nicolae Iorga a grupat odinioară unele date despre „supraviețuirea” câtorva genovezi în Crimeea începutului de veac XVI: „... în 1513, trei genovezi din Caffa, Augustin de Garibaldi, un Ghizulfo, descendent al foştilor domni de Matrega, şi un altul, necunoscut, fac pace între Han şi Polonia; Augustin e creat cavaler de regele Sigismund la 16 iulie 1514”[9]. Dacă actul cu privire la Augustin de Garibaldi, solul lui Mengli Ghirai, „imperator Tartarie et Chazarie”, l-am putut regăsi iute, conform trimiterii lui Nicolae Iorga[10], nu tot aşa s-a întâmplat cu celălalt act, în care, potrivit tot lui Iorga, apărea numele unui Ghizolfi. Până la urmă am constatat că trimiterea era greşită, la volumul III din seria *Acta Tomiciana*, în loc de volumul II.

Într-adevăr, actul cu pricina, datat 9 februarie 1513 în Poznan, este o scrisoare regală adresată lui „Vincentio de Zugulfis et Jo. Baptiste de S. Nicolao”. Din ea şi din altele, redactate în aceleaşi zile, rezultă că solia tătară sosită la Vilno avea în componența ei pe un nepot al hanului Mengli Ghirai, pe nume „Jalaldin Soltan”[11]. Pacea încheiată acum va lăsa singură Moldova în fața incursiunilor pustiitoare ale tătarilor, cum va fi chiar cea din august acelaşi an[12].

Important în privința actului din 9 februarie 1513 este faptul că el ne dezvăluie numele de botez al personajului, menționat de Iorga numai sub numele de familie: *Vincenzo.* Avem deci de-a face cu Vincenzo Ghizolfi, părintele lui Zaccaria Ghizolfi din Caffa, unul dintre acei „gentilhuomini Tartari, cattolici” din serviciul hanilor, care prin 1581 se pregătea să vină în Italia, la Genova, ca să-şi revendice o moştenire[13]. Zaccaria a făcut parte anterior dintr-o solie tătară trimisă în Suedia, după cum Vincenzo, tatăl său, a sosit în Polonia în 1513 tot în cadrul unei solii tătare. Este astfel confirmată încă odată observația unor contemporani după care descendenții genovezilor din Crimeea slujeau de obicei în aparatul diplomatic al hanilor, pentru contactele cu puterile creştine. În fine, anul 1513, în care îl vedem pe Vincenzo în plină activitate, ne apropie de epoca sfârşitului de veac XV, a seniorului din Matrega, Zaccaria Ghizolfi. Cu alte cuvinte, devine foarte plauzibilă ipoteza ca Vincenzo să fie fiul acestuia.

---

[9] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetății Albe*, Bucureşti, 1899, p. 40. Iorga adăuga şi pe Lanfranco Zaccaria, fiul lui Angelo, mort la Caffa la 1 noiembrie 1523, potrivit inscripției de pe piatra lui tombală.

[10] *Acta Tomiciana*, III, nr. CXCIII, p. 140.

[11] *Ibidem*, II, nr. CLXXIII, p. 160; vezi şi nr. CLXX-CLXXI, p. 159.

[12] Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb (1504-1517)*, Bucureşti, 1910, p. 76-77.

[13] Ştefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII),* Bucureşti, 2001, p. 159-160; Idem, *Descendența seniorului din Matrega*, în **SMIM**, XXVII, 2009 p. 335-336.

4. *Moscova – „a treia Romă”?* Un foarte incitant eseu, care merită a fi cunoscut şi dezbătut, este cel al lui Donald Ostrowski, apărut în actele unui colocviu ce s-a ținut la Metropolitan Museum of Art din NewYork[14]. Una dintre premisele de la care pleacă autorul este aceea că: „Although other early sources claim that Constantinople lapsed into heresy as the result of its fall, no official Russian church statement or policy reflects a rejection of the Byzantine church or the general authority of the Patriarch of Constantinople”. Cea mai bună dovadă în acest sens este vădită de nevoia de a obține, în 1557, aprobarea patriarhului de Constantinopol pentru adoptarea titlului de *țar* de către Ivan IV.

Împotriva unui clişeu adânc înrădăcinat, atât în mediile populare, cât şi în cele universitare, Donald Ostrowski se străduieşte să demonstreze că teoria „Moscova a treia Romă” nu are de fapt nici o bază documentară. De pildă, folosind cele mai noi cercetări, domnia sa arată că în comentariul din 1492 la Paschalie al lui Zosima, mitropolitul Moscovei, cuvintele „Noua Romă” se găsesc într-un singur manuscris (1493), în vreme ce în alte trei, tot din anii '90 ai secolului XV, figurează „Ierusalim” în loc de „Roma”. Iar aceste din urmă manuscrise par să fie cele mai apropiate de protograf. Aşadar, interpretarea corectă a pasajului ar duce la concluzia că Moscova, din perspectiva lui Zosima, era echivalată cu „Noul Ierusalim”.

Un alt izvor adesea folosit şi citat spre a consolida aceeaşi teorie este „Povestea glugii albe”. Scrierea a fost mereu considerată ca fiind alcătuită la finele sec. XV sau la începutul celui următor. Ea surprinde faptele legate de transferul de la Roma la Constantinopol şi apoi la Novgorod a glugii albe, pe care Constantin cel Mare a dat-o papii Sivestru I, în semn de recunoştință fiindcă l-a îngrijit de lepră. Se pare, însă, că versiunea scurtă a povestirii a fost mai curând redactată după Sinodul din 1564, ca răspuns la decizia acestuia care le îngăduia prelaților să poarte glugă albă. Iar versiunea extinsă a fost probabil compusă după 1589, deoarece ea „prezice” instituirea patriarhatului moscovit.

Dar, indiferent de datare, autorul observă că în redacția lungă, unde s-a spus că ar apare referința la a Treia Romă, în realitate singura formulă existentă este: „țara rusească” (*Ruskaia zemlia*) şi, mai apoi, „împărăția rusească” (*Ruskoe tsarstvo*). Prin urmare: „A close reading of the *Tale* leads to the conclusion that the author intended to demonstrate that the progression of true Christian spirituality, as indicated by the progression of the white cowl, was Rome to Constantinople to Novgorod”. Deoarece întreaga scriere este de fapt pro-Novgorodiană şi „implicit” anti-Moscovită.

[14] Donald Ostrowski, *„Moscow the Third Rome” as Historical Ghost*, în volumul: *Byzantium: Faith and Power(1261-1557). Perspectives on Late Byzantine Art and Culture*, ed. by Sarah T. Brooks, New York, 2006, p. 170-179.

În chip semnificativ, „Povestea” ne spune că Filotei Kokkinos, patriarhul Constantinopolului, a visat că trebuia să trimită gluga albă arhiepiscopului Vasilii al Novgorodului (1330-1352). Şi de aceea, când spune că „a treia Romă” este în „ţara rusească”, autorul textului nu are în minte Moscova, unde se găsea stăpânul temporal, ci Novgorodul, cu a sa căpetenie spirituală. Oricum, trebuie subliniat cu tărie că în nici o redacţie a izvorului nu figurează cuvintele: „Moscova a treia Romă”...

În fine, Donald Ostrowski examinează un grup de trei scrisori, atribuite lui Filofei, un călugăr de la începutul secolului XVI din mănăstirea Eleazorov de la Pskov. Cele trei scrisori au fost asociate de formularea „Moscova a treia Romă”. De pildă, în reconstrucţia arhetipului „Scrisorii contra astrologilor” a lui Filofei, cea mai probabilă lectură a binecunoscutei fraze-cheie ar fi, în tălmăcire engleză: „all the Christian tsardoms came to an end and gathered into the one tsardom of our sovereign, according to the books of the prophets, and this is the Roman tsardom: for two Romes have fallen, a third stands, and a fourth will not be” (p. 174). După părerea autorului, „Împărăţia romană” (*Roman tsardom*) ar putea să se refere la Sfântul Imperiu Roman al lui Carol V. Oricum, „the only way to see any of the three letters as implying an imperial ideology is to divorce the Third Rome formulation from the context of the rest of the letter”.

Abia în 1589 apare formula „a treia Romă” în textul oficial al hotărârii înfiinţării patriarhatului rusesc, semnată de Ieremia II al Constantinopolului şi de ierarhii din suita lui. Dar, aşa cum precizează Donald Ostrowski într-o notă, nu ei au compus textul, ci, potrivit mărturiei lui Ierotei al Monemvasiei, au semnat fără a-i cunoaşte conţinutul, deoarece nici unul nu ştia limba rusă şi nici nu li s-a pregătit vreo traducere. Iar abia în 1594 răsare o însemnare pe o psaltire, cu expresia: „oraşul împărătesc Moscova, a Treia Romă”. Ceea ce atestă că acum pentru întâia oară expresia a Treia Romă a fost alăturată de numele Moscova.

În ultima parte a studiului său, Donald Ostrowski reconstituie evoluţia noului concept, cu motivaţiile legate de fiecare etapă. Astfel, în genere, în secolele XIX şi XX asistăm la un efort al intelectualilor de a stabili locul şi rolul Rusiei în lume. Aşa se face că „Moscova a treia Romă” a devenit o cale pentru a interpreta istoria timpurie a Rusiei, ba chiar şi a celei cu mult mai recente. Însă, aşa cum ne previne în chip limpede autorul în încheierea demersului său: „Those who want to use Third Rome as an interpretive tool to explain Russian state or church behavior need to be aware that they are adopting a modern interpretation that distorts it out of any relationship to the way it appears in the historical sources”.

ŞTEFAN ANDREESCU

RECENZII ŞI NOTIŢE BIBLIOGRAFICE

Florin Marinescu, Ἡ Ἱερά Μονή Δοχειαρίου στή Ρουμανία. Τί λένε τά έγγραφα, Εκδοσεις Ιερας Μονης Δοχειαρίου, ΑγιουΟρος, 2009, 508 p.

În numărul pe 2008 al *SMIM*-ului am prezentat episodul VI (mănăstirea Ivir) din ceea ce am numit documentarul ştiinţific *Florin Marinescu şi Muntele Athos*. Acum, după numai doi ani, a venit vremea prezentării episodului VII: mănăstirea Dohiar. Acest episod, consacrat documentelor româneşti din arhiva mănăstirii Dohiar, a fost „turnat", ca şi celelalte şase, într-o manieră ştiinţifică riguroasă, capabilă să dea măsura importanţei acestor documente pentru istoria românilor până în primele decenii de după mijlocul secolului al XIX-lea. Volumul cuprinde 899 de documente dintre 5 ianuarie 1572 şi 21 octombrie 1863 (din care 34 datate cu aproximaţie): 5 din secolul al XVI-lea, 388 din secolul al XVII-lea, 324 din secolul al XVIII-lea şi 182 din secolul al XIX-lea. Toate documentele sunt privitoare la istoria Ţării Româneşti, mai ales la istoria mănăstirii Slobozia lui Ianache sau Vaideei, din judeţul Ialomiţa, închinată de ctitorul ei, postelnicul Ianache Caragea, şi de domnul Alexandru Coconul, şi la istoria metocului Mâstăneşti (mai apoi, schitul Apostolachi), din judeţul Prahova, închinat de comisul Apostolache în 1652. Doar patru documente amintesc despre un metoc din Moldova al mănăstirii Dohiar, schitul Corni, din ţinutul Putna sau Tecuci, închinat de mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi (considerăm că asupra acestui aspect ar mai trebui zăbovit). Majoritatea documentelor din acest volum sunt inedite, cu excepţia acelora scoase din Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, păstrată la Arhivele Naţionale Bucureşti şi publicate în *DIR*, *DRH* sau în *Catalogul documentelor Ţării Româneşti* (până la 1656).

Chiar dacă primul document din acest catalog este din 5 ianuarie 1572 de la Alexandru vodă Mircea, istoria legăturilor dintre această lavră athonită şi Ţara Românească este cu multe generaţii mai veche, avându-şi începuturile în vremea lui Vlad Călugărul, Radu cel Mare şi Neagoe Basarab. Apoi, chiar dacă în arhiva mănăstirii Dohiar nu a ajuns, ca expresie a milosteniei vreunui domn moldovean vreun document, nici nu

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 253-355

s-a rătăcit vreun act din vreo pricină oarecare (în afara celor patru acte amintite mai sus privitoare la schitul Corni), istoria legăturilor dintre aşezământul athonit şi Moldova este veche şi importantă, începând cu daniile făcute de Petru Rareş şi doamna sa, Elena. Dintre domnii moldoveni s-au ridicat şi un rând de noi ctitori: Alexandru Lăpuşneanul şi soţia sa, Ruxandra, care au şi fost înveşniciţi într-un tablou votiv în catholiconul mănăstirii. În 1570, doamna Ruxandra şi fiul său, Bogdan vodă Lăpuşneanul, au dăruit mănăstirii suma de 165 000 de aspri, pentru pomenirea lor şi pentru plata datoriilor mănăstirii (documentul se păstrează în arhiva grecească a aşezământului monahal; în acest volum, p. 365, a fost cuprinsă o fotografie a acestui document, dar din păcate neclară). În această mănăstire a vieţuit şi un fost mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Theofan II, ale cărui oseminte se odihnesc în interiorul catholiconului mănăstirii, iar mormântul i-a fost înfrumuseţat de „ruda" sa, Elisabeta Movilă, soţia lui Ieremia vodă Movilă. Tot acestei mănăstiri, marele logofăt Luca Stroici i-a dăruit un *Tetraevanghel*. Dintr-un pomelnic al mănăstirii aflăm că mănăstirea a primit danii şi de la Ioan „Despot" (autorul se întreabă dacă nu este vorba despre Despot vodă) şi de la Vasile Lupu şi soţia sa, Tudosca (p. 31).

Pe lângă rezumatele documentelor, Florin Marinescu a elaborat un solid studiu introductiv, unde s-a străduit să recompună istoria metoacelor din Ţara Românească, aşa cum s-a putut desprinde din cele aproape o mie de documente păstrate în arhivă, reuşind să alcătuiască lungi şi utile liste de egumeni şi de moşii. Tot aici, autorul inserează câteva inscripţii şi alte mărturii privitoare la relaţiile dintre mănăstirea Dohiar şi Ţările Române. Volumul cuprinde un indice (împărţit în indice de persoane şi indice de locuri) foarte bine şi detaliat întocmit, precum şi câteva fotografii, ce cuprind tablouri votive, documente şi chipul de astăzi al mănăstirii athonite şi al fostului metoc, Slobozia lui Ianache. Volumul se încheie cu un studiu al monahului Theoctist de la mănăstirea Dohiar, care înfăşişează legăturile mănăstirii sale cu Ţările Române, folosind şi documentele greceşti şi turceşti păstrate în arhivă.

Şi prin acest catalog, Florin Marinescu îmbogăţeşte zestrea documentară a istoriei româneşti, aducând în circuitul ştiinţific un număr foarte mare de documente, care scot la lumină noi date şi completează cunoştinţele noastre despre istoria generală a Ţării Româneşti până la mijlocul secolului al XIX-lea.

Petronel Zahariuc

Condica Marii Logofeţii (1692-1714), ediţie îngrijită de Melentina Bâzgan, Edit. Paralela 45, Piteşti, 2009, 786 p.

În anul 2009, odată cu tipărirea la Editura Paralela 45 a Manuscrisului 705, păstrat la Arhivele Naţionale Istorice Centrale, un nou şi valoros instrument de lucru a fost pus la dispoziţia cercetătorilor istoriei româneşti a veacurilor XVII-XVIII. Este vorba despre *Condica Marii Logofeţii*, întocmită în perioada domniei lui Constantin Brâncoveanu, de a cărei transcriere, îngrijire şi editare s-a ocupat cu competenţă şi multă acribie, d-na Melentina Bâzgan.

Noua apariţie editorială se deschide cu o *introducere* (p. V-X), în care d-na Bâzgan prezintă metodologia urmată şi normele academice folosite pentru publicarea documentelor, precum şi conţinutul şi structura propriu-zisă a condicii. Urmează apoi un *rezumat al documentelor* în ordinea înscrierii lor în condică (p. XIII-XXXVII), precum şi o dispunere a actelor în ordine cronologică (p. XXXIX-LXIV). Cuprinsul Manuscrisului 705 este redat între p. 1-64, pentru ca în final cititorul să aibă acces la un indice onomastic (p. 615-758), unul de materii (p. 759-774) şi la o listă a cuvintelor şi expresiilor slave utilizate în documentele condicii. Urmează în cele din urmă opt anexe care reproduc color câteva pagini din manuscris, punându-se astfel în evidenţă grafia textului, pe de o parte şi decoraţia, constând în iniţiale ornate, chenare şi frontispicii, pe de altă parte.

După cum aflăm din introducere, manuscrisul are 661 file de hârtie şi cuprinde un număr de 435 acte de cancelarie, copiate *in extenso*, după originalele elaborate de logofeţie între 1692-1714. Actele sunt redate în limba română, singura excepţie fiind documentul 226, redactat integral în limba slavă, iar caracterele folosite sunt chirilice semiunciale, semicursive sau cursive, întrucât la acţiunea de copiere au participat circa 25 de logofeţi şi logofeţei, prezentaţi de editoare cu câteva elemente de identificare (p. VIII), textele fiind contrasemnate de 7 logofeţi de rangul al doilea.

Documentele se referă în general la danii sau întăriri de proprietăţi, bunuri sau rumâni, făcute de cele mai multe ori în urma judecăţii domneşti, însă furnizează şi informaţii de mare valoare, de natură socială, politico-instituţională, economică, religioasă ori militară. Găsim de pildă menţiuni ale unor mănăstiri închinate altora din ţară sau patriarhiilor orientale, date despre negustori sau bresle, instituţii, ca de exemplu, duşegubina, privilegii sau imunităţi.

Subliniind importanţa publicării acestui izvor istoric, devenit acum un util instrument de lucru, accentuăm, împreună cu Melentina Bâzgan, necesitatea valorificării lui, prin studii ulterioare ale cercetătorilor interesaţi de societatea românească a secolelor XVII-XVIII.

Oana-Mădălina Popescu

Sămile Vistieriei Ţării Moldovei, editate de Ioan Caproşu, vol. I (*1763-1784*); vol. II (*1786-1798*), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2010, 597 p. + 595 p.

După ani îndelungaţi de „defrişare" a Arhivelor Naţionale, profesorul Ioan Caproşu adună în două mari volume munca sa, „semănată", până acum, în diverse reviste de specialitate: „Arhiva Genealogică", „Ioan Neculce", „Revista de istorie socială", „Cercetări isotorice" sau „Hrisovul", vreme de un deceniu, între anii 1996 şi 2006. Majoritatea Sămilor Visteriei Ţării Moldovei, din cea de-a doua parte a secolului al XVIII-lea, care s-au păstrat cu intermitenţe, cuprind cronologic intervalul dintre anii 1763 şi 1798. În cele două volume ieşite de sub tipar anul acesta, a mai adăugat încă două Sămi; prima, publicată fragmentar de N. Iorga şi Gh. Ghibănescu, în 1903 şi 1925, vede acum lumina tiparului, pentru prima dată în întregime, anume *Sama Visterii din vreme Mării Sale Grigorie Ioan Calimah v(oie)vod, 1763* (vol. I, p. 9-274). În aceeaşi situaţie se află şi o altă Samă, publicată fragmentar de N. Iorga, care este redată acum integral, fiind din vremea lui Alexandru Ioan Mavrocordat, una din cele trei Sămi din anul 1786 (vol. II, p. 77-161).

Şi alte documente similare s-au păstrat în arhivele ieşene, mai cu seamă din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Însă merită amintite Sămile anuale ale Epitropiei Sfântul Spiridion din Iaşi, atât cele din a doua parte a secolul al XVIII-lea, cât şi cele din secolul următor, publicate de profesorul Ioan Caproşu în cele zece volume de *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, pe care le-a editat între anii 1999 şi 2008.

Sămile Vistieriei constituie un izvor documentar valoros, „alcătuiesc o categorie specială de izvoare istorice, care, sub forma în care sintetizează, anual sau pe mai mulţi ani, veniturile şi cheltuielile ţării, se plasează la capătul unui proces cancerial în care au fost folosite, desigur, tot felul de catastife de socoteli, de factură însă preponderent fiscală" (vol. I, p. 5). Prima

referire la existenţa unor Sămi s-a păstrat în cronica lui Axinte Uricariul, pentru prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1709-1710), când, la împlinirea unui an de domnie, vodă a arătat boierilor „sama domniei lui cei dintâi, că era în visterie toate izvoadele de câte să scosese pe ţară atunce şi de alte venituri. Era izvoade şi de câte să cheltuise şi la acea domnie şi la toate trebile şi dările ţărâi” (*ibidem*).

Nu au ajuns până la noi Sămile amintite de cronicar, cea mai veche păstrată fiind din 1763, după cum aminteam mai sus, alături de care avem Sămile din anii 1764, 1776, 1777, 1784, 1786, 1792, 1795 şi 1798, toate publicate de profesorul Ioan Caproşu în cele două volume apărute la Iaşi, documente fără de care istoria secolului al XVIII-lea nu poate fi scrisă.

Lucian-Valeriu Lefter

Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un Corpus. Editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu. Vol. I (*1429-1750*), vol. II (*1751-1795*), vol. III (*1796-1828*), vol. IV (*1829-1859*), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008-2009, XXX + 667 p.; XXIV + 669 p.; XXIV + 750 p.; XXIV + 694 p.

La apariţia acestor impresionante volume din colecţia de *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi,* pentru Moldova, ne alăturăm satisfacţiei Domnului Profesor Ioan Caproşu cu atât mai mult, cu cât ştiam că Domnia sa avea de multă vreme vol. I dactilografiat şi pregătit pentru tipar, iar activitatea de identificare şi adunare a însemnărilor a început în urmă cu vreo cinci decenii, după propria-i mărturisire. În acest scop, s-a bucurat de sprijinul mai tinerei colaboratoare a Domniei Sale, a Doamnei Elena Chiaburu, în special pentru activitatea meticuloasă de culegere computerizată şi tehnoredactare. De asemenea, un rol important în realizarea acestui demers l-a avut Doamna Alexandrina Ioniţă, care a avut curajul să publice o lucrare atât de complexă, în condiţii grafice foarte bune, în colecţia Biblion, a Casei Editoriale Demiurg, pe care o conduce cu mult profesionalism şi dăruire.

O scurtă dar densă *Prefaţă* (la primul volum), *Bibliografia,* un grupaj de *Sigle* şi *Prescurtări,* preced ediţia însemnărilor. Importanţa însemnărilor marginale, ca surse narative, varietatea informaţiilor cuprinse

în ele, fie de interes general, fie de interes local, aspecte ale circulaţiei cărţii, provenienţa şi vechimea însemnărilor, un scurt istoric al cercetării şi publicării lor, numele unora dintre primii editori, detalii privind regulile de editare, constituie conţinutul *Prefeţei,* la care vom face referire şi în rândurile următoare.

În Moldova, primii care au publicat însemnări în diferite reviste istorice au fost editorii de izvoare diplomatice, începând cu Gheorghe Ghibănescu. Mihai Costăchescu a intuit necesitatea publicării lor într-un corpus, iar de la Nicolae Iorga ne-a rămas memorabila sintagmă „istoria ţării prin cei mici”, exprimând, ca nimeni altul, în stilul său, unicitatea şi importanţa însemnărilor pentru reconstituirea vieţii cotidiene, pentru studiul mentalităţilor. După modelul său, în perioada interbelică, s-au şi alcătuit câteva corpus-uri regionale de însemnări, din care unele au rămas în manuscris. Mai târziu, în planul vast iniţiat de Academia Română de publicare a tuturor izvoarelor istorice, alături de colecţiile *Documente privind istoria României / Documenta Romaniae Historica, Cronicile medievale ale României, Inscripţii medievale ale României*, a fost prevăzută şi colecţia de *Însemnări de pe manuscrise* şi *cărţi vechi,* ca o firească completare a corpus-ului diplomatic.

Acest corpus de *Însemnări,* iniţiat de Profesorul Ioan Caproşu, cuprinde „cvasi-totalitatea”, după aprecierea editorilor, a însemnărilor de pe filele cărţilor şi manuscriselor de origine sau cu circulaţie în Ţara Moldovei, în intervalul cuprins între 1429 martie 13 (data celei mai vechi însemnări) şi până în anul 1859, indiferent de limba în care au fost scrise. Aceste volume cuprind însemnările sistematizate cronologic, după cum urmează: volumul I (1429-1750), volumul II (1751-1795), volumul III (1796-1828) şi volumul IV (1829-1859). În cazul manuscriselor mai vechi, au fost reproduse şi colofoanele, care în lipsa foii de titlu cuprind informaţii deosebit de preţioase (numele copistului, al comanditarului, locul şi data/datele copierii sau traducerii, preţul, numărul de coli folosite, etc.). Aşa ne explicăm de ce pentru manuscrisele mai noi s-au reprodus şi foile de titlu. În treacăt, atragem atenţia că în noianul de însemnări, (în volumul II, p. 51), s-a strecurat şi cunoscuta notă tipografică (*Înştiinţare pentru moaştele Sfântului şi Marelui Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava. Cu ce pricină s-au luat de la Moldova şi la această vreme unde se află)*, tipărită de Iacov Putneanul, mitropolitul Moldovei, în *Antologhionul* de Iaşi (1755).

A fost folosită o bibliografie impresionantă, constituită, în primul rând, din cataloagele de manuscrise şi cărţi vechi, colecţiile de periodice

româneşti, dar şi din volume de documente, inventare arhivistice, lucrări de istorie, filologie, etc., unele risipite în diverse publicaţii mai puţin accesibile cercetătorilor; de asemenea, au fost cercetate şi unele colecţii de manuscrise din biblioteci şi arhive publice sau particulare din ţară şi străinătate.

Indispensabil unei lucrări de asemenea factură, *Indicele general* alfabetic, de la sfârşitul fiecărui volum, completează firesc şi necesar lucrarea, şi-i sporeşte valoarea ştiinţifică.

În ceea ce priveşte criteriile de editare, s-au adoptat cele folosite în colecţia *Documenta Romaniae Historica* (pentru textele slavone) şi în *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688* (pentru textele în limba română).

Desigur, n-au fost puţine greutăţile cu care s-au confruntat editorii. Avem în vedere, în primul rând, datarea însemnărilor (întrucât nu toţi editorii anteriori s-au încumetat să dateze şi însemnările fără dată), apoi, unificarea, atât cât s-a putut, a normelor de transcriere.

În încheierea prezentării noastre, dorim Profesorului Ioan Caproşu puterea şi timpul necesar pentru a găsi calea potrivită în vederea publicării altor volume, din altă colecţie, pe care, fără îndoială, o doreşte începută şi pentru Moldova, cea a *Inscripţiilor medievale româneşti.* Ştim, de asemenea, că volumul I, *Inscripţiile medievale ale României. Ţara Moldovei (până la 1859*), este parţial dactilografiat.

Olimpia Mitric

Pânea pruncilor sau Învăţătura credinţei creştineşti, strânsă în mică şumă, ediţie îngrijită de Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilis, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, CXII + 136 p.

Catehismul care face obiectul acestei ediţii a fost întocmit de iezuitul Baranyi Lászlo Pál, care probabil din vara anului 1701 a fost teologul impus de cardinalul Leopold Kollonich pe lângă mitropolitul unit Atanasie Anghel. Cartea a fost tipărită şi a ieşit pe piaţă la Bălgrad în 1702, dar astăzi se mai păstrează doar trei exemplare, dintre care unul singur este complet.

Studiul introductiv întocmit de profesorul Ovidiu Ghitta reprezintă o investigaţie extinsă asupra momentului apariţiei acestei cărţi şi, mai cu seamă, asupra semnificaţiei sale. Cartea acum reeditată a fost precedată

îndeaproape, în anul 1699, de un alt catehism românesc, *Bucoavna,* tipărit tot la Bălgrad, cu "voia preasfinţitului chir Atanasie, mitropolitul Ţării Ardealului". Această din urmă carte, spune Ovidiu Ghitta, vădeşte "felul în care grupul de clerici români angajat în tratative cu romano-catolicii îşi reprezenta unirea şi înţelegea semnificaţia propriu-zis religioasă a actului respectiv" (p. XIII). Având un limpede caracter antiprotestant, textul respectiv corespundea însă doar până la un anumit punct cu aşteptările mediilor catolice vieneze. Căci neincluderea, de pildă, a lui *filioque* în Crez nu putea decât, evident, să nemulţumească.

Menirea catehismului lui Baranyi – personaj de altminteri adânc implicat în însăşi pregătirea actului unirii – era aceea de a reflecta preocuparea iezuiţilor să sublinieze că aducerea creştinilor răsăriteni în comuniune cu latinii „se făcea, în primul rând, prin acceptarea tradiţiei teologice a acestora din urmă" (p. XIX). Ceea ce, bineînţeles, contravenea dorinţei hotărât exprimate a ortodocşilor transilvăneni de a-şi menţine intactă „legea" lor. Era vorba, până la urmă, de mentalitatea latină conturată după Conciliul de la Trento, care nu concepea decât o „unire-includere" în cadrul Bisericii universale (*Catholica Ecclesia*), ce se autoconsidera drept „singura validă şi mântuitoare". Ne aflăm deci într-o ambianţă sensibil diferită faţă de cea rezultată la sfârşitul sinodului de la Ferrara-Florenţa, „punctele florentine" nemaifiind decât o parte a enunţurilor teologice cerute de la creştinii din lumea greacă pentru unire. Pe de altă parte, aşa cum arată Dl. Ghitta: „Decizia de a trimite spre români o carte scrisă de un iezuit exprimă convingerea cardinalului [Kollonich] că elita lor clericală n-avea nici experienţa, nici cultura teologică necesare punerii în pagină a unei «învăţături de credinţă» fără cusur din perspectivă catolică" (p. XXIX).

Relectura *Pânii pruncilor*, cu ocazia pregătirii acestei ediţii, l-a condus pe Dl. Ovidiu Ghitta către unele observaţii şi interpretări noi. Astfel, autorul cărţii, iezuitul Baranyi, pare să se fi adresat unui public ce ţinea prin tradiţie de Biserica romană şi nu „unui grup cu anumite particularităţi teologice, intrat de curând în corpul izbăvitor al «besearicii sfinte»" (p. LV). Şi sunt o serie întreagă de argumente pentru această observaţie, care de fapt schimbă optica asupra cărţii. Iată un element care pledează în acelaşi sens: textul catehismului lui Baranyi nu se referă deloc la tradiţia bisericească răsăriteană, adică la „legea" pe care clerul românesc ardelean vroia să o păstreze neştirbită. Autorul cărţii discută şi lămureşte doar elemente ale practicii religioase din sânul Bisericii romane.

În altă ordine de idei, catehismul de faţă este marcat de „o puternică şi foarte distinctivă nuanţă antieretică”, este un autentic catehism „de front” (p. LXXXIX). Pentru iezuitul maghiar, duşmanii dreptei credinţe – ai catolicismului! – sunt „păgânii”, „jidovii” şi „oamenii răi” (sau „mădularele dracului”!). Iar în acest ultim grup intrau „ereticii”, pe care, în treacăt fie spus, literatura iezuită îi socotea vrăjmaşi nu numai ai catolicismului, ci şi ai creştinismului răsăritean (p. XC). Şi gândul se îndreaptă, fireşte, către faptul că, la finele veacului al XVII-lea, structurile politico-administrative ale Transilvaniei erau, într-adevăr, dominate de protestanţi.

Concluzia de mare interes a demersului Dlui Ghitta: „Nimic din conţinutul propriu-zis al cărţii nu denotă că ea s-ar fi plămădit în relaţie cu mişcarea de unire” (p. XCIII). Dimpotrivă, ea pare a fi fost concepută înainte de 1701, pentru lectura unor romano-catolici. Iezuitul Baranyi ar fi profitat prin urmare doar de prilejul oferit spre a-şi vedea imprimată lucrarea rămasă în manuscris, în momentul în care cardinalul Kollonich era dornic să trimită spre români un catehism de redacţie iezuită.

Nu pot decât să subliniez şi să salut calitatea remarcabilă a acestui studiu pătrunzător, ca de altminteri a întregii ediţii de faţă.

Ştefan Andreescu

Martyn Rady, *The* Gesta Hungarorum *of Anonymous Notary of King Béla: A Translation*, în *The Slavonic and East European Review*, 87, 2009, 4, p. 681-727.

În pofida nivelului şi performanţelor sale indubitabile, medievistica anglo-saxonă nu a beneficiat până acum de o traducere a cronicii Notarului anonim al regelui Bela, izvor narativ de importanţă excepţională nu numai pentru istoria ungurilor, ci şi pentru cea a popoarelor din vecinătatea Câmpiei Panonice. Această carenţă este anulată graţie asumării responsabilităţii de a transpune textul faimoasei cronici în engleză de către Martyn Rady, profesor de Istorie a Europei Centrale la School of Slavonic and East European Studies de la University College din Londra, specialist reputat în istoria medievală şi modernă a ungurilor şi, totodată, autor al unor studii docte ce au vizat şi teritoriile româneşti intracarpatice. După cum ni se destăinuie acesta, îndemnul de a se angaja la un asemenea demers a venit din partea colaboratorului său László Péter (1929-2009), memoriei căruia i s-a şi dedicat lucrarea (p. 681).

Aceasta conţine o succintă parte introductivă (p. 681-685), după care urmează traducerea, prevăzută cu câteva note explicative (p. 685-727), fără ataşarea textului original. În introducere sunt consemnate date esenţiale asupra cronicii, întrucât autorul nici nu şi-a propus mai mult, ţinând cont de complexitatea uneori inextricabilă a problemelor ce decurg din informaţiile oferite de Anonymus şi de opulenţa literaturii ce a încercat să clarifice identitatea cronicarului, momentul elaborării lucrării şi să-i stabilească veridicitatea enunţurilor.

Fără să aducă argumente în sprijinul aserţiunii sale, Martyn Rady apreciază că *Gesta Hungarorum* ar fi fost „compusă cel mai probabil în primii ani ai secolului al XIII-lea de către un cleric din cancelarie, care s-ar fi aflat anterior în serviciul regelui Bela III al Ungariei" (1172-1196), versiunea păstrată constând dintr-o copie de la sfârşitul secolului al XIII-lea, aparent incompletă (p. 681). Acest punct de vedere corespunde cu opiniile care se bucură în prezent de cea mai largă audienţă din partea specialiştilor unguri şi germani, fiind, în mare, consonantă şi cu părerile exprimate de cei ce au pregătit remarcabila ediţie bilingvă – latino-germană – din 1991, care fixează momentul redactării cronicii în jurul anului 1200, iar cel al transcrierii manuscrisului în a doua treime a secolului al XIII-lea (*Die „Gesta Hungarorum" des anonymen Notars*, ed. G. Silagi, în colab. cu L. Veszprémy, Sigmaringen, 1991, p. 1).

În dezacord cu aprecierile evocate mai sus, dar în concordanţă cu concluziile purtând girul unor predecesori de prestigiu (Cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, în idem, *Scrieri alese*, ed. Şt. Ştefănescu, D. N. Rusu, B.-Al. Halic, Bucureşti, 2006, p. 67-68; G. Popa-Lisseanu, *Introducere*, în Anonymi Bele regis notarii *Gesta Hungarorum* / Secretarul anonim al regelui Bela, *Faptele ungurilor* (Izvoarele istoriei românilor, I), ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1934, p. 11-12; G. I. Brătianu, *La thème de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois*, în *Acta historica*, X, Monachii, 1972, p. 107; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 128), mai mulţi reprezentanţi ai istoriografiei româneşti recente continuă să acorde credit opiniei potrivit căreia Notarul anonim ar fi fost contemporanul lui Bela II (1131-1141) (Cf. S. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi" la Anonymus. Istorie şi ideologie politică*, în *Revista de istorie*, 34, 1981, 7, p. 1316-1318; A. Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln-Viena, 1990, p. 39; Al. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 20-25; idem, *The Romanians in the Anonymus* Gesta

Hungarorum. *Truth and Fiction*, Cluj-Napoca, 2005, p. 15-20, 154-156), care, spre a deveni pe deplin credibilă, mai necesită un plus de argumente, nu în ultimul rând din sfera lingvisticii. Unii istorici români îl consideră însă pe Anonymus – la fel ca şi Martyn Rady – drept notarul lui Bela III (Cf. Şt. Pascu, *Izvoarele istoriei românilor în secolele VII-XIV*, în *Istoria românilor*, III, *Genezele româneşti*, coord. Şt. Pascu, R. Theodorescu, Bucureşti, 2001, p. 10; A.-M. Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic, secolele V-XII*, Bucureşti, 2002, p. 17; P. Iambor, *Aşezări fortificate din Transilvania (secolele IX-XIII)*, ed. T. Sălăgean, Cluj-Napoca, 2005, p. 19), în vreme ce alţii ezită fie în a-l desemna drept curtean al regelui Bela II, fie al lui Bela III (Cf. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, *Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1975, p. 259; I.-A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 71). Puţin credibilă este coborârea datei întocmirii *Gestei* la perioada domniei regelui Bela I (1060-1063). Cf. P. L. Tonciulescu, *Anonymus, notarul regelui Bela, Gesta Ungarum / Faptele ungurilor*, în idem, *Cronica Notarului Anonymus, Faptele ungurilor (traducerea de pe fotocopia originalului de la Viena)*, Bucureşti, 1996, p. 5-6 (Din adaosul la titlul ediţiei citate, cel care a realizat-o nu pare să fi aflat că preţiosul original nu se mai găseşte depozitat de peste trei sferturi de veac în capitala Austriei); T. Sălăgean, *Ţara lui Gelou. Contribuţii la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 11-34; idem, *Consideraţii asupra datării* Gestei *Notarului Anonim al regelui Bela*, în *Vocaţia istoriei: Prinos profesorului Şerban Papacostea*, ed. O. Cristea, Gh. Lazăr, Brăila, 2008, p.461-480.

Manuscrisul cronicii a fost pentru prima dată semnalat în secolul al XVII-lea în biblioteca castelului Ambras de lângă Innsbruck, de unde a fost transferat la Viena în anul 1665, iar din 1928 la Budapesta (p. 681) (Potrivit unei alte informaţii, mutarea de la Österreichische Nationalbibliothek din Viena în capitala Ungariei, unde a fost încredinţat spre păstrare Bibliotecii Naţionale Széchényi, s-ar fi produs ca urmare a înţelegerii de la Veneţia din 1932. Cf. *Die „Gesta Hungarorum...”*, p. 1). Ediţia *princeps* a operei Notarului anonim se datorează cărturarului vienez Johann Georg Schwandtner, care a inclus-o într-un volum (*Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I) ce reunea mai multe cronici maghiare, tipărit în metropola habsburgică în anul 1746.

Autorul are cunoştinţă de traducerea originalului latin în ediţii publicate în maghiară, română şi germană, ca şi de controversele istoriografice vizând veridicitatea informaţiilor furnizate de *Gesta Hungarorum* despre popoarele din centrul şi estul Europei, generate uneori de resurgenţa atitudinilor naţionaliste, datorate frustrărilor şi antagonismelor interetnice zonale. Faptul că multe din numele conducătorilor ungurilor, slavilor şi românilor nu sunt menţionate şi în alte surse, ar fi de natură – după opinia sa – să conducă spre decredibilizarea unor date transmise de Anonymus (p. 682-683).

În legătură cu identitatea cronicarului, Martyn Rady recunoaşte că aceasta rămâne incertă, chiar dacă cercetările au avansat indubitabil. Stilul redactării l-ar apropia de şcoala franceză, cu probabilitate de cea din Paris sau Orleans, iar anumite formulări i-ar reflecta deficienţe în privinţa însuşirii fără cusur a maghiarei, dar, pe de altă parte, ar sugera înţelegerea idiomului turcic (p. 683-684).

Pentru traducere s-a avut în vedere ediţia „clasică" realizată de Emil Jakubovich şi Deszö Pais, inclusă în primul volum din *Scriptores Rerum Hungaricarum*, coordonat de Imre Szentpétery, apărut la Budapesta în 1937. Numele proprii au fost transpuse în grafia actuală, dar în paranteze pătrate s-au redat în mod inspirat şi formele lor originale. Istoricul londonez nu a preconizat să-şi însoţească traducerea de comentarii luxuriante, cum se procedează adesea, ci doar de notificări lapidare, plasate în notele de subsol, în care se fac localizări ale toponimelor, se identifică anumite persoane, se decriptează etimologia unor termeni şi, în cazuri rare, se oferă repere bibliografice.

Examinând redarea pasajelor în care sunt menţionaţi *Blachi / Blasii,* constatăm că ele corespund în cea mai mare parte cu traducerile disponibile în limba română. Anumite deosebiri constatăm însă în cazul paragrafului referitor la „păstorii romanilor" (*pastores Romanorum*), transpus astfel de Martyn Rady: „For they [the dukes of the Ruthenes] that there [in the land of Pannonia] flowed the most noble springs, abounding in good fish, in which land there lived the Slavs, Bulgarians and Vlachs, and the shepherds of the Romans" (*quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*). În vreme ce istoricul englez a preferat să traducă conjuncţia *ac* prin *and* (p. 692), mulţi din medieviştii români au întrevăzut pentru *ac* sensul de *adică*. Cf. Anonymi Bele regis notarii *Gesta Hungarorum...*, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 81; *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, II, (*Feudalismul I*), întocmită de Şt. Pascu şi V. Hanga, Bucureşti, 1958,

p. 60; A. Armbruster, *La romanité des Romains. Histoire d'une idée*, Bucureşti, 1977, p. 35; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuităţii*, Bucureşti, 1980, p. 190; I.-A. Pop, *op. cit.*, p. 81; Al. Madgearu, *The Romanians...,* p. 45-46. Într-o lucrare ulterioară, G. Popa-Lisseanu (*Continuitatea românilor în Dacia. Dovezi nouă*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, XXIII, 1940-1941, p. 211) admite accepţiunea de *şi* pentru *ac*, la fel ca Gh. Şincai, *Opere*, I, *Istoria românilor*, I, ed. F. Fugariu, Bucureşti, 1967, p. 259. Mai recent, în ediţia lui Anonymus pregătită de P. L. Tonciulescu (*ed. cit.*, p. 29), acesta a tradus pe *ac* prin *chiar şi*.

Cu toate că în spaţiul tipografic limitat avut la dispoziţie, Martyn Rady nu şi-a propus să-şi etaleze erudiţia în raport cu textul Notarului anonim, consideraţiile laconice pe care i le-a dedicat îl trădează drept îndeaproape familiarizat cu complexitatea problemelor ce decurg din analiza acestei creaţii cronicăreşti declanşatoare de acute şi persistente litigii. Nu am fi, de aceea, câtuşi de puţin surprinşi dacă profesorul londonez ar dedica *Gestei* lui Anonymus o consistentă ediţie critică, o ediţie în care, nu ne îndoim, va naviga cu recunoscuta-i obiectivitate şi flexibilitate prin vâltoarea dilemelor istoriografice.

Victor Spinei

Andronikos Falangas, *Jacques Vassilikos – Despote (Despot Vodă). Un grec, voïévode de Moldavie. À la lumière des sources narratives roumaines des XVI et XVII siècles*, Éditions Omonia, Bucarest, 2009, 187 p.

Unul dintre cei mai importanţi cercetători străini care s-au ocupat de istoria românilor şi de istoria relaţiilor româno-greceşti în ultimele două decenii este Andronikos Falangas. Contribuţiile sale ştiinţifice, dintre care multe scrise sub oblăduirea domnului profesor Petre Ş. Năsturel, s-au remarcat, în permanenţă, printr-o documentare foarte atentă, prin scoaterea la lumină a noi izvoare şi printr-o interpretare corectă şi originală. Acest volum este închinat unui grec, aventurier de geniu, Iacob Heraclide, care a ajuns domn al Moldovei (1561 – 1563) într-o vreme în care peste Moldova se încrucişau interesele marilor puteri, iar în Moldova relaţiile dintre factorii de putere se rupseseră. Acest context internaţional şi intern încâlcit al primelor decenii de după mijlocul secolului al XVI-lea este luminat de Andronikos Falangas prin cercetarea atentă a principalelor

surse narative româneşti din secolele XVI-XVII, care cuprind date şi interpretări despre viaţa şi domnia lui Despot vodă. Aceste surse literare sunt: *cronica moldo-polonă*, *cronica slavonă a călugărului Azarie*, *cuvântul despre zidirea mănăstirii Pângăraţi*, *letopiseţul* lui Grigore Ureche şi Simion dascălul, cronica Bălenilor, parte integrantă a *istoriei domnilor Ţării Româneşti* a lui Radu Popescu, *De neamul moldovenilor*, lucrare a lui Miron Costin. Textele au fost analizate, atât în sine, cât şi în relaţie cu alte surse narative şi diplomatice datorate unor autori străini (cunoscuţi şi anonimi) şi români (Nicolae Costin). Întregul material a fost stors pentru a scoate următoarele date: “regruparea critică, în măsura posibilului, a informaţiilor strânse din sursele examinate; imaginea lui Vasilikos, dar şi aceea a rivalilor săi (Alexandru Lăpuşneanu, Ştefan Tomşa), desprinsă din povestirile consultate şi corespondenţa acestei imagini în impresia pe care şi-au făcut-o despre el supuşii săi moldoveni; gradul de obiectivitate care caracterizează sursele noastre”.

Andronikos Falangas a citit critic textele, adnotându-le şi coroborându-le, la tot pasul, cu alte şi alte ştiri, desprinse din izvoare şi din bibliografia amplă strânsă în jurul acestei fascinante figuri de grec ortodox, ajuns cel dintâi şi cel mai însemnat dintre domnii protestanţi ai Moldovei. Cel mai important şi cel mai minuţios text comentat de autor este letopiseţul lui Grigore Ureche, cu toate straturile care s-au suprapus peste rândurile scrise de marele boier moldovean. După părerea noastră, această analiză, care se întinde pe cinci din cele zece capitole ale cărţii, constituie atât sâmburele ei tare, cât şi un model de cercetare istorică a unui text, cu atât mai mult cu cât este una dintre scrierile grele ale istoriografiei şi literaturii române vechi, formată din interpolări succesive. Într-o anexă a lucrării, autorul a inserat câteva gânduri despre alţi câţiva domni aventurieri, care au ajuns să urce în scaunul domnesc al Moldovei, văzuţi, din această pricină, drept epigoni ai lui Despot vodă. Concluziile lucrării înmănunchează, atât părerile asemănătoare, cât şi deosebirile, care s-au putut desprinde din „spargerea” şi reconstruirea critică a acestor lucrări.

Lucrul pe acest şantier istoriografic a fost dificil, deoarece biografia personajului este plină de mistificări şi viziuni fantastice, pe care, „constructorul” pentru a le putea înţelege şi povesti a trebuit să dea dovadă nu numai de spirit critic, ci şi de măsură. Trei sunt aspectele de mare importanţă pe care autorul le-a discutat doar în treacăt, din pricina faptului că sursele interne alese drept canava, fie nu le amintesc, fie le amintesc pe un ton atât de apăsat, încât cercetătorului i s-a părut inutil să

mai insiste: colegiul de la Cotnari (nepomenit în cele şase texte de bază, atât din pricina impactului redus pe care l-a avut asupra societăţii moldoveneşti, cât şi din pricina faptului că a fost un colegiu protestant, iar autorii ortodocşi ai cronicilor şi povestirilor analizate au hotărât să-l treacă sub tăcere); confesiunea lui Despot vodă (puternic blamată de majoritatea autorilor analizaţi; totuşi, considerăm că ar fi meritat o discuţie aparte, pornind de la contribuţiile mai vechi sau mai noi datorate câtorva istorici români: Şerban Papacostea, Maria Crăciun şi Daniel Benga); politica internă a lui Despot vodă şi iniţiativele de politică externă (au fost discutate de autor, dar multe date se mai pot scoate, atât din documentele interne publicate în colecţiile naţionale de izvoare, cât şi din documentele externe publicate în colecţia *Hurmuzaki* şi în volumele de documente româno-polone, turceşti etc.).

Aceste note critice de lectură, pe care autorul le-a desprins din teza sa de doctorat („*Grecii în lumina vechilor surse narative româneşti <secolele XIV-XVI>*”), vor putea contribui la alcătuirea unei noi monografii dedicate acestui complex şi misterios personaj, Despot vodă, care se va adăuga şirului de monografii şi studii de mare întindere început la sfârşitul secolului al XIX-lea de M. N. Burghele, continuat de N. Iorga şi Constantin Gane în perioada interbelică, de Adina Berciu-Drăghicescu şi Gh. Pungă după al doilea război mondial şi de Maria Crăciun după 1989. Dacă autorul acestei monografii va fi Andronikos Falangas suntem siguri că vom avea în faţă un text de mare valoare, în care se vor regăsi, judicios interpretate, izvoarele şi contribuţiile ştiinţifice mai noi, iar rezultatul final va fi un portret clar al domnului Moldovei, „Iacob Heraclide Basilicus, despot de Samos şi marchiz de Paros”. Dacă monografia va fi scrisă de altcineva, român sau străin, Andronikos Falangas va primi mulţumiri pentru clarificările aduse acestei captivante biografii de aventurier european, ajuns întâmplător pe tronul domnilor Moldovei.

Petronel Zahariuc

Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon, *O istorie a Europei de Apus în evul mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*, Polirom, Iaşi, 2010, 548 p.

Puţini sunt cercetătorii, astăzi, care s-ar mai ocupa de istoria universală, iar de cea medievală cu atât mai puţin. Motivele sunt diferite

şi diverse, cele mai multe sunt deja atât de cunoscute că nu-şi are rostul să le mai amintim. Din acest motiv, cartea scrisă de universitarii ieşeni sub coordonarea profesorului Alexandru-Florin Platon este bine venită. Ea se adresează tuturor celor care sunt interesaţi/ pasionaţi de această perioadă şi se declară a fi ”prima istorie a Evului mediu referitoare la Apus scrisă dintr-o perspectivă românească” (p. 7). Este foarte important de menţionat că autorii şi-au propus să lucreze cu terminologia specifică epocii care redă o stare sau un statut social, şi să elimine „conceptele” care pervertesc sensurile iniţiale ale unor realităţi proprii Evului mediu.

Urmărind o cronologie proprie, compendiul de istorie universală medievală se deschide cu analiza marilor migraţii în Europa şi constituirea primelor formaţiuni politice post romane, de la regatul ostrogot şi până la regatul vizigot, regatul franc merovingian şi regatul anglo-saxon, şi se acordă o amplă dezbatere regatului carolingian (Laurenţiu Rădvan).

Capitolul dedicat apogeului civilizaţiei medievale (sec. VIII-IX), redactat de Alexandru-Florin Platon, este o demonstraţie minuţioasă şi foarte utilă cu privire la utilizarea conceptelor. De exemplu, atât de controversatul termen „feudal” primeşte aici o „lecţie” cu privire la maniera în care a fost folosit şi cum ar trebui regândit şi reinterpretat. De altminteri, proprietatea nu poate fi încadrată într-o singură tipologie aşa cum avea să facă „literatura de stânga”; pluralitatea fiind determinată de raporturile specifici cu pământul, sursă de „venituri şi hrană”, dar şi „simbol al bogăţiei şi, deopotrivă, al puterii” (p. 155). În plus, autorul arată şi insistă pe necesitatea gândirii acestor structuri cât mai aproape de realităţile vremurilor (şi ne alăturăm demersului său) fără a le contamina de realităţile noastre cotidiene. „Senioria”, termen regăsit în documentele medievale, şi nu „domeniul feudal”, „expresie inventată de literatura de stânga a secolelor XIX-XX”, acoperă o realitate în care „stăpânirea” nu are numai un sens „funciar”, ci se leagă şi de exercitarea dreptului de a condamna, constrânge, pedepsi (p. 156).

O altă parte a cărţii este dedicată „relaţiilor dintre Răsăritul ortodox şi Occidentul latin în Evul Mediu” (Bogdan-Petru Maleon) cu o analiză asupra raportului dintre „imperiul universal” şi „monarhia pontificală”, dintre „Orient” şi „Occident” şi tensiunile generate care aveau să ducă la cele opt cruciade, deşi, aşa cum observă autorul „se poate vorbi de o mişcare continuă spre Orient” (p. 388).

Ultima parte este dedicată tranziţiei spre modernitate şi punctează „crizele” care au contribuit la „prefacerea” comunităţilor şi instituţiilor: criza papalităţii, reforma Bisericii, ereziile şi marea schismă, războaiele

religioase, dezagregarea Sfântului Imperiu şi constituirea de noi realităţi politice. La finalul volumului, Alexandru-Florin Platon ne oferă în loc de concluzii o analiză fină şi deosebit de interesantă cu privire la „emergenţa modernităţii în Europa”. Interesul rezidă tocmai în dimensiunea comparativă pe care autorul încearcă şi reuşeşte să-l imprime studiului său, punându-ne în gardă cu privire la „generalizările pripite”, prezente în multe cercetări, şi care nu ţin cont de diversităţile şi experienţele culturale specifice care acoperă noţiuni ca „Europa de Sud-Est”, „Europa Centrală”,”Peninsula Balcanică” sau Europa Centrală”.

Cartea de faţă este nu numai un instrument util şi necesar oricărui cercetător, indiferent de specializare, ci se dovedeşte şi o lectură plăcută, accesibilă datorită manierei în care autorii au reuşit să transmită şi să „prelucreze” informaţia; lucru nu tocmai uşor dacă ţinem cont de amploarea subiectului.

Constanţa Vintilă-Ghiţulescu

Laurenţiu Rădvan, *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities,* trad. Valentin Cîrdei, Leiden, Brill, 2010 (seria *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, vol. 7), 613 p. + ill.

Cartea lui Laurenţiu Rădvan are o miză importantă: publicată într-o serie a editurii Brill, ea deschide istoriografiei internaţionale câteva aspecte cruciale ale istoriei medievale româneşti. Nu pot să presupun în ce măsura autorul a fost influenţat de greutatea acestei mize, însă textul de peste 550 de pagini pare să indice că ea a jucat un rol important în proiect. Cartea este ambiţioasă, scrisă cu acribie şi convinge prin seriozitatea demersului şi a rezultatelor.

Principala concluzie a autorului este că oraşele din cele două ţări române, deşi s-au format cu un mare decalaj faţă de procesele de urbanizare din alte regiuni ale Europei Centrale şi Răsăritene, fac parte tipologic din fenomenul urban medieval european.

Cartea are trei părţi, fiecare având, într-o cadenţă reuşită, trei capitole. Prima parte este dedicată oraşelor medievale din Europa Centrală şi Răsăriteană, capitolele respective tratând regatul Poloniei, regatul Ungariei şi sudul Dunării. Partea a doua discută oraşele din Ţara Românească, iar cea din urmă pe cele din Moldova. Între cele două părţi

există o elegantă simetrie a capitolelor: 1. Urbanizarea; 2. Structuri instituţionale, sociale, etnice şi economice; şi 3. Studii de caz.

Marile provocări ale cărţii şi întrebări care sunt încă de desluşit şi elucidat le reprezintă apariţia statelor medievale româneşti şi, în directă legătură cu aceasta, formarea oraşelor din Ţara Românească şi Moldova începând cu sfârşitul veacului al XIII-lea. Argumentele lui Laurenţiu Rădvan sunt echilibrate, autorul prezentând cu echidistanţă diferitele puncte de vedere ale istoricilor români privind emergenţa statului medieval şi al oraşelor. În ciuda eforturilor sale, sunt de părere că autorul nu a reuşit să găsească o cale de ieşire din hăţişul de opinii, dintre care multe au o evidentă încărcătură ideologică şi naţionalistă. Lipsa izvoarelor şi ambiguitatea interpretărilor creează nesiguranţă şi confuzie care îi este proprie istoriografiei române în general privind începuturile statalităţii româneşti. De pildă, rolul coloniştilor veniţi/chemaţi din Transilvania în fondarea oraşului Câmpulung este acceptat ca fiind în mai mare sau mai mică măsură decisiv în evoluţia aşezării ca oraş medieval, dar nu este clar explicat cum au ajuns aceşti colonişti să se stabilească aici. Aflăm în pagina 149 că nu există dovezi pentru a arăta că principii locali din Ţara Românească au organizat colonizarea ţării precum în regatele maghiar şi polon, iar la pagina 152 că regele Ungariei nu avea cum să se implice în invitarea de colonişti la sud de Carpaţi la 1300. Nu contează că doar după câteva pagini autorul demonstrează că privilegiile juridice şi financiare ale oraşului Câmpulung sunt exact la fel ca cele ale oraşelor săseşti din Transilvania. Abia la studiul de caz despre Câmpulung se explică existenţa a două localităţi, una saxonă şi una mai veche, românească (!), ce s-au contopit ulterior. Deşi autorul este foarte atent cu explicarea terminologiei şi dedică un subcapitol întreg topografiei şi toponimelor, nu ne explică de ce numele latin de Longocampo traduce germanul Langenau şi slavul Dlagopol şi nicidecum românescul Câmpulung. Există în general o rezistenţă pudică în acceptarea rolului decisiv şi hotărâtor al regalităţii maghiare în coagularea statalităţii medievale la sud şi est de Carpaţi şi implicit în formarea aşezărilor urbane de model central-european. Comerţul la mare distanţă la gurile Dunării şi Marea Neagră, care a favorizat şi progresul economic al oraşelor muntene şi moldoveneşti, tot prin politica ambiţioasă de expansiune a regalităţii angevine a luat avânt la jumătatea veacului al XIV-lea. Lipsa de precizie a autorului în privinţa posibilei cronologii şi desfăşurări a procesului de urbanizare în Ţara Românească este compensată în studiile de caz dedicate fiecărui oraş. Este evident că statutul de oraş a fost dobândit de aceste aşezări odată cu

venirea coloniştilor ardeleni, care au adus cu ei şi instituţiile politice, juridice şi administrative specifice. Dreptul orăşenesc a existat şi în ţările române medievale şi acesta s-ar putea reconstitui din documente târzii şi pentru câteva dintre oraşele muntene, urmând demersul lui Dirk Moldt pentru oraşele din Transilvania. Până la urmă, existenţa dreptului orăşenesc sau a dreptului minier ar putea fi unul din criteriile fundamentale pentru definirea unei aşezări ca oraş. Formarea primelor oraşe dincolo de Carpaţi trebuie văzută, cred eu, ca o prelungire a colonizării şi urbanizării regiunilor de margine ale Transilvaniei.

Laurenţiu Rădvan a avut dreptate să dezbată fenomenul urban în Centrul şi Sud-estul Europei şi înţelegerea acestuia ca precondiţie pentru perceperea contextului general şi specific în care oraşele din voievodatele medievale româneşti au apărut pe hartă. Sunt încă câteva remarci de făcut şi aici: bariera lingvistică nu i-a oferit decât acces la literatura de specialitate publicată sau tradusă în limbile europene de circulaţie internaţională. Multe din numele de referinţă din istoriografia maghiară de pildă apar în notele şi bibliografia cărţii, însă există şi un apel consistent la autorităţi perimate şi parţiale unui naţionalism desuet. Mă gândesc în primul rând la Ştefan Pascu şi al său *Voievodatul Transilvaniei,* care este carte de primă referinţă pentru Laurenţiu Rădvan, şi din care preia fără discernământ, astfel că o afirmaţie precum că românii erau populaţia predominantă în Transilvania în evul mediu nu mai surprinde (p. 84), deşi ea nu este susţinută de nici o dovadă istorică.

Am avut adesea impresia că autorul a încercat să explice prea mult, să acopere exhaustiv istoria timpurie a Ţării Româneşti şi Moldovei. Cartea este un inventar enciclopedic al tuturor informaţiilor documentare şi arheologice pe care istoriografia română le-a pus în circulaţie până acum. Textul este pe alocuri prea dens şi încărcat de informaţii şi opinii contradictorii de care dl. Rădvan ar fi putut să se dispenseze pentru a oferi un punct de vedere propriu, coerent şi clar asupra problemelor pe care le-a abordat. Este nevoie însă şi de mai mult curaj în evitarea eufemismelor şi a nesiguranţei. Ezitările autorului însă le atribui în mare măsură şi istoriografiei româneşti actuale, fragmentată şi împrăştiată, şi încă prizoniera unor clişee de vocabular şi de gândire pe care parcă nu le putem înlocui cu miez şi cu argumente. Cartea lui Laurenţiu Rădvan este, cu micile scăpări inerente unei lucrări de o asemenea anvergură (de pildă Reforma religioasă a fost tradusă şi prin Reformation dar şi prin nepotrivitul şi neuzitatul Reform sau folosirea toponimelor Ragusa si Pressburg, deşi ele nu sunt numele oficiale contemporane), rezultatul unui

efort mare de cercetare şi de sinteză. Dosarul urbanizării şi al istoriei oraşelor din Evul mediu românesc este departe de a putea fi clasat, însă Laurenţiu Rădvan a deschis problema începuturilor statalităţii medievale şi ale oraşelor într-o abordare cuprinzătoare.

Mária Pakucs

Viorel Achim, *Politica sud-estică a Regatului Ungar sub ultimii Arpadieni,* Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2008, 350 p. + 5 h.

Abordarea unei teme precum *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni* presupune depăşirea unei duble dificultăţi, istoriografice şi lingvistice. Pentru că tema priveşte istoria mai multor naţiuni balcanice şi sud-est europene, istoricul trebuie să parcurgă o istoriografie multilingvă, reuşind totodată să nu se lase influenţat de abordările naţionaliste, predominante în ultimele două secole. Mai mult, datorită diversităţii izvoarelor – documente de cancelarie ungureşti, acte pontificale, cronici latine, cronici şi acte slavone, cronici arabe şi lista este departe de a fi completă – tratarea acestui subiect presupune un efort de cercetare considerabil. De la bun început trebuie spus că *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni,* teza de doctorat a lui Viorel Achim, coordonată de profesorul Şerban Papacostea în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" şi susţinută în 2003, a depăşit cu succes toate aceste dificultăţi. Rezultatul este o lucrare de sinteză, în care interpretările autorului se îmbină cu rezultatele mai vechi ale istoriografiei într-un tablou coerent şi convingător. Viorel Achim reconstituie politica sud-estică a ultimilor Arpadieni integrând într-o singură imagine toate acele episoade, îndeobşte tratate separat din cauza confiscării lor de istoriografiile naţionale. De altfel, chiar opţiunea autorului pentru o structurare strict cronologică a cărţii, în detrimentul uneia tematice, demonstrează dorinţa de a evita capcana împărţirii istoriei medievale în dosare naţionale.

Politica sud-estică cuprinde, lăsând la o parte introducerea şi încheierea, zece capitole, împărţite la rândul lor în 48 de subcapitole. Nouă dintre cele zece capitole urmează cu stricteţe criteriul cronologic: (1) *Direcţia sud-estică în politica regatului Ungariei până în deceniul al treilea al secolului XIII*; (2) *Maxima expansiunea a regatului Ungariei în*

spaţiul carpato-balcanic: 1228-1241. Hegemonia ungară (3) *Marea invazie mongolă (1241-1242) şi consecinţele sale asupra hegemoniei ungare în spaţiul carpato-balcanic*; (4) *Politica sud-estică a regatului Ungariei în primii ani după invazia mongolă (1242-1246);* (5) *Noua ofensivă a Ungariei în Balcani. 1247-1262;* (6) *Politica sud-estică a regatului Ungariei sub Ştefan V (anii 1262-1272);* (7) *Politica sud-estică a Ungariei în timpul regelui Ladislau IV Cumanul (1272-1290);* (9) *Politica sud-estică a Ungariei în timpul regelui Andrei III (1290-1301). Pierderea poziţiei de putere regională*; (10) *Situaţia la frontierele sud-estice ale regatului ungar în primele două decenii ale secolului al XIV-lea. Revenirea Ungariei în politica sud-est europeană*. Singura abatere de la criteriul cronologic este capitolul al VIII-lea, intitulat *Raporturile regatului ungar cu mongolii. Factorul tătar în politica sud-estică a Ungariei (perioada cca 1260-cca 1290).* Văzând cuprinsul cărţii, care se întinde pe patru pagini, cititorul ar putea rămâne cu impresia, greşită, a unei structurări excesive şi a unei reconstituiri istorice predominant evenimenţiale. Raţiunea acestei organizări foarte amănunţite este însă explicată de autor în introducere, unde arată că *Politica sud-estică* a fost gândită pentru a îngădui două tipuri diferite de lectură: cronologică şi „pe dosare” (p. 25). Aşadar, chiar dacă optează pentru o structurare cronologică a cărţii, Viorel Achim păstrează în planul secund, al subcapitolelor, şi o organizare tematică.

Cel dintâi dintre câştigurile istoriografice aduse de această carte este interpretarea unor evenimente istorice desfăşurate la frontierele sud-estice, în cadrul mai larg al evoluţiilor politice, externe şi interne, din regatul Ungariei. Mai întâi, Viorel Achim demonstrează, în chip convingător, că a existat o politică sud-estică a regatului Ungariei în secolul al XIII-lea, pe care o defineşte drept „o politică de ansamblu a Arpadienilor în ce priveşte ţările şi teritoriile din sud-estul Europei” (p. 25). Selectez în continuare doar câteva dintre argumentele aduse de autor în susţinerea acestei teze, în jurul căreia este construită întreaga carte. Întemeierea banatului de Severin în 1231/1232 – subiect căruia Viorel Achim i-a dedicat mai multe studii – a avut loc în contextul unei ample reorganizări a întregii frontiere sud-estice a regatului, din regiunea Belgradului şi până la Curbura Carpaţilor (p.76-87). Instalarea cavalerilor ioaniţi în ţara Severinului este doar una dintre măsurile luate de regele Ungariei pe un front foarte larg, care cuprindea Severinul, Bulgaria, Bosnia, fosta Cumanie, dar şi Dunărea de Jos şi Constantinopolul, marcând inaugurarea unei noi politici ungare în Peninsula Balcanică (p.131-138). Episodul

Litovoi, atât de discutat în istoriografia română, este direct legat de evoluţia raportului dintre forţele locale de la frontierele sud-estice (din ţinuturile Braničevo, de Kučevo şi Vidin) şi puterea regală (p. 206-214). Acestea sunt doar câteva exemple de acţiuni coordonate care au avut în vedere întreaga frontieră sudică-estică a regatului Ungariei în vremea ultimilor Arpadieni, demonstrând astfel existenţa unei politici coerente în această direcţie.

O altă teză importantă a cărţii este impactul evoluţiei raporturilor de putere din interiorul Ungariei asupra politicii sud-estice a regatului. Viorel Achim subliniază că politica sud-estică a regatului a fost adesea iniţiată şi condusă „independent de regele titular şi uneori chiar în contradicţie cu voinţa acestuia" (p. 278). Studiile de caz cele mai elocvente sunt cele privind acţiunile prinţilor Bela (viitorul Bela al IV-lea, p. 49-88) şi Ştefan (viitorul Ştefan al V-lea, p. 155-176), pe când guvernau partea răsăriteană a regatului ca *rex iunior*. De asemenea, în perioada 1254-1262, principalul actor în politica balcanică a Ungariei a fost ginerele lui Bela al IV-lea, Rotislav Mihailovič, duce de Mačva, o întinsă unitate teritorială de margine care acoperea frontiera regatului înspre Bulgaria, Serbia şi Bosnia (p.141-150). Politica sud-estică a regatului Ungariei nu a fost influenţată doar de distribuirea puterii în cadrul familiei regale, ci şi de raporturile dintre monarhie şi nobilime. Astfel, reţeaua de şase banate care a funcţionat pentru o scurtă perioadă (1272-1273) la frontierele balcanice ale Ungariei a fost rezultatul direct al consolidării puterii baronilor, beneficiarii acestei schimbări administrative, în raport cu regele minor Ladislau al IV-lea (p.190-201). Aşadar, politica sud-estică a regatului ungar, inclusiv organizarea administrativă a frontierei, a fost condiţionată de mai mulţi factori. Intereselor ultimilor regi Arpadieni li s-au adăugat relaţiile din cadrul familiei regale, raporturile dintre monarhie şi nobilime, politica pontificală sau evoluţia statelor din vecinătatea Ungariei. Astfel se explică şi de ce o alianţă diplomatică dinastică, precum cea dintre Arpadieni şi Angevinii din Neapole, care visau la tronul de la Constantinopol şi duceau o activă politică balcanică, nu a avut nici un fel de consecinţe asupra politicii sud-estice a regatului Ungariei (p. 176-186).

Dincolo însă de reconstituirea imaginii de ansamblu a politicii sud-estice a regatului ungar sub ultimii Arpadieni, principala reuşită a cărţii, Viorel Achim aduce şi importante clarificări şi contribuţii punctuale. Pentru că numărul acestora este considerabil, ceea ce dovedeşte o dată în plus acribia cercetării, mă limitez la a enumera doar câteva:

explicarea decalajului cronologic între momentul începutului stăpânirii ungare în Cumania şi asumarea titlului de „rege al Cumaniei” (p. 63), discutarea deosebirii dintre banatul de Severin şi ţara Severinului (p. 86), organizarea Mačvei iniţial ca ducat şi nu ca banat (p. 143-144), apropierea ungaro-niceeană din ajunul recuceririi bizantine a Constantinopolului (p.153-154), implicarea banilor de Severin în disputele politice interne dintre Bela al IV-lea şi fiul său, regele tânăr, Ştefan (p. 158-159), sprijinul acordat de regatul Ungariei tendinţelor separatiste ale Vidinului în cadrul ţaratului bulgar (p. 165-169) sau politica de cooperare cu tătarii a lui Ladislau al IV-lea în perioada 1285-1290 (p. 236-239).

Cartea lui Viorel Achim va deveni, fără îndoială, o referinţă esenţială pentru înţelegerea evoluţiei istorice a sud-estului Europei în secolul al XIII-lea. Depăşind prejudecăţile istoriografiilor naţionale, dar asimilând totodată rezultatele la care au ajuns acestea, cartea domnului Achim elaborează o nouă interpretare comprehensivă a politicii sud-estice a Ungariei în vremea ultimilor regi din dinastia Arpadiană. Dar tocmai pentru că propune o nouă grilă de lectură asupra unei teme atât de importante, *Politica sud-estică* deschide noi orizonturi de cercetare şi noi subiecte de dezbatere. Înţeleg, desigur, multiplele limitări pe care autorul a trebuit să le respecte, mergând de la constrângerile pe care le implică redactarea unei teze de doctorat, până la cele editoriale, care ar fi împiedicat extinderea unei cărţi, deja foarte consistentă. Fiind însă provocat de o lectură înnoitoare şi provocatoare, nu mă pot abţine să nu consemnez câteva dintre subiectele pe care aş fi dorit ca *Politica sud-estică* să le abordeze.

Ar fi fost utilă, poate în introducerea cărţii, o discuţie metodologică şi terminologică. Pe parcursul analizei sale, Viorel Achim foloseşte foarte mulţi termeni geopolitici moderni (mare putere, politică externă, tendinţe expansioniste, program politic, Realpolitik, hegemonie balcanică, autonomie etnico-teritorială, suzeranitate, schimbare geostrategică, politică a interesului de stat) şi, inevitabil, se pune întrebarea dacă nu cumva există o inadecvare între realităţile medievale şi aparatul conceptual folosit pentru a le analiza. Opţiunea autorului de a utiliza aceste concepte este, bineînţeles, legitimă, însă cred că ea ar fi trebuit justificată. Tot aici şi-ar fi găsit poate locul o discuţie despre influenţa religiei asupra deciziilor politice luate de regii Ungariei. Adesea, Viorel Achim consideră dimensiunea religioasă a discursului regal „o haină ce acoperea, în conformitate cu practica epocii, conţinutul esenţialmente politic al mesajului” (p. 17; vezi şi alte consideraţii asemănătoare la paginile 43, 71, 88, 89, 91).

Ipoteza preeminenţei politicului şi a reducerii religiei la un rol secundar, adesea unul retoric-decorativ, ar fi meritat o discuţie mai largă. De pildă, ar fi fost de preferat ca *Politica sud-estică* să cuprindă o analiză detaliată a scrisorii pe care regele Bela al IV-lea a trimis-o papei Inocenţiu al IV-lea pe 11 noiembrie 1247 (în controversata problemă a datării acestui document, Viorel Achim optează, cu argumente solide, pentru acest an). Scrisoarea, care ocupă un loc central în argumentaţia lui Viorel Achim, este considerată „fundamentală pentru înţelegerea mutaţiei survenite în 1246-1247 în politica externă a regelui ungur" şi „unul dintre textele politice cele mai profunde elaborate în Europa secolului al XIII-lea" (p. 20). O discuţie detaliată ar fi fost cu atât mai utilă cu cât interpretarea pe care Viorel Achim o dă scrisorii, considerând-o nu doar o expresie a retoricii *antemurale Christianitatis* ci şi un manifest al noii Realpolitik a lui Bela al IV-lea, care „a abandonat misiunea catolică a regatului" (p. 128-130), contrazice, cel puţin parţial, analiza recentă a Norei Berend[1]. În sfârşit, ar fi fost utilă o comparaţie a politicii sud-estice în raport cu celelalte direcţii majore ale politicii externe a regatului ungar. Astfel, ar fi putut fi mai bine înţeleasă şi cântărită importanţa pe care ultimii Arpadieni au acordat-o politicii lor sud-estice. Abordarea tuturor acestor teme ar fi presupus însă scrierea a cel puţin unei alte teze de doctorat. Cum se întâmplă însă întotdeauna cu o carte de istorie bună, iar *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni* face parte, fără îndoială, dintre acestea, elucidarea unor probleme implică, inevitabil, deschiderea altora sau, citându-l pe Nicolae Iorga „orice nouă descoperire despică noi orizonturi de cercetare."

Marian Coman

---

[1] Nora Berend, *Hungary, The Gate of Christendom,* în vol. *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. David Abulafia şi Nora Berend, Ashgate, 2002, 195-215 şi Nora Berend, *La défense de la Chrétienté et naissance d'une identité. Hongrie, Pologne et péninsule Ibérique au Moyen Âge,* „Annales HSS", 2003, 1009-1027. Ambele articole dezvoltă o idee mai veche a Norei Berend din *At the Gate of Christendom*, carte pe care Viorel Achim o cunoaşte şi o citează. Potrivit interpretării Norei Berend, Bela al IV-lea a folosit formula retorică „Ungaria – poartă a creştinătăţii" încercând să-l convingă pe papă să-i permită utilizarea resurselor bisericii pentru consolidarea puterii regale. Aşadar, scrisoarea nu este un manifest al noii politici externe a lui Bela al IV-lea, aşa cum o consideră Viorel Achim, ci o tentativă a regelui de a instrumentaliza amplasarea Ungariei la frontierele creştinătăţii pentru a folosi resursele Bisericii în consolidarea puterii regale în interiorul regatului.

I. G. Konovalova, *Восточная Европа с сочинениях арабских географов XIII-XIV вв.* [Europa Răsăriteană în operele geografilor arabi din secolele XIII-XIV], Edit. Восточная литература, Moscova, 2009, 223 p.

Numele Irinei Gennad'evna Konovalova a dobândit de mai multă vreme notorietate în medievistica est-europeană datorită numeroaselor volume şi studii dedicate problemelor etnico-demografice, economice şi politice aferente primelor secole ale mileniului al II-lea, în care probează, în egală măsură, erudiţie, penetrabilitate analitică şi forţă de discernământ. Pornind de la prospectarea amănunţită a izvoarelor narative şi cartografice, mai cu seamă a celor orientale, cercetătoarea moscovită a proiectat în opera sa un tablou complex al dinamicii etnice din spaţiul nord-pontic şi din zona gurilor Dunării, abordând cu competenţă şi numeroase aspecte legate de istoria regiunilor est-carpatice din evul mediu timpuriu. Spre deosebire de mulţi din reprezentanţii mai vechi sau mai noi ai scrisului istoric din Rusia, Ucraina şi, mai cu seamă, din defuncta Uniune Sovietică, marcaţi de perceptibile accente naţionaliste, Irina Konovalova etalează un discurs obiectiv şi echilibrat. Din păcate, rezultatele investigaţiilor sale au avut, cel puţin până în prezent, un ecou relativ estompat în istoriografia românească.

Volumul vizat în aceste rânduri este inclus în seria *Древнейшие источники по истории Восточной Европы* [„Cele mai vechi izvoare asupra istoriei Europei Răsăritene"], iniţiată de reputatul medievist V. T. Pashuto în anul 1977, sub numele de „*Древнейшие источники по истории народов СССР*", modificat în anul 1993, după destrămarea Uniunii Sovietice. În această serie, coordonată de Academia Rusă de Ştiinţe, au apărut până în prezent peste 20 de tomuri, în care au fost inserate izvoare narative antice greco-romane, dar şi bizantine, scandinave, poloneze, engleze şi arabe medievale, incluzând, pe lângă cronici, texte beletristice, epigrafice şi cartografice. Penultimul dintre acestea, datorat tot Irinei G. Konovalova, valorifică tratatul de geografie întocmit de cărturarul arab al-Idrisi de la curtea regelui normand al Siciliei, Roger II, la mijlocul secolului al XII-lea: *Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы*, Moscova, 2006.

Volumul din 2009 păstrează în linii generale aceeaşi structură ca şi cel tipărit cu trei ani în urmă. În acest din urmă caz sunt prospectate operele a doi geografi arabi, anume Ibn Sa'id al-Magribi şi Abu-l-Fida, din care orientalista moscovită a publicat traduceri în limba rusă, însoţite de amănunţite exegeze ale textelor, şi cu alte prilejuri. În ediţia pe care o

avem în vedere, după o succintă introducere (p. 5-6), se face o prezentare biografică a celor doi autori şi o examinare a lucrărilor lor (p. 7-17 şi 76-90), cu enumerarea tuturor ediţiilor anterioare (p. 17-18 şi 90-91), urmând apoi reproducerea originalului arab referitor la teritoriile Europei Răsăritene (p. 19-25 şi 92-107), traducerea sa în limba rusă (p. 26-34 şi 108-128), însoţită de foarte consistente comentarii (p. 35-75 şi 129-166). În anexă s-au redat tabele destinate enumerării comparative a hidronimelor, oronimelor, toponimelor, denumirilor etnico-politice şi antroponimelor est-europene din lucrările lui al-Idrisi, Ibn Sa'id şi Abu-l-Fida (p. 167-179), succedate de lista abrevierilor (p. 180-181), bibliografie (p. 182-196), indicele antroponimic şi toponimic (p. 197-216) şi rezumatul în limba engleză (p. 217-221).

Spre deosebire de *Geografia* lui Abu-l-Fida, binecunoscută atât în istoriografia mondială, cât şi în cea românească, prin intermediul traducerii franceze datorată lui J.-T. Reinaud şi S. Guyard, tratatul de geografie al lui Ibn Sa'id s-a bucurat de un interes mult mai limitat din partea specialiştilor, acesta nebeneficiind decât de două ediţii ale originalului arab, tipărite la Tetuan în 1958 şi la Beirut în 1970, nu şi de tălmăciri în limbi de largă circulaţie internaţională. Sesizând această disfuncţionalitate, Irina Konovalova s-a aplecat de mai mulţi ani asupra analizei lucrării lui Ibn Sa'id, din care a şi tradus câteva scurte pasaje referitoare la arealul nord-pontic. Cf. I. G. Konovalova, *Физическая география Восточной Европы в географическом сочинении Ибн Са'ида,* în *Древнейшие государства Восточной Европы. 2002 год. Генеалогия как форма исторической памяти*, red. resp. I. G. Konovalova, Moscova, 2004, p. 214-235; eadem, *Северное Причерноморье в арабской географической XIII-XIV веков*, în *Вопросы истории*, 2005, 1, p. 93-104. De asemenea, într-o crestomaţie de texte orientale medievale – arabe, persane, evreieşti –, referitoare la Rusia secolelor IX-XIV, apărută aproape concomitent cu volumul pe care îl prezentăm, aceasta a inclus traducerea unui fragment din opera lui Ibn Sa'id, acompaniindu-l de o lapidară prezentare. Cf. eadem, *Ибн Са'ид ал-Магриби,* în *Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия,* red. T. N. Dzhakson, I. G. Konovalova şi A. V. Podosinov, III, *Восточные источники*, ed. T. M. Kalinina, I. G. Konovalova şi V. Ia. Petrukhin, Moscova, 2009, p. 146-151.

Aparţinând unei familii ce descindea din însoţitorii profetului 'Ammār ibn Yāsir, Ibn Sa'id al-Magribi s-a născut în a.H. 610 (= 1213-1214) într-o localitate de lângă Granada. Tinereţea şi-a petrecut-o la

Sevilla, iar în a.H. 639 (= 1241) a părăsit Andaluzia, pentru a întreprinde un pelerinaj împreună cu tatăl său, care însă a decedat curând la Alexandria. După mai mulţi ani de şedere în Egipt, în a.H. 648 (= 1249) şi-a continuat călătoria, poposind în Irak şi Siria, pentru ca în a.H. 666 (= 1267) să pornească într-un alt voiaj în Orient, prilej cu care a ajuns în Iran. De pretutindeni a colectat informaţii pentru diferite lucrări, relefându-se nu numai ca istoric, ci şi ca geograf şi poet. Ultimii săi ani de viaţă au rămas obscuri: se pare că prin a.H. 675 (= 1276) a revenit la Tunis, unde şi-a dat obştescul sfârşit în a.H. 685 (= 1286). Cf. Ch. Pellat, *Ibn Sa'id al-Maghribi*, în *The Encyclopaedia of Islam*, NE, III, ed. B. Lewis, V. L. Ménge, Ch. Pellat şi J. Schacht, Leiden-Londra, 1971, p. 926.

Cu toate că nu a păşit niciodată în ţinuturile de la nordul Munţilor Caucaz şi al Mării Negre, Ibn Sa'id oferă date şi asupra mediului geografic şi etnico-demografic de acolo, culese probabil de la diplomaţii şi negustorii din Sultanatul mamelucilor şi din Ilhanatul persan ajunşi în teritoriile înglobate de Hoarda de Aur, precum şi de la geografii arabi din perioadele anterioare. Menţionarea stăpânirii lui Berke, han al Hoardei între 1256 şi 1266, reflectă faptul că sursele orale de care a dispus cărturarul originar din Andaluzia proveneau din perioada respectivă. Hanul Berke este desemnat drept „sultan al tătarilor musulmani", formulare mai puţin fericită, întrucât, în vremea cât a deţinut tronul, numai el şi anturajul său au adoptat dogmele islamului, convertirea în masă a populaţiei nomade din Hoarda de Aur la mahomedanism având loc de-abia mult mai târziu, în timpul domniei hanului Özbäg (1313-1342). Cf. D. DeWeese, *Islamization and Native Religion on the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, University Park, Pennsylvania, 1994, p. 90-158.

Informaţiile pe care Ibn Sa'id le furnizează asupra regiunilor din nord-vestul arealului pontic sunt destul de sumare. Pentru desemnarea Mării Negre el foloseşte forma *Nītas*, larg răspândită la autorii arabi, dar şi alte trei denumiri: *Marea Sinūba, Marea chazarilor* şi *Marea Sūdāk*, cea dintâi derivată de la numele portului Sinope de pe ţărmul anatolian, cea de-a doua (aplicată de alţi cărturari orientali şi Mării Caspice) de la etnonimul aferent populaţiei care stăpânise vreme de mai multe secole litoralul ei nord-estic, iar cea de-a treia de la numele prosperului oraş de pe coastele meridionale ale Crimeei. Dacă în cazul *Mării Sinūba* şi al *Mării chazarilor* geograful islamic notifica faptul că ele nominalizau acelaşi areal maritim, în cel al mărilor *Nītas* şi *Sūdāk* nu întâlnim

consideraţii similare, ceea ce ne face să bănuim că acesta nu conştientizase că se referea la unul şi acelaşi bazin acvatic. Utilizarea a patru termeni pentru desemnarea Mării Negre este de natură să releve că autorul tratatului de geografie a dispus de mai multe surse de informare. Acesta a folosit câte două sau trei denumiri diferite şi pentru Dunăre şi Marea de Azov: Marea ruşilor (*ar-Rūs*) şi *Mānitāş* (derivată de la *Meotida*). Atribuirea numelui unui centru comercial de notorietate bazinului maritim în raza căruia îşi exercita influenţa a reprezentat o practică cu o anumită proliferare în Europa medievală, pe care o reîntâlnim în cazul Mării Negre şi mai târziu. Avem în vedere denumirile *Marea Trapezuntului* şi *Marea Lwowului* aplicate arealului pontic, pe care le înregistrează unele izvoare din secolele XIV-XV. Cf. Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*, ed. a 2-a revăzută, trad. M. Spinei, ed. V. Spinei, Iaşi, 1999, p. 69 şi 71.

Dintre cursurile de apă din partea de nord-vest a Mării Negre Ibn Sa'id aminteşte Dunărea şi Nistrul, plasate în secţia a treia din cel de-al şaptelea climat. Potrivit cunoştinţelor sale, râul *Dīnūs* – adică Dunărea – curgea pe versanţii răsăriteni ai munţilor omonimi, situaţi în vecinătatea Franţei, fiind mai mare decât Nilul şi Djaihun-ul (Amu-Daria). De-a lungul cursului ei s-ar fi aflat numeroase oraşe şi aşezări, ca şi popoare barbare cu nume necunoscute în lumea islamică. Pentru *Dīnūs* s-ar mai fi folosit şi denumirile de *Dūnā* şi *Tunā*, aceasta din urmă fiind turcică. „La răsărit de această secţie [a treia] se află o ţară mare şi puţin cunoscută (nouă), întinsă pe malul râului Danaşt [=Nistru]. Acesta este unul din cele mai măreţe râuri <fluvii> din lume, curgând la nord de râul Dūnūs, despre care deja am vorbit. Râul Danaşt porneşte din muntele ac-Saklab [= slavilor], mare şi boltit..."

Pe parcursul lucrării sale, Ibn Sa'id menţionează numeroase populaţii din regiunile ponto-caspice: ruşi, chazari, alani, bulgari, tătari, brutasi, asi, pecenegi, uzi, cumani etc. Dacă în ceea ce priveşte pe pecenegi (*al-badjināk*) şi uzi (*al-guzz*) s-a utilizat terminologia orientală, în cazul cumanilor s-a renunţat la aceasta (*qipčak*), adoptându-se etnonimul aflat în uz în Bizanţ şi în alte ţări europene, aşa cum a procedat anterior al-Idrisi pentru „ţara cumanilor (*Kumānīīīa*)". Cf. I. G. Konovalova, *Ал-Идриси...*, p. 114, 115, 117-119, 127, 128; A. Jaubert, *Géographie d'*Édrisi, II (*Recueil de voyages et de mémoires*, 6), Paris, 1840, p. 399-401; B. Nedkov, *България и съседните й земи през XII век според „Географията" на Идриси*, Sofia, 1960, p. 93, 107.

Aşa cum am notificat, tratatul de geografie al lui Abu-l-Fida – *Takwīn al-Buldān* („Compendiu de istorie a rasei umane”) – a intrat de multă vreme în perimetrul interesului istoricilor români (N. Iorga, Gh. I. Brătianu, N. Grămadă, V. Spinei, I. Chirtoagă, V. Ciocîltan etc.), care au prospectat prioritar datele transmise de acesta referitoare la zona Dunării de Jos.

Ilustrul istoric şi geograf sirian Abu-l-Fida, descendent dintr-o ramură a dinastiei Ayyubizilor, s-a născut la Damasc în a.H. 672 (= 1273), participând de tânăr la mai multe campanii militare. Devotamentul afişat în slujba guvernanţilor mameluci din Siria i-a adus cu timpul înalte responsabilităţi administrative şi preţuirea sultanului de la Cairo. A murit la Hamah în a.H. 732 (= 1331), bucurându-se de o bună reputaţie ca sprijinitor al culturii şi ca autor al unor lucrări cu tematică diversă. Cf. H.A.R. Gibb, *Abu'l-Fidā*, în *The Encyclopaedia of Islam*, NS, I, ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht, B. Lewis, Ch. Pellat, Leiden-Londra, 1960, p. 118-119; [T.-J.] Reinaud, în *Géographie d'*Aboulféda, I, Paris, 1848, p. II-XXXVIII.

Ca şi în cazul tratatului lui Ibn Sa'id, Irina Konovalova a publicat anterior traducerea unor pasaje din *Geografia* lui Abu-l-Fida în diverse lucrări colective (Cf. I. G. Konovalova, V. B. Perhavko, *Древняя Русь и Нижнее Подунавье*, Moscova, 2000, p. 207-211; I. G. Konovalova, *Абу-л-Фида*, în *Древняя Русь в свете...*, p. 152-161), dar de-abia în prezentul volum a realizat o editare complexă, alăturând originalul arab de traducerea rusească, însoţită de ample comentarii. În enumerarea pe care o face traducerilor fragmentare existente în diverse limbi i-a scăpat contribuţia datorată lui Peter B. Golden, care, cu prilejul publicării unei descrieri geografice anonime persane, păstrată la Bodleian Library din Oxford, ce compilase pasaje din opera lui Abu-l-Fida, a realizat şi tălmăcirea acestora din urmă în engleză (Cf. P. B. Golden, *A Timurid Persian geographical abridgement on the lands of the Northern Mediterranean and Black Sea coasts*, în *Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*, ed. G. Kara, Budapesta, 1987, p. 76-78), ceea ce, de altfel, am relevat cu un alt prilej (V. Spinei, *Addenda 7*, în idem, *Universa Valachica. Românii în contextul politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea*, Chişinău, 2006, p. 358-359). Nici medievista moscovită (p. 77-78) şi nici alţi orientalişti (*Il Genio vagante. Babilonia, Ctesifonte, Persepoli in racconti di viaggio e*

testimonianze dei secoli XII-XVIII, a cura di A. Invernizzi, Alessandria, 2005, p. 54) nu au precizat dacă traducerea latină a lui Abu-l-Fida, pregătită de germanul J. J. Reiske prin 1746 şi publicată de-abia în 1770 a inclus şi capitolele referitoare la răsăritul Europei.

Totodată, dorim să facem şi o succintă rectificare: prenumele abreviat al orientalistului Reinaud, binecunoscutul editor şi traducător în franceză a operei geografului din Siria, nu este M. (p. 90 şi 184), cum apare pe coperta volumelor tipărite la Paris, ci J.-T. [= Joseph-Toussaint] (Cf. *Larousse du XXe siècle*, V, Paris, 1932, p. 990), majuscula M fiind o prescurtare de la Monsieur.

Urmărind sensul traducerilor oferite de Joseph-Toussaint Reinaud şi, respectiv, de Irina G. Konovalova, nu am remarcat inadvertenţe semnificative între ele, dar am apreciat faptul că orientalista rusă a transcris cu mult mai multă exactitate forma originală a toponimelor, hidronimelor şi antroponimelor, ceea ce, pentru investigarea anumitor probleme, este foarte util. Astfel, în loc de termenii *Pont-Euxin, Thona / Danube, Valaques, Bulgares, Isacdji / Sacdjy,* utilizaţi în ediţia din 1848, dispunem de grafiile *Nītaş, Tunā, al-avlāk, al-bulgār, Sakdjī* în ediţia din 2009.

Dacă în opera lui Ibn Sa'id prezenţa românilor nu este înregistrată, în schimb confratele său originar din Damasc îi nominalizează în câteva rânduri sub grafia *al-avlāk*, ceea ce este pe deplin firesc, întrucât în momentul în care îşi încheia redactarea la *Takwīn al-Buldān* – mai exact în a.H. 721 (= 1321) – aceştia dobândiseră o anumită notorietate pe scena politică sud-est europeană. Abu-l-Fida îi localiza împreună cu ungurii (*al-mādjār*), sârbii (*as-sarb*) şi alte popoare „necredincioase" în vecinătatea Dunării (Tunā) şi a munţilor *Kaşkā-Tāg*, nume ce avea sensul de „munţii dificili", întrucât ar fi fost greu de străbătut. Editoarea textului arab identifică munţii *Kaşkā-Tāg* cu lanţul Carpaţilor (p. 138-139, nota 4).

Într-un alt pasaj al *Geografiei* sale Abu-l-Fida considera oraşul *Sakdjī* (Isaccea) ca fiind în dependenţa vlahilor (*al-avlāk*), în vreme ce *Akdja-Karman*-ul (Akkerman, Cetatea Albă) de pe râul *Turlū* (Nistru) era plasat în stăpânirea bulgarilor şi turcilor (*al-bulgār* şi *al-turk*). Dat fiind că în spaţiul geografic pe care şi-a propus să-l acopere nu a fost inclusă şi Peninsula Balcanică, din fragmentul din *Takwīn al-Buldān* reeditat de Irina Konovalova lipseşte menţiunea despre Târnovo (*Thernan*), „oraş din ţara vlahilor..., locuit de necredincioşi şi aparţinând poporului numit valahi" (*Géographie d'*Aboulféda, II, Paris, 1848, p. 318).

În legătură cu interpretarea utilizării etnonimelor *al-avlāk* şi *al-bulgār* din opera cărturarului din Siria, pe care am propus-o cu aproape

trei decenii în urmă, acceptată doar parţial de medievista moscovită (p. 153-155), ţinem să ne reiterăm punctele de vedere: de vreme ce numai Târnovo şi Isaccea sunt incluse în „ţara vlahilor”, de fapt în al Doilea Ţarat bulgaro-român, nu însă şi *Akdja Karman* (Cetatea Albă), care era integrată „ţării bulgarilor şi turcilor” (p. 120), rezultă că aşezarea portuară de la limanul Nistrului avea atunci un alt statut politic, nefiind în stăpânirea ţarilor de la Târnovo. Plasarea *Akdja-Karman*-ului în „ţara bulgarilor şi turcilor”, la fel ca şi *Saru-Karman*-ul (p. 121), identificat cu cetatea Chersonesului de pe litoralul sud-estic al Crimeei, nu reflecta realităţile contemporane cu Abu-l-Fida, ci pe acelea de cu peste trei secole mai înainte, când bulgarii / bulgarii negri sălăşluiau în ţinuturile ponto-caspice. După cum se poate lesne constata din parcurgerea textului său, acesta furnizează atât informaţii valabile pentru epoca sa, cât şi altele cu caracter anacronic, preluate de la predecesori, cum ar fi, spre exemplu, desemnarea Balandjar-ului drept oraş al chazarilor (*al-hazar*) (p. 126), plasarea oraşului Dandara în „ţara burtasilor” (*al-Burtās*) (p. 127) şi a Bular-ului (Bolgarului) în „ţara bulgarilor” [de pe Volga] (*al-Bulgār*) (p. 125), entităţi statale dispărute de multă vreme.

Editarea şi traducerea geografilor arabi din secolele XIII-XIV i-a prilejuit Irinei Konovalova atât probarea cunoştinţelor filologice, cât şi a celor de ordin istoric, cercetătoarea moscovită, spre deosebire de majoritatea colegilor săi, dovedind o bună cunoaştere nu numai a literaturii ştiinţifice occidentale, ci şi a celor româneşti. Aceasta a folosit numeroase lucrări ale specialiştilor din România (C. Andreescu, S. Baraschi, C. Brătescu, Gh. I. Brătianu, V. Ciocîltan, C. C. Giurescu, N. Grămadă, N. Iorga, S. Iosipescu, M. D. Matei, P. Ş. Năsturel, E. Oberländer-Târnoveanu, I. Rămureanu etc.), ceea ce a ajutat-o să interpreteze corespunzător unele probleme legate de istoria ţinuturilor de la Dunărea de Jos.

Traducerea capitolelor din opera lui Ibn Sa’id este oportună nu numai pentru informaţiile sale importante asupra regiunilor ponto-caspice, ci şi pentru că este de natură să clarifice faptul că datele cuprinse în tratatul de geografie al lui Abu-l-Fida asupra teritoriilor româneşti dobrogene şi est-carpatice nu au fost compilate de acesta de la autorul din Andaluzia, precum era suspectat de mulţi istorici, deoarece l-a citat adesea ca fiind o sursă importantă a sa (p. 113, 115, 116, 121, 122, 126-128). După cum ne putem edifica, lucrarea lui Ibn Sa’id a fost însă folosită pentru alte segmente din tratat. Pe de altă parte, paragrafe compacte din *Geografia* lui Abu-l-Fida, inclusiv cele cu referiri asupra ţinuturilor de la Dunărea Inferioară, au fost însuşite în prima parte a

secolului al XV-lea de unii cărturari orientali, între aceştia numărându-se un geograf persan anonim (P. B. Golden, *op. cit*., p. 71) şi enciclopedistul al-Qalqashandi din Egiptul mamelucilor (A. P. Grigor'ev, O. B. Frolova, *Географическое описание Золотой Орды в энциклопедии ал-Калкашанди*, în *Тюркологический сборник*, 2001, *Золотая Орда и ее наследие*, Moscova, 2002, p. 293-294).

Încheind această prezentare, vom concluziona că volumul datorat Irinei Konovalova reprezintă un model de editare a textelor medievale orientale, cu o ţinută ştiinţifică remarcabilă.

Victor Spinei

Walter Pohl, *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes*, Edited by Cristina Spinei and Cătălin Hriban, Bucureşti-Brăila, Edit. Academiei Române, Edit. Istros, Muzeul Brăilei, 2008, 414 p.

Volumul prezentat aici aparţine seriei *Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, coordonată de Dl. Victor Spinei, profesor la Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi (volumele I-III), şi ajunsă acum la al treilea tom. Acest proiect de restituţie istoriografică este menit să înmănuncheze contribuţii reprezentative ale unor istorici de anvergură europeană şi mondială. Contribuţiile înglobate în acest volum aparţin unui savant austriac preocupat de perioada migraţiilor şi Evul Mediu timpuriu. Walter Pohl este director la *Institut für Mittelalterforschung* din cadrul Academiei Austriece de Ştiinţe şi profesor universitar de istorie medievală şi ştiinţe auxiliare ale istoriei la Universitatea din Viena. Principalele domenii de cercetare privesc sfârşitul Antichităţii şi noile realităţi politice de la începutul Evului Mediu; dinamica raporturilor dintre triburile germanice şi Imperiul Roman; geneza etno-lingvistică medievală; istoriografia; istoria popoarelor stepei; istoria şi cultura Italiei până în jurul anului 1000. Cele mai importante realizări ştiinţifice sunt subsumate acestor direcţii de cercetare: *Die Awarenkriege Karls des Großen, 788-803*, Wien, 1988; *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München 1988, 2002; *Werkstätte der Erinnerung. Montecassino und die langobardische Vergangenheit*, Wien 2001; *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Stuttgart/Berlin/Köln, 2002.

Studiile şi articolele reunite în volumul prezentat aici sunt grupate ţinând cont de aceste direcţii fundamentale ale preocupărilor savantului austriac. În primul grupaj, intitulat *Studying the Barbarians: Approaches and Methods – Über die barbaren: herangehensweise und methoden* sunt selectate o serie de studii privitoare la integrarea barbarilor în Imperiul Roman şi constituirea noilor realităţi etnice, demografice şi politice ale Evului Mediu. A doua secţiune, *From Attila to Alboin – Von Attila zu Alboin*, reuneşte mai multe contribuţii privitoare la diverse neamuri barbare, cele mai multe dintre acestea fiind consacrate longobarzilor. Sunt avute în vedere diverse aspecte din istoria acestui popor de neam germanic, precum structura socială, dinamica demografică, atitudinea faţă de Biserică şi relaţiile cu Imperiul Bizantin, atât în faza panonică a existenţei sale, cât şi după statornicirea în peninsula italică. Ultima secvenţă a volumului, intitulată *The Avar Period – Die Awarenzeit*, reuneşte studiile savantului austriac privitoare la o altă temă recurentă în preocupările sale. Astfel, studiile care fac parte din această ultimă secvenţă convoacă un număr mare de surse, atât scrise, cât şi arheologice, pe baza cărora aduce o serie de clarificări privind Istoria avarilor şi a dominaţiei lor în Europa Centrală.

Selecţia prezentată aici aduce în atenţia cercetătorilor interesaţi o serie de contribuţii valoroase privitoare la perioada istorică marcată de declinul lumii antice şi naşterea celei medievale. Acest din urmă proces s-a realizat prin aportul etnic şi demografic al populaţiilor care au pătruns succesiv în arealul lumii romane şi i-au schimbat definitiv profilul. Aspectele esenţiale ale tranziţiei la medievalitate sunt puse sistematic în lumină de textele semnate de cercetătorul austriac ale cărui studii sunt reunite în acest volum.

Bogdan-Petru Maleon

Şerban Papacostea, *Studii de istorie românească. Economie şi societate (secolele XIII-XVIII)*, Edit. Istros, Brăila, 2009, 322 p. [Restituiri-3]

Al treilea volum din seria „Restituiri” a Editurii Istros reuneşte studii ale profesorului Şerban Papacostea care nu au fost cuprinse, din diferite motive, în lucrări similare publicate în anii precedenţi. Cea mai mare parte a contribuţiilor, reunite în secţiunile *Demografie şi Societate*

respectiv *Vremea Reformelor*, reflectă preocupările medievistului după revenirea la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" când, aşa cum se menţionează şi în introducere, i-a fost repartizată ca temă de plan reforma agrară a lui Constantin Mavrocordat. Din cercetarea acestei teme au rezultat un volum de documente, teza de doctorat consacrată stăpânirii austriece în Oltenia şi o bună parte a studiilor din prezentul volum. Pentru epoca respectivă rezultatul cercetării a însemnat un semnificativ spor de cunoaştere şi, chiar dacă din momentul publicării până astăzi perioada fanariotă s-a îmbogăţit cu un număr semnificativ de lucrări, este neîndoielnic faptul că textele profesorului Şerban Papacostea constituie lecturi obligatorii pentru orice istoric care se apleacă asupra perioadei. Chiar dacă unele dintre interpretările propuse pot fi discutate sau nuanţate rămân drept reper sursele de la care a fost construită analiza.

Prima parte a volumului (intitulată *Studii Pontice*) reuneşte şapte studii de întinderi şi abordări diferite. Trei dintre acestea constituie sinteze ale unor chestiuni de istorie pontică în timp ce în patru cazuri sunt analizate chestiuni de detaliu pornind de la documente cunoscute, dar insuficient exploatate până în prezent. Studiile de sinteză privesc rolul Mării Negre în perioada secolelor XIII-XV şi actualitatea acestei teme istoriografice lansate în istoriografia universală de Gheorghe I. Brătianu. Ultimul aspect ar părea banal, dar merită amintit că, la începutul secolului XXI, un istoric cu greutate (pe atunci) se întreba retoric pe cine poate interesa istoria Mării Negre. Studiul consacrat instaurării hegemoniei otomane în spaţiul pontic (publicat iniţial în Germania) s-a bucurat, din păcate, de prea puţină atenţie din partea medieviştilor occidentali deşi publicaţii ulterioare nu au făcut decât să repete (şi uneori mult mai superficial) mare parte dintre ideile exprimate de profesorul Papacostea.

Celelalte patru texte se referă la primele manifestări ale politicii pontice a Ungariei, la trecerea *basileului* Ioan al VIII-lea Paleolog prin Moldova lui Alexandru cel Bun, la sfârşitul hegemoniei bizantine în Marea Neagră şi la un episod din istoria alianţei genovezo-otomane. Fiecare dintre aceste texte ar merita o amplă discuţie fapt ce depăşeşte cadrul prezentării de faţă. Fără a cuteza să dau calificative unui magistru, mă mărginesc doar să spun că studiile constituie o lecţie pentru orice medievist. Chiar dacă, în unele cazuri, am exprimat rezerve faţă de concluziile propuse (de ex. în cazul studiului *Ungaria şi Marea Neagră în secolul al XIII-lea*) rămân indiscutabile erudiţia strivitoare şi forţa de argumentare.

Concluziile unor astfel de prezentări sunt îndeobşte superlative. Fără intenţia de a părea original aş exprima doar speranţa că, dincolo de aceste studii, profesorul Papacostea ne va oferi şi o lucrare de ansamblu măcar asupra unora dintre chestiunile atinse de volumul publicat la Editura Istros.

Ovidiu Cristea

Constantin Ion Ciobanu, *Stihia profeticului. Sursele literare ale imaginii „Asediului Constantinopolului" şi ale „profeţiilor" Înţelepţilor Antichităţii din pictura murală medievală moldavă*, Chişinău, 2007, 416 p.

Am ezitat îndelung până să mă decid să prezint, fie şi pe scurt, cartea dlui Constantin Ion Ciobanu. În primul rând, m-a descumpănit uşor titlul, lăsat neexplicat de autor, convins probabil de claritatea sa. (E adevărat, lucrurile încep să se limpezească, însă abia spre sfârşit.) Apoi, m-a pus serios pe gânduri o afirmaţie a dnei Tereza Sinigalia, semnatara cuvântului introductiv. Potrivit reputatului istoric de artă, am avea în faţă „o demonstraţie extrem de erudită, dar stufoasă, destul de greu de urmărit de către cel neobişnuit cu acest tip de analiză interdisciplinară, în care, în mare parte, domină aspectul filologic". În fine, m-a contrariat unul dintre cele două suplimente ale volumului, cu care, mărturisesc sincer, mi-am început din interes lectura. Vorbind despre „o redacţie iconografică rară descoperită în pictura murală a altarului bisericii *Sfântul Nicolae* a mănăstirii Probota" (p. 355-341) – figurarea în sanctuar, în registrul inferior, în nişa de sub fereastra de răsărit, în patenă, a antebraţelor unui Iisus matur, viu, regăsit pictat în imediata vecinătate în braţele Sfântului Ioan Gură de Aur – autorul ignoră studiile fundamentale dedicate temei de Miltos Garidis şi de Christopher Walter[2], foloseşte pentru a desemna transformarea liturgică a pâinii şi vinului în „Sfânt Trup şi Scump Sânge" un termen uşor impropriu care a stârnit mare vâlvă în lumea creştină de secol XVII (acela de transsubstanţiere)[3] şi pare să nu facă o distincţie

[2] Miltos Garidis, *Aproche « réaliste » dans la représentation du Mélismos*, în *Jahrbuch für Byzantinistik*, 32, 1982, 5, p. 495-502; Christopher Walter, *The Christ Child on the Altar in the Radoslav Nartex: A Learned or a Popular Theme?*, în Idem, *Pictures as Language. How the Byzantine Exploited Them*, Londra, 2000, p.

[3] Pentru detalii, vezi Martin Jugie, *Le mot transsubstantiation chez les Grecs avant 1629*, în „Echos d'Orient", 10, 1907, p. 5-12.

foarte netă între Proscomidie şi cele trei momente decisive ale Anaforei, *anamneza*, *epicleza* şi *merismos*-ul[4]. Dacă totuşi am considerat că efortul merită făcut, aceasta se datorează faptului că lucrarea conţine multe idei interesante, întrebuinţează o bibliografie de limbă rusă impresionantă, puţin accesibilă publicului românesc, şi are o înfăţişare foarte frumoasă, fiind bogat ilustrată şi migălos îngrijită.

Având ca punct de plecare o teză de doctor habilitat în studiul artelor susţinută în 2005 în cadrul Institutului Studiului Artelor al Academiei de Ştiinţe al Moldovei, *Stihia profeticului* cuprinde două părţi şi (aşa cum am precizat deja) două suplimente. Are 147 de ilustraţii, o bibliografie conţinând 881 de titluri, o listă de cuvinte cheie şi un rezumat în limbile engleză şi rusă.

Prima parte este dedicată „*Asediului Constantinopolului* din pictura murală moldavă”, iar marele merit al autorului constă în identificarea şi discutarea unor surse necunoscute sau puţin frecventate alte temei. Amintesc, dintre cele bizantine, omilia de secol IX cunoscută sub numele de *Hymnus Acathistus. De obsidione Constantinopolis* (PG 92, col. 1348-1372) şi una dintre citirile *Triodului*, iar dintre cele slavone *Povesirea despre luarea Ţarigradului* a lui Nestor Iskander în redacţia „Troiţk”[5]. Din păcate, dl Ciobanu optează pentru o interpretare a compoziţiei în siajul lui André Grabar, văzând în dezastrul din 1453 (figurat pe faţadele bisericilor „rareşiene” din nordul Moldovei, cu excepţia celei de la Arbure) o trimitere la „victoria permanentă” profeţită de literatura oraculară aflată la mare preţ în vremea ctitorului, creditat cu dorinţe aprige de legitimare personală şi de recucerire a Oraşului. Personal, aş fi preferat o interpretare care să ţină mai mult seama de contextul liturgic al compoziţiei.

A doua parte, mai consistentă, tratează „sursele literare ale ‘profeţiilor’ Înţelepţilor Antichităţii din pictura murală a Moldovei”. De data aceasta, marele merit al autorului constă în aceea că a cercetat în paralel numele vestitorilor antici ai venirii lui Hristos cu textele înscrise pe filacterele, şi că a încercat să identifice sursele lor literare. Un excurs asupra „tradiţiei *pseudo-inscripţiilor* din pictura murală moldavă în contextul artei bizantine şi post-bizantine” şi tratarea succintă a reprezentării euharistice de la Probota despre care am pomenit deja completează tabloul.

---

[4] Pentru o excelentă analiză a compoziţiei, vezi Elena Firea, *Artă şi liturghie: o reprezentare euharistică inedită din biserica mănăstirii Probota*, în „Ars Transilvaniae”, 18, 2008 p. 119-132.

[5] Pentru detalii, vezi stema de la p. 123.

„Practic, este imposibil de analizat întregul conţinut al acestei părţi a cărţii”, estimează aceeaşi Tereza Sinigalia. Din acest motiv, mă voi mărgini să închei succinta mea prezentare cu câteva nedumeriri de ordin metodologic.

Prima priveşte relaţiile dintre Moldova lui Petru Rareş şi lumea rusească a vremii. Atât în analiza surselor literare ale „Asediului Constantinopolului” cât şi a celor ale profeţiilor înţelepţilor, dl Ciobanu face repetate trimiteri la diverse redacţii ale *Povestirii* lui Iskander, ale *Cronografelor* ruseşti, la ilustraţiile din diverse volume („Goliţîn”, „Osterman”, „Şumilov”) ale unui *Codice împărătesc ilustrat de letopiseţe* aflat la Moscova şi la alte compoziţii aparţinând acestui spaţiu cultural. Vorbeşte chiar de influenţe reciproce. Or, mă întreb dacă nu ar fi meritat ca aceste relaţii şi influenţe să fie discutate detaliat şi contextualizate, pentru ca natura şi căile lor de exercitare să fie lipsite de echivoc.

A doua priveşte raportul complicat dintre text şi imagine. La un moment dat, în cazul predicii *De obsidione Constantinopolis*, dl Ciobanu compară varianta în limba greacă publicată de abatele Migne cu versiunile slavonă şi română pătrunse în *Triod*. Numai că ediţiile alese ca bază sunt tipărituri târzii, *Moscova 2003* (fără alte indicaţii), respectiv *Râmnic 1782*. Mă întreb aşadar dacă nu ar fi meritat abordată mai în amănunt *circulaţia manuscrisă* a textelor indicate drept surse ale iconografiei.

Ultima priveşte structura cărţii. Dl Ciobanu a pus sub acelaşi titlu tratarea surselor *Asediului* şi ale *profeţiilor* deoarece le consideră ca aparţinând aceluiaşi gen – cel profetic. Mă întreb totuşi dacă avem de-a face cu unul şi acelaşi tip de profeţie. Nu cumva *Stihia profeticului* cuprinde lucruri uşor diferite?

Ovidiu Olar

Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History. Essays in Honor of Paul W. Knoll, Ed. Piotr Górecki şi Nancy van Deusen, Tauris Academic Studies, 2009, 304 p.

Titlul cărţii editate de Piotr Górecki şi Nancy van Deusen este unul înşelător, pentru că volumul nu se referă la Europa Centrală şi Răsăriteană (*Central and Eastern Europe*), ci la Europa Central-Răsăriteană (*East-Central Europe*). Cele două denumiri, aparent atât de asemănătoare, au o istorie diferită şi ar fi fost de aşteptat ca editorii, altfel foarte sensibili la

folosirea unor concepte inadecvate, să sesizeze această deosebire. De altfel, în interiorul volumului editorii înşişi folosesc întotdeauna sintagma *East-Central Europe* şi rămâne o enigmă de ce volumul este intitulat *Central and Eastern Europe.* Nu aş fi insistat asupra acestui aspect dacă nu ar fi fost important pentru înţelegerea cărţii. *East-Central Europe* este o denumire al cărei succes în lumea anglo-saxonă se datorează în bună măsură lui Oscar Halecki, care, într-un anumit context ideologic, a folosit această sintagmă pentru a desemna Europa dintre Germania şi Rusia. Cartea de faţă este un volum de eseuri dedicate lui Paul W. Knoll, medievistul american specializat în istoria Poloniei şi majoritatea autorilor, 11 din 15, sunt istorici care profesează în Polonia sau în Statele Unite. Volumul editat de Piotr Górecki şi Nancy van Deusen este, în bună măsură, un produs istoriografic al medievisticii polono-americane, în descendenţa intelectuală a lui Halecki. Cartea nu este structurată tematic sau cronologic, însă pentru această recenzie, cu riscul de a simplifica, voi grupa cele 16 articole în patru categorii: istorie urbană, istorie socială, istorie ecleziastică şi istorie politică. Despre cele două articole care nu au putut fi incluse în nici una dintre aceste categorii am să vorbesc la sfârşitul recenziei. Tot în încheiere am să mă refer şi la articolele celor doi editori, care deschid şi închid volumul.

Trei dintre articolele incluse în volum, cele scrise de Henryk Samsonowicz, Bariša Krekić şi Grzegorz Myśliwski, abordează probleme de istorie urbană. Henryk Samsonowicz (*The city and the trade route in the early Middle Ages*) analizează începuturile vieţii urbane în răsăritul Europei, la începuturile Evului Mediu, din perspectiva tezei lui Pirenne. Rezultatul studiului lui Samsonowicz, o încercare de sinteză prin amploarea spaţiului geografic şi a intervalului de timp pe care le acoperă, confirmă, încă o dată, teza lui Pirenne, arătând că factorul esenţial în dezvoltarea oraşelor medievale a fost comerţul la mare distanţă. Bariša Krekić (*Notes on the provision of water for the city of Dubrovnik in the fifteenth and sixteenth centuries*) discută măsurile luate de autorităţile din Ragusa în secolele XV-XVI pentru a asigura buna aprovizionare a oraşului cu apă. Documentele analizate acoperă un spectru larg, de la reglementările privind construcţia unui apeduct (1436-1438) şi buna sa întreţinere, până la hotărârile Senatului privind amplasarea cisternelor de colectare a apei de ploaie. Grzegorz Myśliwski (*Venice and Wrocław in the later Middle Ages*) reconstituie relaţiile comerciale dintre Veneţia şi Wrocław (Breslau) începând cu secolul al XIII-lea, când au avut loc primele contacte între negustorii din cele două oraşe şi până în secolul al

XV-lea. Printr-o analiză detaliată a acestor schimburi comerciale, Myśliwski arată că negustorii din Wrocław au fost pionierii stabilirii unor legături între Veneţia şi regiunile sudeto-carpatice, baltice şi ruseşti.

Printre contribuţiile de istorie socială, pe lângă articolele Norei Berend, lui Tomasz Jurek şi lui Krzysztof Ożóg, l-am inclus şi pe cel al lui Florin Curta, deşi acesta ar fi putut considerat, la fel de bine, unul de istorie politică. Curta (*The archaeology of early medieval service settlements in Eastern Europe*) analizează un tip particular de aşezare, considerată de arheologii din centrul şi estul Europei, rezultatul unei colonizări rurale cu lucrători specializaţi, ţărani sau meşteşugari (*service settlement*). Punând sub semnul întrebării interpretările tradiţionale, potrivit cărora acest tip de aşezare era fie un fenomen specific slav, fie o adaptare central-europeană a unei instituţii carolingiene, Florin Curta arată că aceste teorii au la bază nu atât descoperirile arheologice, care îndeamnă la o interpretare mult mai nuanţată, cât modelul macro-economic al unui stat medieval centralizat. Nora Berend (*Oath-taking in Hungary. A window on medieval social interaction*) analizează jurămintele în Ungaria medievală dintr-o perspectivă antropologică, arătând că evoluţia acestui ritual este o oglindă a interacţiunii dintre diverse grupuri sociale. În sprijinul acestei teze, Berend identifică diverse tipuri de jurăminte specifice anumitor grupuri sociale sau religioase. Astfel, pentru a da numai două exemple, renunţarea de către cumani a jurământului depus pe un câine tăiat în două dezvăluie gradul lor de integrare, în vreme ce acceptarea musulmanilor la ordalii (registrul de la Oradea), demonstrează că şi non-creştinii puteau participa, în calitate de acuzatori, la acest ritual juridic. Articolul lui Tomasz Jurek (*Matrimonium sub fide Judaica contractum. Were mixed Christian-Jewish marriages possible in late medieval Poland?*) pune o foarte delicată problemă metodologică, întrebându-se dacă istoricii au dreptate presupunând că normele canonice care interziceau căsătoria între creştini şi evrei erau întotdeauna respectate. Plecând de la două cazuri extrase din registrele juridice ale episcopiei din Poznan, din secolul al XV-lea, Jurek arată că asemenea coabitări mixte, poate chiar căsătorii *per verba*, deşi erau strict interzise *in facie ecclesie*, aveau totuşi loc. Articolul Krzysztof Ożóg (*University masters at the royal court of Hedwig of Anjou and Władysław Jagiełło*) este o anchetă prosopografică asupra cărturarilor apropiaţi curţii regale polone în vremea domniei Hedvigăi de Anjou şi a lui Vladislav Jagiello. Spre deosebire însă de abordările tradiţionale, care se opresc asupra membrilor consiliului regal şi ai cancelariei, Ożóg dezvăluie existenţa la curtea polonă a

unui grup mai puţin vizibil, dar foarte important, de cărturari, din care făceau parte duhovnici, capelani, medici, astrologi, scriitori şi profesori.

Articolul lui Jerzy Kłoczowski (*The Dominican Order and the beginnings of higher education in the Polish Lands*), după o prezentare detaliată a modului în care a fost construit sistemul de şcoli dominicane în întreaga Europă, se concentrează asupra provinciei Poloniei. Teza lui Kłoczowski este că începuturile învăţământului de tip universitar în Polonia sunt strâns legate de reţeaua de *studia generalia* constituite de dominicani. Studiul lui Stanisław Szczur (*Papal collectors and state power in Central Europe during the fourteenth century*) analizează un aspect al reformelor introduse de papalitatea de la Avignon, rolul politic al reprezentanţilor în Polonia ai cămarei pontificale. Deşi, iniţial, atribuţiile acestora erau exclusive fiscale, *collectores* ajung să reprezinte scaunul pontifical într-o multitudine de probleme, unele extrem de importante, precum medierea între coroana polonă şi ordinul teutonic. Foarte interesantă este analiza implicaţiilor politice ale strângerii bănuţului sfântului Petru din întreaga Polonie. *Collectores* şi regii Piaşti defineau Polonia ca întreaga dioceză a arhiepiscopiei de Gniezno, ceea ce a dus la o îndelungată dispută cu Ordinul Teutonic şi cu regele Boemiei. Aceştia intraseră în stăpânirea unor teritorii care altădată se găseau *infra dicti regni antiquos limites* şi vedeau în colectarea acestei taxe o confirmare papală a drepturilor de stăpânire ale regelui Poloniei. Thomas Wünsch (*Between conciliar thought and mystical theology. The development of ideas for church reform by James of Paradyż 1380/81-1464/5*) analizează relaţia dintre două direcţii reformatoare din interiorul Bisericii în secolul al XV-lea, mişcarea conciliară şi misticismul, prin prisma biografiei lui Iacob de Paradyż. Profesor de teologie la Cracovia, implicat în mişcarea conciliară, Iacob de Paradyż s-a retras în ultima parte a vieţii la o mânăstire, devenind unul dintre misticii apropiaţi de *devotio moderna*. Concluzia lui Wünsch este că, deşi aparent nu există nici o legătură între mişcarea conciliară şi misticism în secolul al XV-lea, cele două erau motivate de aceeaşi dorinţă de reformă ecleziastică.

Jacek Banaszkiewicz (*Conrad II's theatrum rituale Wipo on the earliest deeds of the Salian ruler (Gesta Chuonradi imperatoris cap. 5)*) interpretează un episod din cronica lui Wipo despre încoronarea lui Conrad al II-lea, considerat de obicei o punere în scenă a unui ritual politic. Viitorul rege, în drum spre biserică, este oprit de trei persoane, reprezentând tocmai categoriile pe care un monarh trebuia să le protejeze cu precădere, un orfan, o văduvă şi un străin. Conrad al II-lea, spre

nemulţumirea curţii sale, preferă să întârzie momentul propriei sale încoronări, pentru a asculta cele trei plângeri şi a face dreptate. Banaszkiewicz, pe urmele lui Philippe Buc, interpretează acest episod considerându-l o construcţie narativă şi nu un ritual politic. Studiul lui János Bak (*`Good king Polish Ladislas`... History and memory of the short reign of Władysław Warneńczyk in Hungary*) se opreşte asupra momentului inaugural al celei mai scurte domnii a unui Jagiellon pe tronul Ungariei. Articolul lui János Bak este o analiză a gândirii politice a nobilimii ungare exprimată în două texte elaborate în contextul, atipic, al încoronării lui Władysław Warneńczyk (1440): carta prin care dieta demonstra legitimitatea noului rege şi diploma regală care aminteşte un *libellus seu registrum* prezentat regelui, cuprinzând drepturile nobilimii. Carta dietei nobiliare este construită în jurul a două idei centrale: (1) necesitatea unui conducător capabil să conducă lupta anti-otomană; (2) dreptul locuitorilor regatului de a alege regele (*semper regum coronatio a regnicolarum voluntate dependet*). Plecând de la această a doua idee, János Bak presupune chiar că regatul Ungariei s-ar fi putut transforma, dacă nu ar fi fost cucerit de otomani, într-o monarhie electivă de tipul celei polone. Acelaşi document cuprinde şi soluţia nobililor la delicata problemă a încoronării regelui cu o altă coroană decât cea a Sfântului Ştefan, care fusese luată de regina-văduvă Elisabeta de Luxemburg pentru a-l încorona pe fiul său, Ladislau Postumul. Soluţia propusă de dieta din 1440 a fost de a folosi în ritualul de încoronare diadema ce împodobea relicvariul Sfântului Ştefan. János Bak compară acest moment cu evenimentele din 1308, când Carol Robert de Anjou, şi el lipsit de coroana care se găsea atunci în mâinile voievodului Transilvaniei, a folosit o alta, binecuvântată şi legitimată de legatul papal.

Am lăsat la sfârşit cele două articole pe care nu le-am putut încadra în nici una dintre cele patru categorii folosite pentru a ordona recenzia. Articolul lui Richard C. Hoffmann (*Strekfusz. A fish dish links Jagiellonian Kraków to distant waters*) este o captivantă incursiune în bucătăria curţii regale polone medievale. Plecând de la atestarea unui tip de peşte uscat (strekfusz) în registrele de cheltuieli ale casei regale, Hoffmann foloseşte izvoare scrise şi arheozoologice pentru a identifica ce anume se ascundea sub acest nume: ştiucă sărată adusă din Scandinavia. Articolul lui Nancy van Deusen (*University studies and trivialised pursuits. The place of music in medieval university education*), unul dintre cei doi editori ai volumului, este şi singurul din întreaga carte care nu se referă, deloc, la Europa Central-Răsăriteană. Teza lui Van Deusen este că,

pentru intelectualii Evului Mediu, muzica nu a fost deloc o disciplină minoră sau trivială, aşa cum este privită în cele mai multe dintre lucrările istorice recente asupra universităţilor medievale. Plecând de la mai multe texte teoretice, în primul rând de la *De Musica* al lui Augustin, van Deusen reconstruieşte perspectiva medievală asupra muzicii, insistând asupra funcţiei de exemplificare care i-a fost atribuită, de a face ideile abstracte perceptibile pentru simţuri.

Am lăsat la sfârşit articolele editorilor, care deschid şi închid volumul, pentru că acestea mi s-au părut a fi cele mai slabe din întreaga carte. Articolul introductiv al lui Piotr Górecki (*A road well travelled: Culture, politics and learning in the work of Paul W. Knoll (1966–2006*) este o a analiză istoriografică a operei lui Paul Knoll, interpretată în contextul evoluţiei medievisticii nord-americane din ultimii 40 de ani. După cum mărturiseşte chiar autorul, articolul este o ambiţioasă încercare de a aplica biografiei intelectuale a lui Paul Knoll o metodă de cercetare dezvoltată chiar de acesta. Asemenea lui Knoll, care îl analizase pe tânărul Nicolaus Copernicus integrându-l în mediul universitar din Cracovia, Górecki a încercat să reconstituie un itinerariu intelectual combinând investigaţia biografică şi interpretarea istoriografică cu o ambiţioasă analiză a evoluţiei peisajului cultural în care Knoll a trăit şi a scris. Articolul este inegal, părţile foarte bine scrise alternând cu cele mai puţin convingătoare. În rândul celor dintâi aş include analiza scrierilor lui Knoll, structurată pe o convingătoare periodizare: (1) interesul pentru istoria politică a ultimilor doi Piast; (2) istoria intelectuală în vremea Jagiellonilor; (3) mişcarea conciliară şi Universitatea din Cracovia. Mai puţin convingătoare este reconstrucţia peisajului cultural din care Knoll a făcut parte, mai cu seamă încercarea lui Górecki de a identifica anumite trăsături definitorii ale medievisticii americane. Astfel, diferenţa fundamentală între comunitatea medieviştilor americani şi cea a „altor culturi academice” – nu este greu de ghicit care anume – ar fi accentul pus pe căutare conceptuală şi trecerea pe plan secund a erudiţiei. Nepotrivită mi s-a părut şi încercarea lui Górecki de a explica sau mai degrabă de a justifica anumite opţiuni de cercetare ale lui Knoll, care astăzi ar putea părea „academically incorect” (distincţia între perioade de declin/glorie în istoria Poloniei sau interesul său pentru biografie şi pentru istoria politică). Articolul de încheiere, scris în colaborare de Piotr Górecki şi de Nancy van Deusen (*Toward a new cultural history of East Central Europe?)* este o încercare de a identifica liniile directoare ale cărţii, definite ca spaţiul în care se întâlnesc diferitele contribuţii incluse în

volum (*a shared intellectual space*). Nu este deloc limpede ce rost are un asemenea demers la sfârşitul cărţii, când se presupune că cititorul a parcurs deja întregul volum, putând să sesizeze singur anumite conexiuni între articole, fără a mai fi nevoie ca editorii să-i atragă atenţia asupra lor. La fel de inutilă mi se pare şi încercarea de a sublinia multiplele legături dintre opera lui Paul Knoll şi articolele din volum. Cele mai multe dintre acestea fuseseră deja semnalate, prin referinţe explicite, de autorii articolelor. Articolul se încheie printr-o rediscutare a tuturor contribuţiilor prin prisma problemei asemănărilor/deosebirilor fundamentale între Europa Central-Răsăriteană medievală şi Europa Occidentală. Concluzia editorilor este că, judecată în ansamblu, *Central and Eastern Europe in the Middle Ages* accentuează mai degrabă asemănările şi apropierile dintre cele două Europe, decât deosebirile. Această încercare, eşuată, de a construi direcţiile unei istorii culturale a Europei Central-Răsăritene, croşetând contribuţii punctuale foarte bine scrise, nu trebuie însă să eclipseze valoarea întregului volum. *Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History* este, nu neapărat datorită editorilor săi, o carte foarte bună.

Marian Coman

Antonio Possevino. I Gesuiti e la loro eredità culturale in Transilvania. Atti della Giornata di studio Cluj-Napoca, 4 Dicembre 2007, ed. Alberto Castaldini, Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 2009, 171 p. + indici onomastici şi toponimici (seria Bibliotheca Instituti Historici S.I.)

Actele simpozionului dedicat lui Antonio Possevino şi organizat de Centrul de Studii Transilvane şi de Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii Babeş-Bolyai în decembrie 2007 sunt reunite într-un frumos volum, publicat în condiţii tipografice elegante şi de un profesionalism desăvârşit. Munca de editor a lui Alberto Castaldini este de asemenea ireproşabilă: cuvântul înainte prezintă fiecare contribuţie şi autor în parte, volumul are indici onomastici şi toponimici precum şi un rezumat în limba engleză a introducerii.

Volumul reprezintă o contribuţie importantă la înţelegerea frământărilor politice şi religioase din Transilvania din a doua jumătatea a veacului al XVI-lea. Cele opt contribuţii aparţin unor istorici din Italia şi România, al căror puncte comune inevitabil constau în activitatea şi

scrierile lui Possevino despre misiunile sale în Europa răsăriteană şi în Transilvania şi de istoria colegiului iezuit de la Cluj. Marek Inglot S.J. urmăreşte misiunile lui Possevino în Suedia şi vestita sa călătorie misionară la Moscova la curtea lui Ivan cel Groaznic în 1581/1582. Inglot discută şi seminariile pontifice pe care Possevino le-a promovat pentru a atrage tineri din regiunile îndepărtate ale Europei sau de alte confesiuni creştine, prezentând foarte succint seminarul de la Vilnius şi seminarul de traducători de la Tartu. Possevino a înţeles că misionarii, laici sau confirmaţi, reprezentau un mijloc mult mai eficient de menţinere a catolicismului decât orice acţiuni de natură politică sau diplomatică. Alberto Castaldini investighează originile familiei lui Possevino la Mantua, proiectând istoria strămoşilor acestuia pe fundalul istoriei micului oraş lombard. Este abordată şi chestiunea unei presupuse origini ebraice a lui Possevino, care însă nu este susţinută de autor. Misiunea în Transilvania a lui Possevino ca legat papal este prezentată de Vasile Rus, reliefând contextul înfiinţării colegiului iezuit la Cluj în 1581 şi intenţiile nefructificate de a crea un seminat pontifical pentru românii din Ţara Românească şi Moldova la Braşov. Autorul abordează şi chestiunea imaginii lui Possevino în rândul confraţilor săi şi oferă câteva aprecieri date iezuitului mantovan în scrisori ale contemporanilor. Luigi Balsamo discută *Il Commentario di Transilvania*, scris de Possevino în 1581, şi ajunge la concluzia că este o contribuţie istoriografică superioară operei dedicate misiunii la Moscova, Possevino reuşind să surprindă foarte realist şi precis realităţile politice şi religioase din principatul transilvan, puţin cunoscute în Europa. Raporturile cordiale cu Ştefan Báthory, care se erijase în apărătorul comunităţii catolice din Transilvania şi sprijinea ideea alegerii unui episcop catolic în principat, au influenţat mesajul pe care Possevino a dorit să îl transmită Papei despre situaţia complicată în care se afla regele polon şi iezuiţii din Transilvania. Referirile la românii din Transilvania în opera lui Antonio Possevino sunt discutate în contribuţia lui Ioan-Aurel Pop. Acest autor subliniază că descrierea Transilvaniei de către Possevino este inspirată de un puternic misionarism catolic, însă este convins şi de faptul că multe dintre observaţiile iezuitului sunt ”precise şi folositoare”, cum ar fi originea romană a românilor şi similarităţile dintre limbile română, italiană şi latină; apartenenţa românilor la confesiunea ortodoxă ş.a., dar şi că românii sunt predispuşi la furt. Ioan-Aurel Pop observă că Possevino a identificat şi statutul inferior al românilor faţă de celelalte naţiuni politice din Transilvania şi poziţia privilegiată a mitropolitului ortodox în raport cu Patriarhia de la

Constantinopol. Nicolae Sabău publică în volum un studiu asupra proiectului de construcţie a colegiului iezuit din Cluj (1584), o contribuţie dedicată aşadar proiectului lui Possevino de a crea un seminar catolic în Transilvania dar şi eforturilor arhitecturale ale lui Massimo Milanesi de a proiecta această şcoală. Clădirea colegiului a fost distrusă în 1603 şi singura imagine cu aceasta este o xilogravură din 1596 care prezintă o ”immagine di fantasia”, nerealistă şi idealizantă. Nicolae Sabău, pornind şi de la studiile istoricului András Kovács, încearcă să reconstruiască pe baza schiţelor arhitectului şi a surselor documentare o localizare probabilă şi o posibilă înfăţişare a colegiului. Colegiul iezuit din Cluj ca prima instituţie academică din oraş este prezentat şi de Ionuţ Costea. Doru Radoslav abordează influenţa modelului cultural iezuit asupra românilor din Banat în secolul al XVII-lea, portretizându-i pe Gheorghe Buitul şi Gabriel Ivul, doi misionari iezuiţi din Banat şcoliţi la Roma. Buitul a activat în Banatul local, în vreme ce Ivul a parcurs o carieră academică spectaculoasă la Caşovia şi Viena.

Volumul publică în anexă câteva capitole din *Comentariul asupra Transilvaniei* al lui Antonio Possevino, pe baza primei ediţii realizate de Andrei Veress în 1913. Nedumerirea produsă de o asemenea decizie îmi este disipată la o reflecţie mai atentă asupra publicului-ţintă vizat de editorul Alberto Castaldini. Volumul este destinat mai degrabă cititorilor nefamiliarizaţi cu istoria Europei centrale şi răsăritene şi din acest punct de vedere el vine să umple un gol istoriografic. Faptul că o colecţie de studii despre moştenirea culturală iezuită din Transilvania este integrat într-o serie prestigioasă precum Bibliotheca Instituti Historici Societatis Jesu este îmbucurător şi nu putem decât să lăudăm eforturile lui Alberto Castaldini de a face cunoscută istoria noastră în Italia cu acelaşi profesionalism cu care se achită de misiunea domniei sale de director al Institutului Italian de Cultură de la Bucureşti.

Mária Pakucs

Modele culturale şi realităţi cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX), ed. Claudiu Neagoe, Ars Docendi, Bucureşti, 2009, 267 p.

Există anumite cărţi pe care nu le poţi trece cu vederea. Fie sunt atât de reuşite încât vrei să împărtăşeşti cu colegii de breaslă bucuria de a le fi citit, fie sunt atât de nereuşite încât vrei să îi previi. Din ambele

situaţii nu putem decât să învăţăm să fim profesional mai buni şi mai competitivi. Volumul ales pentru recenzia de faţă face parte din categoria a doua, a cărţilor care nu sunt scrise cum se cuvine, care nedumeresc şi stârnesc reacţii contradictorii în cititor. *Modele culturale şi realităţi cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)* este un titlu pompos dat unei culegeri de studii care nu au prea multe în comun ca temă şi ca realizare. Din capul locului îmi asum afirmaţia că acesta este un volum de umplutură, încropit la repezeală pentru cheltuirea la termen a unor fonduri, deşi editorul nu a avut eleganţa de fi scris o cât de scurtă introducere, o cerinţă minimală pentru un volum colectiv ”tematic”, o introducere care să lămurească ocazia publicării unei asemenea cărţi. Ne sunt oferite doar mici fişe biografice şi profesionale ale autorilor. Grandoarea fără temei este însă prezentă: pe coperta a IV-a, Zilot Românul ne îndeamnă să nu defăimăm şi să nu minţim, ci să ne închinăm marelui stăpân ”adevărul”. Urmând şi eu povaţa înaintaşului de la care se revendică editorul acestei cărţi, declar cu onestitate că numai cinci dintre cele douăsprezece studii sunt texte respectabile, bazate pe o citire critică şi contextualizată a surselor şi a bibliografiei, şi care împing înainte cunoaşterea noastră despre trecut. Le voi da aşadar întâietate în această recenzie, în ordinea publicării lor.

Laurenţiu Rădvan abordează câteva chestiuni privind ”structurile sociale şi etnice din oraşele Moldovei medievale”, mai ales problema existenţei unui patriciat orăşenesc care se identifică în surse ca ”oamenii buni” şi cea a structurii etnice compozite a oraşelor moldovene. Este întradevăr vremea să ne întoarcem privirea şi către comunitatea care defineşte de fapt oraşul. Patricienii nu deţin doar marea parte a bogăţiei unui oraş în patrimonii pe care le transmit din generaţie în generaţie prin strategii matrimoniale precise, ci sunt şi grupul de cetăţeni politici, din rândul cărora se alege conducerea oraşului. Ei sunt aşadar şi o categorie politică în aceeaşi măsură în care patricienii aparţin unor structuri sociale şi economice caracteristice.

Carmen Amarandei publică un articol scurt dar la obiect cu ”Mici completări la *Bibliografia românească veche*”, autoarea identificând un număr de cinci manuscrise care fie nu au descrieri in BRV pentru că autorii au folosit doar surse livreşti pentru existenţa lor, fie sunt identificate greşit. Studiul este însoţit şi de ilustraţii.

Cristian Luca analizează ”Activitatea portuară şi construcţiile navale la Galaţi” la sfârşitul secolului al XVIII-lea, o perioadă de

transformări politice şi economice care a influenţat pozitiv direct evoluţia economică a portului de la Dunăre. Aşa cum ne-a obişnuit, Cristian Luca îşi construieşte argumentele pe surse inedite din arhivele veneţiene şi pe o bibliografie bogată şi bine asimilată.

Pe baza schimburilor de scrisori dintre emigranţii paşoptişti şi cei rămaşi în ţară, Nicolae Mihai discută ”Revoluţia exilată sau dimensiunile culpabilizării în rândul emigraţiei paşoptiste”. Este un studiu plin de vervă şi care discută emigraţia română în context european, reuşind să deslu-şească discursuri şi atitudini în sânul revoluţionarilor români care erau nevoiţi să îşi administreze eşecul dar şi memoria comună.

Celelalte opt studii sunt texte scrise de istorici tineri, cei mai mulţi dintre ei formaţi şi cu burse şi deplasări în străinătate, dar cel puţin în era internetului şi a informaţiei accesibile. Felul în care au fost învăţaţi (?) şi înţeleg să scrie un articol de istorie este cu atât mai surprinzător învechit, impregnat de un provincialism feroce şi de o îngustime de abordare înfiorătoare. Metoda comună a acestor studii par a fi ”Nu citim decât sursele pe care am decis să lucrăm şi nu folosim decât bibliografia care se referă strict la subiectul nostru”. Articolele abundă de platitudini şi clişee de gândire şi de limbă pe care le voi spicui mai jos. Să le luăm pe rând.

Florentina Udrea abordează ca temă ”Satul medieval românesc. ”Jumătăţi de sat”, care ar putea fi un subiect interesant dacă autoarea ar şti să îşi prezinte argumentele mai sistematizat şi mai coerent. Definiţia cuvântului ”sat” o citim în primele paragrafe, în vreme ce ”jumătatea” are etimologia explicată în ultimul paragraf al articolului. Trimiterile la literatura secundară nu sunt întotdeauna folosite de autoare, astfel că nu ştim de pildă care este sursa ”sintezei statistice” de unde citează numărul de aşezări din secolele XIV-XV (din Ţara Românească presupunem, nu este precizat) (p. 13). Imprecizia terminologică şi a aparatului critic oglindeşte de fapt imprecizia temei şi nesiguranţa autoarei.

Toma-Cosmin Roman publică despre ”Sibiul şi Braşovul în prima jumătate a secolului al XVI-lea”, fără a ne detalia ce anume exact va trata în articolul său de 41 de pagini. Este vorba de un melanj de istorie politică europeană şi locală şi de istorie economică. Pare-se că avem de-a face cu, cel puţin pe partea de context istoric general, un capitol introductiv al unei teze de doctorat. Pe câteva pagini Toma-Cosmin Roman repoveşteşte copilăreşte şi reducţionist evenimentele politice şi militare care au dus inevitabil la momentul Mohács: situaţia dinastică din Ungaria, ascensiu-nea Imperiului otoman, planurile de cruciadă antiotomană de la conciliul

de la Lateran despre care Suleyman a aflat, furia lui François I că nu a fost ales împărat, declanşarea Reformei religioase, noile concepţii de conducere a statului potrivit principiului ”raţiunii de stat”, războaiele încep să fie purtate din raţiuni de stat. Toate acestea sunt prezentate în mai puţin de trei pagini. Din acest survol generos asupra istoriei europene, Toma-Cosmin Roman aterizează şi asupra Transilvaniei, apropiindu-se şi de evenimentele care au marcat istoria Sibiului şi a Braşovului. Bibliografia pe care dl. Roman o utilizează constă în mare parte din lucrări (de regulă vechi şi învechite) în limba română, dumnealui ignorând contribuţiile în alte limbi privind istoria Transilvaniei. Partea a doua a studiului, deşi nu este indicată separat de autor, se ocupă de istoria comerţului celor două oraşe, o temă destul de bătătorită în istoriografia din România. Datele oferite de Toma-Cosmin Roman acoperă chestiunea vămilor vigesime şi a arendelor, comerţul cu peşte şi cu mirodenii, comerţul cu arme. Textul lui Roman curge ca o naraţiune neîntreruptă decât de trei ori de caractere bolduite sau italicizate. Autorul este atât de absorbit de propriile sale surse de arhivă, încât uită să mai citeze autorii care au numărat şi ei peştii, vacile sau boabele de piper din comerţul Braşovului şi Sibiului, în speţă pe Radu Manolescu, care apare doar sporadic în notele de subsol. Spre sfârşitul articolului nici nu mai suntem plictisiţi cu note de subsol, ci doar de afirmaţiile stângace şi de stilul arid al autorului. Acesta nu are nici un fior de nedumeriri metodologice, atunci când ne povesteşte despre kilogramele de piper de la vămile săseşti. Valorile monetare le-a păstrat în original, dar nici aşa nu reuşeşte să fie corect, deoarece în mod generos adaugă un ”i” la pluralul ”asprilor” în contexte unde acesta nu era necesar. Domnului Roman îi plac lucrurile simple, aşa că nu voi reuşi să îl conving altminteri. În condiţiile în care domnia sa nu are acces decât la ipotezele şi soluţiile oferite de istoriografia scrisă în limba română la chestiuni privind istoria Transilvania, reprezentările pe care le are despre trecut nu pot fi decât unilaterale.

Oana Andreia Sâmbrian-Toma a ales să analizeze ”Imaginea Spaniei la cronicarii români din secolele XVI-XVII” într-o manieră care se încadrează bine în stilul colegilor de volum: simplistă şi lineară. Citim cu groază că Miron Costin avea cunoştinţe bune despre istoria romană a Spaniei, că ne oferă un ”portret plastic şi elocvent” al romanizării acesteia (p. 113) şi că în general imaginea Spaniei în Moldova era destul de bună. Inutil să mai spun că aparatul critic conţine doar referiri la paginile din ediţia operelor lui Miron Costin. Fiul cronicarului, Nicolae Costin, este şi

mai interesant deoarece traduce ”Ceasornicul Domnilor” a lui Antonio de Guevara, o oglindă a prinţilor în spaniolă de la sfârşitul veacului al XVI-lea, pe care Nicolae Costin a tradus-o însă din traducerea ei latină accesibilă lui în Polonia. Deşi dna Sâmbrian-Toma ştie că Nicolae Costin a folosit traducerea latină a acestui text pe care a văzut-o în Polonia, domnia sa este atât de absorbită de propriul ei obiect de cercetare, recte imaginea Spaniei, încât este convinsă că traducătorul moldovean a reuşit ”să păstreze ceva din armonia şi cadenţa originalului” (p. 120) şi că ea a avut ”o influenţă covârşitoare, mai ales la nivel mental” (p. 130). Următoarea victimă a acestui articol este Dimitrie Cantemir, şi el un bun cunoscător al istoriei Spaniei din antichitate şi până în zilele sale. Titlurile spaniole din biblioteca stolnicului Constantin sunt, în opinia autoarei, un alt ”element fundamental” pentru a putea argumenta existenţa unei ”interculturalităţi” între Spania şi Ţara Românească probabil. Aş fi fost gata să accept această ipoteză, dar la lectura textului reiese de fapt că aceste cărţi spaniole din biblioteca stolnicului sunt tratate de filozofie, teologie catolică şi medicină scrise în limba latină de autori spanioli. Oana Andreia Sâmbrian-Toma a mai pescuit şi a spicuit orice referire la Spania şi din operele cronicarilor munteni ”minori”, fără alte referinţe la literatura secundară care ar fi ajutat-o să aibă o privire mai nuanţată şi o înţelegere mai bună a ceea ce înseamnă cronicile în general şi cele din ţările române în special. Concluzia este orgasmică de-a dreptul: ”Spania se oglindeşte în operele cronicarilor români, căpătând o personalitate covârşitoare, intensificându-şi capacitatea de iradiere, de transcendere şi de trangresiune a spaţiilor culturale şi de revelare într-un mediu românesc” şamd. Notele de subsol privind istoria Spaniei, puţine de altminteri, conţin şi o trimitere la Wikipedia. *Nec plus ultra*.

Ionuţ Vasiloaiei ne prezintă o scurtă investigaţie în istoria ”bazarului” din Bucureşti de la începuturile sale vag documentate în a doua jumătate a veacului al XVI-lea până în secolul XVIII, când ştim că ”bazarul cel mare” se afla în ”spatele Curţii Vechi”. Textul este presărat de lipsa criticii de izvoare şi de preluarea necondiţionată a informaţiilor de la călătorii străini. Mica bază de date în anexă cu ”categoriile profesionale” din Bucureşti nu prea pare conectată la text şi nici nu aflăm sursele folosite de autor pentru compilarea ei.

Editorul volumului, Claudiu Neagoe, este prezent cu două studii. Cine împarte parte-şi face? În orice caz, textele dlui Neagoe nu fac parte din cele două extreme reprezentate în volum, strălucind aşadar prin

mediocritate. Unul dintre ele discută arta spectacolului la curtea lui Constantin Brâncoveanu, iar cel de-al doilea este intitulat „Din vremea lui Alexandru Vodă Ipsilanti”. Există ceva vag imoral, după părerea mea, în a construi articole *exclusiv* pe relatările călătorilor străini. Argumentul lipsei de surse interne nu cred că mai ţine, şi aici obiecţiile vizează mai degrabă lipsa atitudinii critice faţă de izvor şi abţinerea de la aplicarea măcar a unor metode istorice elementare. Repovestirea unor texte deja traduse în limba română de editorii seriei de *Călători străini în Ţările Române* poate fi acceptată cu amendamente la nivelul unor referate de studenţi începători. Este până la urmă comic să citeşti în articolul lui Marin Sâmbrian-Toma despre obiceiurile culinare din Ţara Românească despre obiceiurile culinare ale „românilor” (sic!), amestecaţi fiind boieri, orăşeni şi ţărani deopotrivă în această categorie etnică, din prisma unor călători străini fermecaţi de frumuseţile ţării, în paralel cu spicuirile lui Claudiu Neagoe despre aceleaşi obiceiuri culinare ale ţăranilor munteni, cei doi oferindu-ne două tablouri oarecum diferite despre ce se mânca la sat în veacul al XVIII-lea. Este evident că în vreme ce dl. Sâmbrian-Toma este entuziasmat de abundenţa de informaţii pe care le găseşte în relatărilor vizitatorilor străini şi cărţile de bucate, agenda dlui Neagoe este să ne prezinte o ţărănime săracă izbăvită de reformele lui vodă Ipsilanti. Dl. Neagoe ignoră, sperăm că nu cu bună ştiinţă, contribuţii recente la istoria ceremonialului domnesc şi a spectacolului de curte.

Dl. Sâmbrian-Toma îşi încheie textul cu un îndemn care în chip nefericit mi se pare foarte potrivit şi pentru volumul pe care l-am discutat aici: „considerăm că popoarele ar trebui judecate după modul de comportament la masă şi mai puţin după cuceriri sau după mărimea construcţiilor realizate”. Aferim! Acesta nu este un volum care va cuceri lumea şi nici nu impresionează prin dimensiuni. Mai trist este însă faptul că nu putem scăpa de senzaţia că nici la capitolul maniere nu stă prea bine: este un volum de umplutură, în care istorici onorabili au publicat materiale cinstite alături de colegi care au văzut în el un debuşeu pentru capitole de teze de doctorat sau referate de master fără mare legătură cu tema propusă de editor. Aici desigur că responsabilitatea pentru calitatea inegală a materialelor publicate îi revine în exclusivitate acestuia.

Mária Pakucs

Ionuţ Vasiloiu, *Dogmă şi cotidian la comunităţile catolice din Ţara Românească*, în Claudiu Neagoe (coord.), *Modele culturale şi realităţi cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, Ars Docendi, Bucureşti, 2009, p. 80-110.

După o introducere privind „religia populară”, autorul prezintă evoluţia comunităţilor catolice muntene din mediul urban şi rural; trece apoi la subiectul propriu-zis al studiului, pe care l-a structurat în două părţi: *Clerul între dogmă şi cotidian* şi *Parohia între dogmă şi cotidian*. În prima parte autorul dezbate tema simoniei şi căsătoriei clerului, aspectele culturale şi conduita misionarilor. În cea de-a doua parte se pune accentul pe influenţele religioase, superstiţii, miracole şi căsătorie în general. Centrat pe secolul XVII, studiul se încheie cu consideraţii generale.

Aparent studiul respectă cerinţele unui demers ştiinţific rezonabil, dar pe măsura parcurgerii textului, apar lipsuri evidente. Aceste lipsuri sunt de trei tipuri: 1. cunoaşterea superficială a izvoarelor şi a bibliografiei mai vechi şi mai noi, 2. o la fel de superficială cunoaştere a istoriei comunităţilor catolice muntene, 3. incapacitatea de analiză critică a surselor.

Autorul deplânge puţinătatea surselor referitoare la comunităţile catolice din Ţara Românească, dar ignoră bibliografia şi izvoarele publicate. Domnului Vasiloiu îi sunt necunoscute studiile semnate de Bonaventura Morariu, D. Găzdaru, Francisc Pall, Cesare Alzati, Ştefan Andreescu, Eugen Zuică, Cristian Luca, Violeta Barbu şi Alexandru Ciocîltan. În schimb, autorul face trimitere la lucrarea lui Dumitru Mărtinaş. Nu este firesc să scrii despre catolicismul din Ţara Românească în secolul XVII şi să citezi volumul de documente publicat de E. Fermendžin prin intermediul lui I. Gabor (p. 89, n. 55, p. 94, n. 108). Lipsesc, de asemenea, referiri la studiile şi documentele publicate în volumele din „Diplomatarium Italicum”.

În capitolul despre comunităţile catolice muntene, domnul Vasiloiu caută să explice prezenţa mult mai redusă a populaţiei catolice în Ţara Românească în comparaţie cu cea din Moldova. Printre altele, autorul consideră că prezenţa unei numeroase populaţii româneşti ortodoxe în sudul Transilvaniei a dus la crearea unei „veritabile centuri ortodoxe”, formate din „ţările” Bârsei, Făgăraşului, Amlaşului şi Haţegului, care „pe de o parte estompa influenţa catolică venită din Transilvania, iar pe de altă parte aducea un aport semnificativ ortodoxismului muntean submontan” (p. 86). Nu înţelegem ce caută Ţara Bârsei în această

„centură ortodoxă”. În zadar au colonizat teutonii populaţie germană în Ţara Bârsei, degeaba s-a mai constituit districtul Braşovului … În atari condiţii să te tot miri de ce domnii munteni au căutat alianţa cu fruntaşii saşi ai oraşului de la poalele Tâmpei în loc să ia legătura cu căpeteniile „centurii ortodoxe”, filiala Ţara Bârsei. De fapt, în zona scaunului Sibiului „centura” se subţiase considerabil, tot ca urmare a prezenţei săseşti. Se ştie că ortodoxia munteană a sprijinit-o pe cea transilvană, nu invers.

Autorul consideră că la Târgovişte catolicii, saşi şi unguri, s-au aşezat începând cu a doua jumătate a secolului XIII. Conform opiniei sale „ei s-au stabilit în centrul localităţii, aproape de curtea domnească şi lângă biserica catolică a Sfintei Maria” (p. 89-90). Cum să te poţi aşeza lângă propria ta biserică parohială? E ca şi cum s-ar spune că saşii ardeleni s-au aşezat lângă bisericile lor fortificate. Ce curte domnească exista la Târgovişte în secolul XIII? Găsim mai departe alte afirmaţii preluate necritic din literatura care i-a fost la îndemână autorului. Nu poate fi acceptată informaţia târzie din *Cronica mănăstirii franciscane*, potrivit căreia biserica Sf. Maria a fost înălţată la 1300 sau atestarea ei prin inscripţionarea anului 1417 pe un vas liturgic care i-ar fi aparţinut. Doar menţiunea unui pleban din Târgovişte la 1440 nu poate fi pusă la îndoială. Domnul Vasiloiu afirmă că saşii s-au stabilit în oraş în a doua jumătate a secolului XIII, dar admite înălţarea bisericii lor parohiale doar în secolul XIV (p. 90). Ce au făcut saşii în acest răstimp? Au mers la biserica ortodoxă? Doar cineva nedeprins cu terminologia elementară a bisericii catolice poate trece într-o notă o „descoperire” de genul: „Preotul pleban era de fapt preotul paroh” (p. 90, n. 72).

Afirmaţia potrivit căreia ungurii s-au stabilit alături de saşi în secolul XIII la Câmpulung e gratuită (p. 90-91). Comunitatea catolică din Câmpulung era una săsească. Potrivit autorului, comunitatea catolică din oraş a crescut „pe parcursul secolelor XIV-XV până la momentul la care, în 1427, a fost nevoie de o lărgire a corului bisericii parohiale Sf. Iacob” (p. 91). Deci, în loc să lărgească nava bisericii, cum era firesc în cazul creşterii populaţiei, saşii s-au apucat să lărgească corul. Lărgirea corului bisericii este, conform autorului, o consecinţă a creşterii populaţiei. De parcă la Câmpulung enoriaşii ocupau corul bisericii, iar parohul nava. Ceea ce nu ştie autorul e că înlocuirea corului cu altul mai mare a fost urmarea distrugerilor provocate de invaziile otomane, care au afectat oraşul. Invaziile otomane din secolul XV au determinat în mod cert o scădere, iar nu o creştere a populaţiei săseşti din Câmpulung. Dacă ar fi crescut populaţia catolică, saşii ar fi extins nava bisericii sau ar fi înălţat

un alt edificiu de cult. Clopotul din 1525 nu ajută cu nimic la datarea ruinării conventului Sf. Elisabeta (p. 91). În continuare, autorul ne asigură că: „Biserica parohială Sfântul Iacob, sau *Bărăţia*, a supravieţuit până astăzi" (p. 92). De fapt, din biserica parohială a supravieţuit până astăzi doar corul înălţat în secolul XV.

Cronicarul Georg Kraus nu a plasat începuturile comunităţii catolice din Râmnic în vremea cavalerilor teutoni, cum afirmă domnul Vasiloiu (p. 89).

Absenţa spiritului critic aplicat surselor îl duce pe autor la identificarea unor comunităţi catolice medievale care n-au existat vreodată la sud de Carpaţi. Lista începe cu Piteşti (p. 88 şi 92). Surpriza e şi mai mare, când aflăm că au existat în perioada menţionată şi comunităţi catolice în mediul rural. Afirmaţia porneşte de la interpretarea eronată făcută de autor a cuvântului *populi* din privilegiul emis de Vladislav Vlaicu în 1369. Potrivit domnului Vasiloiu, la Lereşti, lângă Câmpulung, ar fi existat o comunitate catolică în secolul XV (p. 92). Acordând un credit total relatării lui Andrea Bogoslavić din 1623, autorul preia informaţiile vădit distorsionate de misionar, care dorea să fie recunoscut de Congregaţia de Propaganda Fide ca episcop de Argeş. Aşa apar lângă Câmpulung patru sate de husiţi, care, potrivit autorului, ar fi fost iniţial catolice, apoi au trecut la luteranism. Domnul Vasiloiu nu exclude ipoteza că în satele menţionate de misionar ar fi existat comunităţi husite, „deoarece în secolul al XV-lea o parte a husiţilor transilvăneni au fugit în Ţara Românească la Câmpulung, Târgovişte şi Bucureşti …" (p. 93). Spre a-şi susţine ipoteza, autorul face trimitere la Johann Filstich. De fapt, învăţatul sas, mort în 1743, a văzut în bisericile parohiale din Câmpulung şi Târgovişte inscripţii şi un model de arhitectură care aminteau de existenţa saşilor acolo; neputând cunoaşte cauza reală a stabilirii saşilor la sud de Carpaţi, el a pus acest fapt pe seama fugii husiţilor ardeleni peste munte. În realitate, nici pomeneală de husiţi în Ţara Românească. Altă informaţie eronată, preluată de autor, provine din textul misionarului Giovanni Battista del Monte (1680), care menţionează lângă Câmpulung un sat locuit de catolici unguri, supuşi bisericii Sf. Iacob. Catolicii de la Aninoasa erau bulgari, nu constituiau o comunitate catolică veche, cum crede autorul (p. 93). De fapt, n-au existat comunităţi catolice rurale în Ţara Românească decât începând din secolul XVII, când s-au stabilit bulgarii catolici la nordul Dunării.

Observăm că nici istoria Reformei şi a Contrareformei la comunităţile pe care le studiază, nu este mai bine cunoscută autorului. Vai şi

amar de interpretarea surselor! Domnul Vasiloiu afirmă: „În 1581, din cauza Reformei, Arsengo mai găsea în Râmnic doar 20 de case cu 180 de suflete de catolici. În 1640 mai erau două sau trei familii catolice, iar în 1670 catolicii dispăruseră din cauza ciumei… Şi comunitatea de aici ridicase o biserică care avea un preot şi era în picioare în 1640, dar care se găsea deja distrusă în 1660” (p. 89). Să notăm, mai întâi, ideea eronată a autorului că Reforma a contribuit la scăderea numerică a comunităţii săseşti din oraş. Misionarul franciscan Ieronim Arsengo nu avea cum să „găsească” în Râmnic acele case catolice, deoarece el nu a fost niciodată acolo. A ajuns doar la Silistra, în 1581, unde a primit datele despre situaţia fostelor comunităţi catolice din Ţara Românească de la fratele Celestin Veneţianul. Informaţiile transmise de el, coroborate cu alte izvoare, dovedesc că toate comunităţile săseşti de la sud de Carpaţi (Câmpulung, Râmnic şi Târgovişte) adoptaseră luteranismul şi erau păstorite de clerici luterani. Nici vorbă să fi rămas catolici o parte dintre saşi, după cum afirmă autorul (p. 89, 90 şi 91). Singurii catolici din principat erau puţinii nobili genovezi, refugiaţi din Chios şi stabiliţi la Târgovişte, pe care doamna ţării, Ecaterina Salvaresso, îi ocrotea. Fratele Celestin Veneţianul îi păstorea şase luni pe an, iar celelalte şase pe raguzanii din Silistra. El oficia cultul divin în mănăstirea franciscană din Târgovişte pe care căuta să o restaureze. Bogata parohie săsească din oraş era luterană şi din această cauză Ieronim Arsengo l-a îndemnat pe Celestin să încerce să-l alunge pe pastorul luteran şi să-i convertească pe saşi.

Vom prezenta pe scurt etapele Contrareformei în principat, deoarece studiul domnului Vasiloiu aduce doar confuzie în această privinţă. Primul succes al Contrareformei a fost convertirea comunităţii săseşti din Târgovişte, acţiune care s-a realizat în vremea domniei lui Petru Cercel. În 1624-1625 misionarul Andrea Bogoslavić a încercat convertirea saşilor din Râmnic şi Câmpulung, s-a autoproclamat episcop de Argeş şi a impus saşilor plata decimei. Drept consecinţă, comunitatea din Râmnic a trecut la ortodoxie (doar trei familii au plecat şi s-au stabilit la Câmpulung). La fel au procedat saşii din Târgovişte: doar opt familii au mai rămas catolice. Mărturiile episcopilor de Sofia, Marinov şi Bakšić sunt clare în această privinţă. De aceea, domnul Vasiloiu caută zadarnic catolici la Râmnic (p. 89). Concludentă este vizitaţia episcopului de Sofia din 1640: înaltul prelat se opreşte la Câmpulung, nu merge mai departe la Argeş şi Râmnic, pentru că acolo nu mai erau credincioşi catolici. Bakšić a aflat de la saşii din Câmpulung că şi în cele două oraşe (Argeş şi Râmnic) au trăit saşi catolici. Saşii din Argeş nu sunt menţionaţi în relatarea lui Celestin

Veneţianul din 1581, probabil pentru că trecuseră anterior la ortodoxie sau, ca luterani, emigraseră în Transilvania. Aceeaşi problemă are autorul cu critica surselor: ia de bună informaţia din textul lui Bogoslavici din 1623, care susţine că la Argeş trăiau atunci 30 de familii catolice (p. 88). Cum putea oare Bogoslavić să pretindă de la Congregaţia de Propaganda Fide desemnarea sa ca episcop de Argeş, dacă informa că lipseau cu desăvârşire catolicii tocmai la Argeş? Iată şi citatul în care autorul se referă la Târgovişte: „În 1581 se mai găseau 22 de case de saşi catolici în oraş, număr care a urcat la 40 în 1623 şi a scăzut la 100 de suflete în 1640, treptat catolicii fiind asimilaţi de ortodocşii români" (p. 90). Cum să nu te întrebi ce a provocat aproape dublarea numărului de credincioşi în intervalul 1581-1623? Răspunsul e simplu: pana lui Bogoslavić din 1623. Şi nu e vorba de o scădere a numărului de enoriaşi între 1623-1640, ci, din contra, de o creştere. Această creştere înregistrată se datora mercenarilor poloni ai lui Matei Basarab, care constituiau majoritatea credincioşilor catolici (1640). Contrareforma a reuşit să înfrângă definitiv luteranismul de la sud de Carpaţi abia în 1639, când, cu sprijinul domniei, misionarii franciscani conventuali au convertit comunitatea săsească din Câmpulung.

Confuzia şi erorile din lucrarea discutată reies limpede şi din alt fragment: „La sfârşitul secolului al XVI-lea, efectele Reformei se vedeau deja la Câmpulung, şi totuşi catolicii de aici erau încă în număr de 400, rămânând pe parcursul secolului al XVII-lea cu o medie de aproximativ 250 de credincioşi, pentru ca la sfârşitul secolului numărul lor să scadă dramatic la aproximativ 50 de persoane" (p. 91). Lăsând la o parte faptul că erau luterani cei 400, cifra de 50 de persoane, cât consideră autorul că număra comunitatea catolică din oraş la sfârşitul secolului XVII, este categoric eronată. În realitate, comunitatea catolică din Câmpulung a cunoscut următoarea evoluţie demografică: 500 de suflete (1640-1644), 229 (1648), 250 (1653), sub 200 (1663), peste 200 (1667), 200 (1682), 170 (1731) şi 150 (1736). Necunoaşterea istoriei comunităţilor protestante şi catolice din Ţara Românească şi interpretarea superficială a izvoarelor îl determină pe autor să facă afirmaţii elocvente pentru nivelul de înţelegere atins. Afirmaţiile următoare nu mai au nevoie de nici un comentariu: „o parte dintre catolicii câmpulungeni îmbrăţişaseră Reforma, iar restul aveau un pastor luteran" (p. 91, n. 80), „Există o astfel de menţiune legată de o enorie a catolicilor din Câmpulung, care la momentul respectiv (1639) era condusă încă de pastorul Anania …" (p. 104) şi „Un număr de misionari aflat într-o constantă creştere a fost trimis în zona ţărilor

române, s-au alocat resurse materiale şi s-a încercat dacă nu convertirea, măcar menţinerea catolicilor existenţi deja” (p. 109-110).

La subcapitolul despre simonia clerului, autorul dă un singur exemplu, anume taxa abuzivă impusă enoriaşilor de pseudo-episcopul Andrea Bogoslavić (p. 97). Simonia ar fi deci o excepţie, iar nu o regulă printre franciscanii din Ţara Românească. Când nu găseşte alte exemple la sud de Carpaţi, domnul Vasiloiu apelează la cele din Transilvania şi Moldova (p. 98-99). Portretul clerului misionar, care căuta pe orice cale să obţină de la credincioşi mijloace de subzistenţă (p. 98-99), nu corespunde realităţii.

Autorul trece apoi la căsătoria clerului, pe care o ilustrează prin acuzaţia formulată de franciscanul Silverio Pilotti la adresa colegului său Giovenale Falco potrivit căreia, acesta ar fi avut o concubină şi l-ar fi îndemnat pe el însuşi să se însoare (p. 99-100). Autorul reţine şi alte calomnii ale lui Pilotti la adresa lui Falco: acesta din urmă ar fi făcut cârciumă din convent. Cu această ocazie, domnul Vasiloiu mai face încă o dată dovada incapacităţii de a utiliza corespunzător sursele. El crede că e vorba de biserica din Câmpulung, care avea nişte dughene lipite de casa parohială şi acolo ar fi fost „cârciuma” (p. 103). În realitate, Falco a ajuns paroh la Câmpulung abia în 1639, iar scrierea lui Pilotti datează din 1637 şi se referă la conventul din Târgovişte. De altfel, dughenele lipite de casa parohială din Câmpulung au fost înălţate abia în secolul XVIII. Dacă ar fi cunoscut biografia lui Silverio Pilotti, dar şi cea a lui Giovenale Falco, autorul şi-ar fi dat seama că acuzaţiile erau nefondate, fapt dovedit şi de ancheta declanşată de Congregaţia de Propaganda Fide. Mai mult, Giovenale Falco a fost un model de conduită în misiunea munteană: el a reconstruit biserica catolică din Bucureşti, a refăcut grădina conventului din Târgovişte, a contribuit la convertirea saşilor câmpulungeni, cărora le-a fost paroh până la moarte. Atât catolicii, cât şi ortodocşii i-au regretat dispariţia. Domnul Vasiloiu constată că în Cronica franciscană a lui Blasius Kleiner există o menţiune potrivit căreia parohul câmpulungean Gheorghe (Georgius) şi-a luat nevastă. Autorul caută explicaţia printr-o paralelă cu situaţia din Secuime, unde era răspândit fenomenul parohilor catolici însuraţi (p. 100 şi 109). În realitate, situaţia de la Câmpulung nu are nici o legătură cu ce se întâmpla în Secuime. Parohul menţionat era, de fapt, Sárosi György, pe care episcopul luteran de la Biertan l-a hirotonit preot pentru Câmpulung în 1618. După moartea preotului luteran, văduva lui s-a botezat ortodox, s-a recăsătorit cu un român şi abia la moartea ei misionarii catolici au putut recupera un răzor de vie al

bisericii, pentru care se judecaseră cu ea. Documentul, care face referire la proces, a fost publicat de N. Iorga în *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-II, Bucureşti, 1901, p. 298-299, nr. LIX, dar cu anul greşit 1742, în loc de 1642. Ştim că Blasius Kleiner a utilizat documentele din parohii pentru a scrie istoria fiecărui aşezământ franciscan. Doar că, în cazul de faţă, informaţia documentară a fost distorsionată de condeiul franciscan de la mijlocul secolului XVIII.

Autorul afirmă că în Ţara Românească numărul diaconilor era limitat (p. 98). De fapt, nu este atestat nici un diacon. Şi dacă diaconi n-a găsit la sud de Carpaţi, domnul Vasiloiu ne poartă pe urmele lor prin Transilvania şi Ungaria otomană. De asemenea, ne întrebăm ce exemple cunoaşte autorul de misionari veniţi în principatul muntean, care nu aveau pregătire teologică?

Domnul Vasiloiu afirmă că din cauza lipsei mijloacelor de subzistenţă misionarii abia supravieţuiau în parohii (p. 98-99); se pune întrebarea cum se descurcau parohii ortodocşi, care, potrivit autorului, aveau o situaţie materială cu mult mai precară (p. 101)? Ce venituri şi ce cheltuieli avea un paroh ortodox? Cum arăta o parohie ortodoxă?

La subcapitolul despre căsătoria enoriaşilor (p. 108-109), domnul Vasiloiu nu pomeneşte nimic despre saşii divorţaţi şi recăsătoriţi, care, după triumful Contrareformei la Câmpulung, au avut probleme din acest motiv cu misionarii catolici. Nimic despre trecerile de la catolicism la ortodoxie în acelaşi oraş.

Trimiterile de la p. 92, n. 89 şi n. 93 nu corespund în lucrarea menţionată, iar la p. 101, n. 161 lipsesc din citat toate diacriticele, semn că autorul n-a făcut o corectură a textului predat spre publicare.

Pe lângă lipsurile constatate deja, remarcăm şi absenţa documentelor inedite.

Alexandru Ciocîltan

The Romanian Principalities and the Holy Places along the centuries, edited by Emanoil Băbuş, Ioan Moldoveanu, Adrian Marinescu, Edit. Sophia, Bucureşti, 2007, 222 p. + 32 pl.

Volumul de faţă cuprinde actele simpozionului ţinut la Bucureşti, între 15-18 Octombrie 2006, cu tema *The Romanian Principalities and the Holy Places along the centuries*. Aşa cum aflăm din prefaţa lucrării,

redactată de Ioan Moldoveanu, simpozionul a fost organizat de către catedra de Teologie Istorică a Facultăţii de Teologie Ortodoxă din cadrul Universităţii Bucureşti, reunind specialişti în domeniu, români şi străini. Între participanţi, întâlnim personalităţi ale lumii culturale, academicieni, cercetători ori renumiţi profesori universitari de istorie sau teologie, între care amintim pe regretatul academician Virgil Cândea, acad. Răzvan Theodorescu, prof. Dumitru Năstase (Athena), prof. Agamemnon Tselikas (Athena), bun cunoscător al paleografiei greceşti, Vera Tchentsova (Moscova), prof. Athanasios Karathanasis (Thessalonic), prof. Ioan Moldoveanu, Lector Adrian Marinescu, conf. Mihaela Palade, ultimii din cadrul Facultăţii de Teologie Ortodoxa "Patriarhul Justinian" din Bucureşti.

Sunt adunate în această lucrare 14 studii prezentate în cadrul simpozionului, dar lipsesc aşa cum sublinia cu regret Ioan Moldoveanu, lucrările lui Adrian Marinescu şi Agamemnon Tselikas, care, din motive obiective nu au mai putut să trimită forma finală a acestora pentru a fi publicată. Structurată în două secţiuni dedicate locurilor sfinte din Athos şi Meteora şi respectiv Patriarhiilor Orientale, precedate de 3 studii despre legăturile Ţărilor Române cu locurile sfinte, semnate de Adrian Lemeni, Petre S. Năsturel, Emanoil Băbuş, lucrarea prezintă pe rând cercetările lui Florin Marinescu (Athena), Dumitru Năstase (Athena), Ioan Moldoveanu (Bucureşti), Nikolaos Arg. Mertzimekis (Thessalonic), Dan Ioan Mureşan (Paris), Georgios Papaefthimiou (Athena), Mihaela Palade (Bucureşti), Vera Tchentsova (Moscova), Tudor Teoteoi (Bucureşti), Ionuţ Tudorie (Bucureşti).

Valoarea studiilor este dată în primul rând de competenţa profesională a cercetătorilor, specialişti consacraţi, care şi-au întocmit articolele pe baza izvoarelor istorice, multe dintre acestea inedite şi descoperite sau puse în circuitul istoriografic de către autori. Importanţei fiecărui articol în sine, conceput la standarde ştiinţifice, cu o atentă şi critică cercetare a surselor, i se adaugă aceea a întregului volum, prin care avem o vedere de ansamblu asupra relaţiilor Ţărilor Române cu Athosul, mănăstirile de la Meteora sau Patriarhiile Orientale. În plus, reunirea atâtor cercetători din România, Grecia, Rusia sau Franţa a dat posibilitatea punerii în lumină a unor izvoare istorice păstrate în diferite locuri ale lumii.

De pildă, interesante sunt documentele la care face referire Vera Tchentsova, anume actele greceşti referitoare la metohurile româneşti ale Sfântului Munte, păstrate la Moscova. Autoarea atrage atenţia asupra abundenţei de documente păstrate la Arhivele Naţionale din Moscova,

care fac referire la metohurile româneşti ale Sfântului Munte sau Patriarhiilor Orientale, punând în evidenţă şi rolul acestor metohuri în cadrul relaţiilor Moscovei cu marile centre creştine ale Orientului. Despre metohurile mănăstirii Vatopedu din Ţara Românească, Moldova, Basarabia şi Transnistria s-a ocupat Florin Marinescu, care a numărat 49 de mănăstiri, biserici şi schituri din aceste teritorii româneşti închinate mănăstirii athonite a Vatopediului sau a metohurilor sale, în perioada secolelor XVII-XIX. Tot la metohuri româneşti ale mănăstirilor athonite s-a referit şi Ioan Moldoveanu, care, după expunerea anumitor aspecte ale legăturilor dintre cele două spaţii ortodoxe, se opreşte asupra mănăstirii Căpriana, închinată mănăstirii Zografu, evidenţiind bogăţia lăcaşului de cult din Moldova, care a ajutat la restaurarea clădirilor din aripa de sud-est a mănăstirii athonite.

N. Arg. Mertzimekis si-a concentrat atenţia asupra broderiilor păstrate la Sfântul Munte, pe care le consideră cu valoare liturgică, decorativă dar şi istorică, în sensul că furnizează date de valoare despre donator sau meşterul care le-a lucat. Spre exemplificare, scoate în evidenţă două acoperăminte de icoane păstrate la mănăstirea Zografu, care, potrivit inscripţiilor brodate pe ele, sunt donate mănăstirii athonite de Nicolae Racoviţă, boier moldovean de la sfârşitul veacului al XVII-lea.

Despre Luca al Ciprului, renumit caligraf, devenit mitropolit al Ţării Româneşti la începutul secolului al XVII-lea vorbeşte G. Papaefthimiou, care scoate în evidenţă nu doar mulţimea de manuscrise copiate şi ornate de acest ierarh (în jur de 25 de manuscrise greceşti), dar şi faptul că a întemeiat o şcoală de caligrafi, printre ucenicii săi numărându-se Matei al Mirelor, Ierotei Kukuzelis, Antim de Ianina sau chiar Arsenie, stareţ al mănăstirii Varlaam de la Meteora.

Despre originea romano-bizantină a unui detaliu din ceremonia de încoronare a domnilor români ne vorbeşte Tudor Teoteoi, cercetător în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene. Autorul semnalează că în relatarea lui Paul de Alep cu privire la încoronarea lui Constantin Şerban ca domn al Ţării Româneşti, din aprilie 1654, se află un amănunt referitor la practica suveranilor munteni de a organiza o procesiune în afara oraşului, prilej de a împărţi bani mulţimii, obicei care se regăseşte în cronicile bizantine şi chiar în istoria romană a împăraţilor şi a consulilor.

Ionuţ Tudorie, lector în cadrul Facultăţii de Teologie Ortodoxă Bucureşti, prezintă un studiu despre pelerinajul Sf. Ioan Casian la Betleem din 382-385, comparând diferitele informaţii referitoare la Biserica Naşterii Domnului, aşa cum apar la acest autor, dar şi în lucrările

pelerinei Egeria care a vizitat Locurile Sfinte în 383-384 sau al unui anonim din Bordeaux care a realizat un Itinerarium în anul 333.

Diferite elemente arhitecturale sunt analizate în studiile lui Dumitru Năstase din Athena şi al Mihaelei Palade, conferenţiar la catedra de artă sacră a Facultăţii de Teologie Ortodoxă Bucureşti. Astfel, D. Năstase prezintă katholokonul mănăstirii Dochiariu din Sf. Munte, construit cu cheltuiala lui Alexandru Lăpuşneanu şi atrage atenţia asupra unor elemente din arhitectura sa, de origine moldovenească, construcţia athonită deosebindu-se prin existenţa contraforturilor şi absenţa absidelor laterale athonite, suplinite la interior prin nişe concave. În sens invers, arătând o influenţă a Sf. Munte în Ţările Române, Mihaela Palade a pus în lumină câteva aspecte ale contribuţiei athonite la menţinerea planului triconc în arhitectura sacră românească.

Studiile sunt urmate de anexe color, de o bună calitate, spre exemplificarea celor spuse şi o mai bună înţelegere din partea cititorilor a diferitelor elemente de arhitectură sau pictură prezentate de către autori. În afara planşelor cu planuri de mănăstiri sau cu icoane sunt redate şi facsimile ale unor documente greceşti referitoare la relaţiile Ţărilor Române cu Athosul.

Oana-Mădălina Popescu

Boško I. Bojović, *Chilandar et les Pays Roumains (XVe - XVIIe siècles). Les actes des princes roumains des archives de Chilandar (Mont Athos)*, Éditions de l'Association Pierre Belon, Paris, 2010, 266 p. [Textes, documents, études sur le monde byzantin, néohelleénique et balkaniques - 10]

Autorul a menţionat la început, pe pagina de titlu, că lucrarea sa a beneficiat de colaborarea lui Petre Ş. Năsturel, Tomislav Jovanović şi Radu Păun. Şi, într-adevăr, trebuie spus că dintre aceştia Petre Ş. Năsturel este cel care încă de la începutul anilor '60 a semnalat şi discutat un hrisov al lui Vlad vodă Călugărul din noiembrie 1492 (7001), emis la Bucureşti, prin care erau dăruiţi mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos 5 000 de aspri anual, la care se adăugau încă 500 pentru călugării care veneau să ridice această sumă. Principala motivaţie pentru această danie apare în preambulul actului, în care se arată că după dispariţia ctitorilor sârbi ai mănăstirii, sultana Mara – ultima descendentă legitimă a lor, împreună cu sora ei, Catherina de Cilly (Cantacuzino) – a decis să-l roage pe domnul

Ţării Româneşti, pe care-l privea ca pe copilul ei, să nu abandoneze mănăstirea Hilandar, ci să-i acorde ajutor şi să-i devină nou ctitor. Boško Bojović observă că adoptarea lui Vlad vodă Călugărul de către Mara, văduva sultanului Murad II, nu a putut avea loc decât în intervalul 1482-1487, cel din urmă reper cronologic fiind de fapt data morţii ei.

Elementul nou pus acum în discuţie este un act otoman, un *nišan* din octombrie 1481 al sultanului Baiazid II, care vădeşte că voievodul Ţepeluş l-a rugat să scutească de dijmă "mănăstirea sa" de la Hilandar pe Muntele Athos. Acest act dovedeşte că la data amintită sultanul încă îl recunoştea ca domn legitim al Ţării Româneşti pe Basarab cel Tânăr. Rămâne, însă, nelămurită calitatea în care acesta îşi exercita protecţia asupra mănăstirii. Să fi vrut Mara iniţial să-i transmită lui Basarab drepturile sale strămoşeşti? Sau avem de-a face cu o activitate ctitoricească mai veche a domnilor români la Hilandar, pe care Basarab Ţepeluş şi Vlad Călugărul doar au continuat-o? Aceste întrebări rămân deocamdată fără răspuns (p. 43-44).

Sunt scoase la lumină şi comentate în acest volum mai multe acte slavo-române inedite din arhiva de la Hilandar. Printre acestea, un hrisov al lui Radu vodă de la Afumaţi din 22 decembrie 1528 (nu 1529, cum apare la p. 81; de altminteri, chiar autorul s-a corectat la p. 96) pentru sihăstria Sf. Sava de la Karies, dependentă de Hilandar. El are pe spate o însemnare care atestă că: "Acest hrisov este al voievodului ungro-valah Radul, din care un [exemplar] este în marea biserică Protaton la Karies". Ceea ce luminează "obiceiul de a deţine un exemplar al actului în mănăstire [Hilandar] şi un altul la Karies" (p. 81).

Examinarea atentă a donaţiilor româneşti pentru Hilandar, care se constituie într-o serie continuă timp de două secole, l-a adus pe Boško Bojović la concluzia următoare cu privire la semnificaţia ajutoarelor venite de dincolo de Dunăre: "*Dépositaires d'un patrimoine issu d'une époque révolue, restés quasiment les seuls continuateurs d'institutions démenties par les réalités temporelles, les princes de Valachie auraient difficilement pu trouver un moyen aussi suggestif pour assurer la légitimation de leur pouvoir. Dans le cas de Chilandar, il ne s'agit pas seulement d'une institution de sainteté du fondateur à laquelle il pouvait s'associer, mais encore de sainteté princière liturgiquement établie et partagée par la communauté athonite et donc en quelque sorte universelle. N'oublions pas que les fondateurs de Chilandar ont été trois princes du sang, Stefan Nemanja, devenu saint Siméon, et ses deux fils, saint Sava et Stefan le Premier Couronné. Il aurait été difficile de*

renoncer à être assimilé à de tels prédécesseurs, de légitimer le pouvoir princier par un aval aussi bien temporel qu'eschatologique” (p. 69).

În întreaga parte a doua a cărţii sunt transcrise şi traduse în franceză actele slavo-române de la Hilandar (p. 123-232). De asemenea, un CD aflat la sfârşit cuprinde imaginile originalelor. Bibliografia care încheie demersul de faţă este deosebit de utilă, în măsura în care pune la dispoziţie o mulţime de titluri din spaţiul ex-iugoslav, rămase până astăzi nefolosite de către istoricii români.

Ştefan Andreescu

Ieromonah Marcu-Marian Petcu, *Mănăstiri şi schituri ortodoxe din Moldova, astăzi dispărute,* Edit. Bibliotecii Naţionale a României, Bucureşti, 2010, 476 p. + 8 pl.

Lucrarea prezintă, în ordine alfabetică, mănăstiri şi schituri din Moldova (avându-se în vedere, aşa cum aflăm din partea introductivă Principatul, Basarabia, Bucovina şi Bugeacul), din perioada secolelor XIV-XIX, în prezent dispărute. Pentru fiecare caz în parte sunt urmărite câteva elemente şi anume tipul lăcaşului de cult, respectiv schit ori mănăstire, hramul, prima atestare documentară, amplasarea geografică actuală. La acestea se adaugă, unele precizări suplimentare, acolo unde sursele au permis o cercetare mai amănunţită. De exemplu, se aminteşte dacă mănăstirea a fost sau nu închinată, de-a lungul istoriei sale, dacă a adăpostit monahi sau monahii, precum şi data, exactă sau aproximativă, a desfiinţării sale. Uneori sunt pomeniţi ctitori, stareţi sau vieţuitori ori sunt enumerate obiecte de valoare din respectivul lăcaş de închinare.

Toate aceste informaţii sunt obţinute din analiza critică a izvoarelor istorice primare sau a altor lucrări de istoriografie, cercetate în mod competent, cu acribie ştiinţifică, după o metodologie istorică expusă cu claritate în prima parte a lucrării. De asemenea, sunt făcute în mod sistematic trimiteri, sub formă de note, pentru lămurirea anumitor aspecte abordate în text.

În partea introductivă, este redat stadiul cercetărilor, cu meritele sau lipsurile anumitor publicaţii consultate şi este expusă metodologia urmărită, care a avut în vedere o coroborare a mai multor tipuri de izvoare istorice, de factură diferită, a căror analiză a necesitat şi o pregătire specifică, căci au fost transcrise texte în limba română cu caractere chirilice, care necesitau aşadar competenţe de paleografie. De asemenea,

amplasarea cât mai exactă în teren a mănăstirilor cerea abilităţi în domeniul geografiei, pe care autorul le deprinsese în timpul primei facultăţi, fiind şi absolvent de geografie. Prin urmare, cele opt hărţi de la finalul tezei sunt realizate în mod profesionist.

Lucrarea s-a bazat pe o bibliografie care cuprinde deopotrivă surse edite dar şi inedite, acestea din urmă fiind valorificate prin consultarea documentelor de la Arhivele Naţionale Istorice Centrale, precum şi a manuscriselor de la Secţia de Manuscrise – Carte Rară a Bibliotecii Academiei Române, instituţie de unde s-au utilizat şi hărţi istorice din secţia Colecţii Speciale – Hărţi.

Sunt selectate apoi şi redate la finalul lucrării câteva din cele mai reprezentative documente transcrise din chirilică, care aduc informaţii interesante asupra unor lăcaşuri de cult. Autorul a întocmit şi tabele, în care a urmărit de pildă ultima atestare documentară a mănăstirilor dispărute sau o prezentare cronologică a acestora, cu identificarea unor elemente specifice.

Lucrarea, prin conţinutul şi structura sa, constituie nu doar un valoros instrument de lucru, punând la dispoziţia cercetătorilor informaţii ce pot fi valorificate în studii ulterioare, ci şi operă importantă în sine, căci, aşa cum vedem, autorul emite ipoteze, identifică în teren şi amplasează pe hartă schituri sau verifică atunci când există mai multe nume dacă este vorba despre acelaşi locaş de cult sau de schituri foarte apropiate.

Oana-Mădălina Popescu

Sfânta Mănăstire Putna, Centrul de Cercetare şi Documentare "Ştefan cel Mare", Edit. Mitropolit Iacov Putneanul, Mănăstirea Putna, 2010, 555 p.

Lucrarea apărută în 2010 cu prilejul sfinţirii picturii bisericii, prezintă, de-a lungul a şase mari capitole, însoţite de anexe, istoria lăcaşului de cult, precum şi a obiectelor de preţ păstrate în muzeu şi în bibliotecă. Realizată într-o formă grafică deosebită, care pune pe deplin în valoare frumuseţea exponatelor, lucrarea se deschide cu "file de istorie" (p. 17-118), în care sunt analizate principalele etape din istoria mănăstirii, privilegiile şi moşiile obţinute de-a lungul timpului de la domni. O atenţie deosebită este acordată istoriei mănăstirii în timpul Sfântului Ştefan cel Mare dar şi în timpul celei de-a doua etape de înflorire a sa, din vremea lui Iacov Putneanul. Este expusă apoi cu destule amănunte situaţia obştii

monahale în vremea stăpânirii austriece, perioadă dificilă pentru monahismul moldovean, căci au rămas deschise în acea vreme doar trei mari mănăstiri, anume Putna, Sucevița şi Dragomirna, restul fiind închise iar obiectele de tezaur împrăştiate.

Într-un capitol separat aflăm despre "ansamblul monastic" (p. 119-190), cu o prezentare clară şi o atentă analiză a picturii bisericii, a paraclisului Sf. Petru şi Pavel, o prezentare a turnurilor de tezaur şi a celui numit Mihai Eminescu, precum şi a muzeului din incintă. Impresionant este capitolul despre odoare (p. 233-376), unde ni se descoperă cărți de cult, broderii, țesături, icoane, obiecte de metal sau sculptate, valoroase atât prin vechimea lor, multe datând din secolul al XV-lea, cât şi prin frumusețea artistică cu care au fost realizate, numeroase cărți de cult fiind împodobite cu miniaturi. Între broderii, un loc aparte îl ocupă acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop, a doua soție a lui Ştefan cel Mare. Se văd clar pe țesătură nu doar chipul ei, dar şi monogramele familiilor Asan şi Paleolog, cu care aceasta era înrudită. Sunt prezentate apoi diferite veşminte liturgice, omofoare, epitrahile, feloane şi văluri liturgice. Între icoane, atrag atenția cea a Maicii Domnului, renumita icoană făcătoare de minuni datând din veacul al XV-lea, precum şi opt piese intrate de curând în patrimoniul Mănăstirii Putna, reprezentând pe Sfinții Apostoli. Aceste icoane au fost atribuite de Engelina Smirnova "unui curent clasicizant din interiorul artei moscovite din secolul al XV-lea", cu referiri la pictura bizantină din vremea Paleologilor.

În capitolul dedicat bibliotecii şi arhivei mănăstirii sunt prezentate hrisoave din anii 1470, 1479, 1481, câteva dintre cele mai frumoase manuscrise liturgice, scrise în limba slavonă, română sau greacă, precum şi tipărituri, ca de pildă un Minei pe aprilie editat la Veneția în 1770. Nu sunt uitați nici diferiți părinți îmbunătățiți din secolul XX care au viețuit în Putna, precum Schimonahul Marcu Dăncilă (1900-1986), Ieromonahul Damaschin Schipor (1908-1988) ori Arhidiaconul Teofilact Ciobâcă (1926-2010). Despre aceştia şi despre serbările Putnei, începând cu cea din 1871 la care a fost prezent Mihai Eminescu şi continuând cu serbările din 1904, 1926, 1966, 2004, până în zilele noastre, se vorbeşte în capitolul intitulat sugestiv "Ierusalimul neamului românesc". Lucrarea se încheie cu anexe, în care sunt incluse un glosar, notele, bibliografia, un indice onomastic şi cu o rubrică de cronologie, în care sunt prezentați stareții mănăstirii, începând cu arhimandritul Ioasaf din 1469-1476 şi terminând cu arhimandritul Melchisedec Velnic, care păstoreşte obştea în prezent.

Oana-Mădălina Popescu

Mănăstirea Hadâmbu. 350 de istorie şi spiritualitate, vol. editat de Calinic Botoşăneanul şi Daniela Livadaru, Edit. Doxologia, Iaşi, 2009, 359 p.

Împlinirea unor cifre rotunde de când s-a petrecut un eveniment, de la atestarea unei localităţi, sau de la zidirea unui monument, îi îndeamnă pe istorici să-şi îndrepte privirea mai atent asupra unor momente din trecut. Marcarea scurgerii veacurilor devine bun prilej de reexaminare surselor şi a părerilor anterioare şi, mai mult, pentru rediscutarea şi punerea în valoare a elementelor ce au făcut ca evenimentul, localitatea şi faptele locuitorilor săi, ori monumentul, laic sau religios, şi viaţa care s-a petrecut în preajma aceluia, să-şi păstreze dincolo de trecerea vremii forţa de atracţie. Timpul unui astfel de bilanţ a sosit anul trecut pentru mănăstirea de la Dealul Mare, din Codrii Iaşilor, lăcaş zidit şi sfinţit în urmă cu trei veacuri şi jumătate prin strădania şi evlavia lui Iane Hadâmbu. Trecutului acestui monument nu priveşte doar istoria religioasă ci, în egală măsură, cea urbană. Mănăstirea Hadâmbu nu este doar un lăcaş situat în preajma celui mai important oraş al Moldovei, aşa cum sunt multe altele începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, legăturile sale cu spaţiul urban sunt mai pronunţate fiind ctitorie a unui boier cu îndeletniciri negustoreşti.

Cuvântul înainte îi aparţine lui Calinic Botoşăneanul, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iaşilor, iniţiator al acestui proiect, cel care a reuşit să adune eforturile unei echipe de cercetători din care a rezultat un volum de 350 de pagini în care ni se dezvăluie, pas cu pas, 350 de ani de istorie ai unui monument religios. *Prefaţa* alcătuită de Ioan Caproşu cuprinde referiri la momentele importante care au punctat destinul mănăstirii aşa cum sunt ele prezentate pe larg în studiile volumului.

Prima perioadă a existenţei lăcaşului este analizată de Petronel Zahariuc în studiul *Istoria Mănăstirii Dealul Mare (Hadâmbul) – de la întemeiere la începutul veacului al XVIII-lea*. Pe temeiul surselor mai mult sau mai puţin cunoscute şi a unora inedite, precum şi prin interpretarea contribuţiilor istoriografice anterioare, sunt aduse în discuţie şi lămurite câteva detalii importante pentru cunoaşterea ctitorului şi a timpului în care acesta a zidit, nu departe de drumul cel mare care lega reşedinţa domnilor Moldovei de Ţarigrad, mănăstirea care-i va purta numele. Din citirea surselor ne este înfăţişat acel Iane Mano, poreclit din pricina unui beteşug, Hadâmbu, aparţinând categoriei veneticilor vorbitori de limbă greacă, originari din Epir, şi care sub oblăduirea lui Vasile Lupu vor ajunge la boierie, apoi vor suferi urgia vremurilor de după răsturnarea

ocrotitorului lor, pentru ca supravieţuitorii furtunii, între care se numără şi Iane, să cunoască iarăşi tihna după înscăunarea lui Gheorghe Ghica. Sunt aduse lămuriri în privinţa legăturilor de familie ale epirotului, este amintită apartenenţa sa la mediul negustoresc ieşean cu care se identifica prin origine şi ocupaţie şi sunt înfăţişate raporturile sale cu domnii pe care i-a slujit şi din partea cărora a căpătat recunoaştere sau asuprire. După lămuririle biografiei şi destinului ctitorului, Petronel Zahariuc desluşeşte şi legăturile dintre aşezământul ridicat şi sfinţit la 8 septembrie 1659, în ziua prăznuirii Naşterii Maicii Domnului, şi un schit ridicat anterior din lemn, cu hramul Sfântului Nicolae. Autorul află suficiente indicii care îl fac să creadă că ambele l-au avut iniţiator pe Iane Hadâmbul. În continuare, prezintă soarta pe care a avut-o lăcaşul în primele decenii de existenţă. O parte a acelui timp, până în 1681, de înzestrarea şi purtarea de grijă a obştii călugăreşti de la Dealul Mare s-a ocupat, ziditorul, cel care a reuşit să îndrume către lăcaşul închinat Sfântului Mormânt şi faptele pioase ale altor creştini, domni, boieri sau târgoveţi. Închinarea la Ierusalim este socotită rodul prestigiului care îl avea în Moldova patriarhul Paisie, care înainte de întronarea sa, din 1645, fusese egumen al unei mari lavre ieşene închinate la Ierusalim, mănăstirea Galata. Mai mult, se afirmă că datorită destoiniciei patriarhului Paisie şi urmaşilor săi în scaunul ierusalimitean: patriarhii Teofan al III-lea, Nectarie, Dosithei, Hrisant, Patriarhia de Ierusalim va fi principalul Loc Sfânt din creştinătatea răsăriteană către care se vor îndrepta daniile şi închinările românilor, mai cu seamă ale acelora din Moldova.

Între particularităţile arhitectonice ale bisericii zidite în 1659, amenajarea defensivă de tip „bretèche”, asemănătoare cu aceea de la biserica Sfântul Ioan Botezătorul din Iaşi, este definitorie pentru gândul pe care l-au avut ctitorii de a face din acea biserică nu doar un adăpost pentru sufletele credincioşilor ci, în caz de primejdie, şi a vieţii acelora. O trăsătură care a pricinuit, spune autorul, multe neajunsuri aşezământului în veacurile următoare, aici aflându-şi adăpost, în vremurile tulburi nu doar oamenii ci şi bunuri de preţ ispititoare pentru jefuitori. Incursiunile de pradă nu au întârziat să lovească zidurile mănăstirii. Abia trecuse un deceniu de la zidire, la începutul anului 1661, când căpitanul Apostol Durac, unul din comandanţii oştilor lui Constantin Şerban, prăda mănăstirea îndemnat de promisiunea aflării în spatele zidurilor a averii ctitorului şi a altor târgoveţi înspăimântaţi de jafurile căzăceşti. Mănăstirea şi toată avuţia postelnicului Iane Hadâmbul vor fi din nou prădate în timpul revoltei orheienilor şi lăpuşnenilor din iarna anilor 1671-1672 ce a grăbit

sfârşitul celei de-a doua domnii a lui Gheorhge Duca în Moldova. În ciuda nestatorniciei vremurilor Iane Hadâmbu se va îngriji de buna înzestrare a mănăstirii pe care, după fiecare atac ruinător, o va reaşeza ajungând ca în anul 1676 aceasta să numere sate şi părţi de sate, selişti, prisăci, vii la Iaşi, Cotnari şi în ţinutul Tutova, sălaşe de ţigani şi, peste toate mai multe case şi dughene în Iaşi aducătoare de venit. În anexele studiului, Petronel Zahariuc, publică cincisprezece documente. Primul este un act, din 1659 februarie 7, prin care Gheorghe Ghica voievod confirma lui Iane locul de la Dealul Mare unde urma să ridice o bisericuţă destinată a fi închinată Ierusalimului, iar ultimul este un act de blestem al patriarhului Meletie, datat <1731-1733>, în care este descrisă starea de risipă şi neorânduială la care ajunsese averea mănăstirii. Doar câteva din aceste acte au cunoscut până acum editări integrale, cele mai multe fiind publicate sub formă de rezumate sau menţiuni.

Pr. Daniel Niţă-Danielescu în studiul *Aşezarea monahală Dealul Mare (Hadâmbu) – metoc al mănăstirilor Sfântul Sava şi Galata din Iaşi* deapănă mai departe firul încurcat al destinului mănăstirii. Sistemul de fortificaţi şi izolarea în Codrul Iaşilor nu au oferit lăcaşului suficientă protecţie în faţa pustiirilor ce au răvăşit ţara la sfârşitul secolului al XVII-lea. În primii ani ai secolului al XVIII-lea patriarhul Ierusalimului, Dosithei Notaras, constatând risipa averilor şi pustiirea mănăstirii de la Dealul Mare abătută în timpul „cumplitelor vremi”, hotărăşte, în speranţa reaşezării, închinarea lăcaşului la mănăstirea Sfântul Sava din Iaşi. Ulterior, rolul de purtători de grijă ai schitului din Codrul Iaşilor l-au avut, spre jumătatea secolului al XVIII-lea şi până la jumătatea celui următor, egumenii de la Galata. Starea ţării şi inconsecvenţa măsurilor de îndreptare a situaţiei schitului au făcut ca viaţa monahală să mai păstreze prea puţin din buna întocmire din primele decenii, atunci când s-a aflat sub ocrotirea ctitorului. Nestatornicia şi lipsurile nu au ocolit mănăstirea nici în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, îndreptările precum cea din timpul cât a fost epitrop, cu voia egumenului Galatei, Andrei Beldiman, fiind de scurtă durată. Informaţiile desprinse din sursele documentare au reprezentat temeiul cercetării, în cuprinsul aceluiaşi studiu, a existenţei schitului şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sunt redate în facsimil câteva acte considerate reprezentative pentru marcarea destinului lăcaşului de la Dealul Mare în perioada studiată, acestora li se adaugă şi două imagini vechi ale mănăstirilor Sfântul Sava şi Galata cărora le-a fost închinat aşezământul.

Sub titlul *Biserica din Schitul Hadâmbu (cu hramul Naşterea Maicii Domnului) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul celui următor* Mihai Giosan îşi îndreaptă atenţia asupra schimbărilor care le-a presupus secularizarea averilor mănăstirilor închinate. Reţinem că în anul 1864 biserica era închisă şi pustiită şi că viaţa duhovnicească va urma aceeaşi cale anevoioasă de vreme ce în anul 1907, atunci când Nicolae Iorga vizita lăcaşul, afla zidirea Hadâmbului în aceeaşi părăsire şi degradare. Pr. Cătălin Nicolae Luchian ne dezvăluie tenebrele unei alte perioade întunecate din istoria mai recentă în *Ateismul comunist şi crucificare monahismului românesc. Schitul Hadâmbu – un destin dramatic*, pentru ca Pr. Matei Corugă să ne înfăţişeze, în *Mănăstirea Hadâmbu în ultumul deceniu al sec. al XX-lea şi primul deceniu al sec. al XXI-lea*, o stare actuală dătătoare de speranţă că se va împlini peste veacuri dorinţa ctitorului de a întemeia în preajma Iaşilor un loc de rugăciune unde credincioşii să afle sprijinul duhovnicesc.

Istorie şi contemporaneitate: ansamblul arhitectural Mănăstirea Hadâmbu reprezintă contribuţia lui Ion I. Solcanu care întregeşte din perspectivă artistică imaginea trecutului şi a prezentului centrului monahal. Pe temeiul observaţiilor şi a surselor autorul afirmă că aşa cum se prezintă azi vechea zidire, aceasta nu este foarte diferită, ca structură şi dispoziţie, faţă de cum arăta acum trei veacuri şi jumătate. În încheiere este prezentat în detaliu şi noul ansamblu arhitectural ridicat în ultimii ani lângă cel vechi, iar în anexă sunt prezentate atât planurile construcţiei vechi, cât şi ale bisericii noi, cu hramul *Acoperământul Maicii Domnului*. Studiul mai conţine numeroase planşe care înfăţişează planul iconografic urmat în pictarea noii biserici. Petronel Zahariuc împreună cu Daniela Livadaru ne oferă un *Catalog* al micului muzeu înfiinţat în incinta mănăstirii, cuprinzând cărţi, documente, icoane, veşminte şi obiecte liturgice a căror imagini însoţesc descrierea.

În finalul volumului aflăm trei studii de actualitate pentru noua dimensiune spirituală pe care a căpătat-o în vremea din urmă mănăstirea. Pr. Matei Corugă semnează articolul, *Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la Mănăstirea Hadâmbu*; Bogdan Constantin Neculau ne îndrumă în *Pedagogia pelerinajului. Pelerini ai Maicii Domnului la Mănăstirea Hadâmbu*, iar Pr. Vasile Nechita în, *Filantropia Bisericii din Moldova după 1900*, aminteşte una din funcţiile esenţiale ale aşezămintelor monahale.

Alături de ţinuta ştiinţifică pe care am încercat să o descriem în cuprinsul observaţiilor noastre, şi care poate servi ca model pentru

proiecte asemănătoare, remarcăm şi înfăţişarea grafică de excepţie a volumului. Cele două dimensiuni, conţinutul şi forma, sunt trăsături care alătură această carte şirului de fapte ctitoriceşti petrecute în ultimele două decenii la mănăstirea de la Dealul Mare.

Marius Constantin Chelcu

Andronikos Falangas, *Présences grecques dans les Pays Roumains (XIVe – XVIe siècles). Le témoignage des sources narratives roumaines*, Éditions Omonia, Bucarest, 2009, 336 p. + 2 cartes + 12 pl.

Susţinută mai întâi ca teză de doctorat, în 1992, într-o importantă universitate parisiană, cu un titlu uşor schimbat, lucrarea *Présences grecques dans les Pays Roumains (XIVe – XVIe siècles). Le témoignage des sources narratives roumaines*, elaborată de Andronikos Falangas, unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei medievale a românilor, reprezintă un eveniment istoriografic important ce trebuie semnalat specialiştilor. Încă de la început putem spune că lucrarea ce face obiectul prezentării de faţă este rodul unei munci de cercetare, acumulare şi de interpretarea a unei bogate informaţii, astfel încât autorul a reuşit, nu numai să reconstituie cu minuţiozitate şi acribie "*une histoire des relations gréco-roumaines du XIVe au début du XVIIe siècle*", dar să şi ordoneze şi să pună în valoarea "*des informations disparates*" menţionate în sursele vremii, redactate în greacă, slavonă, germană şi română, şi a căror varietate şi complexitate nu mai trebuie subliniate. Trebuie spus, de asemenea, de la început că analiza autorului se concentrează cu predilecţie asupra evidenţierii rolului şi a implicării „grecilor" atât în viaţa religioasă, cât şi în ceea ce priveşte evenimentele politice din spaţiul nord-dunărean.

După o prezentare a *bibliografiei* (p. 11-41) şi a *surselor documentare utilizate* (p. 51-66), autorul îşi începe demersul prin prezentarea rolului jucat de legendarul Nicodim de la Tismana atât în ceea ce priveşte organizarea vieţii monahale muntene, în contextul ofensivei catolice a regatului ungar, cât şi în stabilirea legăturilor canonice dintre Ţara Românească şi Patriarhia ecumenică constantinopolitană (*L'Épigonation de S. Nicodème "de Tismana" et la politique du Patriarcat oecuménique,* p. 67-78). Avatarurile începuturilor canonice ale bisericii ortodoxe din Moldova urmare a dezacordului dintre autorităţile politice moldave, pe de

o parte, şi aceeaşi patriarhie constantinopolitană, pe de altă parte, referitor la dreptul de desemnare al titularilor noului scaun mitropolitan, constituie subiectul celui de-al doilea capitol al lucrării; în urma unei analize pertinente şi de substanţă a surselor, autorul reuşeşte astfel să ne ofere o explicaţie plauzibilă în ceea ce priveşte „tăcerea” acestora asupra primilor ierarhi greci titulari ai scaunului mitropolitan de la Suceava (*Les débuts cannoniques de l'Eglise Moldave et l'oubli de sa hiérarchie grecque*, p. 79-109). Conflictul se va stinge la începutul secolului al XV-lea, urmare probabil şi a noii politici promovate de Alexandru cel Bun abia urcat în scaunul ţării, odată cu recunoştea lui Iosif, susţinut de ierarhia locală moldavă, ca mitropolit al Moldovei de către patriarhul Matei I (1397-1410). Eforturile pentru consolidarea şi ridicarea prestigiului bisericii moldave vor fi continuate de Alexandru cel Bun şi după obţinerea reconcilierii cu ierarhia constantinopolitană; în această direcţie se înscriu nu numai înfiinţarea scaunelor episcopale de la Rădăuţi şi Roman, dar şi demersurile, încununate de succes, de aducere la Suceava a moaştelor Sf. Ioan cel Nou, devenit din acel moment patronul spiritual al Moldovei (*S. Jean le Nouveau. Un saint martyr grec patron de la Moldavie*, p. 111-128).

Dincolo de aceste prime contacte stabilite între lumea greacă şi cele două ţări române, pe care le-am putea încadra în categoria celor „instituţionale”, autorul acordă în aceeaşi măsură atenţie şi celor „personale”. Sunt astfel prezentate cazurile *Mariei de Mangop*, cu origini imperiale bizantine, devenită soţia lui Ştefan cel Mare, cel al *călugărului Maximian „fils du Despote, l'empereur grec*” – nimeni altul decât George Branković, ajuns în scaunul mitropolitan al Ţării Româneşti şi autor al unei cronici –, şi cel al *Mariei Palologhina*, soţia domnului Moldovei, Iancu Sasul (*De quelques personnalités de haute lignée et de leurs liens avec les pays roumains*, p. 129-147). Următoarele două capitole sunt închinate figurii ex-patriarhului constantinopolitan Nifon al II-lea, ajuns în Ţara Românească în timpul domniei lui Radu cel Mare (1495-1508), atât sub aspectul implicării sale în viaţa politică a principatului muntean la începutul secolului al XVI-lea (*Le patriarche œcuménique S. Niphon II, le voïvode Radu le Grand et les tribulations de la vie politique valaque*, p. 149-164), cât şi în ceea ce priveşte „moştenirea spirituală” a acestuia, canonizat şi trecut în rândul sfinţilor după cum se ştie ca urmare a eforturilor depuse de Neagoe Basarab. Legăturile greco-române în vremea

domniei acestuia din urmă nu se vor rezuma însă doar la ataşamentul față de cultul Sf. Nifon, al cărui fiu spiritual de altfel se declara, şi mănăstirea Dionisiu, unde se păstrau moaştele sfântului, ci ele vor fi mult mai ample dacă avem în vedere numeroasele donații ale voievodului muntean şi către celelalte mănăstiri athonite şi nu numai, ceea ce îi va atrage calitatea de „grand fondateur de toute la Sainte Montagne" (*L'héritage spirituel de Niphon II en Valachie et la politique religieuse du voïvode Neagoe Basarab*, p. 165-187). De altfel, exemplul şi generozitatea lui Neagoe Basarab față de mănăstirile athonite le vom regăsi şi în cazul celorlalți domni ai Țării Româneşti şi ai Moldovei pe parcursul întregului secol al XVI-lea (*Les princes roumains et l'Église grecque dans la foulée de Neagoe Basarab*, p. 189-209).

Fenomenul puternicei emigrări la nord de Dunăre a elementelor greceşti după cucerirea Constantinopolului de către otomani, aparținând unor familii importante sau mai puțin importante, este surprins şi analizat de Andronikos Falangas în mai multe capitole ale lucrării sale. Dintre figurile de marcă ale acestei diaspore greceşti ce au reținut atenția autorului, amintim pe cea a lui *Ghiorma banul*, ctitorul a două aşezăminte religioase în Bucureşti, a lui *Oxotie*, ajuns să ocupe dregătoria de mare agă în divanul țării, sau cele ale lui *Apostol* şi *Zota Tzigaras*, înrudiți cu familia domnitoare, şi exemplele ar putea continua. De o analiză minuțioasă se bucură şi figura lui Mihai Viteazul, fiind prezentate în mai multe capitole legăturile sale – de rudenie sau politice – cu puternica familie a Cantacuzinilor şi rolul acesteia în propulsarea reprezentantului lor în scaunul țării într-un moment dificil (*Michel le Brave, Jean, son mistérieux parent, et Andronic Cantacuzène*, p. 241-264), originile greco-balcanice ale unora dintre cei mai apropiați colaboratori ai domnului muntean (aga Lecca, Mihalcea Caragea şi Manta mare ban), precum şi aşteptările şi ecourile acțiunilor sale militare în rândul populației sud-dunărene.

În finalul prezentării noastre nu putem decât să salutăm această apariție editorială, convinşi fiind că lucrarea d-lui Andronikos Falangas va constitui din acest moment un punct de referință pentru oricine va dori să abordeze problematica „grecilor" din spațiul românesc.

Gheorghe Lazăr

Cristian Luca (coord.), *Negustorimea în Ţările Române, între* Societas Mercatorum *şi individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, Galati University Press [Galaţi], 2009, 299 p.

Volumul reuneşte textele câtorva cercetători ale căror preocupări pentru studierea trecutului economic al spaţiului locuit de români, în cadrul mai larg al economiei Europei Est-Centrale şi Sud-Estice din timpurile pre-moderne sunt recunoscute, conturând în anii din urmă un câmp de studiu bine articulat. Cartea îngrijită de Cristian Luca este rod al unui proiect de cercetare CNCSIS cu titlul: *Contribuţia minorităţilor etnice şi confesionale la dezvoltarea comerţului exterior al Ţărilor Române (a doua jumătate a secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea)* şi reuneşte zece studii organizate în cuprinsul a două secţiuni. În prima secţiune atenţia este îndreptată către negustorii levantini, iar în cea de-a doua accentul cade asupra relaţiilor comerciale cu Veneţia.

Contribuţia Mariei Pakucs-Willcocks intitulată *Negoţ şi negustori în comerţul oriental al Transilvaniei în secolul al XVI-lea* a fost clădită pe surse arhivistice editate şi inedite, autoarea a propunându-şi rediscutarea unor opinii mai vechi privitoare la căile de pătrundere şi la identificarea rolului pe care l-au avut în comerţul Principatului negustorii numiţi „greci". Dintru început se optează pentru „o perspectivă mai puţin marţială" care să nuanţeze impresia mai veche a existenţei unei opoziţii acerbe a negustorilor saşi faţă de pătrunderea şi practicile balcano-levantinilor. Activitatea intensă a celor din urmă pe piaţa Transilvaniei pe parcursul secolul al XVI-lea nu avea cum să nu lase urme şi în felul în care ceilalţi subiecţi, mai vechi, ai comerţului se raportau la aceste elementele noi, devenite esenţiale pentru legăturile acestei ţări cu Orientul. Evoluţia prezenţei negustorilor „greci" poate fi surprinsă pe baza registrelor vamale ale Braşovului şi Sibiului, cu toate precauţiile care se nasc din caracterul fragmentar al acestor informaţii. *Transporturi şi negustori în comerţul oriental al Braşovului*, *1503-1554*; *Transporturi şi negustori la Sibiu, 1500-1595*; *Asocieri de negustori în registrele vamale ale Braşovului, 1542-1550* şi *Asocierile de negustori în registrul vamal de la Sibiu din 1600/1601*, sunt titlurile a patru tablele ce reunesc datele extrase din sursele utilizate. Pentru modul cum funcţionau legăturile între negustorii greci care derulau afaceri pe teritoriul Transilvaniei ne este oferit cazul unui proces între doi negustori „greci", Konda şi Panthaleon, care rezidau la Tălmaciu. Ca element de noutate, disputa a fost tranşată de către autorităţile transilvănene, iar din context reiese „o colaborare între negustorii greci şi cei locali, în locul unei competiţii acerbe".

Florina Ciure, în studiul *Contribuţia negustorilor străini din Transilvania la dezvoltarea comerţului exterior al Ţărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, pune în evidenţă principalele orientări ale comerţului exterior şi actorii acestuia. Între promotorii acestui comerţ se disting, aşa cum am văzut şi din primul studiu al volumului, cei cunoscuţi sub denumirea generică de „greci". Aceşti negustori, vor ajunge treptat, în ciuda unor măsuri restrictive care urmăreau protejarea celor autohtoni, să se impună pe piaţa transilvăneană adoptând diverse strategii, între care şi dobândirea statutului de cetăţeni ai unor oraşe ardelene. Acest proces de persuasiune va fi încununat spre sfârşitul secolului al XVI-lea cu obţinerea unor privilegii. Pe temeiul surselor documentare sunt identificate şi mărfurile ce făceau obiectul negoţului respectiv. În concluzie, autoarea consideră că „atât în calitate de negustori, cât şi ca meşteşugari, străinii stabiliţi în Transilvania au avut o contribuţie importantă la dezvoltarea comerţului exterior al Ţărilor Române".

Claudiu Neagoe, vorbindu-ne despre *Negustori câmpulungeni din secolele XV-XVII*, contribuie la cunoaşterea trecutului unui centru urban situat în apropierea graniţei cu Transilvania, înfăţişându-ne şi rolul pe care l-au avut schimburile comerciale, a căror intensitate maximă se înregistra cu ocazia târgului periodic cunoscut sub numele de „zborul de la Sfântul Ilie". O imagine a legăturilor comerciale din secolul al XVI-lea ale acestui oraş cu Transilvania aflăm din cuprinsul registrelor de socoteli ale Braşovului şi Sibiului. Informaţiile au fost sintetizate în cuprinsul unor tabele din care aflăm *numărul total al negustorilor câmpulungeni prezenţi în comerţul braşoveano-muntean*, sau valoarea mărfurilor tranzitate în anumiţi ani şi, de asemenea, date despre *negustori câmpulungeni şi mărfurile aduse de aceştia la Sibiu în perioada 1550-1591*. Aceste legături, mai cu seamă cele cu Braşovul, mai bine atestate documentar, sunt urmărite până spre jumătatea secolului al XVIII-lea când, în urma decăderii comerţului respectiv, pricinuit şi de tulburările politice, în 1737, târgul organizat la Câmpulung în preajma hramului Sfântului Ilie a fost închis.

Cristian Nicolae Apetrei îşi îndreaptă atenţia către Moldova de la cumpăna secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea şi către *Un urmaş al împăraţilor bizantini, negustor, dregător şi diplomat în slujba Movileştilor: marele postelnic Dumitrache Chiriţă Paleologul*. Ne sunt înfăţişate cunoştinţele anterioare despre acest personaj şi, pe baza izvoarelor epocii, este urmărită cariera acestuia. O carieră care-şi va afla tragic sfârşitul după bătălia de la Cornul lui Sas, atunci când Ştefan Tomşa al II-lea,

hotărând să curme din rădăcină un posibil sprijin pentru Movileşti, îl va executa pe postelnicul Dumitrache Chiriţă Paleologul alături de mulţi alţi boieri opozanţi. În intenţia de a recompune profilul moral al boierului grec atenţia cade asupra faptelor sale pioase. Cristian Nicolae Apetrei urmărind lămurirea legăturilor de familie, pe baza unor noi informaţii şi a unei interpretări proaspete, oferă dezlegări în direcţia susţinerii descendenţei imperiale a personajului studiat şi pune în evidenţă preocupările negustoreşti ale membrilor acestei familii.

„Neguţătoriu streinu" de ţară. Date noi privitoare la negustorii alogeni din Ţările Române în secolele XVII–XVIII este titlul studiului prin care Cristian Luca ne informaţii dintr-un dosar deschis în urmă cu câţiva ani de autor şi în care a adunat şi a pus în valoare materiale documentare păstrate în arhivele italiene. De la început autorul remarcă poziţia specială a Moldovei: „în secolele XVI şi XVII a reprezentat o zonă de tranzit pentru mărfurile care, din nordul Peninsulei Italice şi din Balcani, ajungeau spre desfacere pe piaţa lioveană". În acel comerţ s-a implicat masiv, prin capitalurile investite, elementul greco-levantin, devenit precumpănitor numeric în negoţul pe distanţe medii şi lungi. Mai mult, acelaşi element, pe filiera clientelei domneşti, a reprezentat bazinul de recrutare al aşa-numitei dregătorimi „greceşti". Fructificând informaţii desprinse din acte aflate în arhivele veneţiene, Cristian Luca ne prezintă câteva nume de astfel de negustori care, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, au contribuit la schimbul de mărfuri între Republică şi Polonia trecând prin Moldova. Într-o măsură mai mică în acele schimburi s-au implicat şi negustorii musulmani. Aceştia din urmă, se remarcă nu neapărat în exportul de mărfuri din Ţările Române către pieţele italiene, prin Veneţia şi Ancona, aşa cum se întâmplă în cazul celor numiţi „greci", ci mai cu seamă prin practicarea cametei. Aceleaşi surse au stat la baza întocmirii unor tabele cuprinzând date legate de *Transporturi de ceară ajunse la Veneţia, tranzitând Durazzo, în anii 1702, 1703 şi 1705* şi *Transporturi de ceară şi piei ajunse la Veneţia, tranzitând Durazzo, în răstimpul 1705-1707*. Cu cât ne îndreptăm spre mijlocul secolului al XVIII-lea autorul constată o decădere a rolului Veneţiei în definirea fluxului acestui comerţ.

Rafael-Dorian Chelaru şi-a propus în studiul *Implicarea clerului catolic din Moldova în activităţi de natură comercială (sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea) – consideraţii preliminare* o analiză a proporţiilor pe care le-au căpătat în acea perioadă astfel de îndeletniciri în rândul preoţilor catolici şi motivele practicării lor. Autorul şi-a structurat textul pe trei paliere având drept suport surse narative şi documentare

publicate. Întâi de toate a urmărit practicarea explicită de activităţi comerciale de către preoţi şi misionari, apoi a împrumutului bănesc şi încheierea unor contracte de credit cu scop comercial, pentru ca, spre sfârşit, ca o completare a primelor două, să se refere la cheltuielile efectuate de clericii catolici pentru renovarea bisericilor şi a caselor parohiale. Comerţul era pentru clerul catolic o activitate prohibită atât de regula ordinului minoriţilor conventuali, cât şi de decretele Congregaţiei „De Propaganda Fide". Cu toate acestea, în ciuda numeroaselor acuzaţii şi dispute, mai frecvente în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, preoţii catolici din Moldova au practicat negustoria, împrumutul bănesc şi închirierea unor imobile ce aparţineau bisericii, motivând cel mai adesea aceste îndeletniciri prin lipsa resurselor necesare întreţinerii clerului şi a lăcaşelor de cult.

Marius Păduraru şi Aurel Radu ni-l prezintă pe *Martin Buliga, exponent al elitei negustoreşti din Ţara Românească, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*. Într-o primă secţiune a studiului ne sunt oferite informaţii despre familia negustorului, fiind sugerate şi posibile legături cu alţi purtători ai acestui nume. Apoi ne sunt înfăţişate rudele de sânge, părinţi şi fraţii, iar apoi cele prin alianţă, în urma căsătoriei lui Martin Buliga cu fiica lui Constantin Merişanu, membră a unei familii boiereşti aflată în declin. În alt loc, autorii urmăresc activitatea comercială, proprietăţile imobiliare şi patrimoniul funciar al negustorului, atât cât pot fi reconstituite pe temeiul surselor documentare care s-au păstrat. Pentru a întregi imaginea personalităţii lui Martin Buliga, pe lângă îndeletnicirile negustoreşti, sursă principală a însemnatei sale averi, ne este înfăţişată şi latura religioasă, actele ctitoriceşti numărându-se între manifestările vizibile ale acelei trăiri. Negustorul a fost ctitor a patru lăcaşuri: schitul Buliga, mănăstirea Stânişoara şi două biserici de mir, una cu hramurile Sfântul Dumitru şi Sfântul Nicolae, din Valea Rea, iar cealaltă dedicată Sfântului Gheorghe, din Bascov. În anexele studiului sunt editate unsprezece acte din perioada 1740-1753, scrise în limbile română şi greacă, majoritatea inedite, care îl surprind pe Martin Buliga în dubla ipostază de negustor şi de ctitor.

Gheorghe Lazăr, sub titlul *Contribuţii documentare privind activitatea casei comerciale „Hagi Ianuş şi fraţii"*, foloseşte prilejul editării unui document important pentru cunoaşterea felului în care s-au desfăşurat afacerile unei însemnate familii de negustori al cărei întemeietor a fost epirotul Costa Petru pentru a ne oferi şi o succintă prezentare evoluţiei acelei familii. În plus, autorul descrie principalele direcţii care le-au urmat afacerile casei de comerţ la cumpăna veacurilor al XVIII-lea

şi al XIX-lea, până la moartea lui Hagi Ianuş survenită în anul 1823. Actul editat la sfârşitul studiului este un „raport" întocmit de o comisie formată din trei boieri care, în urma poruncii Divanului, au constatat datoria pe care o acumulase casa de comerţ faţă de diverşi membri ai familiei Brăiloiu. Alături de sume şi încrengături de afaceri între negustori şi boieri, actul publicat acum ne dezvăluie o filă din dosarul unui faliment. Prăbuşirea economică a fost pricinuită nu doar de dispariţia fizică a lui Hagi Ianuş, ci, în bună măsură, aşa cum aminteşte autorul, de neglijarea activităţilor comerciale propriu-zise şi orientarea către împrumutul bănesc, o practică ce s-a dovedit a fi, pe termen lung, „una păguboasă".

Andreea Atanasiu-Croitoru, împreună cu Ovidiu Cristea, sub titlul *Portulane greceşti ale Mării Negre de la sfârşitul Evului Mediu* publică traducerea unui document ştiut şi folosit în istoriografia noastră încă din 1957, atunci când Petre Ş. Năsturel prezenta *Aşezarea oraşului Vicina şi ţărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*. Acest demers a fost considerat necesar de către cei doi autori în dorinţa reluării, pe o bază mai solidă, a discuţiei asupra toponimiei şi topografiei Mării Negre, localizarea unor centre comerciale stârnind de-a lungul timpului polemici aprinse. Studiul care prefaţează traducerea nu a fost conceput, aşa cum ţin să menţioneze editorii, pentru a oferi soluţii, ci pentru a face un inventar sumar al problemelor puse de acest tip de document. De la început se poate vedea că întrebările la care trebuie să răspundă cel care publică sau utilizează informaţiile acestor documente sunt numeroase iar răspunsurile greu de aflat. Observaţiile se îndreaptă către caracteristicile portulanelor, redarea distanţelor dintre localităţi, şi indicarea direcţiilor. Pornind de la aceste elemente de conţinut, editorii se întreabă la ce rezultate s-ar ajunge dacă s-ar compara textele celor traduse acum cu altele din aceeaşi vreme, dar concepute în Apus. Un astfel de efort ar fi necesar pentru a vedea în ce măsură portulanele greceşti conţin trăsături originale şi cât datorează influenţei celor occidentale. În privinţa consemnării direcţiilor, în comparaţie cu documente similare apusene, poate fi bănuită o notă de originalitate născută din dorinţa autorilor acestor texte de a le face pe înţelesul celor cărora se adresau şi nu au fost doar simple compilaţii. În încheiere, autorii afirmă că „portulanele sunt un izvor departe de a fi uşor de descifrat; totodată însă înţelegerea corectă a datelor oferite ar putea facilita scrierea unor capitole importante din istoria Mării Negre".

La sfârşitul cărţii a fost întocmit şi un indice ale cărui voci ajută cititorul să descopere mai uşor informaţia din cuprinsul studiilor. Volumul editat de Cristian Luca are meritul de a fi reunit contribuţii care,

pe temeiul utilizării surselor publicate sau inedite, ultimele aflate în fonduri arhivistice din ţară şi străinătate, pun în dezbatere câteva subiecte importante pentru cunoaşterea trecutului economic al spaţiului locuit de români.

Marius Constantin Chelcu

Florentina Udrea, *Structuri sociale ale ţărănimii. Structuri de rudenie (secolele X-XVIII)*, cIMeC – Institutul de Memorie Culturală, Bucureşti, 2009, 322 p.

Trecutul înnegurat al istoriei noastre, consecinţă a sincopelor documentare pentru vremurile mai îndepărtate, devine aproape de nepătruns atunci când privirile unor cercetători vor să „dezgroape” urmele ţărănimii de odinioară. Faptul este întru totul lăudabil, mai ales că această problemă este definitorie pentru evoluţia societăţii româneşti. O nouă lucrare, *Structuri sociale ale ţărănimii. Structuri de rudenie (secolele X-XVIII*), apărută de curând sub egida Institutului de Memorie Culturală din Bucureşti, are drept ţintă luminarea acestei chestiuni esenţiale, anume ţărănimea românească, fapt pe care l-am putut deduce numai după ce am parcurs paginile lucrării, căci autoarea, Florentina Udrea, a omis să precizeze în titlu despre care ţărănime face vorbire. Un asemenea amănunt este necesar pentru definirea unei lucrări ştiinţifice, mai ales că aceasta este o teză de doctorat. Nu numai atât, dar oricine va vrea să se informeze despre problema ţărănimii cu greu ar putea identifica această lucrare într-un fişier bibliografic, şi cu bună dreptate s-ar întreba dacă nu cumva autoarea descrie aspecte din istoria ţăranilor chinezi. Însuşi titlul lucrării poate fi considerat nefericit ales. În ansamblul ei, societatea este compusă din structuri sociale, atât ierarhic cât şi în plan orizontal. Una dintre aceste structuri sociale poate fi considerată şi ţărănimea, componentă a societăţii, dar nimic mai mult. Dacă am reuşit să înţeleg bine titlul, autoarea ne sugerează că structurile de rudenie ar putea fi aşezate printre acele structuri sociale din care s-ar ansambla ţărănimea, ceea ce este greşit. Cel mult ţărănimea, ca structură socială în sine este la rândul ei constituită ierarhic, în baza unor forme de organizare precum casa, gospodăria sau familia, bazată pe nişte structuri de putere prezente în plan local, în fiecare sat în parte, diferite de la caz la caz. M-aş fi bucurat să regăsesc aceste noţiuni prezentate în mod clar, dar, din păcate, cu greu pot fi

identificate în paginile cărţii de faţă. Toate aceste precizări sunt menite să confirme ceea ce autoarea recunoaşte încă de la început, anume că subiectul lucrării de faţă este departe de a fi epuizat (p. 3).

Structura lucrării cuprinde cinci capitole. Nu am înţeles de ce un mic capitol este premergător celui dintâi, consacrat stadiului cercetărilor în Europa, ceea ce este firesc, numai că aici găsim tratată fugitiv (p. 5-7), plimbându-ne prin aproape toată Europa, numai problema satelor dispărute; această temă este reluată în mod mult mai consistent, dar numai pentru spaţiul românesc, în subcapitolul I.3.

Printr-un titlu care anunţă un subiect captivant, *Geneza structurilor sociale ale ţărănimii. Structuri de rudenie* (p. 8-71), autoarea îmi confirmă bănuiala ce o aveam citind titlul, că relaţiile genealogice sunt considerate structurile sociale pe care se întemeiază ţărănimea. Şi aici, structura unor informaţii şi fraze (ca să fim în atmosfera lucrării!) are de suferit. Aflăm că „şirul informaţiilor despre Ţările Române suferă o lungă întrerupere, ce încetează abia spre sfârşitul secolului al XIV-lea" (p. 8). Or, despre care întrerupere este vorba? Dacă abia atunci ţările româneşti şi-au început existenţa politică, cum avea să înceteze hiatusul documentar al unor ţări inexistente?! În continuare, autoarea a procedat la o trecere în revistă a teoriilor sociologice referioare la „structuri clanale", adică despre fratrii (jumătăţi de clanuri) şi triburi. Însă, lipsa unui „fir călăuzitor", a unei logici care să arate necesitatea recurgerii la surse diverse de informaţie crează senzaţia tulburătoare a unui amalgam de informaţii, precum în cazul de faţă (după cum se va vedea şi în alte locuri de-a lungul lucrării) care amestecă nedisimulat lumea antichităţii greceşti şi romane cu triburile de polinezieni şi amerindieni din vremurile moderne. Sau, de la Xenopol şi Iorga până la Giurescu şi Panaitescu s-au produs unele schimbări de optică asupra problemelor istoriei sociale, dar autoarea le aşează alături precum cărţile pe raft, fără a da impresia că sesizează contradicţiile dintre opiniile acestor istorici. Altfel, cum s-ar putea împăca fraze specfice anilor 1950, de certă ideologie marxistă, cu altele preluate din lucrările istoricilor „burghezi". În anul de graţie 2010, ne este dat să citim: „Istoria aservirii ţărănimii române e în acelaşi timp şi decăderea obştii. Boierii atacă şi cotropesc pământul" (p. 29), sau, după cum zice peste mai multe pagini, „întreaga istorie a lumii rurale de la noi este istoria aservirii obştii săteşti, a supunerii satelor" (p. 48); asemenea fraze cu sentinţe copiate din lucrări marxizante sunt amestecate cu informaţii preluate din studii de certă valoare ştiinţifică, precum cele ale lui Constantin Giurescu, referitoare la rumâni şi boieri, din 1916, dar din care

autoarea extrage din context frânturi de informaţii care bulversează cititorul. După ce se arată că prin legarea de glie a lui Mihai Viteazul ţăranii „se transformă în rumâni şi sunt dăruiţi boierilor fără bani” (o formulare neinspirată!), imediat răsare parcă din neantul istoriei o frază fără legătură cu aceasta: „În secolul XV, ţăranii sunt atribuiţi boierilor împroprietăriţi cu delniţele lor, asupra cărora au drept ereditar, păstrând neştirbită libertatea lor de strămutare”; poate că locul acesteia era ceva mai sus, sau poate că o reformulare care să arate în mod comparativ situaţia era mai nimerită! În categoria formulărilor neinteligibile intră şi o altă frazăcare, pur şi simplu, ne uimeşte prin definiţie: „Cu timpul, termenul de boier se extinde el fiind dat tuturor categoriilor de boieri” (*ibidem*). No comment!

Problema obştii săteşti şi a ţăranilor liberi străbate această lucrare, fiind, de altfel, aşa cum arată subcapitolul I.2 „punct de plecare a istoriei medievale”, având la bază lucrarea lui P.P. Panaitescu din 1964, consacrată acestei probleme, precum şi trilogia dedicată satelor devălmaşe româneşti, care-i aparţine lui Henri H. Stahl, apărută între anii 1958 şi 1965. Acestea sunt cărţi care au teoretizat şi au fundamentat vreme de generaţii perspectiva istorică românească asupra istoriei sociale, aruncând în umbră contribuţiile fundamentale ale unor istorici precum Radu Rosetti, Constantin Giurescu şi Constantin Cihodaru. Disputa creată în jurul problemei obştii ţărăneşti şi a ţărănimii libere în Moldova şi Ţara Românească pare să-i fie necunoscută autoarei, care doar inventariază diversele ipoteze istoriografice, fără a trasa câteva linii directoare care să clarifice această chestiune esenţială a istoriei noastre. Pentru autoare constituie o adevărată necunoscută faptul că împotriva curentului istoriografic al vremii s-a aşezat istoricul ieşean Constantin Cihodaru, care, într-o recenzie din 1957, arăta confuzia creată de autorii lucrării *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, apărută atunci: „Obştea ţărănească, cu rânduieli din vremea anterioară formării statului feudal, este confundată cu obştea răzăşească de origine mai nouă” (C. Cihodaru, *Recenzie* la *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII),* Bucureşti, 1957, în „Studii şi crecetări ştiinţifice. Istorie”, an. VIII, 1957, fasc. 1, p. 260). Recenzia a fost urmată de replica neargumentată a lui P. P. Panaitescu, în anul următor (*Note şi discuţii pe marginea volumului „Viaţa feudală”*, în aceeaşi revistă (an. IX, 1958, p. 162): „Afirmăm că obştea răzăşească este continuarea vechii obşti prefeudale din Moldova, aceeaşi obşte transformată în decursul veacurilor dintr-o comunitate gentilică într-o comunitate vicinală. Nu poate fi vorba, cum crede tov. C.,

de o «origine mult mai nouă» a obştii răzăşeşti […] ea nu poate fi decât rezultatul transformării obştii străvechi”. În aceeaşi secţiune de note şi discuţii se află şi răspunsul lui C. Cihodaru, care preciza, că referitor la problema obştii ţărăneşti P. P. Panaitescu „răspunde cu diferite consideraţii lipsite de orice bază documentară” (*ibidem*, p. 175), anunţând că va scrie un text ce va elucida această problemă. Şi într-adevăr, peste câţiva ani C. Cihodaru a scris un studiu, care poate fi considerat şi ca o replică nespusă la primele două volume din trilogia lui Henri H. Stahl, apărute între timp. Astfel, în 1961 apare studiul său, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală şi situaţia ţărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în aceeaşi revistă în care avusese loc polemica (an. XII, 1961). Un text fundamental, cu totul necunoscut autoarei acestei cărţi, care a fost dedicat cercetării documentare a tuturor satelor din sudul Moldovei, din bazinul superior al râului Bârlad. Istoricul nu găseşte aici nici urmă de obşte ţărănească liberă, căci toate satele aveau stăpâni, prin urmare „obşti ţărăneşti libere nu mai existau în a doua jumătate a sec. al XV-lea în partea de sud a Moldovei şi cu atât mai puţin în regiunile nordice” (*ibidem*, p. 44); altfel spus, nu existau „în a doua jumătate a acestui veac ţărani liberi proprietari” (*ibidem*, p. 49). Desigur, Cihodaru nu contestă existenţa ţăranilor liberi, precizând în mod ironic, chiar „după cum spune Karl Marx”, că în perioada cercetată documentar, ei deveniseră „tot atât de rari ca şi corbul alb” (*ibidem*, p. 32). Desfiinţând obştea liberă ţărănescă, demonstrând inexistenţa ţăranilor liberi încă din secolul al XV-lea, cercetarea lui Cihodaru, întemeiată pe documente, a şubrezit temeinic edificiul sociologic clădit de Stahl. Cu toate acestea, Panaitescu nu renunţă la teoria sa, arătând în noua sa lucrare (*Obştea ţărănească în Moldova şi Ţara Românească. Orânduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 9), faptul că C. Cihodaru revine la vechea teorie a Radu Rosetti, susţinând descendenţa răzeşilor din boieri: „Teoria lui Rosetti, urmată de Cihodaru, ar duce la concluzia azi depăşită, că boierii sunt străvechii stăpâni ai satelor şi nu autorii unor continue aserviri a satelor libere în decursul secolelor”. Mai mult, precizează că obştile ţărăneşti libere constituie o situaţie specială în istoria României (*ibidem*, p. 84). Situaţia era într-adevăr specială, dar dintr-un alt motiv, provenit din confuzia creată între răzeşi/moşneni şi ţăranii liberi, cei dintâi fiind urmaşii vechilor boieri şi stăpâni de sate din primele secole de existenţă a statelor medievale româneşti. Merită amintită şi mai vechea polemică, aceea dintre Radu Rosetti şi Gheorghe Panu, pe marginea cărţii celui dintâi (*Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Tomul I. *De la origini până la 1834*,

Bucureşti, 1907), pe care am expus-o detaliat, dimpreună cu toată problema şi istoriografia consacrată proprietăţii (Lucian-Valeriu Lefter, *Pe urmele unei ficţiuni istoriografice: problema stăpânirii funciare*, în „Caietele Şcolii Doctorale”, Iaşi, I, 2007, p. 5-34). Dintre cercetările mai noi, necunoscute autoarei, care înmulţesc argumentele lui Rosetti şi Cihodaru, fiind întemeiate numai pe documente, amintim pe cele ale profesorului Mircea Ciubotaru, din care amintesc doar pe cea referitoare la toate satele de pe valea Rebricei (Mircea Ciubotaru, *Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iaşi – jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică*, I-II, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»-Iaşi”, XXVIII-XXIX, 1991-1992).

În istoriografia românească s-au născut două drumuri, ieşite din atmosfera şi ideile romantismului secolului al XIX-lea. Istoricii acelei epoci introduseseră în circulaţie o legendă, potrivit căreia în vremurile glorioase medievale, în Moldova ar fi existat numeroşi proprietari mărunţi numiţi răzeşi sau ţărani liberi, problema fiind abordată în acelaşi mod şi pentru Ţara Românească, iar răzeşii din epoca modernă ar fi fost urmaşii celor din vremea lui Bogdan I. Însă, după cum observa Radu Rosetti, existenţa unei asemenea realităţi sociale este improbabilă: „Partizanii acestei legende nu voiesc să ştie nici de faptul că o mică proprietate datând din mijlocul veacului XIV s-ar fi redus la nimic prin împărţelile săvârşite de douăzeci şi două de generaţiuni, nici de acel că toate obştile răzăşeşti, fără excepţiune, îşi trag neamul dintr-un mic număr de bătrâni, fii ai unui moş comun [...]. Şi partizanii legendei nu sunt în stare să citeze măcar un singur act din care să rezulte că într-adevăr ar fi existat, pe vremea întemeierii, sate de mici proprietari, nesupuşi vreunui stăpân” (Radu Rosetti, *Pământul sătenii, stăpânii...*, p. 169).

Din această perspectivă, descendenţa dintr-un strămoş comun a satelor răzăşeşti este o realitate. Nu putem vorbi doar de o apartenenţă la un „sistem genealogic simbolizat prin moş sau bătrân” (p. 19), aşa-numita legendă etiologică a eroului eponim al satului fiind un fapt, care în majoritatea cazurilor, unde s-au păstrat documentele, poate fi dovedită. Îmi este neclar cum unii cercetători, în lipsa tuturor documentelor, pot afirma că în secolele X-XIII, în sânul obştilor săteşti s-au născut „elemente structurale boiereşti” (p. 25), când nici un stat românesc nu exista şi, în consecinţă, nici boieri. Tot aşa cum este greu de înţeles de ce autoarea a ales să cerceteze ţărănimea începând cu secolul al X-lea, moment care nu reprezintă absolut nimic pentru spaţiul românesc. Mai mult, primele informaţii despre ţărani, şi acelea nesemnificative, le avem cel devreme din secolul al XVI-lea.

Lista jumătăţilor de sat ocupă un spaţiu generos (p. 58-64), fiind constatate 56 de „jumătăţi" în Moldova şi 76 în Ţara Românească. Deci avem o listă cu jumătăţi de sate, şi – vorba marelui Tănase, cu asta ce-am făcut?! O cercetare documentară pentru fiecare din acele sate ar fi fost cu adevărat utilă, ar fi adus rezultate veridice care ar fi putut lămuri sensul apariţiei acestor jumătăţi de sate începând, preponderent, cu ultimele decenii ale secolului al XV-lea. Adică tocmai atunci când, după trecerea a câtorva generaţii de la cea a descălecătorilor, domeniile funciare s-au fărâmiţat între numeroşii urmaşi ai primilor boieri descălecători, în lipsa unei reglementări juridice succesorale, în sensul realităţilor occidentale. De altfel, autoarea a folosit sursele documentare în mod neştiinţific. Ultima ediţie a colecţiei de documente, cea mai bună de altfel, respectiv *Documenta Romaniae Historica* (DRH), a utilizat-o după bunul plac, pe ici pe colo; în schimb a recurs masiv la vechea ediţie, *Documente privind istoria României* (DIR), amestecând în mod frecvent notele de subsol cu trimiteri la documentele editate de Costăchescu şi Panaitescu, încât ai impresia că se urmăreşte doar diversificarea „banalei" înşiruiri de simple note, ceea ce sugerează faptul că lista poate fi preluată cu tot cu note din alte surse, precum Panaitescu sau Stahl, reflectând fidel nivelul documentar al anilor 1950-1960. În mod obligatoriu, orice nouă cercetare trebuie să actualizeze aparatul critic cu ultimele sau, măcar, cu cele mai bune surse documentare, ceea ce nu se poate spune despre paginile cărţii de faţă. Cu acest prilej, din lectura inevitabilă a notelor de subsol, aflăm lucruri deosebit de interesante, ieşite parcă de pe scena unui teatru absurd, anume că cele două volume de documente moldoveneşti ale lui Mihai Costăchescu au apărut în anii 1931 şi 1932, la Editura Ştiinţifică din Bucureşti, în anul 1957 (nota 195, p. 58). Înaintând anevoios pe ogorul literar, avem de luptat cu o altă frază: „Fie că avem de-a face cu un antroponimic, al numelui boierului stăpân, fie cu un antroponimic ţărănesc, fie că avem de-a face cu un nume neantroponimic, forma plurală se referă la oastea ţărănească" (p. 67). Autoarea vrea să spună că numele satului Măneşti, deşi acesta e stăpânit de boierul Manea, se referă la populaţia satului, adică la „ţăranii stăpâniţi de neamul Măneştilor" (*ibidem*), nicidecum la stăpânii locului. Evident, explicaţia este pe deplin eronată, aflată în contradicţie cu o afirmaţie ulterioară, prin care ni se spune că numele satului „se alcătuieşte adăugând la numele descălecătorului terminaţia -eşti" (p. 70). Rămâne, totuşi, o nelămurire: care e locul oastei ţărăneşti aici!?

Un aspect esenţial care atinge începuturile statelor medievale româneşti este cel legat de apariţia cnezilor şi juzilor, care ocupă un spaţiu

meritat în lucrarea de faţă (p. 72-107) în cel de-al doilea capitol al cărţii. Orice timp al începuturilor este prielnic „lucrurilor minunate” – potrivit unei sintagme sadoveniene. Poate că în această categorie intră şi faptele „boierimii ostăşeşti maramureşene”, sau, mai exact, ale „armatelor maramureşene” care cu vitejie au „recucerit Moldova” (p. 97). Lipsa simţului istoric, absolut necesar unui cercetător al acestui domeniu, dă naştere unor asemenea elucubraţii dramatice, încât ceata de fugari maramureşeni din regatul maghiar a fost metamorfozată în „armate” care au recucerit Moldova. Însă problema este una de logică: cum poate fi recucerit un stat care n-a existat? Avem de-a face cu unul dintre „lucrurile minunate”! În realitate, autoarea trebuie informată despre acest lucru, chestiunea este ceva mai limpede, teritoriul Moldovei a fost pur şi simplu cucerit de oastea ungurească, în care se aflau şi români, purtând lupte la est de Carpaţi cu tătarii Hoardei de Aur, stăpânii de până atunci ai acestor locuri. Iar „armatele maramureşene” imaginate de autoare, nu erau decât fie cete din oastea Coroanei maghiare, în vremea lui Dragoş, fie ceata fugară din Maramureş, sub conducerea voievodului Bogdan. Au urmat apoi întâmplări care ne minunează pe deplin, odată cu întemeierea statului moldovenesc conducerea obştilor locale fiind acaparată de familii înstărite care „debranşându-se de sistemul electiv au ajuns ereditare” (p. 99). Desigur, o formulare neinspirată, aceeaşi soartă având şi terminologia aplicată inadecvat epocii respective, preluată, evident, din trista realitate televizată a zilelor noastre.

Încă persistă clişeele depăşite ale istoriografiei timpurilor trecute, care, din nefericire, se încăpăţânează să nu moară. Astfel, „penetraţia maghiară” din secolul al XI-lea a stăvilit „procesul de unificare a «ţărilor» într-un stat centralizat de sine stătător, aşa cum se va produce în secolul XIV, în provinciile extra carpatice locuite de români” (*ibidem*). Or, unificarea în termeni moderni nu are nimic de-a face cu statul medieval, cu atât mai puţin procesul de centralizare. Istoriografia românească a fost multă vreme prizoniera acestor clişee, la care adăugăm şi frumoasa poveste a „republicilor” libere, care-şi are sorgintea în opera lui Dimitrie Cantemir. Teoria apărută în cadrul şcolii sociologice interbelice, cu influenţe ideologice de stânga provenite din şcoala franceză, este construită de Henri H. Stahl pe realităţi sociale greu de explicat, precum satele din Ţara Vrancei, una din cele trei „republici” pomenite de Cantemir. Această zonă, ocolul Vrancei din fostul ţinut al Putnei, care cuprindea 14 sate, era considerată ca un ultim vestigiu de cultură arhaică, conţinând

„forme de foarte înaintată disoluţie a unor «comune primitive»" (H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, I, Bucureşti, 1998, p. 5), caz unic în ţară. Rezonanţa deosebită a acestei teorii s-a perpetuat nestingherită şi în noul tratat de istorie al Academiei Române, unde regăsim afirmaţia că, în secolele XIV-XV, erau numeroase satele de *ţărani liberi*, precum în Vrancea, Tigheci şi Câmpulung Moldovenesc, sau zona subcarpatică a Ţării Româneşti (Mehedinţi, Gorj, Buzău etc.), ba chiar aflăm că „ţăranii liberi sunt încă numeroşi în veacul al XVII-lea în Ţările Române extracarpatice" (Academia Română, *Istoria românilor*, IV. *De la universalitatea creştină către Europa „patriilor".* Coordonatori: Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşan, Tudor Teoteoi, Bucureşti, 2001, p. 113; *ibidem*, V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716).* Coordonatori: Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, Bucureşti, 2003, p. 411). În realitate, încă din secolul al XIX-lea, sâmburele discordiei l-a constituit cercetarea originii răzeşilor, mai ales în contextul în care problema agrară a dus la crize sociale majore, situaţia agravându-se în urma împroprietăririi clăcaşilor de la 1864 şi a celor ulterioare. În secolul al XX-lea, problema a căpătat un puternic înveliş ideologic, denaturând grav realitatea istorică, cercetarea originii proprietăţii fiind de aşa natură, încât a dat naştere unei teorii, pe care o putem considera ficţiune istoriografică.

Cu câţiva ani în urmă, cercetând documentele am constatat că Tigheciul era o unitate administrativă şi fiscală ca orice alt ţinut al Moldovei şi, prin urmare, nu constituia o excepţie, aici fiind trimişi slujbaşi domneşti care să exercite diferite atribuţii, printre care şi strângerea dărilor (Lucian-Valeriu Lefter, *Stăpânirea funciară în ţinutul Tigheciului. Realitate documentară şi ficţiune istoriografică*, în vol. *Pro Basarabia – repere istorice şi naţionale*, coord. de Mircea-Cristian Ghenghea şi Mihai-Bogdan Atanasiu, Iaşi, 2007, p. 11-18). Această zonă geografică nu a putut şi nici nu putea face excepţie, cum nu a făcut nici Câmpulungul Moldovenesc sau Vrancea. Informaţia oferită de Dimitrie Cantemir este „şubredă", încât „trebuie pusă la îndoială veracitatea şi a celorlalte ştiri despre situaţia excepţională a locuitorilor câmpulungeni" (Teodor Balan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1960, p. 28), căci în fruntea ocolului se găseau dregători domneşti iar dacă locuitorii plăteau bir ţării nu mai putea fi nici vorbă de „republică". Şi ocolul Vrancei, alcătuit numai din şapte sate la 1751, Neguleşti, Tulnici, Păuleşti, Spineni, Poiana, Năruja şi Bârseşti, era administrat de un dregător domnesc, vornicul de Vrancea. Exemplul satului Păuleşti este ilustrativ, alături de Nereju. Atestat la 1507, evoluţia curgerii proprietăţii

şi a stăpânilor satului Păuleşti poate fi urmărită până la 1617. La Nereju se aflau trei mazili la 1820, care nu puteau fi decât urmaşii vechiului stăpân al satului. (C. Constantinescu-Mirceşti, *Vrancea arhaică. Evoluţia şi problemele ei*, Bucureşti, 1985, p. 42-43; în această lucrare, autorul sesizează parţial corect realităţile istorice, dar nu a reuşit să renunţe la unele clişee istoriografice).

Dimitrie Cantemir, care îşi petrecuse foarte puţin din timpul vieţii sale în Moldova, nu deţinea o prea bună cunoaştere a realităţilor locului. El avea ştiinţă de o realitate socială inexplicabilă, şi a văzut-o din perspectiva omului din afară, aidoma celei percepute de Jan Dlugosz, când vorbea de „ţăranii" din oastea lui Ştefan cel Mare, fapt pe deplin explicat de istoricul Ştefan S. Gorovei: „Stăpânii unor suprafeţe mici de pământ – oameni liberi şi socotiţi nobili (boieri) – treceau uşor drept «ţărani» în ochii străinilor, necunoscători ai realităţilor româneşti ale vremii". Însă, „Moldova medievală nu a cunoscut o categorie socială care să poată fi numită ţărani liberi. Cei care i-au fost alături lui Ştefan cel Mare şi au constituit fundamentul oastei sale au fost oameni liberi, stăpâni de pământ: indiferent de întinderea acestei stăpâniri, ei erau nobili şi aparţineau boierimii"; altfel spus, „răzeşii coboară, nu urcă; nu se creau răzeşi prin «înnobilarea» sau «împroprietărirea» unor «ţărani»", ci prin descendenţa numeroasă a acestora din vechii boieri (Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare,* Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 137-138).

Şi în Basarabia, la începutul secolului al XX-lea, Paul Gore avea să scrie că „stăpânitorii actuali, răzăşii, sunt familiile mărite ale primilor proprietari ai ocinilor. Şi numai pe această bază, ei iau parte în această stăpânire", în temeiul spiţelor genealogice (Paul Gore, *Răzăşii*, în vol. *Paul Gore. Omul şi opera*, Chişinău, 2003, p. 179-180). În 1849, legislaţia rusească avea să constate că „în numărul originalităţilor regiunii sunt răzăşii" (*ibidem*, p. 177). Traducătorul rus de la 1831 al manualului juridic al lui Andronachi Donici se lovise de aceeaşi problemă, dar explicând ce înseamnă răzeşii, i-a numit moşieri şi coproprietari, „cum sunt de fapt" (*ibidem*, p. 179).

Toate acestea ar fi trebuit să fie cunoscute autoarei, nu să facă doar o inventariere seacă a explicaţiilor, în cadrul celui de-al III-lea capitol – *Regimul juridic apusean şi răsăritean referitor la starea ţărănimii* (p. 108-161). Prin trecerea în revistă a teoriilor şi etimologiilor fanteziste referitoare la răzeşi (p. 139), autoarea ameţeşte cititorul fără să-i lase vreo şansă de supravieţuire. Istoricii Radu Rosetti şi C. Cihodaru arătaseră limpede

că termenul *răzeş* provine dintr-unul maghiar – *reszes*, care înseamnă coproprietar, părtaş la moşie, şi care apare abia pe la 1580, când după trecerea a multor generaţii, numeroşii descendenţi ai primului stăpân au fărâmiţat succesiv moşia. Autoarea cunoaşte aceste explicaţii, dovedite de faptul că le citează parţial (p. 139-140), dar nu dă impresia că a înţeles realitatea socială, care este într-adevăr una specifică ţărilor româneşti. Explicaţia este valabilă şi pentru moşneanul din Ţara Românească, termenul fiind ceva mai vechi, din prima parte a aceluiaşi secol, dar apărut tot ca urmare a unei realităţi sociale identice, continuare a „înjumătăţirii" satelor, în ultimele decenii ale secolului al XV-lea, fenomen care se agravează în secolul următor, când moşiile se împart succesiv în sferturi, optimi etc. Barbu Catargiu afirmase despre aceştia că sunt acei „proprietari mici, ce se numesc moşneni, cari se bucură de aceleaşi drepturi ca şi cei mai mari boeri, deşi nu sunt, mai toţi, decât simpli ţărani, cu zeghe şi opinci" (Barbu Catargiu, *Proprietatea în Principatele moldo-române*, Bucureşti, 1857, în *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, vol. IV*, Broşuri şi extrase româneşti şi străine 1772-1872*, Bucureşti, 1908 p. 352-353), iar mai târziu, un mare jurist ieşit din rândurile moşnenilor de sub munte, avea să spună acelaşi lucru: „proprietarul liber echivalează în latineşte cu *nobilis*, care pe româneşte înseamnă *boier* şi moşneanul era boier şi s-a socotit întotdeauna că este boier" (Andrei Rădulescu, *Moşnenii* (1946), în vol. *Pagini inedite din istoria dreptului vechi românesc*, Bucureşti, 1991, p. 74).

În cel de-al IV-lea capitol ne aflăm pe tărâmul dreptului românesc şi al evoluţiei instituţiilor juridice medievale româneşti (p. 162-177). Şi aici călătorim prin atmosfera romantică plină de imaginaţie, unde judecăţile „începeau la nivel sătesc, cu obştile ţărăneşti libere sau aservite, unde oamenii buni şi bătrâni erau chemaţi să aplaneze litigiile pe cale tradiţională" (p. 162-163). Numai că, acest drept nu se exercita în nici un caz în „obştile aservite", într-o societate medievală fiind privilegiul stăpânului, iar „calea tradiţională" o putem identifica câteva pagini mai încolo, fiind vorba, în opinia autoarei, despre „o concepţie juridică numită, în general, drept ţărănesc, sau drept popular român" (p. 168). Afirmaţii de acest gen, fanteziste, neîntemeiate pe serioase studii de drept, ci pe unele studii etnologice (care trebuie înţelese într-un anume context), nu ar trebui să-şi găsească locul într-o lucrare ştiinţifică ca aceasta, de istorie şi, totodată, teză de doctorat. Pe aceeaşi cale mergând, dacă sintagma „ţărani proprietari" pentru perioada medievală este nepotrivită, cu atât mai

hazardată este expresia „ţărani liberi fără pământ” (p. 164), într-o vreme când libertatea individuală era condiţionată tocmai de stăpânirea funciară.

Suntem avertizaţi în capitolul ce urmează, cel de-al V-lea (p. 178-216) şi, în acelaşi timp, ultimul, că se va încerca analizarea „originii nobilului şi boierului”. Mai întâi, trebuie precizat, că nobil este sinonim cu boier. Apoi, probabil autoarea vrea să spună că societatea e structurată ierarhic pe ranguri, nicidecum pe „canguri”! (p. 179). Iar afirmaţii de genul că „boierii nu agreau domnii războinici deoarece vremurile de pace erau prielnice averilor” (p. 180) sau alta, aflată câteva pagini mai încolo: „boierii pomeniţi în aceste acte erau toţi proprietari” (p. 188), sunt cel puţin gratuite şi nu-şi au locul aici. Şi în acest ultim capitol, autoarea se află în contradicţie flagrantă cu propriile afirmaţii care străbat aproape întreaga lucrare, bazate pe cunoscutele teorii sociologice amintite, atunci când precizează că „până în secolul XVIII, numele de boier îl purtau toţi proprietarii de pământ, indiferent de suprafaţa stăpânită, şi cel ce avea zeci de sate, şi cel care trăia în devălmăşie cu rudele lui pe o parte pe o parte dintr-un sat, tot boier se chema” (p. 180). Afirmaţia îi aparţine lui Constantin Giurescu. Aşadar, ce ne facem cu ţăranii liberi proprietari din obştile libere, cei despre care în repetate rânduri a arătat că nu erau boieri! Cum împacă domnia sa, autoarea, teoriile lui Stahl şi Panaitescu, despre care a făcut destulă vorbire pe parcursul cărţii, cu cele spuse acum?! Mai mult, revine în penultimul paragraf, de dinaintea concluziilor, atunci când se aminteşte despre societatea germanică, şi ne spune că „nu orice proprietar este nobil, căci avem şi proprietate ţărănească, ca şi pe meleagurile noastre” (p. 216). În acest caz, ce să înţeleagă cititorul!? Explicaţia vine de la sine, pentru că răsfoind întreaga carte ai impresia unui colaj de texte cusute neîndemânatic din diverse stiluri şi opinii aşezate cam în grabă, precum cărţile pe raft, după cum ziceam mai sus. D-na Florentina Udrea nu vrea să nea dea impresia că ar stăpâni subiectul abordat, cu atât mai puţin terminologia şi bibliografia.

După cum veţi constata, în cazul în care veţi citi lucrarea, concluziile nu au legătură cu subiectul propriu-zis al operei, după cum nici titlul lucrării nu reflectă întru totul conţinutul, realităţile secolului XIX-lea şi din primele decenii ale celui următor fiind prezente în mod consistent în paginile cărţii. Nu văd aici rostul unor judecăţi de valoare referitoare la ţăranii zilelor noastre, precum cele de genul: „cumpărarea utilajelor performante se va face numai atunci când ţăranul român va înţelege că pământul trebuie adunat la un loc, că este necesară asocierea

dacă se vor rezultate bune”. Sau: „Mutatis mutandis, poate că ar fi necesară, în condiţiile actuale, pentru revitalizarea mentalităţilor oamenilor de la ţară, reluarea unui program de educaţie permanentă pe care s-a bazat întreaga Scandinavie” (p. 220-221). Şi cu toate acestea, suntem informaţi, în încheiere, că lucrarea de faţă urmărind valorificarea izvoarelor documentare, „într-o concepţie de ansamblu, oferă o sinteză utilă despre rolul şi poziţia ţăranului român în istoria noastră”, autoarea având speranţa că „lucrarea de faţă va stimula pe viitor găsirea unor noi metode de cercetare”. Trebuie însă să mărturisesc, că, din păcate, nu am reuşit să identific calitatea de „sinteză utilă” a acestei lucrări, iar stimularea unor cercetători cu siguranţă a stârnit-o, drept dovadă fiind rândurile de faţă, care surprind doar unele elemente negative ale lucrării, însă scrise doar cu gândul la ţăranul român.

Lucian-Valeriu LEFTER

Oana Rizescu, *Avant l'«État - juge»: Pratique juridique et construction politique en Valachie au XVIIe siècle*, Edit. Notarom, Bucureşti, 2008, 547 p.

După un şir lung de studii privitoare la istoria Ţării Româneşti în secolul al XVII-lea, care au consacrat-o drept o bună cunoscătoare a societăţii româneşti a perioadei de traziţie spre modernitate, Oana Rizescu a publicat această carte despre societatea şi statul românesc de la sud de Carpaţi, în care liantul pricipal îl constituie dreptul românesc vechi. Cartea este importantă şi interesantă, pentru că autoarea cunoaşte bine sursele istorice, de orice categorie ar fi acestea, are răbdarea să le descifreze şi puterea de a le înţelege, şi pentru că autoarea a adunat cu sârg întreaga bibliografie românească, prelucrând-o atent cu instrumentele metodologice noi, inventate şi aplicate de istoriografia şi sociologia din spaţiul cultural francofon. Oana Rizescu a ales o altă metodă pentru reconstrucţia istorică a veacului al XVII-lea, nu dinspre politică spre justiţie, ci dinspre practica juridică spre construcţia politică, fapt care conferă cercetării sale gradul necesar de noutate şi de interes. Traseul cercetării este clar expus, chiar la începutul cărţii: „Această cercetare are două obiective. În primul rând, acela de a descrie şi analiza practicile juridice într-o societate tradiţională din Europa de Est, înainte ca această

societate să sufere transformări fundamentale generate de influenţele economice, politice şi ideologice ale Occidentului. În al doilea rând, acela de a descrie şi înţelege procesele de structurare politică care se derulează în societate în aceeaşi epocă. Din această ultimă perspectivă, cercetarea practicilor juridice apare ca un instrument pentru analiza unui fenomen de mai largă amploare".

Una dintre ideile majore care au jalonat această cercetare este dezvăluită de autoare în *Introducere* şi urmărită pe întreg parcursul cărţii: „procesul de etatizare şi de raţionalizare a practicilor juridice este intim legat de fenomenul dominaţiei otomane şi de strategiile pe care domnul şi clasa politică („boierii") le-au adoptat, pentru a-şi menţine statutul de autoritate internă în contextul dominaţiei ţării de către o putere străină". Tot aici, autoarea arată şi justifică care va fi spaţiul politic şi geografic peste care se va întinde cercetarea sa: „lucrările de istorie instituţională şi socială românească au oscilat între tendinţa de a trata în ansamblu Ţara Românească şi Moldova şi aceea de a le trata separat. Noi am optat pentru al doilea procedeu, din considerentul că în ciuda asemănărilor indiscutabile, cele două principate române au prezentat numeroase diferenţe care ţin atât de structurile instituţionale şi sociale, cât şi de vocabularul specific care le desemnează în epocă". Mărturisim speranţa că un studiu asemănător va fi lucrat şi pentru Moldova, urmând ca, după aceea, să se degajeze mai uşor asemănările şi diferenţele între structurile instituţionale şi sociale ale celor două Ţări Române. În ceea ce priveşte bibliografia subiectului, Oana Rizescu a adunat o cantitate impresionantă de titluri din cele mai diverse domenii, constatând totuşi interesul slab al istoricilor dreptului pentru perioada vechiului drept românesc. Situaţa se prezintă altfel în ceea ce priveşte sursele documentare, unde autoarea a putut observa, în urma muncii rodnice la colecţia *Documenta Romaniae Historica*, că are la dispoziţie un „bazin documentar foarte larg", care are în centru actul de cancelarie, alături de care a aşezat şi alte categori de surse, în pricipal: colecţiile de legi, cronicile, relatările de călătorie etc.

Materialul documentar şi bibliografic adunat a fost străbătut pe următorul drum: „cercetarea noastră îşi propune să pună accentul asupra interdependenţei dintre lege şi cutumă, pentru a sesiza cum, din punct de vedere tehnic, cele două se susţin reciproc"; iar călăuză pe acest drum i-a fost autoarei teroria lui H. H. Sthal şi Daniel Chirot, privitoare la originea şi evoluţia categoriilor sociale. Din acest subcapitol, intitulat „prolegomene istorice şi juridice", reţinem câteva idei şi statistici interesante: în

aparatul de stat al Ţării Româneşti „înainte de secolul XVII este aproape imposibil de a se face o distincţie clară între subalternii marilor boieri de sfat şi cei care sunt apropiaţii lor”; în secolul XVII, din cei 400 de boieri incluşi în sfatul domnesc, în cele 25 de domnii ale epocii, doar 15% reuşesc să-şi păstreze aceeaşi demnitate sau alta de la un sfat la altul, iar printre aceştia din urmă doar 8 boieri au avut la început o condiţie socială modestă şi nu au contractat mariaje avantajoase; în lumea satului pe parcursul secolului XVII, fenomenul social cel mai răspândit a fost fuga ţăranilor liberi sau a rumânilor. În acelaşi subcapitol, Oana Rizescu face o pătrunzătoare analiză a terminologiei juridice româneşti, având în centru legea şi cutuma; pentru aceasta din urmă, sunt parcurse o multitudine de sensuri, dintre care unul ni se pare mai important: „cutuma este în primul rând teritorială, în sensul că este aplicabilă la toţi locuitorii Ţării Româneşti”. Interacţiunea dintre lege şi cutumă afirmă autoarea, pe urmele lui P.P. Panaitescu, a avut ca „rezultat un clivaj intern în societatea românească, ca expresie a unei reacţii conservatoare a întregii ţări – domn şi boieri deopotrivă – împotriva elementelor alogene, greci şi turci, inseraţi în ţară prin voinţa administraţiei”.

Prima parte a cărţii: *De la solidarităţile tradiţionale spre relaţiile contractuale*, a fost împărţită în trei capitole, lucrate în jurul unor probleme capitale ale relaţiilor juridice din societatea munteană a secolului XVII. În capitolul I: „reglementarea juridică a relaţiilor contractuale”, Oana Rizescu analizează toate tipurile de „înfrăţire”, cu accent pe „înfrăţire ca sistem succesoral”, realizând o bună legătură între sociologie şi istorie. Autoarea a remarcat că înfrăţirile sunt „fapte sociale totale”, pentru că afectează întreaga societate şi instituţiile sale. O altă problemă analizată este „contractul de vânzare între interesul individual şi interesul public”; autoarea cercetează, punct cu punct, fiecare aspect care decurge dintr-un contract de vânzare-cumpărare: de la formele de validare ale actului până la semnificaţiile juridice ale actelor domneşti de cumpărare. În continuare, sunt discutate daniile către mănăstiri, atât cele din ţară, cât şi cele din străinătate, insistând asupra perioadei dintre Mihai Viteazul şi Matei Basarab: de la începutul practicii închinărilor mănăstirilor din ţară către mănăstiri din sudul Dunării, până la „ruperea” unora dintre aceste închinări şi efectele pe care le-a produs. Consideraţiile privitoare la atitudinea lui Matei Basarab faţă de mănăstirile închinate şi la funcţionarea mănăstirilor în vremea acestui domn ar merita o tratare specială. Capitolul se încheie cu prezentarea detaliată a căilor de „transmitere a drepturilor şi bunurilor prin succesiune”. Capitolul al doilea este consacrat

„reglementării datoriilor prin practica garanţiilor personale” şi începe cu definirea solidarităţii, precum şi cu explicarea termenilor şi a evoluţiei lor în timp. Miezul acestui capitol, „garanţia <chezăşia> în secolul al XVII-lea”, constituie cea mai solidă abordare a acestui câmp de cercetare în istoriografia românească de până acum. Capitolul al treilea este închinat „reglementării datoriilor”, având în centru cercetarea *curamei*, forma românească a unei vechii instituţii romane: *cessio bonorum*.

Cercetările de amănunt şi ideile generale din prima parte a cărţii capătă chip în partea a doua: *Practică juridică şi construcţie politică. Aparatul administrativ şi judiciar al statului*. Primul capitol din această secţiune prezintă „fundamentele construcţiei politice”, văzut ca un joc politic tripartit: domnul, boierii şi sultanul otoman. Autoarea a urmărit principalele trăsături ale organizării politice a statului muntean, de la instaurarea dominaţiei otomane până în secolul XVII, adâncind cercetarea pentru acest din urmă veac. Un loc important este ocupat de relevarea principalelor aspecte ale ceremonialului puterii domneşti. Al doilea capitol: „administrarea justiţiei ca parte a activităţii administrative generale”, cuprinde câteva dintre contribuţiile marcante ale autoarei în domeniul ilustrării politice a unor practici juridice: putere patriarhală şi toleranţă domnească (cu o menţiune aparte pentru analiza unui cuvânt: „scârba”); responsabilitatea colectivă a aparatului de stat în jurul tributului (cu o interesantă discuţie în jurul sintagmei „rămăşiţele de la domni”); inovaţie şi profesionalizare în aparatul juridic al statului: cetele de „boieri socotitori”. Ultimul capitol al acestei părţi şi al cărţii: „forţa şi slăbiciunea puterii domneşti: eficacitatea lucrului judecat în procesul civil”, este dedicat uneia dintre chestiunile cele mai importante din istoria vechiului drept românesc, autoritatea lucrului judecat.

Cartea se încheie cu un grup consistent de concluzii, din care decupăm doar două: „organizarea aparatului judiciar de către structurile puterii din ce în ce mai elaborate marchează trecerea lentă în Ţara Românească de la gestiunea privată a litigiilor la controlul lor de către autoritatea publică. Această lentă «modernizare» a structurilor tradiţionale se sprijină totodată pe o raţionalizare organizaţională, pe o elaborare normativă generală, în jurul ideii de contract, şi pe o construcţie de corpuri specializate. Ea depinde de acţiunea centralizatoare susţinută de domnie şi presupusă de structuri sociale şi fiscale solide”; „insituţia domniei pune în evidenţă două dimnesiuni fundamentale care persistă în istoria justiţiei: legătura între formele puterii şi extensia teritoriului; legărura între formele de justiţie şi modelele de dominaţie politică. O a

treia dimensiune nu poate fi subestimată: relaţiile între instituţiile judiciare şi actorii sociali”. Totodată, cartea cuprinde o anexă referitoare la garanţii (chezaşii) în documente, în răstimpul 1594-1699, precum şi o foarte consistentă bibliografie.

În concluzie, putem spune că, o dată cu această cercetare a Oanei Rizescu, dosarele istoriei instituţiilor româneşti şi al istoriei vechiului drept românesc s-au îmbogăţit considerabil. În acelaşi timp, autoarea a cercetat în amănunt diferite segmente temporale din istoria Ţării Româneşti, oprindu-se mai cu seamă asupra domniei lui Mihai Viteazul; de aceea, considerăm că lucrarea este şi o contribuţie de mare însemnătate la cunoaşterea istoriei acestei domnii. În ansamblu, această carte reprezintă consacrarea deplină a Oanei Rizescu drept un cercetător de valoare al istoriei instituţiilor şi al istoriei dreptului în perioada de sfârşit a Evului Mediu şi de început a epocii moderne.

Petronel Zahariuc

Dirk Moldt, *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*, Köln, Böhlau, 2009 (Studia Transylvanica vol. 37), 259 p.

Monografia lui Dirk Moldt, materializarea tezei de doctorat susţinute la Technische Universität Berlin, deschide noi perspective de cercetarea a istoriei dreptului medieval în Transilvania. Ambiţia istoricului de a cuprinde întreaga paletă de ”drepturi”, şi anume drepturile corporative, dreptul cutumiar saxon sau dreptul minier medieval (al comunităţilor miniere), este justificată de lipsa unor studii fundamentale care să se scuture de clişee, generalizări şi de reprezentări eronate. Dirk Moldt recunoaşte că nu a reuşit să răspundă la toate întrebările cu care a plecat la drum, dar însuşi faptul că s-a aplecat asupra acestor chestiuni este admirabil şi se lăsa demult aşteptat. Împărtăşesc nerăbdarea autorului şi nemulţumirea sa privind nenumăratele surse de arhivă care nu sunt încă scoase la lumină, în special documente de la sfârşitul evului mediu şi începuturile epocii moderne.

Moldt şi-a împărţit cartea în unsprezece capitole: dreptul medieval receptat în Ungaria; sistemul de drept al Sibiului; Bistriţa şi teritoriul ei; Braşovul şi Ţara Bârsei; Clujul; Greavii; Breslele din Transilvania; Dreptul minier; ligi orăşeneşti (Städtebünde); Dreptul germanilor din

Transilvania. Este vorba aşadar de un proiect mare şi complicat, pe care Dirk Moldt a ştiut să îl controleze într-un demers metodologic ireproşabil şi mereu ancorat în documente. Câteva concluzii se desprind din volum: prima ar fi aceea că în Transilvania ca şi în regatul maghiar au coexistat drepturi ale coloniştilor de sorginte diferită dar care au ca numitor comun relaţia directă cu regele Ungariei. Deşi există multe variaţii de context, Dirk Moldt a identificat o relaţie biunivocă între colonişti şi regele maghiar, în care fiecare parte se bucură de trei drepturi, respectiv obligaţii minime. Astfel, fiecare comunitate de colonişti beneficia de folosirea nelimitată şi transmisibilă a pământului pe care locuia, dreptul la administraţie şi jurisdicţie proprii cu regele ca instanţă supremă, şi recunoaşterea de către acesta a comunităţii de colonişti. Regele la rândul său avea un set de trei drepturi minime, şi anume: plata regulată a contribuţiilor către visteria regală, serviciul militar al supuşilor şi poziţia de instanţă supremă.

Dreptul oraşelor săseşti este similar cu cel al celorlalte oraşe de drept german din Ungaria, în care se contopesc elemente din dreptul de Magdeburg şi cu cel de Buda. Deşi oraşele de drept german din regatul maghiar nu au fost întemeiate pe dreptul de Magdeburg, există multe elemente de drept orăşenesc inspirat de dreptul de Magdeburg sau de Iglau (Jihlava).

Dirk Moldt elucidează şi aspecte neclare privind recepţia dreptului cutumiar saxon la coloniştii germani din Transilvania. Venirea acestora în părţile acestea a început cu câteva generaţii înainte ca *Sachsenspiegel* să fie aşternută în scris de către Eike (de Repgow); în Ungaria se poate vorbi de un melanj între dreptul săsesc şi cel de Magdeburg (”sächsisch-magdeburgisches Recht”). Despre faimosul Codex Altemberger aflăm în sfârşit o concluzie avizată, bazată pe o analiză comparativă a mai multor surse: manuscrisul este o compilaţie de mai multe drepturi orăşeneşti şi cutumiare germane (Magdeburg, Iglau, oglinda şvabă, şi anume dreptul de Nürberg), care reflectă în fapt evoluţia receptării diverselor drepturi la saşii ardeleni în Evul Mediu. Colonizarea ”oaspeţilor” în Ungaria s-a făcut pe privilegii de corporaţie şi nu pe distincţia dintre oraş şi sat care a apărut ulterior, cu drepturile specifice. Moldt este de părere că tocmai această percepţie comunitară a coloniştilor şi-a pus amprenta asupra evoluţiei istorice a aşezărilor acestora. ”Universitas saxonum” – universitatea săsească – decurge dintr-un vocabular al dreptului civil şi se coagulează ca o corporaţie ”sub uno judice”, sub aceeaşi jurisdicţie a judelui şi primarului din Sibiu. Nu putem vorbi în Transilvania de ligi orăşeneşti, nici pentru oraşele din Pământul Crăiesc, nici pentru oraşele cu drept minier.

Autorul a reconstruit cu minuţiozitate un puzzle complex de drepturi medievale în diferitele lor aspecte şi contexte. Sursele sale au fost în cea mai mare măsură privilegiile şi mandatele regale, statutele orăşeneşti şi puţinele compilaţii scrise de drept (Tripartitum-ul lui Werbőczy sau Codex Altemberger) pe care le avem la dispoziţie. Nu ştim foarte multe despre aspectele practice ale administrării dreptului la nivel local şi la instanţele de apel. Sunt de acord cu Dirk Moldt că acesta este următoarea pistă, absolut necesară, de investigaţie privind justiţia şi dreptul în Transilvania.

Cartea lui Dirk Moldt este densă şi plină de informaţii punctuale. Faptul că autorul a ales să privească dreptul medieval german din regatul maghiar în ansamblul său a fost o alegere corectă, care i-a permis să desprindă concluzii coerente şi pertinente despre Transilvania medievală. Cartea este accesibilă într-o publicare selectivă şi pe Google Books.

Mária Pakucs

Emmanuel Moutafov, Ivanka Gergova, Alexander Kujumdzhiev, Elena Popova, Elena Genova, Dimitrios Gonis, ***ГРЬЦКИ ЗОГРАФИ В БЬЛГАРЯ СЛЕД 1453 г.*** *Ελληνες αγιογραφοι στη Βουλγαρια μετα το 1453*, Sofia, 2008, 271 p.

Lucrarea de faţă, rodul muncii unei echipe de cercetători de la Institutul de Istoria Artei al Academiei Bulgare, prezintă, sub forma unui catalog alfabetic, pictorii de icoane din actualul teritoriu al Bulgariei, din secolele XV-XX. Desemnaţi cu apelativul greci pentru apartenenţa lor la tradiţia cultural bizantină şi post-bizantină a Peninsulei Balcanice, iar nu pentru etnie neapărat, aceşti zugravi au condus, după părerea autorilor, la formarea unei arte specifice, vizibil diferită de cea a influenţelor naturaliste ale pictorilor din vestul Europei. Au fost studiaţi şi incluşi în acest catalog numai acei meşteri din Bulgaria de astăzi, excluzându-se însă mulţi pictori reprezentativi pentru arta greacă religioasă din afara acestor graniţe.

Lucrarea se adresează deopotrivă specialiştilor în arta de factură bizantină, dar şi celor mai puţin cunoscători ai acesteia, însă interesaţi de moştenirea culturală a Bulgariei în perioada stăpânirii otomane. Este o ediţie bilingvă, greco-bulgară şi are la final şi un rezumat în engleză. După o introducere scrisă de Elena Popova, urmează catalogul propriu-zis şi reproduceri de bună calitate ale icoanelor lucrate de aceşti meşteri.

Pictorii sunt redaţi în ordine alfabetică, iar în interiorul fiecărei litere, în ordine cronologică. Se indică, pentru fiecare în parte numele, diferite informaţii biografice, acolo unde sursele istorice permit aşa ceva, operele realizate şi eventualii colaboratori. Aşezarea zugravilor într-un catalog a dat posibilitatea de a se observa anumite aspecte, anume că lucrările realizate de aceştia se concentrau în special în sudul Munţilor Balcani, de-a lungul coastei Mării Negre, în zonele cu populaţie compactă greacă, ca Plovdin, Asenovgrad, Arbanasi, Melnik, Tsarevo, iar în celelalte zone ale Bulgariei operele realizate de ei se întâlnesc sporadic, fiind comandate de diferite persoane sau aduse de pelerini de la Sfântul Munte Athos sau Ierusalim. La o analiză pe secole, s-a observat că sunt 3 pictori care semnează în greacă şi care au lucrat în Bulgaria în secolul al XVI-lea, 2 în secolul al XVII-lea, 17 în veacul al XVIII-lea, 60 în XIX şi câţiva în XX. Echipa de cercetători bulgari a precizat că la realizarea acestei statistici a avut în vedere pe acei zugravi care semnează în greacă, fapt care nu indică neapărat etnia, însă, ei putând fi şi din alte neamuri, dar elenizaţi. Dincolo de particularităţile stilistice ale fiecărui artist în parte sau a şcolilor de pictură (din Tryavna, Samokov or Bansko de pildă), echipa de cercetători bulgari a găsit şi anumite caracteristici comune ale picturii de tradiţie bizantină din Bulgaria secolelor XV-XX şi a observat că sunt redaţi şi sfinţi mai puţin pictaţi în tradiţia locală, precum Sf. Galene, Sf. Theodora din Salonic sau Sf. Fevronia.

Realizată cu atenţie şi competenţă, prin studierea unei bibliografii vaste şi de calitate, folosind o metodologie de lucru interdisciplinară, lucrarea cercetătorilor bulgari se constituie într-un valoros instrument de lucru pentru istoria artei post-bizantine din Bulgaria din timpul dominaţiei otomane, iar forma grafică în care a fost prezentată publicului pune în evidenţă pe deplin frumuseţea icoanelor pictate.

Oana-Mădălina Popescu

Antique Ottoman Rugs in Transylvania, ed. Stefano Ionescu, Verducci Editore, 2007, Roma, ed. a II-a, 238 p. + il.

Catalogul privind covoarele otomane din Transilvania a fost publicat de neobositul Stefano Ionescu în mai multe limbi: engleză, italiană şi cele trei limbi principale ale Transilvaniei, şi anume germană, maghiară şi română. Tipărit în condiţii tipografice excelente, catalogul a

fost premiat şi cu premiul Academiei Române în 2008 (pentru 2006) pentru contribuţia fundamentală adusă cunoaşterii ştiinţifice. Este greu să scrii despre catalogul covoarelor otomane fără apel la superlative. Această carte este pur şi simplu frumoasă, cu ilustraţii de o calitate fără cusur şi cu textul care le însoţeşte scris cu măsură şi echilibru.

Catalogul cuprinde 300 de covoare otomane din perioada secolelor XV-XVIII, provenind din biserici din Transilvania şi muzee din România, a căror listă apare pe pagina de gardă. Din echipa editorială au făcut parte specialişti şi istorici din ţară, precum Mircea Dunca de la Muzeul Naţional de Artă Bucureşti şi Andrei Kertesz de la Muzeul Naţional Brukenthal, şi Alberto Boralevi (specialist şi colecţionar italian), însă cele mai multe contribuţii îi aparţin editorului Stefano Ionescu. Capitolele I şi II se ocupă cu istoriografia subiectului, care surprinzător nu este foarte largă, şi cu circumstanţele istorice prin care colecţiile de covoare otomane au fost adunate în parohiile reformate din Transilvania. Se ştie că o sursă sigură şi eficientă a fost comerţul cu produse orientale, după cum atestă informaţiile oferite de registrele vamale de la Braşov şi Sibiu folosite din belşug de autori. Ionescu şi Kertesz abordează şi rolul covoarelor otomane în Transilvania, relevând că ele erau considerate ca mijloace de tezaurizare, erau cadouri politice prin excelenţă şi că erau şi obiecte de prestigiu. O explicaţie satisfăcătoare a succesului imens şi de durată de care covoarele otomane s-au bucurat în Transilvania mai ales în mediile luterane (există covoare păstrate şi în câteva biserici calvine) încă nu a fost dată. La sfârşitul secolului 19 şi în prima jumătate a secolului trecut a avut loc un exod masiv al covoarelor către colecţionari şi muzee din Europa şi SUA, proces stopat doar de instaurarea comunismului.

Ştefan Ionescu ştie să se adreseze atât publicului avizat cât şi cititorilor profani. Tipologia covoarelor otomane din Transilvania, discutată în capitolul III, explică pe îndelete care sunt principalele grupuri de covoare, denumite în literatura de specialitate, într-o terminologie inconsecventă, fie după desenul lor (”Chintamani”, ”Pasăre”), fie după numele pictorilor în ale căror tablouri apar (”Holbein”, ”Ghirlandaio”, ”Memling”, ”Tintoretto”), fie după destinaţia lor (cum sunt covoarele de rugăciune) sau după regiunea din care provin. Editorul ne oferă detalii tehnice privind ornamentele şi desenele specifice.

Catalogului propriu-zis, realizat de Stefano Ionescu împreună cu Alberto Boralevi, îi este dedicat capitolul al IV- lea. Sunt 100 de pagini cu reproducere de cea mai bună calitate a covoarelor, grupate în funcţie de tipologia lor. Cele mai frumoase exemplare beneficiază de ilustraţii mari

pe o pagină. Fiecare covor este însoţit de o fişă explicativă, incluzând şi menţiunea publicării anterioare în catalogul lui Emil Schmutzler din 1933. Capitolul al V-lea reordonează informaţii cunoscute şi inedite despre marile colecţii de covoare otomane din Transilvania, printre care: Biserica Neagră din Braşov, bisericile evanghelice din Bartolomeu, Rupea, Biertan, Sebeş şi Bistriţa, Muzeul Naţional Brukenthal, Muzeul Naţional de Artă Bucureşti şi colecţii particulare din străinătate. Editorul are marele merit de a fi abordat chestiunea inventarierii şi catalogării cât mai exhaustive a covoarelor păstrate.

Anexele sunt dedicate unor aspecte tehnice privind covoarele otomane, cum ar fi inscripţiile (Stefano Ionescu) sau indicii privind localităţile unde se află păstrate covoare şi cei ai covoarelor publicate. Un tabel complex oferă o ”analiză tehnică” a covoarelor din catalog, cuprinzând date precum lăţimea şi lungimea lor, lungimea bordurii (kilim), culoarea firelor de urzeală şi ţesătură, densitatea numărului de noduri sau aşa-numitele ”linii leneşe”. Primul mare editor al unui catalog de covoare orientale din Transilvania, Emil Schmutzler, este omagiat în această carte cu o biografie. Teodor Tuduc, cel mai cunoscut falsificator de covoare orientale, este de asemenea prezentat în anexa II, Stefano Ionescu şi Alberto Boralevi reuşind să evoce un personaj interbelic insolit care îmbina comerţul cu piese originale cu vânzarea covoarelor ţesute de el şi care a profitat de nepăsarea regimului comunist pentru a vinde nestingherit multe piese de patrimoniu. Mircea Dunca discută chestiunea covoarelor orientale din Ţara Românească şi Moldova, care au fost pieţe de desfacere a acestora în aceeaşi măsură ca şi Transilvania, însă nu au reuşit să transmită posterităţii colecţii seculare precum cele din Transilvania. Dl. Dunca sugerează că în cele două principate covoarele au intrat în universul cotidian al locuitorilor şi că s-au degradat mult mai repede decât dacă ar fi fost păstrate ca obiecte de decor şi prestigiu. Este evident că aici covoarele otomane nu s-au bucurat de aceeaşi preţuire artistică şi că preocupările de colectare şi tezaurizare au apărut mult mai târziu şi doar la nivel individual şi nu de comunitate.

Catalogul covoarelor otomane din Transilvania este mai degrabă un început decât un final de drum. Patrimoniul textil extraordinar al României este reintrodus în circuitul ştiinţific internaţional prin intermediul acestei cărţi, din a cărei realizare răzbate pasiunea şi aplecarea metodologică a editorului ei.

Mária Pakucs

Revista română de istorie a cărţii, III-IV, nr. 3 (2006) / 4 (2007), 328 p.

Ultimele numere din *Revista română de istorie a cărţii*, urmând, ca structură, pe cele precedente, sunt deosebit de interesante, atât ca tematică, cât şi în ceea ce priveşte valoarea contribuţiilor ştiinţifice.

Au apărut, ca şi până acum, sub îngrijirea celor trei biblioteci importante: Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I" şi Biblioteca Naţională a României.

Materialele incluse în acest volum au fost grupate în rubricile deja cunoscute, unele adaptate, în funcţie de conţinutul materialelor (*Arta tiparului, „Tolle, lege!" – Cititori, lecturi*, *biblioteci*), altele noi, precum: *Filigran,* p. 7-15 (cuprinde cuvinte de aducere aminte la plecarea regretatului academician Virgil Cândea, semnate de către Gabriel Ştrempel şi Letiţia Constantin, precum şi republicarea unui articol de la începutul activităţii sale publicistice: *Poate fi inclusă cartea lui Carra, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, în Bibliografia Românească Veche?*), *Românica*, p. 157-172, ce include două materiale realizate de către Ştefania-Cecilia Ştefan (*Din colecţia de carte veche românească a Bibliotecii Naţionale a Austriei*) şi Gabriela Dumitrescu (*Miron Grindea şi revista Adam)* şi *Restitutio,* p. 237-255, în cadrul căreia s-a retipărit studiul lui Gabriel Ştrempel (*Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*), de neocolit*,* când se vorbeşte despre activitatea tipografică românească din secolul al XVII-lea.

De data aceasta, din partea Colegiului de redacţie, *Cuvântul înainte* (p. 5), dedicat rostului cărţii de-a lungul timpului, este semnat de către prof. univ. dr. Mircea Anghelescu.

În prima secţiune *Pentru o hermeneutică a cărţii* (p. 16-106), prima contribuţie, (*„Cărţi de laudă" pentru Petru Movilă),* ce exprimă interesul permanent al urmaşilor pentru faptele culturale ale marelui teolog şi cărturar român, aparţine regretatului academician Dan Horia Mazilu; în continuare, Ileana Dârja ne face cunoscute noi particularităţi ale unui exemplar cunoscut din *Palia de la Orăştie – exemplarul de la Biblioteca Naţională – filiala Batthyaneum din Alba Iulia –;* în paginile următoare, Ileana Dârja mai semnează un interesant studiu, *Consideraţii istorice şi codicologice pe marginea manuscrisului Psalterium Davidicum cum calendario (Franţa: Pontigny/Sens, ante 1170) din colecţiile Bibliotecii Naţionale a României, Filiala Batthyaneum – Alba Iulia,* despre cea mai frumoasă Psaltire miniată din întreg tezaurul cultural

conservat în această prestigioasă Bibliotecă; *Un Tetraevanghel de la Biblioteca Sfântului Sinod* este titlul articolului semnat de Ierom. drd. Policarp Chiţulescu; avem de-a face cu un frumos Tetraevanghel, din anul 1535, scris pe pergament, dania vistiernicului Matei şi a fratelui său, vistiernicul Sima, pentru mănăstirea Dobrovăţ. Despre conţinutul, colaboratorii, evoluţia în timp a unei reviste literare cu un mare impact în epocă, promotoare a idealurilor naţionale, astăzi o raritate bibliografică, *Revista Luceafărul (Budapesta: 1902-1906; Sibiu: 1906-1916; Bucureşti: 1919-1920),* scrie Radu Cornelia Luminiţa. Date interesante despre prezenţa cărţii româneşti vechi, a valorilor bibliofile, inclusiv a periodicelor româneşti, astăzi, în biblioteca Universităţii de Stat din Cernăuţi, găsim în articolul Olimpiei Mitric, *Cartea românească veche în colecţiile Bibliotecii Universităţii Naţionale „Iurii Fed'koviči" din Cernăuţi (secolele XVIII-XIX).* Elena-Maria Schatz, autoarea principală, alături de Robertina Stoica, a *Catalogului colectiv al incunabulelor din România* (Bucureşti, Cimec-Institutul de Memorie Culturală, 2007), ne prezintă multe completări şi observaţii la cuprinsul celui mai celebru dintre incunabulele germane: *Cronica de la Nürnberg (1493), expresie definitorie a umanismului german.* Ediţia din anul 1582 a *Metamorfozelor* lui Ovidiu şi locul ei între celelalte ediţii cunoscute, din colecţia de rarităţi bibliofile a Muzeului din Alba Iulia, ne este prezentată de către Doina Dreghiciu şi Gabriela Mircea: *Un exemplar renascentist al Metamorfozelor lui Ovidiu în patrimoniul Muzeului Unirii din Alba Iulia, pretext pentru câteva rememorări culturale.* Următorul articol (*Originea Codexului Albaiuliensis – Epistulae ex Ponto de Ovidiu)* semnat de către Martin Helzle aduce importante contribuţii privind originea manuscrisului albaiulian; un erudit comentariu a *Trei Epistole soborniceşti editate în Olanda anului 1654,* acum păstrate în colecţiile Bibliotecii Brukenthal din Sibiu, semnează Constantin Ittu; în ultimul articol al secţiunii (*Isaac Newton – un detaliu biografic)*, Dan Lăzărescu ni-l prezintă pe savant în postura de sponsor al unor ilustraţii de carte.

Secţiunea *Arta tiparului,* p. 107-156, debutează cu articolul lui Doru Bădără, consacrat dezvoltării activităţii tipografice din timpul lui Constantin Brâncoveanu: *Acţiune politică şi demers tipografic în epoca brâncovenească*. Gabriela Mircea revine cu un alt material despre viaţa şi activitatea unui om al cărţii, pe rând, zeţar, tipograf, gravor: *Lucrători tipografi în medalion: Ştefan Huszi (sau Hoszu), meşter al vechii Oficine din Blaj (+ 1817).* Articolul lui András Emödi, *Tipografia Seminarului Romano-Catolic din Oradea (1745-1804),* constituie rezumatul volumului

cu acelaşi titlu, lansat la Oradea, în anul 2004, cu prilejul organizării expoziţiei jubiliare a tipografiei. Luminiţa Kövari (în studiul *Încercare pentru o tipologie a letrinei în tipăritura veche românească de la 1508 până la începutul secolului al XVIII-lea)* realizează o atentă analiză a evoluţiei iniţialei ornate în cărţile primelor două secole de tipar românesc; pornind de la realitatea din spaţiul vest-european, propune alcătuirea unui „catalog al letrinei româneşti”.

Secţiunea *Tolle, lege! Cititori, biblioteci, lecturi* (p. 173-236), dedicată practicilor de lectură, circulaţiei cărţilor, lecturii publice (în baza unor documente privind împrumutul de carte), unor mari bibliofili, începuturilor bibliografiei româneşti, precum şi marii literaturi europene, cuprinde lucrările semnate de către: Alexandru Ofrim (*De la lectura cu voce tare la lectura silenţioasă),* Olga Cicanci (*Circulaţia cărţilor greceşti în Ţările Române în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea),* Constantin Mălinaş (*Împrumutul de carte la Oradea prin anii 1784-1810);* Gabriela Mircea, Ioan Mircea, (*„Umbra lui Mihai la Alba Iulia”sau Un aspect al problemei româneşti resuscitat în timpul desfăşurării Conferinţei regnicolare din 11-12 februarie 1861);* drd. Doina Hendre Biro (*Batthyàny o familie de magnaţi, o familie de bibliofili din spaţiul european al secolului al XVIII-lea);* Măriuca Stanciu *(Legende şi mituri călătoare: Moses Gaster pe urmele Sfântului Graal);* Ileana Stanca Desa (*Un aspect al României europene la sfârşitul secolului al XIX-lea: Bibliografia Naţională);* Marina Vazaca *(Ne mai interesează clasicii? – Chateaubriand în limba română –).*

La rubrica *Portret* (p. 256-262), prof. univ. dr. Mihai Mitu ne aduce în prim plan o personalitate culturală poloneză: *Un bibliolog polonez la a 90-a aniversare: Tadeusz Ulewicz.*

Rubrica *Biblion,* (p. 263-276), cuprinde prezentările unor volume recente semnate de Adriana Mitu (Mitric, Olimpia. *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog.* Prefaţă de prof. dr. Gabriel Ştrempel. Iaşi: Editura Junimea, 2006, 502 p.+13 f. facsimile color), Olimpia Mitric (*Viaţa Cuviosului Paisie de la Neamţ: manuscris românesc inedit.* Prezentare şi studiu introductiv de pr. Eugen Drăgoi. Galaţi: Editura Partener, 2002, 28 p., [78] p. cu reproduceri), Mircea Anghelescu (Drace-Francis, Alex. *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity.* În: Tauris Academic Studies. London-New York, 2006, 248 p.; Cantemir, Dimitrie. *The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World.* Arabic Edition, English Translation. Editor’s Note,

Notes and Index by Ioana Feodorov. Introduction and Comments by Virgil Cândea. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2006, 381 p.), George Gană (Cugno Marco. *Mihai Eminescu: nel laboratorio di „Luceafărul”*. Alessandria: Edizioni dell’ Orso, 2006, 261 p.), Doru Bădără (Twyman Michael. *L’imprimerie: histoire et techniques.* Traduit de l’anglais par Bernadette Moglia. Lyon: ENS éd.: Institut d’histoire du livre: Les Amis du Musée de l’imprimerie, 2007. Collection: Métamophoses du livre. [1]f.: il., 114 p.: il. Color, [1]f.).

În *Agenda* (p. 277-288), Doru Bădără, drd. Cătălina Macovei, Cristina Bădără, ne prezintă tematica unor expoziţii interesante, la a căror pregătire şi organizare au participat ei înşişi, de la Muzeul Naţional Cotroceni, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Naţională a României. Din păcate, nici o ştire despre expoziţiile organizate în provincie.

La rubrica *Note* (p. 289-301), Ştefania-Cecilia Ştefan ne pune la dispoziţie lista unor titluri din categoria *„Transilvanice” din fondul Bibliotecii Naţionale a Austriei*.

În sfârşit, la p. 302-328, întâlnim *Rezumatele* în limbile franceză şi engleză a materialelor cuprinse în acest număr dublu al revistei.

Şi de data aceasta, ne exprimăm speranţa că acest periodic de bibliologie – singurul din ţară –, cu adevărat european, prin aspectul grafic (hârtia cretată, reproduceri color, aşezarea în pagină întotdeauna inspirată), prin larga deschidere europeană a conţinutului lucrărilor, îşi va continua apariţia; tocmai aceste calităţi, prin demersurile Redacţiei, trebuie să-i asigure şi un loc binemeritat, în cadrul revistelor recunoscute pe plan naţional.

Olimpia Mitric

Historia Urbana, XVI, 2009, 369 p.

Revista Comisiei de Istorie a Oraşelor din România a fost de curând inclusă într-una din bazele internaţionale de date fapt care îi conferă o vizibilitate mai bună în afara ţării, mai mult, această nouă cale de publicare, înlesneşte accesul celor interesaţi la informaţiile din fascicolele periodicului. Noul statut este susţinut şi prin ponderea pe care au căpătat-o în acest număr textele scrise în limbi de circulaţie.

Volumul reuneşte contribuţiile participanţilor la lucrările sesiunii de comunicări ştiinţifice cu tema „Oraşul şi biserica”, care au avut loc în perioada 26-28 septembrie 2008 la Oradea. Un subiect vast care a necesitat o fragmentare tematică din care au rezultat trei secţiuni.

Relaţiile oraş – biserică de-a lungul secolelor este cea dintâi subtemă în cadrul căreia primul studiu este cel al lui Alexandru Ciocîltan, *Prope Turcos et inter Scismaticos. Conventurile ordinelor medicante din Ţara Românească (secolele XIV-XVI)*. Ne este înfăţişată, pe baza surselor şi a unei bibliografii consistente, evoluţia misiunilor călugărilor dominicani şi franciscani în perioada de început a prezenţei acestora pe teritoriul Ţării Româneşti, în oraşe precum Câmpulung, Târgovişte şi Severin. Urmează studiul *Les églises dans les villes de la Valachie (XIIIe – XVIe siècles)* în care Gheorghe I. Cantacuzino reia, pe baza mărturiilor documentare şi a vestigiilor arheologice, un subiect mai vechi, cel al legăturii dintre evoluţia demografică a unei localităţi şi apariţia sau dispariţia unor biserici, fie ele parohiale, de curte sau mănăstireşti, situate în cuprinsul oraşului sau în vecinătatea acestuia. Sunt examinate câteva cazuri de oraşe medievale din Ţara Românească, precum Câmpulung, Argeş, Severin, Târgovişte, Bucureşti, Râmnicu Vâlcea, Buzău, Piteşti şi Craiova la acestea se adaugă cazurile Târgşorului, Gherghiţei şi Flocilor, cele din urmă pierzându-şi în timp caracterul urban. Pe baza observării acestor cazuri Gheorghe I. Cantacuzino afirmă că numărul bisericilor reflectă în mod evident importanţa unui oraş, numărul lăcaşelor de cult sporind mai cu seamă atunci când localitatea deţine şi funcţii administrative şi religioase, fiind reşedinţă domnească, mitropolitană sau episcopală. În acelaşi registru al raportului dintre oraş şi biserică se înscriu şi următoarele studii întocmite de: Carmen Oprescu, *„Negru Vodă” Monastery and its Place in The History of Câmpulung Town*; Ramona Adina Neacşa, *The Fondational Politics of the Wallachian Voiveodes in the 15 Century: the Case of the Princely Churches from Argeş and Târgovişte*; Sanda Nastasia Baboniu, Iulian Nedelcu, Ofelia Mitrache, *La ville de Turnu Severin – de sa fondation et tant que chef-lieu du département de Mehedinţi à sa transformation en centre épiscopal*; Enicö Rüsz-Fogarasi, *Asistenţa socială şi biserica de la medieval la modern, de la general european la regional transilvănean*; Judith Pál, *Lupta dintre reformaţi şi catolici pentru conducerea oraşului Satu Mare*; Constantin Juan-Petroi, *The Church and the Southern Banat Urban Communities Between the „Border Guard”*

Period and the Instauration of Communism; Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iaşi la mijlocul secolului al XIX-lea (aspecte culturale, sociale, arhitectonice şi urbanistice)*.

Cea de-a doua rubrică: *Relaţiile oraş – biserică sub aspect urbanistic* cuprinde şase texte datorate lui Michel Tanase, *Importanţa planurilor cadastrale în localizarea unor biserici dispărute. Două cazuri semnificative la Mediaş*; Tamara Nesterov, *Prezenţe ale arhitecturii ecleziastice autohtone la Cetatea Albă şi Chilia*; Liliana Roşiu, *Églises du Banat dans les trois derniers siècles – aspects de typologie et d'influence dans la structuration urbaine*; Teodor Octavian Gheorghiu, *Oraşul medieval românesc extracarpatic, loc al inovării arhitecturii bisericeşti până în secolul al XIX-lea.* Pe baza unor studii de caz două din Moldova, Iaşi şi Târgu Ocna şi alte două din Ţara Românească, Târgovişte şi Buzău, autorul celui din urmă text, privind formele arhitectonice ale edificiilor religioase, afirmă că în cazul bisericilor din oraşele reşedinţe domneşti se observă înrâurirea permanentă a unor influenţe dinspre exterior şi o apetenţă pentru inovare. În schimb, la bisericile din oraşele mai mici predomină formele tradiţionale, sesizându-se o slabă apetenţă către adoptarea unor contururi novatoare. Din acelaşi registru mai fac parte şi studiile Violetei Puşcaşu, *Biserica – indicator al dinamicii urbane a oraşului Galaţi* şi cel al lui Corneliu Crăciun, *L'église de l'espace public (dans l'entre-deux-guerres)*.

Ultima secţiune a dezbaterii a fost dedicată trecutului ecleziastic al oraşului gazdă, Oradea. Au intervenit pe această temă Ioan Horga cu *Aspects of the Responsibility of the Greek-Catholic Superior Clergy Related to the Requirements of the Josephinist Enlightened Reformism*; Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, *References Marks of the Jewish Community's Implication in the Life of Oradea*; Ion Zainea, *Oradea and its Confessional Schools in the 20th Century*; Mircea Brie, *Interconfessional Dialogue and Ecumenical Movement in the Latter Half of the 20th Century. Case Study: Oradea*.

Volumul se încheie cu studiul *On Urban Economy in Medieval Moldavia (the End of the 14th Century – the Former Half of the 16^{the} Century)* aparţinând lui Laurenţiu Rădvan şi cu o rubrică de recenzii şi note bibliografice în care sunt prezentate cele mai noi apariţii editoriale având ca subiect teme de istorie urbană.

Marius Constantin Chelcu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

întocmit de Şerban Papacostea

Virgil Ciocîltan, *Semnificaţii istorice ale toponimului Sighişoara şi ale hidronimului Târnava, "*Alt Schaessburg", 2, 2009, p. 9-14.

În înaintarea lor din iniţiativa regatului arpadian spre sud-estul Transilvaniei, unde şi-au fixat sălaşul definitive, secuii s-au oprit o vreme pe cursul mijlociu al Târnavei, unde au înălţat fortificaţia Segesvar. Locul lăsat liber de ei a fost ocupat de coloniştii germani care au dat fortificaţiei numele germanizat de Schässburg care are la bază denumirea ungară. Preluarea de români a formei originare în varianta Sighişoara e un indiciu al prezenţei lor în regiunea Târnavei înainte de deplasarea secuilor spre sud-est. La rândul său, numele de Târnava, preluat de români dela slavi, e un indiciu al prezenţei lor în regiune înainte de unguri şi germani.

Liviu Câmpeanu, *Cronicarul bizantin Mihail Ducas despre şederea lui Vlad Dracul la curtea împăratului Ioan VIII Paleologul,* „Alt Schaessburg", 2, 2009, p. 51-58.

Spre deosebire de istoricii care l-au precedat, autorul susţine că prezenţa lui Vlad Dracul la Constantinopol. la curtea împăratului Ioan VIII Paleologul a avut loc nu înainte de 1436, dată la care viitorul domn se afla în anturajul împăratului Sigismund de Luxemburg, ci în anii 1443-1444. De aici, Vlad Dracul a fost trimis spre Ţara Românească din iniţiativa sultanului Murad II şi cu conivenţa basileus-ului.

Ioan-Aurel Pop, Sorin Şipoş, *Silviu Dragomir şi dosarul Diplomei Cavalerilor Ioaniţi,* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, 209 p. + pl.

Cercetare consacrată studiului, rămas inedit până de curând, în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române, consacrat de

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 357-363

unul dintre cei mai de seamă istorici români ai secolului XX, diplomei acordate de regele Bela IV cavalerilor ioaniți instalați în sud-estul Transilvaniei Studiul propriu-zis închinat acestei chestiuni e precedat de o temeinică prezentare a carierei şi a activității ştiințifice a lui Silviu Dragomir, cu specială privire asupra operei sale de medievist. Autorii lucrării apreciază efortul erudit al istoricului în străduința sa de a contesta autenticitatea actului din 1247 dar conchid negativ, susținând că actul este autentic. În anexă e publicat studiul *Diploma din 1247 a regelui Bela IV. Studiu critic* de Silviu Dragomir

Paul Brusanowski, *Contribuțiii la organizarea politică şi bisericească a coloniştilor germani din Transilvania până la sfârşitul secolului al XV,* în vol. *Saşii şi concetățenii lor ardeleni. Die Sachsen und ihre Nachbaren in Siebenbürgen. Studia in honorem Dr. Thomas Nägler,* ed. Ioan Marian Țiplic, Konrad G. Gündisch, Edit. Altip, Alba Iulia, 2009, p. 123-138.

Studiul oferă o sinteză clară a genezei şi evoluției regimului legal al saşilor în Transilvania de la primele colonizări – *priores* – în secolul al XII-lea până la închegarea *universități săseşti* la sfârşitul secolului al XV-lea. Primii colonişti au alcătuit asociații de oameni liberi, privilegiați de regii arpadieni, scutiți în general de obligații față de voievozii Transilvaniei şi aflați sub autoritatea greavilor (*comites)* aleşi de ei. Procesul de agregare a acestor comunități libere a înregistrat un însemnat progres sub Andrei II, reflectat de diploma *Andreanum* – al cărei conținut e temeinic sistematizat de autor. Sunt prezentate în continuare *Organizarea politică a Provinciei Sibiului până la sfârşitul secolului al XV-lea, Acordarea dreptului sibian saşilor din Mediaş, Braşov şi Bistrița, Formarea Universității Națiunii Săseşti, Saşii de pe teritoriul comitatens* şi *Organizarea Bisericii Săseşti din Transilvania.*

Ar fi de dorit întocmirea unor microsinteze similare pentru celelalte „națiuni” ale Transilvaniei medievale; din alăturarea celor patru studii ar rezulta o imagine complexă a realităților etno-politice ale Transilvaniei în vremea voievodatului.

Toma – Cosmin Roman, *Die Zollaktivität des mittelalterlichen Hermannstadt. Vigesimalrechnung aus den Jahren 1536-1570,* în vol. *Die Sachsen und ihre Nachbaren in Siebenbürgen. Studia in honorem dr. Thomas Nägler,*

ed. Ioan Marian Țiplic, Konrad G. Güundisch, Edit. Altip, Alba Iulia, 2009, p. 215-228.

După o introducere în istoria registrelor vamale sibiene şi a editării lor, autorul reproduce un registru vicesimal privitor la anii indicați în titlul studiului. Materialul interesează istoria încasărilor veniturilor vicesimale cu indicarea sumelor percepute şi a utilizării lor. Studiul interesează, fireşte, şi pe cercetătorii circulației monetare din Transilvania în intervalul de timp amintit.

Octavian Tătar, *„Prețul" Ungariei în negocierile habsburgo-otomane din 1547-1551 reflectat în corespondența diplomatică austriacă din Istanbul,* în vol. *Die Sachsen und ihre Nachbaren in Siebenbürgen. Studia in honorem dr. Thomas Nägler,* ed. Ioan Marian Țiplic, Konrad G. Gündisch, Edit. Altip, Alba Iulia, 2009, p.229-240.

Articolul cuprinde date instructive pentru cunoaşterea metodelor la care a recurs diplomația habsurgică în raporturile cu Înalta Poartă la mij-locul secolului al XVI-lea, a utilizării masive a corupției în scopul câştigării bunăvoinței marilor demnitari otomani în scopul dobândirii pe cale paşnică, prin „cumpărare", a Ungariei sau doar a Transilvaniei. Instructive sunt prețurile succesive oferite de Curtea din Viena în acest scop.

Ioan-Aurel Pop, *Relatări ale ambasadorilor venețieni de pe lângă împă-rații romano-germani despre Ungaria, Transilvania, Țara Românească şi Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea,* în vol. *Die Sachsen und ihre Nachbaren in Siebenbüurgen. Studia in honorem dr. Thomas Nägler,* ed. Ioan Marian Țiplic, Konrad G. Güundisch, Edit. Altip, Alba Iulia, 2009, p. 241-248.

Referiri cu titlu de exemplificare din vastele rezerve de documente venețiene, edite şi inedite, cu privire la situația celor patru state menționate cuprinse în spațiul înfruntării dintre puterea habsburgică şi cea otomană.

Robert Offner, Lore Poelchau, Tim Roder, *Beschreibung Ungarns und Siebenbürgens in der Geographia des Claudius Ptolemäus, herausgegeben 1596 von Giovanni Antonio Magini,* în vol. *Die Sachsen*

und ihre Nachbaren in Siebenbürgen. Studien in honorem dr. Thomas Nägler, ed. Ioan Marian Ţiplic, Konrad G. Gündisch, Edit. Altip, Alba Iulia, 2009, p. 267-284.

Descriere amănunţită, actualizată a Ungariei şi Transilvaniei întocmită la sfârşitul secolului al XVI-lea pe baza textului antic al lui Ptolemeu.

Ioan-Aurel Pop, *Românii şi naţiunile (nationes) transilvănene în secolele XVI şi XVII: între excludere şi acceptare,* în vol. *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub,* ed. V. Spinei şi Gh. Cliveti, Edit. Academiei Române, Muzeul Brăilei, Edit. Istros, 2009, Bucureşti-Brăila, p. 386-399.

Studiul discută semnificaţia termenului de naţiune în Transilvania medievală – grup privilegiat cu bază etnică – şi trecerea de la naţiunea medievală la cea modernă, cu precumpănirea elementului etnic. E analizat statutul special al românilor în *voievodat* şi *principat,* excluderea lor din rândul privilegiaţilor pe criterii confesionale. Sunt menţionate şi încercările de a-i atrage pe români la una dintre religiile „receptate", îndeosebi la calvinism în secolul XVII. Noţiunea de „toleranţă" referitoare la regimul confesional al Transilvaniei e acceptabilă, dar cu rezerva capitală că toleranţa nu era recunoscută decât între cele trei religii „recepte", şi nu era acordată şi celorlalte religii din ţară, în primul rând celei ortodoxe, împărtăşită de populaţia majoritară

Alexandru Ciocîltan, *Prope Turcos et inter Scismaticos. The Monasteries of the Mendicant Orders in Wallachia (14-th – 16-th Centuries),* în "Historia Urbana", XVII, 2009, p. 3-24.

Studiul tratează pentru prima oară în ansamblu aşezămintele dominicane şi franciscane din teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre în secolele XIII-XIV. E indicată data probabilă a întemeierii lor, apartenenţa mănăstirilor dominicane de *contrata Valacie Majoris*, trecerea lor în secolul XV în componenţa Provinciei dominicane ungare şi dispariţia lor finală. Date similare oferă studiul referitor la cele două mănăstiri franciscane întemeiate în Ţara Românească, cea dintâi în secolul XIV, cea de a doua la începutul secolului XVI. Autorul oferă o imagine cuprinzătoare a acestui capitol din istoria Ţării Româneşti, bază necesară pentru investigaţiile viitoare.

Carmen Oprescu, *„Negru Vodă” Monastery and its place in the History of Câmpulung Town,* în „Historia Urbana” XVII, 2009, p.33-45.

Studiul analizează semnificația inițiativei lui Matei Basarab, fondatorul mănăstirii Negru Vodă din Câmpulung şi al complexului de construcții anexate acesteia. Marele ctitor care a fost Matei Basarab a înțeles să confere o semnificație politică deosebită vechii reşedințe domneşti şi, în acelaşi timp, să destrame vechile privilegii ale comunității orăşeneşti, în parte transferate noii fundații. Semnificativă în această privință a fost trecerea târgului anual sub jurisdicția mănăstirii.

Alexandru Madgearu, *The Lykostomim Theme on the Lower Danube (9-th Century),* în vol. *Studia antiqua et medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXV peragentis Professoris Dan Gh. Teodor oblata,* ed. Dan Aparaschivei, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2009, p.297-304.

În contextul politicii vest şi nord-pontice a Imperiului Bizantin în secolul al IX-lea, al efortului de apărare împotriva varegilor şi a statului bulgar, autorul redeschide discuția cu privire la aşezarea Lykostomion menționată în *Lexikon*-ul lui Photios (sfârşitul secolului IX). În dedicația către un *protospatharios* şi *arhon* al aşezării. Lykostomion ar fi, potrivit autorului, unul dintre elementele sistemului de apărare organizat de puterea imperială în bazinul pontic pentru a fi în măsură să facă față multiplelor amenințări din regiune.

Radu Mârza, *Recitindu-l pe Panaitescu: Bulgaria în nordul Dunării,* în vol. *Studii de istoriografie românească,* coord. Gabriel Moisa, Dacia, Cluj-Napoca, 2008, p. 159-178.

Prezentare de ansamblu a vicisitudinilor politice şi biografice ale istoricului P.P. Panaitescu în evoluția sa de la ipostaza de aderent de frunte al mişcării legionare la aceea de istoric marxist. Se evidențiază interesul manifestat de puterea comunistă din România la începuturile ei de a câştiga colaborarea principalului slavist al țării la acea dată pentru rescrierea istoriei în spiritul tendinței de slavizare a trecutului românesc şi de restrângere a rolului istoric al romanității. Acesta a fost rolul studiului despre dominația primului țarat bulgar la nordul Dunării publicat sub pseudonim într-una dintre revistele de istorie ale vremii. Teza dominației bulgare nu era nouă, ea fusese susținută şi înainte de instaurarea regimului

comunist de unii istorici români, inclusiv de P.P. Panaitescu. La cele observate de autor se impune o adăugire. Cei care au fost de faţă la susţinerea comunicării în sala de conferinţe a Institutului de Istorie – astăzi Nicolae Iorga – ţin minte presiunea puternică desfăşurată de Mihail Roller asupra lui Panaitescu pentru a-l determina să susţină că şi creştinismul a fost adoptat de români prin filieră slavă, teză pe care istoricul a refuzat să o adopte, spre cinstea lui. A urmat o nouă perioadă de izolare a lui Panaitescu.

Rădăuţii şi întemeierea Moldovei 650 de ani (1359-2009). Biserica Sf. Nicolae Rădăuţi, „Panteonul Moldovei”, Edit. Basilica, Bucureşti, 2009, 324 p. (Arhiepiscopia Sucevei şi Rădăuţilor. Mănăstire Bogdana Rădăuţi).

Culegere de studii şi reflecţii prilejuite de aniversarea unui an însemnat în istoria Moldovei, 1359, presupus a fi anul întemeierii dar care, în orice caz, a marcat o dată importantă în evoluţia ţării spre organizare statală. Contribuţiile autorilor privesc istoria întemeierii şi personalităţile care au ilustrat-o, biserica instituţie a religiei şi monument arhitectonic şi arta religioasă în general şi istoria tiparului. Semnatarii contribuţiilor aparţin atât ierarhiei ecleziastice cât şi istoricilor de provenienţă laică.

Conscripţia fiscală a Transilvaniei din anul 1750. Vol. 1, Descrierea localităţilor conscrise, Ladislau Gyemant, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureşan, partea I, CCXXXI + 1272 p.; partea a II-a, p. 1273-2549 + pl., hărţi şi fotografii, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2009 (Academia Română, Institutul de Istorie „George Bariţiu”, Cluj-Napoca)

Cu această lucrare în care s-a îmbinat la nivelul cel mai înalt competenţa şi devotamentul unui mănunchi de reputaţi istorici transilvani, istoriografia română se îmbogăţeşte cu o excepţională ediţie a unui izvor de cea mai mare însemnătate pentru cunoaşterea realităţilor demografice, economice, geografice şi sociale ale Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea, produs al mercantilismului habsburgic ajuns la apogeul puterii sale. Un imperiu în expansiune, cu exigenţe materiale în continuă creştere, în raport cu necesităţile afirmării puterii sale pe plan intern şi extern s-a străduit tot mai intens să cunoască resursele umane şi materiale ale teritoriilor întinse pe care le stăpânea, pentru a le putea exploata mai raţional şi mai eficient decât în trecut şi pentru a le pune astfel în slujba

ambițioasei sale politici. Instrumentul de predilecție al acestui țel au fost *conscripțiile,* evidențele scriptice ale situației provinciilor imperiale, întocmite potrivit unor criterii din ce în ce mai riguroase elaborate de organele centrale ale puterii habsburgice.

Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831, editat de Corneliu Istrati, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2009, 228 p.

Un instrument de lucru valoros a fost pus la dispoziția cercetătorilor prin editarea lucrării de față, care însumează date statistice despre toate aşezările şi ținuturile Moldovei rezultate în urma recensământului din anul 1831. Un consistent şi foarte util *studiu introductiv* (p. 7-60) explică de fapt modul cum s-a procedat la realizarea catagrafiei. După tabelele statistice referitoare la Moldova anilor 1828 şi 1829, sunt prezentate tabele cu situația fiscală a tuturor aşezărilor în anul 1832 (extractele verificării dajnicilor şi nedajnicilor pe anul 1832), repartizate pe ocoale şi ținuturi (p. 73-190). *Indicii de persoane* şi *locuri* fac ca această lucrare să fie uşor utilizată, inclusiv de medieviştii care cercetează istoria socială şi evoluția aşezărilor, precum şi a stăpânilor acestora.

CĂRȚI SOSITE LA REDACȚIE

AGACHI Alexei, *Țara Moldovei şi Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812),* prefață de prof. univ. dr. Dumitru Vitcu, indice de nume de dr. Alexandrina Ioniță, Casa editorială Demiurg, Iaşi, 2008, 311 p.

ANDEA Susana, POP Ioan-Aurel (coordonatori), **SIMON Alexandru** (secretar de redacție), *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani,* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, 724 p.

ATANASIU Mihai-Bogdan, GHENGHE Mircea-Cristian (coordonatori), *Pro Bucovina. Repere istorice şi naționale*, Centrul de Cercetare şi Documentare "Ştefan cel Mare' al Sfintei Mănăstiri Putna, Institutul Român de Genealogie şi Heraldică "Sever Zotta", Biblioteca Națională a României, Edit. Mitropoliei Iacov Putneanul, Bucureşti, 2010, 393 p.

Atlasul istoric al mănăstirilor şi schiturilor ortodoxe din România. Sec. XI-XXI, apărut cu binecuvântarea Î.P.S. Pimen, arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuților, Biblioteca Națională a României, Bucureşti, 2010.

BOGDAN Cristina (éd.), **MARIN-BARUTCIEFF Silvia** (éd.), *Actes du XIV*ème *Congrès international d'études sur les danses macabres et l'art macabre en général*, Edit. Universității din Bucureşti, Bucureşti, 2010, 408 p.

BREZEANU Stelian, *Moşnenii din Bezdead – Dâmbovița (1620-1820). Colectivități şi solidarități rurale româneşti în pragul epocii moderne*, Edit. Meronia, Bucureşti, 2008, 471 p.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 365-368

Catagrafiile vistieriei Moldovei (1820-1845), I, *Ţinutul Romanului*. Partea a 2-a (1832), vol. editat de **Silviu Văcaru** şi **Mircea Ciubotaru**. Introducere de Mircea Ciubotaru, Edit. StudIS, Iaşi, 2009, 388 p.

CÂNDEA Virgil, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti în izvoare despre români în colecţii din străinătate. Serie Nouă*, vol. I, *Albania – Etiopia*, Edit. Biblioteca Bucureştilor, 2010, 521 p.

CENŢOVA Vera G., *Икона иверской Вогоматери (очерки истории отношений греческой церкви с Россией в середие XVII в. по документам РГАДА)* [Icoana Maicii Domnului de la Ivir. Eseu asupra relaţiilor Bisericii greceşti cu Rusia la mijlocul secolului al XVII-lea, pe baza documentelor din Arhivele Naţionale de Acte Vechi ale Rusiei], Indrik, Moscova, 2010, 416 p.

Le corps et ses hypostase en Europe et dans la société roumaine du Moyen Age á l'époque contemporaine. 1 Novembre 2008. New Europe College, Bucarest, coordinateurs **Constanţa Vintilă-Ghiţulescu** et **Alexandru-Florin Platon**, Bucarest, 2010, 205 p.

Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Vâlcea, I, *Oraşele*, întocmit de: Dinică Ciobotea, Cezar Avram (coordonatori), Dumitru Andronic, Ileana Marinaş (secretari ştiinţifici), Ion Marinescu, Costea Marinovici, Vladimir Osiac, Eugen Petrescu, Corneliu Tamaş, Nicu Vintilă, Edit. Sitech, Craiova, 2009, 272 p.

Documenta Romaniae Historica, seria B, *Ţara Românească*, vol. XXXVIII (1653), întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2009, 365 p.

EŞANU Andrei, EŞANU Valentina, *Mănăstirea Voroneţ. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Pontos, Chişinău, 2010, 384 p.

IACOB Aurel, *Ţara Moldovei în vremea lui Ştefan Tomşa al II-lea*, Muzeul Brăilei, Edit. Istros, Brăila, 2010, 362 p.

IFTIMI Sorin (vol. coord. de), *Mănăstirea Golia. 350 de ani de la sfinţirea ctitoriei lui Vasile Lupu (studii şi documente),* lucrare tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Teofan Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei, Doxologia, Iaşi, 2010, 405 p. + 17 fig. + pl.

LEMNY Ştefan, *Cantemireştii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea,* prefaţă de Emmanuel Le Roy Ladurie, trad. de Magda Jeanrenaud, Iaşi, Polirom, 2010, 326 p.

Litteræ Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717) V. Edidit István György Tóth, Roma-Budapest 2008 [Bibliotheca Academiæ Hungariæ – Roma, Fontes 4], 3338 p.

Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare, cuvânt înainte de Erich Renhart, studii: Cătălina Velculescu, Zamfira Mihail, Ileana Stănculescu, Ovidiu Olar, îngrijirea volumului: Ileana Stănculescu, Paideia, [Bucureşti], 2010, 207 p.

MARINESCU Florin, MISCHEVCA Vlad, *Mitropolitul Grigore Irinupoleos (1764-1864). Studii şi documente referitoare la egumenul grec al Goliei*, ediţie îngrijită de dr. Sorin Iftimi, Edit. Axa, [Iaşi, 2010], 132 p. + 16 pl.

MÂRZA Andreea, *Enea Silvio Piccolomini şi cruciada târzie*, prefaţă de Ioan-Aurel Pop, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2009, 308 p.

MIHAIL Zamfira, *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits,* Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2009, 178p.

MURGESCU Bogdan, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010),* Polirom, Iaşi, 2010, 523 p.

NAZARE Ruxandra Moaşa, *Sub semnul lui Hermes şi al lui Pallas. Educaţie şi societate la negustorii ortodocşi din Braşov şi Sibiu la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2010, 295 p.

NECULAU Eugen D., *Satele de pe Jijia de Sus*, III, *Răzeşii*, ediţie îngrijită de Marcel Lutic, Institutul Român de Genealogie şi Heraldică "Sever Zotta", Iaşi, 2010, 377 p.

PÂCLIŞANU Zenovie*, Relatio Rumenorum e terris coronae Sancti Stephani ad Reformationem saec[ulis] XVI et XVII/ Legătura românilor de pe pământurile coroanei Sf[ântului] Ştefan cu Reforma în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, Viena, 1912,* trad. din limba latină: Andreea Mârza. Studiu introductiv, ediţie, note,

rezumat şi indice: Andreea Mârza, Iacob Mârza, Edit. Techno Media, Sibiu, 2010, 324 p.

PETROWISTE Judicaël, *À la foire d'empoigne. Foires et marchés en Aunis et Saintonge au Moyen Âge (vers 1000 – vers 1550)*, Université Francophone d'Été Saintonge – Québec, CNRS – Université de Toulouse – Le Mirail, Coll. Méridiennes, 403 p.

POP Ioan-Aurel, *Contribuții la istoria culturii româneşti (cronicile braşovene din secolele XVII-XVIII),* Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 338 p.

PRICOP Ghena (editor), *Boierii Poenari. Pagini din albumul de familie*, Muzeul Brăilei, Edit. Istros, Brăila, 2009, 327 p. + 5 arb. genealogici.

SOPORAN Florian Dumitru, *Națiunea medievală în Europa Centrală şi de Est (secolele XIII – XVI)*, Presa Universitară Clujeană, 2008, 557 p.

ȚIPLIC Ioan Marian, *Bresle şi arme în Transilvania (secolele XIV – XVI),* Edit. Militară, Bucureşti, 2009, 236 p.

VASILIEV A.A., *Istoria Imperiului Bizantin,* trad. şi note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazâru. Studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Polirom, [Iaşi], 2010, 799 p.

VÎLCU Aurel, *Moneda otomană în țările române în perioada 1687-1807*, Muzeul Brăilei, Edit. Istros, Brăila, 2009, 381 p.

WATSON – SETON, R.W., *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârşirea unității naționale*, trad., introducere şi note explicative de Constantin Ardeleanu, cu un cuvânt înainte de Dennis Deletant, Muzeul Brăilei, Edit. Istros, Brăila, 2009, 540 p.

In memoriam Demény Lajos

(22 octombrie 1926-20 noiembrie 2010)

Alături de Andrei Veress, care i-a fost în mare măsură un model şi a cărui corespondenţă cu diverşi cărturari români a şi publicat-o, Demény Lajos a fost istoricul maghiar căruia istoriografia şi cultura românească îi datorează indiscutabil destul cât să merite omagierea postumă într-o revistă de medievistică românească. Din 1955, când a debutat în paginile revistei „Studii", revista Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", unde va fi angajat începând cu 1962 şi până la pensionare, Demény Lajos a împletit în cariera lui ştiinţifică de aproape o jumătate de secol diverse direcţii de cercetare. Traseele acestor direcţii se întrepătrund, se încrucişează, se leagă unele de alte, alteori se despart şi merg în paralel, fiecare pe drumul ei. Între acestea, cultura românească veche, cartea şi tiparul din secolul al XVI-lea, au fost un soi de fir de aur, preţios şi rezistent. Preţios, pentru că sinteza apărută în 1986, *Carte, tipar şi societate la români în secolul al XVI-lea* (scrisă în colaborare cu Lidia Demény) a rămas unică prin proporţia investigaţiei, prin noutatea abordării, prin valoarea descoperirilor aduse în discuţie. Rezistent, pentru că puţine au fost informaţiile şi concluziile care, de atunci, au mai fost revizitate, corectate sau îmbogăţite. Concluziile prezente în această sinteză au fost tipărite apoi în reviste germane şi maghiare. În 1971, împreună cu eminentul lingvist Emil Petrovici, Demény Lajos realizează o ediţie facsimilată, cu studiu lingvistic şi istoric al *Evangheliarului de la Sibiu (1551-1553),* aşa-numitul *Evangheliar de la Petersburg*, infirmând teoria lui Petre P. Panaitescu, care îl considera opera lui Dimitrie Ljubavici şi confirmând datarea filigranologică a lui Alexandru Mareş.

În afară de studiul tipăriturilor slavone şi româneşti din secolul al XVI-lea, Demeny Lajos a scos la iveală şi a publicat documente din secolul al XVII-lea, însemnări de carte inedite din secolul al XVIII-lea, diploma latină a lui Petru I conferită principelui Dimitrie Cantemir, adnotările acestuia pe Biblia de la 1688, documente privitoare la

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 369-371

reprezentanţii Şcolii Ardelene, precum şi alte izvoare ale istoriei culturii româneşti.

Tot lui Andrei Veress îi datorează Demény Lajos pasiunea pentru izvoarele istorice, din care a ales să editeze o categorie anume de surse, cele de istorie socială, din care s-au născut apoi studii de istorie socială. Originar din Scaunul Mureş, istoricul a fost ataşat de lumea secuiască pe tot parcursul întregii sale vieți. I-a dăruit o bogăție de surse demografice şi de istorie socială (conscripțiile militare), reunite în şase volume din colecția *Székely oklevéltár* (Diplomatarium secuiesc), primele trei în colaborare cu Pataki József şi Tüdös Kinga, continuare a seriei vechi, întemeiate de Szabó Károly la sfârşitul secolului al XIX-lea. Despre raporturile dintre secui şi Mihai Viteazul a scris o carte apărută în 1977, iar, separat despre răscoala lor survenită în anii 1595-1596, o altă monografie în limba română, împreună cu Benkő Samu şi Vekov Károly, apărută în anul următor, după ce, în 1976 dăduse o privire de ansamblu asupra tuturor mişcărilor de rezistență din secuime în secolul al XVI-lea: *Székely felkelések a XVI. század második felében*. Răscoalele şi mişcările sociale au fost de altfel o direcție a istoriei sociale, urmărită constant vreme de mai multe decenii, de la cartea de debut, dedicată răscoalei de la Bobâlna şi legăturilor acesteia cu mişcarea husită *Az 1437-1438-as bábolnai népi felkelés* (Bucureşti, 1960), la ediția revizuită şi adăugită din 1977, până la cea maghiară apărută la Budapesta în 1980, cu titlul *Parasztfelkelés Erdélyben 1437-1438*. În sfârşit, celei mai puternice răscoale militare din Țara Românească, cea a seimenilor de la sfârşitul domniei lui Matei Basarab şi începutul domniei lui Constantin Şerban, Demény Lajos i-a închinat o monografie, scrisă în colaborare cu Lidia Demény şi Nicolae Stoicescu *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655, Țara Românească* (Bucureşti, 1968).

Cine parcurge bibliografia lui Demény Lajos, însumând peste 200 de titluri, sesizează imediat o altă direcție de cercetare, care se degajă prin consistența studiilor, istoria economică. În colaborare cu prietenul său de o viață, Paul Cernovodeanu, publică în 1974, singura sinteză până astăzi a *Relațiilor politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească şi Transilvania,* iar în 1969, în revista „Studii" îi apare un articol amplu despre *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*.

Recitite astăzi, puține dintre paginile semnate de Demény Lajos „datează" ca informație sau trădează ideologia dominantă. Chiar şi

studiile privind revoltele sociale, la modă de altfel nu numai în țările din est, ci în toată Europa anilor 1960 (Barrington Moore, Eric Hobsbawm, George Rudé, E. P. Thompson), revin astăzi din nou în atenția istoricilor britanici, olandezi, italieni (Samuel K. Cohn Jr., Graeme Small, Steven Rigby, Peter Arnade, Geneviève Warwick, Ernesto Screpanti etc.), de pe o poziție interdisciplinară, deschisă spre ştiințele politice. Recitite astăzi, multe dintre paginile semnate de Demény Lajos bucură pe cercetător prin exactitatea şi obiectivitatea informației, raționalitatea construcției, prudența interpretării. În spatele acestor pagini, stătea un spirit devotat, un savant erudit, de o dârză modestie, exigent, de o rigiditate extremă, când venea vorba de compromisuri cu acribia. A avut doctoranzi, discipoli şi mulți prieteni, de a căror prețuire sinceră s-a bucurat, fără vanitățile inutile ale celor care folosesc profesia pentru poziții de putere în câmpul istoric. În Transilvania principilor calvini, în Transilvania principelui Bethlen Gábor, a cărui biografie a reconstruit-o, s-ar fi simțit probabil mult mai la îndemână, decât în vremea în care i-a fost dat să trăiască. Ca în acele timpuri, era cumpătat şi sobru, curtenitor şi îndatoritor, aspru cu sine şi mărinimos cu alții. Se mulțumea cu puțin şi dăruia mult, îşi trăia credința ca pe o muncă zilnică, şi muncea ca şi când ar fi trăit o credință, avea țeluri şi nutrea idealuri care treceau dincolo de limitele lui şi care luau în calcul propria conştiință şi puțin, foarte puțin, aprecierea oamenilor şi a instituțiilor.

Tüdős S. Kinga
Violeta Barbu

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare
ACP	= Acta Patriarchatus Constantinopolitani, ed. Franz Miklosich şi Joseph Müller, Viena
AG	= Arhiva Genealogică
AGR	= Arhiva Genealogică Română
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIRCRUV	= Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
AnB	= Analele Brăilei
AnD	= Analele Dobrogei
AnM	= Analele Moldovei
AO	= Arhivele Olteniei
AP	= Analele Putnei
APH	= Acta Poloniae Historica
AR	= Arhiva Românească
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ASUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi
AUBI	= Analele Universităţii Bucureşti. Seria Istorie
AUI	= Analele Universităţii Iaşi. Seria Istorică
BAIESEE	= Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BF	= Byzantinische Forschungen

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXVIII, 2010, p. 373-375

BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Română Veche
BS = Byzantinoslavica
BSt = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR = ARBSH
BSGR = Buletinul Societății Geografice Române
BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldoveneşti din arhiva istorică centrală a Statului, vol. I-V, Bucureşti, 1957-1975
CDTR = Catalogul documentelor Țării Româneşti din Arhivele Statului
CI = Cercetări Istorice
CL = Cercetări Literare
Cv. L = Convorbiri Literare
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CN = Cercetări Numismatice
CNA = Cronica Numismatică şi Arheologică
DANIC = Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DIR = Documente privind Istoria României (seria *A*: Moldova; seria *B*: Țara Românească; seria *C*: Transilvania)
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica (seria *A*: Moldova; seria *B*: Țara Românească; seria *C*: Transilvania; seria *D*: Relații între țările române)
EB = Etudes Balcaniques, Paris
EDr = Ephemeris Daco-romana
EBPB = Etudes Byzantines et Post Byzantines
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
Hurmuzaki = Hurmuzaki, Eudoxiu de (şi colaboratorii), *Documente privind* (şi colab.) *istoria românilor*
HU = Historia Urbana
HY = Historical Yearbook
LAR = Literatura şi Arta Română
LL = Limbă şi Literatură
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MCA = Materiale şi Cercetări Arheologice
MEF = Moldova în Epoca Feudalismului, Chişinău
MI = Magazin Istoric
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei

NEH	= Nouvelles Études d'Histoire
OCP	= Orientalia Christiana Periodica
RA	= Revista Arhivelor Abrevieri
RC	= Revista Catolică
RCr.	= Revista Critică
REB	= Revue des Études Byzantines
REG	= Revue des Études Grecques
REI	= Revue des Études Islamiques
RER	= Revue des Études Roumaines
RES	= Revue des Études Slaves
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RH	= Revue Historique
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI	= Revista de Istorie
RI	= Revista Istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie
RIM	= Revista de Istorie Militară
RIR	= Revista Istorică Română
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie şi Teorie Literară
RM	= Revista Muzeelor
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire
RSL	= Romanoslavica
RT	= Revista Teologică
SAI	= Studii şi Articole de Istorie
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SB	= Studia Balcanica
SCI	= Studii şi Cercetări Istorice
SCIA	= Studii si Cercetări de Istoria Artei
SCIM	= Studii şi Cercetări de Istorie Medie
SCN	= Studii şi Cercetări de Numismatică
SCŞI	= Studii şi Cercetări Ştiinţifice. Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii şi Materiale de Istorie Medie
SOF	= Süd Ost Forschungen, München
ST	= Studii Teologice
Studii	= Studii. Revistă de Istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia
TR	= Transylvanian Review
TV	= Teologie şi Viaţă
UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen

Autorii sunt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în această listă.